

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 4(93) 2025

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Вітвіцький С. С. – ректор Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Заступник головного редактора:

Клементарський М. М. – професор кафедри цивільно-правових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Відповідальний секретар:

Буга Г. С. – начальник відділу організації наукової діяльності Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Відповідальний редактор:

Стецюк Р. І. – завідувач редакційного відділення відділу організації наукової діяльності Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат філологічних наук, доцент

Члени редакційної колегії:

Наджафгулієв Рафіг Іслам огли – начальник кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Академії Поліції МВС Азербайджанської Республіки, доктор філософії з права, доцент (Азербайджанська Республіка); **Одажіу Ю. М.** – проректор Академії «Stefan cel Mare» МВС Республіки Молдова, доктор права (Республіка Молдова); **Бобкова А. Г.** – головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН, керівник Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, заслужений юрист України; **Буга В. В.** – професор кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності НПУ ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Ванпярчук В. В.** – професор кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор; **Єпринцев П. С.** – директор інституту післядипломної освіти та заочного навчання ДонДУВС, доктор юридичних наук, доцент; **Захарченко А. М.** – головний спеціаліст відділу забезпечення якості освіти управління освітньої діяльності Департаменту освіти, науки та спорту Міністерства внутрішніх справ України, доктор юридичних наук, професор; **Зозуля Є. В.** – професор кафедри державно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Кононенко Т. В.** – професор кафедри державно-правових дисциплін Інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук, професор; **Лоскутов Т. О.** – головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції імені Е.О. Дідоренка, доктор юридичних наук, професор; **Мердова О. М.** – заступник директора навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції імені Е.О. Дідоренка ДонДУВС, кандидат юридичних наук, професор; **Мухіна Г. В.** – доцент кафедри психології, соціології та педагогіки ДонДУВС, кандидат педагогічних наук, доцент; **Назимко Є. С.** – заступник директора Департаменту – начальник управління науки, інновацій та спорту Департаменту освіти, науки та спорту Міністерства внутрішніх справ України, доктор юридичних наук, професор; **Одерій О. В.** – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування НПУ ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Петров Є. В.** – суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, доктор юридичних наук, професор; **Пилипенко Д. О.** – доцент кафедри права навчально-наукового юридичного інституту Державного університету економіки і технологій, доктор юридичних наук, доцент; **Халимон С. І.** – заступник начальника кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, професор.

Збірник наукових праць «Правовий часопис Донбасу»

включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)

з галузі знань Д «Бізнес, адміністрування та право»

(спеціальність: D8 – Право) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409

(додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Донецького державного університету внутрішніх справ (Протокол № 6 від 24 грудня 2025 р.)

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення

№ 1415 від 16.11.2023 р. (Ідентифікатор медіа R30-01960).

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Донецький державний університет внутрішніх справ (вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, 25015, info@dnuvs.ukr.education, тел. (097) 9070107).

Періодичність: 4 рази на рік.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Електронна адреса видання: ljfd.dnuvs.ukr.education

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 352.07:35(477)

DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-3-9

Буга Володимир Васильович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету підготовки
фахівців для підрозділів превентивної діяльності НПУ

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0655-5256>

Куракін Олександр Миколайович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін

Навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0274-6530>

Рибалкін Андрій Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент,
заступник директора Інституту післядипломної освіти та заочного навчання

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-2865-3158>

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВЛАДИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті досліджено особливості організації муніципальної влади в сучасній Україні, розкрито теоретичні засади місцевого самоврядування, проаналізовано його основні моделі та концепції. Визначено проблеми функціонування муніципальної влади в умовах воєнного стану, зокрема недосконалість нормативної бази, кадровий дефіцит і фінансові обмеження територіальних громад. Обґрунтовано напрями реформування системи місцевого самоврядування на засадах децентралізації, прозорості, підзвітності та цифрової трансформації. Показано, що ефективна організація муніципальної влади потребує поєднання правових реформ, розвитку управлінських кадрів й активної участі громадян в ухваленні рішень.

Ключові слова: муніципальна влада, сучасна Україна, організація муніципальної влади, місцеве самоврядування, концепції місцевого самоврядування, взаємодія з державною владою, моделі організації, реформування муніципальної влади.

Постановка проблеми. Актуальність теми цієї статті зумовлена сучасними процесами реформування системи місцевого самоврядування в Україні, що супроводжуються децентралізацією повноважень, зміцненням фінансової спроможності територіальних громад та пошуком ефективних моделей організації муніципальної влади. У цьому контексті муніципальна влада розглядається як інституційна форма реалізації місцевого самоврядування, що поєднує автономію територіальних громад із виконанням делегованих державою повноважень. Такий підхід дає змогу комплексно оцінити її організаційні, правові та управлінські засади.

Проте в науковій традиції України терміни «муніципальна влада» і «місцеве самоврядування» часто вживають як взаємопов'язані або навіть синонімічні: перше підкреслює владно-організаційний аспект публічного управління, друге – його правову та демократичну сутність. Саме тому в статті аналізуються як інституційні та правові засади муніципальної влади, так і механізми реалізації місцевого самоврядування, що у своїй єдності формують ефективну систему публічної влади на місцевому рівні.

Дослідження особливостей функціонування муніципальних органів є надзвичайно важливим у контексті забезпечення ефективної взаємодії між місцевими й державними органами влади, підвищення прозорості, підвітності та якості управлінських рішень. Крім того, аналіз проблем і перспектив розвитку муніципальної влади сприяє формуванню практичних рекомендацій для вдосконалення законодавчої та організаційної бази місцевого самоврядування, що має стратегічне значення для посилення демократичних інститутів та сталого розвитку територіальних громад. Вивчення цих аспектів дає змогу забезпечити комплексний підхід до модернізації муніципальної влади та створення умов для ефективного управління на місцевому рівні, що є актуальним у сучасних соціально-економічних і політичних умовах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що проблематика організації муніципальної влади в Україні привертає увагу багатьох науковців. Питання теоретичних основ та практичних аспектів місцевого самоврядування досліджують О. Батанов [1], А. Лелеченко [2], Р. Натуркач [3], О. Рудницька та А. Тичина [4] та інші. Вони підкреслюють, що муніципальна влада є важливим елементом публічного управління, який забезпечує реалізацію принципів децентралізації, автономії територіальних громад та ефективного регіонального розвитку. Дослідження С. Мішин [5] висвітлює історичне формування місцевого самоврядування. Ю. Бабій [6] окреслює проблемні аспекти реалізації конституційної моделі організації муніципальної влади в сучасних умовах, а А. Лелеченко [2] порівнює зарубіжний досвід організації місцевого самоврядування та можливості його імплементації в Україні.

Окрему увагу сучасні науковці приділяють проблемам реформування місцевого самоврядування в умовах євроінтеграції та цифровізації. І. Дробуш [7] досліджує пошук оптимальної моделі організації муніципальної влади, підкреслюючи важливість адаптації української системи до стандартів Європейського Союзу. В. Романова та А. Умланд [8] аналізують перші результати децентралізаційної реформи, вказуючи на ключові виклики та досягнення, а А. Третяк [9] досліджує роль місцевого самоврядування в забезпеченні ефективної реалізації

екологічної політики на місцевому рівні. Р. Хван [10] звертає увагу на онтологічні та нормативні підходи до визначення елементного складу муніципальної політики держави. Загалом, наукові здобутки останніх років свідчать про те, що модернізація муніципальної влади в Україні відбувається на засадах децентралізації, підвищення ефективності управління та інтеграції найкращих міжнародних практик. Проте, незважаючи на значну кількість досліджень, питання оптимізації моделі організації муніципальної влади, підвищення її спроможності та адаптації до сучасних соціально-політичних викликів залишається актуальним і потребує подальшого комплексного вивчення.

Мета статті – всебічно дослідити особливості організації муніципальної влади в сучасній Україні, виявити основні проблеми її функціонування, проаналізувати взаємодію з державними органами влади та визначити перспективи розвитку, що сприятимуть підвищенню ефективності й прозорості діяльності органів місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Організація муніципальної влади в Україні базується на багатоплановому теоретичному підґрунті місцевого самоврядування, що сформувало сучасні моделі управління. Серед ключових теорій виокремлюють теорію вільної громади, яка підкреслює автономність та самоврядність територіального колективу; громадівську теорію, що розглядає громаду як основного суб'єкта публічної влади; державницьку теорію, яка акцентує на децентралізації державної влади та включенні місцевих органів у виконання частини державних функцій; соціологічну теорію, що досліджує соціальні взаємозв'язки в громадах; теорію муніципального соціалізму, яка орієнтована на забезпечення соціальних потреб населення через муніципальні структури; органічну та соціально-кланову теорії, що пояснюють розвиток місцевого самоврядування через традиції та структуру локальних соціальних спільнот; теорію соціального обслуговування, яка розглядає муніципальну владу як механізм надання послуг населенню; теорію муніципального дуалізму, що поєднує автономність органів місцевого самоврядування у вирішенні локальних питань із делегованими повноваженнями, які виконують під контролем держави (див. рис. 1) [1, с. 12–55].

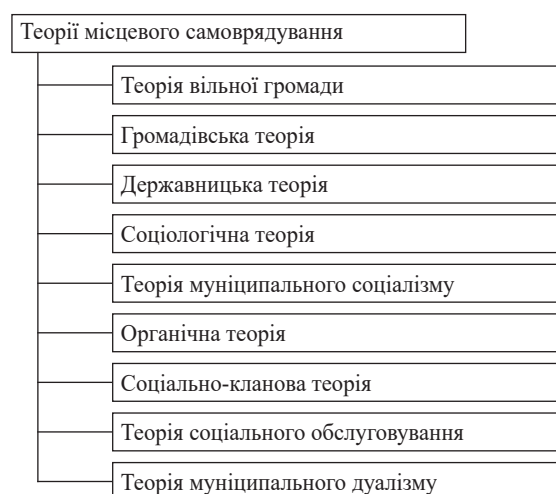

Рис. 1. Теоретичні підходи до організації муніципальної влади

Джерело: сформовано автором

Ці теоретичні моделі стали основою формування різних моделей організації муніципальної влади, зокрема таких: англосаксонська (англо-американська), континентальна (французька, романо-германська або європейська), іберійська, змішана та інші [6, с. 134]. Кожна модель відображає еволюційний розвиток місцевого самоврядування в окремих державах і визначає домінуючі принципи організації муніципальної влади. Урахування цих моделей дає змогу краще зрозуміти організаційні особливості місцевого самоврядування в Україні та принципи, на яких будується її муніципальна влада.

Відповідно до ч. 3 ст. 140 Конституції України, місцеве самоврядування здійснює територіальна громада як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи [11]. Під системою місцевого самоврядування розуміють сукупність основних форм та інститутів місцевої демократії [12, с. 136]. Муніципальна влада через ці інституції здійснює свої функції та повноваження.

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», система муніципальної влади містить: власне територіальну громаду; раду (сільську, селищну, міську); правовий статус голови (сільського, селищного, міського); виконавчі органи ради відповідного рівня, що представляють спільні інтереси громади; органи самоорганізації населення. Кожен громадянин має право брати участь у місцевому самоврядуванні. За способом реалізації влади населенням основні форми участі громадян поділяють на безпосередню й представницьку. До безпосередньої форми належать: місцевий референдум, місцеві вибори, загальні збори громадян, місцеву ініціативу та громадські слухання [13].

У сучасній Україні становлення місцевого самоврядування відбувалося поступово та супроводжувалося численними змінами пріоритетів у законодавстві. Під час вибору моделі організації муніципальної влади пріоритети неодноразово змінювалися, що відображалось

у відповідних нормативних актах. На думку багатьох дослідників, у Конституції України від 28 червня 1996 року закріплено принципи громадянської теорії [3, с. 17], а реформа децентралізації 2014 року підтвердила курс на зміцнення автономії територіальних громад та розвиток громадянської концепції місцевого самоврядування [9, с. 17].

Тож зазначимо, що сучасна модель місцевого самоврядування в Україні інтегрує елементи кількох теорій і не належить до жодної «чистої» моделі, а є гібридною (змішаною), що ілюструється в Таблиці 1.

Аналіз теоретичних підходів до місцевого самоврядування показує, що кожна з них вплинула на формування сучасної системи організації муніципальної влади в Україні, забезпечивши баланс між автономією громад, делегованими державними повноваженнями та соціальною відповідальністю органів місцевого самоврядування.

Водночас наявна модель системно-структурної організації місцевого самоврядування в окремих аспектах залишається перехідною, що уповільнює розвиток територіальних громад та знижує ефективність муніципальної влади, особливо в умовах війни та постійних кризових викликів [4, с. 73]. Сучасна організація муніципальної влади також ураховує міжнародні стандарти, зокрема положення Європейської хартії місцевого самоврядування, яка визначає принципи автономії, участі громадян в ухваленні рішень та збереження національних традицій у місцевому управлінні. Так, поєднання внутрішніх теоретичних підходів із міжнародними стандартами створює основу для поступового вдосконалення системи місцевого самоврядування в Україні [14]. Це дає змогу українським громадам зберегти власні підходи до самоврядування, водночас адаптуючи їх до сучасних викликів, потреб демократичного розвитку та забезпечення стійкості місцевого управління в умовах війни.

Таблиця 1

Теоретичні підходи до місцевого самоврядування та їх вплив на Україну

Теорія місцевого самоврядування	Основна ідея	Вплив на місцеве самоврядування в Україні
Теорія вільної громади (Природних прав)	Автономність та природне право територіального колективу на самоврядування, незалежне від держави	Закріплення територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування (ст. 140 Конституції України)
Громадянська теорія (Комунальна)	Громада є основним суб'єктом публічної влади, що реалізує власні місцеві інтереси	Право громади самостійно вирішувати питання місцевого значення через обрані органи (ради)
Державницька теорія (Децентралізація)	Місцеве самоврядування є формою децентралізації державної влади; місцеві органи виконують частину державних функцій	Існування делегованих повноважень (освіта, охорона здоров'я) та наявність державного контролю (прокуратура, військові адміністрації)
Теорія муніципального дуалізму	Поєднання автономності органів місцевого самоврядування в локальних питаннях із виконанням делегованих повноважень під контролем держави	Чітке розмежування власних та делегованих повноважень органів місцевого самоврядування відповідно до Закону «Про місцеве самоврядування в Україні»
Теорія соціального обслуговування (Послуг)	Муніципальна влада – механізм для надання якісних публічних послуг населенню	Пріоритетність забезпечення життєво необхідних послуг (водопостачання, тепlopостачання, благоустрою) комунальними підприємствами
Теорія муніципального соціалізму	Орієнтація на забезпечення соціальних потреб населення (житло, транспорт, соціальний захист) через муніципальні структури	Значна роль місцевих бюджетів у фінансуванні соціально-культурної сфери та комунальних соціальних програм
Соціологічна теорія	Акцент на соціальних взаємозв'язках, потребах та інтересах локальних спільнот; самоврядування як соціальний феномен	Важливість участі громадян (громадські слухання, місцеві ініціативи) та врахування соціальної структури громад
Органічна (соціально-кланова) теорія	Розвиток самоврядування пояснюється історичними традиціями, звичаями та структурою локальних спільнот	Повага до історично сформованих територій та етнографічних особливостей регіонів при формуванні громад

Джерело: сформовано автором

З огляду на теоретичні засади та нормативно-правові основи організації муніципальної влади в Україні, доцільно уточнити ключові поняття, які формують науково-понятійну структуру дослідження. Узагальнення базових категорій, які використовують у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, подано в Таблиці 2.

Узагальнення основних понять, наведених у Таблиці 2, дає змогу систематизувати ключові категорії, що визначають сутність і зміст муніципальної влади в Україні. Аналіз понятійно-категоріального апарату показує, що сучасна система місцевого самоврядування має складну багаторівневу структуру, у якій взаємодіють державні та самоврядні елементи.

Розглянуті моделі організації муніципальної влади – централізована, децентралізована та гібридна – відображають різні підходи до балансу контролю держави та автономії громад, а також визначають ключові переваги й ризики функціонування системи (див. Таблиця 3). Наприклад, централізована модель забезпечує єдині стандарти управління та ефективну мобілізацію ресурсів у кризових ситуаціях, але обмежує автономію громад і гальмує реагування на локальні потреби. Децентралізована модель підвищує локальну гнучкість і залучення громадян, але створює ризик нерівності між територіями та труднощі з уніфікованою політикою [15, с. 39]. Гібридна модель поєднує контроль й автономію, проте потребує високого рівня координації і може призводити до конфліктів повноважень. Попри законодавче закріплення засад автономії територіальних громад, практика їх реалізації свідчить про наявність низки системних проблем, що гальмують ефективність муніципального управління та стримують розвиток місцевих громад. У контексті сучасних викликів, зумовлених війною, децентралізаційними процесами, руйнуванням інфраструктури та потребою відновлення територій, ці проблеми набувають особливої гостроти.

Аналіз практики організації муніципальної влади дає змогу виокремити ключові фактори, що обмежують ефективність місцевого самоврядування та потребують реформування інституційної, фінансової і кадрової

основи муніципальної влади. Основні проблеми організації муніципальної влади в сучасній Україні, їх наслідки та взаємозв'язок із конкретними моделями представлені в Таблиці 3, що дає змогу окреслити пріоритетні напрями подальшого розвитку та вдосконалення системи місцевого самоврядування.

Аналіз сучасного стану муніципальної влади в Україні засвідчив, що, попри істотний прогрес у процесах децентралізації, організаційна модель місцевого самоврядування залишається недостатньо ефективною та потребує подальшого вдосконалення. Основними стримувальними факторами є неузгодженість законодавчої бази, обмежена фінансова спроможність територіальних громад, кадровий дефіцит та низький рівень підзвітності органів місцевої влади перед громадянами [2]. В умовах війни ці проблеми поглиблюються через руйнування інфраструктури, зростання соціальних потреб населення та необхідність швидко реагувати на кризові виклики. Водночас практика функціонування муніципалітетів у регіонах України демонструє, що ефективність місцевої влади значно залежить від здатності громад до самоорганізації, міжмуніципальної співпраці та залучення міжнародної допомоги.

Для побудови української моделі муніципальної влади відповідно до європейських стандартів важливо здійснити такі кроки:

- провести реформу адміністративно-територіального устрою, забезпечивши чіткий розподіл повноважень між рівнями управління та унормування статусу адміністративно-територіальних одиниць;
- розширити повноваження виконавчих органів місцевого самоврядування;
- поглибити децентралізацію фінансових ресурсів громад, забезпечивши їх рівномірний розподіл відповідно до повноважень і потреб місцевої влади;
- удосконалити систему місцевих податків та створити механізми муніципального кредитування, зокрема через місцеві цінні папери [2];
- забезпечити реалізацію соціальних запитів громадян через ефективне управління місцевими справами

Таблиця 2

Теоретико-понятійні засади організації муніципальної влади в Україні

Поняття	Визначення
Муніципальна влада [16, с. 174]	Система органів та посадових осіб, які здійснюють управління на місцевому рівні
Міське самоврядування [9, с. 62]	Право територіальної громади на самостійне вирішення місцевих питань через виборні органи
Децентралізація [4, с. 72]	Передача повноважень від державних органів до місцевих громад
Реформа місцевого самоврядування [12, с. 42]	Комплекс заходів щодо підвищення ефективності та автономії муніципальних органів

Джерело: сформовано автором

Таблиця 3

Основні проблеми муніципальної влади та їх наслідки

Модель	Характеристика	Переваги	Недоліки
Централізована	Високий контроль держави, єдині стандарти управління	Однорідність управління, ефективна мобілізація ресурсів у кризових ситуаціях	Обмежена автономія громад, бюрократія, повільне реагування на локальні потреби
Децентралізована	Передача основних повноважень та відповідальності громадам (міському самоврядуванню)	Гнучкість, локальна адаптація, підвищення підзвітності та залучення громадян	Ризик нерівності між громадами за фінансовими та адміністративними ресурсами, можливість некваліфікованих рішень, труднощі з уніфікованою політикою
Гібридна	Поєднання централізованого контролю та автономії громад, чіткий розподіл повноважень	Баланс контролю та автономії, збереження єдності при врахуванні регіональної специфіки	Складність координації та взаємодії, потенціал для конфлікту повноважень

Джерело: сформовано автором

та задоволення життєво важливих потреб населення [7, с. 17].

Для підвищення результативності муніципального управління та забезпечення стійкого розвитку територіальних громад доцільно:

- удосконалити законодавче регулювання системи місцевого самоврядування та ліквідувати колізії між державними й муніципальними нормативними актами;
- забезпечити фінансову автономію громад через розширення податкової бази, механізми залучення інвестицій та партнерства з бізнесом;
- запровадити системи підвищення кваліфікації управлінських кадрів з урахуванням сучасних стандартів публічного управління;
- розвивати цифрову інфраструктуру муніципальної влади для підвищення прозорості, контролю та взаємодії з громадянами;
- посилити міжнародну співпрацю з європейськими муніципалітетами для обміну досвідом та залучення технічної допомоги;
- забезпечити інституційну стійкість громад у воєнних умовах через стратегії кризового управління, підтримку внутрішньо переміщених осіб й ефективне використання гуманітарних ресурсів.

Так, успішна організація муніципальної влади в сучасній Україні потребує поєднання правових реформ, фінансової децентралізації, професійного розвитку управлінських кадрів та активної участі громадян у процесах ухвалення рішень, адже система муніципальної влади перебуває на етапі глибоких трансформацій під впливом внутрішніх реформ і зовнішніх викликів.

Висновки. Підсумовуючи дослідження, зазначимо, що теоретичні засади муніципального управління, що ґрунтуються на поєднанні громадівської, державницької та дуалістичної моделей, відображають історичну спадкоємність і водночас демонструють потребу в адаптації

до сучасних умов. Аналіз показав, що, попри суттєве розширення повноважень територіальних громад, рівень їх фінансової та адміністративної спроможності залишається недостатнім. Проблемами сучасної муніципальної влади є неузгодженість законодавства, слабка міжінституційна координація, обмежені ресурси, кадровий дефіцит та нерівномірність розвитку громад у регіональному вимірі.

Водночас в умовах війни муніципальна влада виявила здатність до мобілізації ресурсів, ефективної координації дій із державними структурами та громадянським суспільством. Це засвідчує потенціал територіальних громад як основи демократичного врядування й стійкості держави. Подальший розвиток муніципальної влади має ґрунтуватися на принципах субсидіарності, фінансової самодостатності, прозорості та підзвітності, а також на розширенні цифрових інструментів управління. Так, ефективна організація муніципальної влади в сучасній Україні можлива лише за умови системної модернізації нормативно-правової бази, посилення фінансової децентралізації, інституційної стійкості територіальних громад та активної участі населення в ухваленні управлінських рішень. Розвиток муніципальної влади визначає ефективність усього механізму місцевого самоврядування та є ключовим чинником формування сучасної публічної влади в Україні.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на глибший аналіз механізмів підвищення стійкості муніципальної влади в умовах війни та повоєнного відновлення держави, вивчення ефективності взаємодії органів місцевого самоврядування з військовими адміністраціями, а також розроблення практичних інструментів реалізації принципів належного врядування на місцевому рівні. Особливу увагу варто приділити питанням цифрової трансформації муніципального управління, формуванню кадрового потенціалу громад і розвитку міжнародного партнерства для відбудови територій.

Список використаних джерел:

1. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики : монографія. Київ : Юридична думка, 2010. 656 с.
2. Лелеченко А. Зарубіжний досвід організації функціонування місцевого самоврядування: імплементація в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=266> (дата звернення: 07.11.2025).
3. Натуркач Р. П. Реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: історія та сучасність. *Упровадження децентралізації публічної влади в Україні: національний і міжнародний аспекти* / за заг. ред. М. В. Савчина. Ужгород : ТІМРАНИ, 2015. С. 12–27.
4. Рудницька О. П., Тичина А. С. Сучасна українська модель системи місцевого самоврядування у контексті зарубіжного муніципального досвіду. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024. № 1. С. 71–79. <https://doi.org/10.32782/cuj-2024-1-9>
5. Мішин С. І. Історичне поняття місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип. 63. С. 60–72. <https://doi.org/10.32837/app.v63i0.7>
6. Бабій Ю. Ю. Конституційна модель організації муніципальної влади в сучасній Україні: проблемні питання реалізації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2025. Вип. 87, Ч. 1. С. 131–136. URL: <http://visnykpravo.uzhnu.edu.ua/article/view/324565/314679> (дата звернення: 09.11.2025)
7. Дробуш І. Реформування місцевого самоврядування в Україні: пошук оптимальної моделі в контексті євроінтеграційного процесу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 1. С. 16–21. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.01.3>
8. Романова В., Умланд А. Реформа децентралізації в Україні: перші результати та виклики. *Політичні дослідження / Political Studies*. 2021. № 1. С. 41–51. URL: <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/235422> (дата звернення: 09.11.2025).
9. Третяк А. В. Громадівська теорія місцевого самоврядування як ефективна модель здійснення екологічної політики України на місцях: за та проти. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Т. 31(70), Ч. 2. № 2. С. 15–19.
10. Хван Р. М. Муніципальна політика держави: онтологічні та нормативні підходи до визначення елементного складу. *Часопис Київського університету права*. 2020. №2. С. 173–179. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/368/349> (дата звернення: 09.11.2025).
11. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 09.11.2025).

12. Сергієнко Т. І. Місцеве самоврядування як елемент публічного адміністрування. *Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ*: зб. тез доп. III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 18–19 квіт. 2019 р. Херсон : ДВНЗ «ХДАУ», 2019. С. 135–137.

13. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 09.11.2025).

14. Європейська хартія місцевого самоврядування. м. Страсбург, 15 жовтня 1985 р. Офіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036/stru (дата звернення: 09.11.2025).

15. Бабарікіна Н. А., Сергієнко Т. І. Досягнення та перспективи процесу децентралізації в Україні. *Актуальні філософські, політологічні та культурологічні проблеми людини і суспільства у динамічному та глобальному світі*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 9–10 жовт. 2020 р. Київ : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2020. С. 37–40.

References:

1. Batanov, O. (2010). *Munitsipalna vlada v Ukraini: problemy teorii ta praktyky* [Municipal Governance in Ukraine: Problems of Theory and Practice]. Kyiv : Yurydychna dumka [in Ukrainian].

2. Lelechenko, A. (2011). Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii funktsionuvannia mistsevoho samovriaduvannia: implemntatsiia v Ukraini [Foreign Experience of Organizing Local Self-Governance: Implementation in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public Administration: Improvement and Development*, 3. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=266> [in Ukrainian].

3. Naturkach, R. (2015). Reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini: istoriia ta suchasnist [Reforming Local Self-Governance and Territorial Organization of Power in Ukraine: History and Modernity]. In M. Savchyn (Ed.), *Uprovadzhennia detsentralizatsii publichnoi vlady v Ukraini: natsionalnyi i mizhnarodnyi aspekty* [Implementation of Public Power Decentralization in Ukraine: National and International Aspects] (pp. 12–27). Uzhhorod: TIMPANI [in Ukrainian].

4. Rudnytska, O., & Tychyna, A. (2024). Suchasna ukrainska model systemy mistsevoho samovriaduvannia u konteksti zarubizhnoho munitsypalnoho dosvidu [Modern Ukrainian Model of Local Self-Governance in the Context of Foreign Municipal Experience]. *Tsentralkoukrainskyi visnyk prava ta publichnoho upravlinnia – Central Ukrainian Bulletin of Law and Public Administration*, 1, 71–79. <https://doi.org/10.32782/cuj-2024-1-9> [in Ukrainian].

5. Mishyn, S. (2019). Istorychne poniattia mistsevoho samovriaduvannia [Historical Concept of Local Self-Governance]. *Aktualni problemy polityky – Current Problems of Politics*, 63, 60–72. <https://doi.org/10.32837/app.v63i0.7> [in Ukrainian].

6. Babii, Y. (2025). Konstytutsiina model orhanizatsii munitsipalnoi vlady v suchasni Ukraini: problemni pyttannia realizatsii [Constitutional Model of Municipal Governance in Modern Ukraine: Problematic Issues of Implementation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*, 87(1), 131–136. Retrieved from <http://visnykpravo.uzhnu.edu.ua/article/view/324565/314679> [in Ukrainian].

7. Drobush, I. (2021). Reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: poshuk optymalnoi modeli v konteksti yevrointehratsiinoho protsesu [Reforming Local Self-Governance in Ukraine: Searching for an Optimal Model in the Context of the European Integration Process]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical-Comparative Jurisprudence*, 1, 16–21. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.01.3> [in Ukrainian].

8. Romanova, V., & Umland, A. (2021). Reforma detsentralizatsii v Ukraini: pershi rezultaty ta vyklyky [Decentralization Reform in Ukraine: First Results and Challenges]. *Politychni doslidzhennia – Political Studies*, 1, 41–51. Retrieved from <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/235422> [in Ukrainian].

9. Tret'iak, A. (2020). Hromadivska teoriia mistsevoho samovriaduvannia yak efektyvna model zdiisnennia ekolohichnoi polityky Ukrainy na mistsi: za ta proty [Civic Theory of Local Self-Governance as an Effective Model for Implementing Environmental Policy in Ukraine at Local Level: Pros and Cons]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: yurydychni nauky – Scientific Notes of TNU named after V. I. Vernadsky. Series: Legal Sciences*, 31(70), 15–19 [in Ukrainian].

10. Khvan, R. (2020). Munitsipalna polityka derzhavy: ontolohichni ta normatyvni pidkhody do vyznachennia elementnoho skladu [Municipal Policy of the State: Ontological and Normative Approaches to Defining the Elemental Composition]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Kyiv University of Law Journal*, 2, 173–179. Retrieved from <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/368/349> [in Ukrainian].

11. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). Constitution of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

12. Serhiienko, T. (2019). Mistseve samovriaduvannia yak element publichnoho administruvannia [Local Self-Governance as an Element of Public Administration]. In *Publichne upravlinnia ta administruvannia u protsesakh ekonomichnykh reform: zbirnyk tez dopovidei III Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii* [Public Administration in Economic Reform Processes: Proceedings of the III All-Ukrainian Scientific-Practical Internet Conference] (pp. 135–137). Kherson : DVNZ “KhDAU” [in Ukrainian].

13. Verkhovna Rada of Ukraine. (1997). On Local Self-Government in Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

14. Council of Europe. (n.d.). European Charter of Local Self-Government. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036/stru [in Ukrainian].

15. Babarikina, N., & Serhiienko, T. (2020). Dosiahnennia ta perspektyvy protsesu detsentralizatsii v Ukraini [Achievements and Prospects of the Decentralization Process in Ukraine]. In *Aktualni filosofski, politychni ta kulturologichni problemy liudyny i suspilstva u dynamichnomu ta globalnomu sviti: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Current Philosophical, Political and Culturological Problems of Human and Society in a Dynamic and Global World: Proceedings of the International Scientific-Practical Conference] (pp. 37–40). Kyiv : Tavriyskyi natsionalnyi universytet imeni V. I. Vernadskoho [in Ukrainian].

Buha Volodymyr,

Doctor of Law, Professor,

Professor at the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Faculty of Training of Specialists for the Departments of Preventive Activities of the National Police

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0655-5256>

Kurakin Oleksandr,

Doctor of Law, Professor,

Professor at the Department of State and Legal Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Management

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0274-6530>

Rybalkin Andrii,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,

Deputy Director of the Institute of Postgraduate Education and Correspondence Studies

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-2865-3158>

**FEATURES OF THE ORGANIZATION OF MUNICIPAL AUTHORITY
IN MODERN UKRAINE:
PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT**

The article examines the features of the organization of municipal authority in modern Ukraine, revealing its theoretical, legal, and organizational foundations. A comprehensive analysis of the evolution of local self-government has been carried out, identifying the main models of municipal authority, including the Anglo-Saxon, continental, Iberian, and mixed models, as well as their influence on the formation of the Ukrainian system of local governance. The key theoretical concepts – community-based, statist, dualistic, sociological, and others – that determine the modern approach to decentralization and strengthening the role of territorial communities are highlighted. Particular attention is paid to analyzing the state of municipal authority under wartime conditions, which have exacerbated problems of legislative inconsistency, staff shortages, limited financial resources, and the need for rapid crisis response. It is emphasized that the decentralization reform created the prerequisites for strengthening the capacity of local communities; however, the effectiveness of their activities remains uneven due to differing levels of socio-economic development across regions. The study substantiates the need for further improvement of the municipal governance system through modernization of the legislative framework, expansion of financial autonomy, introduction of digital management technologies, and ensuring transparency and accountability of local self-government bodies. The article identifies promising directions for the development of municipal authority, including the formation of a professional administrative corps, the development of inter-municipal partnerships, the activation of citizen participation in decision-making, and the implementation of European principles of good governance. It concludes that the effective organization of municipal authority is a key condition for democratic development, state stability, and the resilience of territorial communities during wartime and post-war transformations.

Key words: municipal authority, modern Ukraine, organization of municipal authority, local self-government, concepts of local self-government, interaction with state authorities, organizational models, reform of municipal authority.

Дата першого надходження статті до видання: 18.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 340.142:340.5:341.64
DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-10-16

Веселов Микола Юрійович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права
(Державний університет економіки та технологій, м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3963-2764>

Гуржій Тарас Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
(Державний торговельно-економічний університет, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3348-8298>

Коваленко Віктор Леонідович,
старший викладач кафедри вогневої підготовки
ННІ підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції
імені Е. О. Дідоренка
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0087-9615>

СТАТУС ТА РОЛЬ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОНТИНЕНТАЛЬНОГО ПРАВА

У статті досліджено сучасний статус і трансформацію судового прецеденту в європейських правових системах. Обґрунтовано формування «європейського прецедентного простору», у межах якого поєднуються національні та наднаціональні практики, зокрема правові позиції Європейського суду з прав людини. Отримані результати розширюють доктринальне бачення судового прецеденту як правового феномену, що поєднує властивості нормативності та компенсаторності в системі джерел національного, наднаціонального й інтеграційного права.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, правова система, міжнародне право, судове право, судовий прецедент, судова практика, гармонізація права, правовий феномен, джерело права.

Постановка проблеми. Посилання на рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) національними судами – це основа інтеграції міжнародного права (насамперед у частині гарантування прав і свобод людини) у внутрішню правову систему держав. Хоча міжнародне право не містить прямого зобов'язання для національних судів посилаючися у своїх рішеннях на судову практику судів міжнародної юрисдикції, обов'язок виконувати такі рішення (наприклад, ч. 1 ст. 46 Європейської конвенція з прав людини (далі – ЄКПЛ) [1]), що часто вимагає зміни законодавства або

практики його застосування й принцип субсидіарності (національні суди є першими, хто застосовує Конвенцію) [2] вимагають від них ураховувати правові позиції, викладені в рішеннях ЄСПЛ (його практику), для забезпечення ефективного захисту прав людини. Отже, рішення ЄСПЛ є не лише обов'язковими (для держав, які ратифікували ЄКПЛ), а й *прецедентними*. Як наголошував І. Ільченко, «право, що творить Європейський суд, має особливе становище в системі європейського права (*acquis communautaire*), оскільки є його серцевиною» [3, с. 313].

Українські національні суди так само дедалі частіше використовують численні рішення ЄСПЛ. Це впливає з вимог українського (внутрішнього) законодавства про їх обов'язковість для виконання та застосування при розгляді справ положень ЄКПЛ і практики Високого Суду як джерела внутрішнього права [4, ст. ст. 7, 17]. Кількість рішень залежить від сфери правосуддя, але загальна практика показує, що українські суди застосовують як рішення у справах проти України (12,7 % від загальної кількості), так й інші релевантні рішення ЄСПЛ, що стосуються прав людини [5; 6]. Застосування прецедентної практики ЄСПЛ як додаткового джерела права для будь-якої країни, яка є «Високою Договірною Стороною» не тільки теоретично допустиме, а й необхідне задля превенції порушень норм ЄКПЛ [3, с. 316]. Отже, дедалі більшої актуальності набуває питання всебічного визначення статусу та ролі судового прецеденту в правовій системі демократичних країн Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно нормативність актів судової влади заснована на судовому прецеденті, який створюється органами судової влади в процесуальних межах застосування норм матеріального права та є джерелом права в умовах англосаксонської правової сім'ї. У системі романо-германського (континентального) права формально прецедент не визнається. Замість нього на нормативність актів судової влади вказує концепція «усталеної судової практики» (*jurisprudence constante*) [7, с. 369–373]. Однак зараз дослідники (наприклад, А. Марченко, О. Чернецька, В. Шилінгов, М. Шумило) дедалі частіше наголошують на тенденціях конвергенції двох правових систем загального та континентального права, особливо в країнах Європи, де «більш помітним стає вплив міжнародного європейського права» [8, с. 172; 9, с. 351; 10, с. 47]. До причин поширення нормативного впливу актів судової влади в сучасних правових системах, зокрема в Україні, С. Шевчук зараховує: необхідність забезпечення єдності судової практики та належного застосування правових норм, здійснення суддівського тлумачення; необхідність забезпечення реалізації конституційних норм як норм прямої дії; безпосередній судовий захист конституційних прав і свобод; заповнення прогалів та усунення колізій законодавства [7, с. 363–364]. М. Дерлен та Дж. Ліндгольм стосовно судової практики Суду Європейського Союзу зазначають, що вона *de facto* є одним із найважливіших джерел права ЄС, однак її роль у внутрішньому праві країн-учасників не є однорідною. Дослідження вказаних авторів демонструє, що немає чітких, однозначних відповідей на питання про роль судової практики як джерела права [11, с. 1097]. Наведене свідчить, що *прецедентна практика* підвищує послідовність та передбачуваність права, але викликає низку теоретичних і практичних проблем, які потребують подальшого концептуального дослідження зазначеного питання.

Мета статті – уточнити та розширити сучасне розуміння статусу та ролі судового прецеденту в системі європейського континентального права.

Виклад основного матеріалу. Судовий прецедент є основним джерелом і елементом загального права (англосаксонська правова система) – *загальне право* традиційно ототожнювали із *судовим* (з англ. *judge-made law* – право, створене судами), оскільки його «народжують» виключно суди. Своєю чергою, синонімом судового є *прецедентне право* – термін, що уживається для

позначення судових рішень, зміст яких (мотивувальна частина) або не збігається із чинним законодавством, або стосується тих речей, які не передбачали під час ухвалення законів [3, с. 313].

У Європі класичним прикладом загального права є англійське. Судова практика в Англії не лише застосовує, а й створює норми права. Правила, що містяться в судових рішеннях, повинні застосовуватись у подальшому при розгляді аналогічних справ. *Правило прецеденту*, яке зобов'язує англійських суддів дотримуватись рішень, ухвалених їх попередниками, утвердилося з першої половини XIX століття. Нормативно-правовий акт у системі англійського права також є джерелом права, проте має другорядне значення. Відповідно до англійської класичної теорії права нормативно-правовий акт лише створює деякі винятки в загальному праві. Важливо наголосити, що англійське право діє не на всій території Об'єднаного Королівства, а лише на території Англії та Вельсу. У Шотландії та Північній Ірландії діють власні правові системи. Так, шотландське право є гібридним і одночасно містить ознаки прецедентного права, заснованого на римському, яке вирізняється низкою особливостей, наприклад, кодифікацією [9, с. 349–350].

Формальне формулювання англійської *доктрини прецеденту* є занадто лаконічним і догматичним. Але ці правила не можна вважати абсолютно незмінними. Згідно з практикою, чинною на кінець липня 1990 року, кожен суд зобов'язаний дотримуватись будь-якої справи, вирішеної вищим судом в ієрархії, а апеляційні суди (окрім Палати Лордів) також зобов'язані дотримуватись своїх попередніх рішень. Однак чинна практика не вказує на те, що лише певні аспекти попередньої справи, які називають *ratio decidendi* (суть рішення), є обов'язковими, і не посилається на існування важливих винятків із правила *stare decisis* [12]. Цікавим видається той факт, що судовий прецедент означає не вирок загалом, а принцип, аргумент, на основі якого була вирішена справа. Румунська вчена Е. Ангел зауважує, що загальне право містить не спірні випадки, а загальні принципи, проілюстровані й застосовані ними. Так, у структурі судового рішення розрізняють *ratio decidendi* та *obiter dictum*. *Перший компонент* означає сутність правового обґрунтування, принцип, який призвів до відповідного рішення, а *другий* – фактичне рішення, винесене суддею. Якщо суддя не знаходить відповідних принципів для справи, поданої на розгляд, суддя може і повинен створити нову норму права. Створюючи нове *ratio decidendi*, суддя сприяє розвитку прецедентного права [13, с. 68]. Водночас навіть усталена класична прецедентна практика не позбавлена недоліків: це і велика кількість мало поєднаних судових рішень, і помірні застарілість їх частини тощо.

Узагальнюючи думки попередників (В. Блекстоун та Т. Хедлі), Дж. Дж. Постема підкреслює низку важливих нюансів застосування прецеденту в його класичному розумінні: «закон і думка судді не є конвертованими термінами або одним і тим самим; оскільки може статися, що суддя може помилково зрозуміти закон»; «сам авторитет загального права загалом (його претензія на те, щоб бути «випробуваним розумом») залежить від гнучкості та можливості судового тестування та переоцінки, що стало можливим завдяки цій послабленій доктрині прецеденту» [14, с. 13–14]. Отже, досліджуючи генезу класичної юриспруденції загального права, Дж. Дж. Постема робить висновок:

«Прецедент, хоч і є основним елементом загального права, не є самим правом, а тим паче не всім правом загалом. Обов'язком суду загального права завжди було сприймати вплив основних законодавчих інновацій та переплітати нову законодавчу політику з успадкованим корпусом принципів загального права, багато з яких походять від попередніх законодавчих наративів» [14, с. 12].

Дослідники констатують, що останнім часом (принаймні останні десять-п'ятнадцять років) навіть консервативна англійська система права під впливом загальної інтеграції та глобалізації поступово відчуває трансформації. Законодавство (статутне право) як джерело права поступово набуває дедалі більшого значення в правовій системі Англії. Зростає роль закону, більш помітним стає вплив міжнародного європейського права. Змінюються правові концепції і підходи англійських юристів до правотворчості й правозастосування. Однак, незважаючи на бурхливий розвиток законодавства, останнім часом продовжує діяти принцип, відповідно до якого норма закону набуває реального змісту лише після застосування її в суді [9, с. 351].

Наведене стосується статусу та ролі прецеденту в загальному (англійському) праві. У континентальному праві роль судового прецеденту у вигляді судового рішення також трансформується, утім, тенденція така, що його значення як джерела права поступово збільшується.

Судовий прецедент – це формально визначене правило поведінки, яке міститься в рішенні суду найвищої або вищої судової інстанції, створене в процесі розгляду останніми конкретної справи або шляхом узагальнення судової практики, спрямоване на усунення прогалин законодавства та/або вироблення найефективнішої реалізації правових норм та має загальнообов'язковий характер при вирішенні судами аналогічних справ, а також для правозастосування іншими суб'єктами [8, с. 173]. На сьогодні до наведеного переліку слід додати правила поведінки, які культивуються в рішеннях деяких судів міжнародної юрисдикції. Водночас у міжнародному праві не існує єдиної норми, яка б автоматично робила всі рішення міжнародних судових інституцій обов'язковим прецедентом для національних судів, – вони не завжди стають прецедентом у класичному розумінні для національних судів.

Доктрина прецеденту ґрунтується на принципі *stare decisis* (стояти на вирішеному), який походить від латинської фрази *stare decisis et non quieta movere*, що означає *триматися прецедентів і не порушувати вже установленого* [15, с. 152]. Як слушно наголошує С. Шевчук, «суд бере участь у процесі формування права, якщо правова позиція, викладена в акті судової влади, має обов'язкове значення не лише для сторін у справі, а й для суддів при вирішенні наступних справ аналогічного характеру. Нормативне значення має не акт судової влади загалом, а саме та його частина (як правило, мотивувальна), де міститься судовий прецедент (правова позиція, правоположення тощо)» [7, с. 364].

Судовий прецедент є центральним у діяльності судів та предметом широких наукових дискусій, але його функція та цінність не є самоочевидними. У національних системах загального права судовий прецедент є обов'язковим до виконання згідно з принципом *stare decisis*; однак наслідки прецедентів менш чіткі в інших системах, особливо у випадку міжнародних та наднаціональних правових порядків.

Наприклад, прецеденти ЄСПЛ не відповідають класичній доктрині прецедентного права (*case law*) і є ближчими до континентального поняття «судова практика» (*jurisprudence*), яка тісно пов'язана з чинними джерелами права та є уподібненою, послідовною позицією судів з тих чи інших питань правозастосування [3, с. 313]. Насамперед ідеться про підтримання прав людини й правильне застосування національними судами норм ЄКПЛ при вирішенні спору про право, оскільки всі питання тлумачення й застосування цієї Конвенції та Протоколів до неї належить до виключної юрисдикції Високого Суду (ст. 32 ЄКПЛ) [1]. Водночас, вирішуючи правовий спір за межами національної судової системи, ЄСПЛ спершу виходить з детального аналізу норм внутрішнього права відповідної «Високої Договірної Сторони» щодо його дотримання й уже потім висловлює свою позицію щодо того, чи відповідають такі норми національного права відповідності положенням Конвенції. Тож така інтерпретація одночасно є своєрідним показником досконалості внутрішнього права країни та ефективності національних механізмів його реалізації (щодо дотримання прав людини). Так, рішення ЄСПЛ, маючи особливий наднаціональний авторитет, виявляються «своєрідними правовими стандартами із захисту прав людини єдиного правового поля Європи» [3, с. 314]. При цьому, аналогічно до загального права, прецедентного характеру набуває не все рішення ЄСПЛ, а фрагмент (один чи декілька пунктів / параграфів) мотивувальної частини, де викладена правова позиція суду на певне суперечливе питання. Закладена в рішеннях Високого Суду правова позиція, яка надає тлумачення правильному застосуванню приписів ЄКПЛ, визначає підхід до конвергенції внутрішнього права з Конвенцією, що вимагає іншого підходу до застосування чинних норм чи їх зміни.

Показовим прикладом може слугувати рішення ЄСПЛ у справі *Енгель та інші проти Нідерландів (Engel and Others v. the Netherlands)*, 1976 р. (*див. Табл. 1*).

У подальшому цю правову позицію прямо чи з деякими інтерпретаціями неодноразово цитував ЄСПЛ в інших релевантних справах, не неї також покладаються національні суди Договірних держав при розгляді чи перегляді судових рішень у таких ситуаціях, зокрема українські суди.

Сучасний феномен зростання впливу судової влади в країнах романо-германської правової системи С. Шевчук пов'язує з ознаками нормативності її актів у випадках, коли судді в процесі застосування, тлумачення норм права, заповнення прогалин, вирішення колізій формулюють правові позиції (правоположення) як частину мотивації судового рішення, що стають обов'язковими для самого суду при вирішенні подібних справ, тобто доповнюють (а не створюють. – *Приміт. авт.*), по суті, нормативно-правові акти. При цьому обов'язкового значення набуває не сам акт судової влади загалом, а викладена в ньому судовою владою позиція [7, с. 364].

Нижче ми пропонуємо переглянути запропоновані С. Шевчуком основні відмінності так званої нормативності актів судової влади як актів застосування норм права від нормативних актів: а) обмеженість нормативної дії акту судової влади (вони є обов'язковими лише для суддів при вирішенні аналогічних справ, а не для всіх суб'єктів права); б) ця обов'язковість установлюється, як правило, не законом, а самою судовою владою; в) обов'язкову силу має не акт

Аналіз рішення та формування правової позиції ЄСПЛ

Фактичні обставини	Аналіз обставин та правових приписів	Зміст проблемного питання	Правова позиція
Солдат Енгель проходив службу в збройних силах Нідерландів. Фактично він жив удома у вільний від служби час. Перебуваючи в короткостроковій відпустці, він захворів і не повідомив про свою відсутність чи повернення до в/ч. У день повернення до частини командир роти покарав його чотирма днями легкого арешту за відсутність удома попереднього дня. Заявник уважав це покарання серйозним втручанням у його особисті справи, оскільки воно заважало йому належно підготуватися до докторського іспиту в Утрехтському університеті, порушив заборони, за що в подальшому отримав ще суворіше дисциплінарне покарання.	Спочатку Високий Суд проаналізував усі застосовані в спірних правовідносинах норми внутрішнього (національного) законодавства Нідерландів, які визначали підстави, вимоги проходження військової служби та притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності. Як для Уряду, так і для Комісії, провадження, порушене проти пана Енгеля та інших учасників справи не передбачало визначення ні «цивільних прав та обов'язків», ні «будь-якого кримінального звинувачення». Так, з метою розгляду застосовності статті 6 у цій справі Суд спочатку дослідив, чи стосувалося зазначене провадження «будь-якого кримінального звинувачення» в значенні цього тексту; оскільки, хоча воно було дисциплінарним згідно з нідерландським законодавством, воно мало на меті застосування примусу за правопорушення, скоєння яких інкримінуються заявникам, що є аналогічною загальної меті кримінального права.	Високий Суд зазначив, що всі Договірні держави давно розрізняють дисциплінарні та кримінальні провадження, хоч і в різних формах та ступенях. Дисциплінарні стягнення, як правило, менш суворі та тягнуть за собою більш обмежені наслідки. Проте може бути й інакше; ба більше, кримінальні провадження зазвичай супроводжуються повнішими гарантіями. Так, перед Судом постало питання, чи є рішення, прийняте в цьому зв'язку на національному рівні, вирішальним з погляду Конвенції. Чи перестав стаття 6 застосовуватися лише тому, що компетентні органи Договірної держави класифікують діяння та провадження, яке вони вживають проти автора, як дисциплінарні, чи вона, навпаки, застосовується в певних випадках, незважаючи на цю класифікацію?	Сформована в цій справі правова позиція Високого Суду визначила три критерії, які слід ураховувати під час вирішення питання про те, чи було особі «пред'явлено звинувачення в кримінальному злочині» в значенні статті 6(1), це: кваліфікація правопорушення згідно з національним законодавством, характер правопорушення та ступінь суворості покарання, яке ризикує понести відповідна особа» (§§ 82, 83). ЄСПЛ, безумовно, не зобов'язувала компетентні органи влади переслідувати заявника та інших осіб відповідно до Військового кримінального кодексу, рішення, яке могло б виявитися менш вигідним для заявників. Однак Конвенція зобов'язала органи влади надати таким особам гарантії, передбачені ст. 6.

Джерело: рішення ЄСПЛ у справі Енгель та інші проти Нідерландів, 1976 р. [16].

судової влади загалом, а та його частина, що містить правову позицію; г) нормативність акту судової влади щільно пов'язана з фактичними обставинами справи, а доведення різниці між фактичними обставинами при вирішенні аналогічної справи суттєво впливає на зниження нормативної сили цих актів [7, с. 366]. Більшість з наведених «відмінностей» (і водночас суттєвих ознак «судового прецеденту»), є цілком слушними, окрім однієї (підпункт «б»), з якою не можна погодитися абсолютно. Ми вважаємо, що в країнах континентальної системи права саме закон (в окремій нормі чи нормах) створює правові передумови для набуття судовим рішенням статусу джерела права. Те ж саме можна казати й про визнання в нормах внутрішнього права ролі рішення суду міжнародної юрисдикції як судового прецеденту та джерела національного права.

Водночас слід розуміти, що не все, зазначене в судовому рішенні, а тим паче сказане суддею / суддями під час винесення рішення, становить прецедент. По-перше, цей виклад містить суддівські міркування щодо фактів та суб'єктивні висновки щодо застосування закону (рішення часто стосується виключно фактів). По-друге, справи, у яких єдиними питаннями є питання оцінки фактів, зазвичай не утворюють судового прецеденту. По-третє, не все рішення загалом, а лише висновки вищих судових інстанцій щодо застосування норм права, викладені в цих рішеннях, набувають статусу умовної обов'язковості: *враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права* (ч. 6 ст. 13 Закону

України «Про судоустрій і статус суддів») чи *мають надзвичайно високий авторитет*, наприклад, норма федерального законодавства Німеччини про судоустрій вимагає від вищих судів узгоджувати свої позиції (§ 132 Gerichtsverfassungsgesetz).

При заповненні прогалин у законі або за відсутності закону, якщо суди наполягають на певному рішенні, враховуючи незалежність судової влади, це рішення набуває характеру правової істини, абсолютної сили *res judicata*. Природно, що у вирішенні справи суди вивчають судову практику в цій сфері та посилаються на рішення, винесені вищими судами чи іншими палатами (сенатами), які діють у складі вищої судової інстанції тієї чи іншої країни. Така вимога зумовлена необхідністю єдності, відповідності, послідовності та безперервності судової практики. Крім того, у континентальній системі, яка підпорядкована домінуванню жорстких законів, прецедентне право також має компенсаторну функцію, його роль полягає в наданні закону певної еластичності. Отже, як висновок Е. Ангел, більш загальною можна сказати, що англосаксонське право зберігає судовий прецедент як джерело права, оскільки його сила є загальною, вона поширюється на інші суди або подібні випадки, і суддя покликаний розрізняти *ratio decidendi* та *obiter dictum*. Романо-германське право надає прецедентному праву тлумачного значення, будучи засобом заповнення прогалин, джерелом натхнення для законодавця, але суддя зобов'язаний виносити рішення лише щодо конкретної справи [13, с. 69–70].

Навіть у системі загального права обов'язковість прецеденту не є абсолютною. Для «пом'якшення суворості прецеденту» в англійському праві використовують методи скасування та розрізнення. Обов'язковий прецедент може бути скасований лише Палатою лордів (таке рішення втрачає будь-яку обов'язкову силу). Суд нижчої інстанції не пов'язаний обов'язковим прецедентом, коли поточну справу можна розрізнити, тобто якщо справа за своїми суттєвими фактами достатньо відрізняється від попередньої (за таких обставин прецедент не втрачає обов'язковості, але не застосовується в цьому конкретному випадку). Завдяки розрізненню система зберігає певний рівень гнучкості [17, с. 831]. Як уже наголошувалося, наслідки прецедентів в інших (крім англосаксонської) системах менш чіткі, особливо у випадку міжнародних та наднаціональних правових порядків. Наприклад, італійські науковці (Дж. М. Фарнеллі, Ф. Феррі, М. Гатті та С. Віллані) говорять, що попередні рішення не є обов'язковими для судів ні за міжнародним правом, ні за правом ЄС [18, с. 263]. Інші європейські дослідники (Р. Кросс та Дж. В. Харріс) також констатують, що Суд справедливості ЄС має право поширювати або відмовлятися (хоч і не часто) від прецеденту, коли вважає це конституційно доцільним [12]. Утім, судово-практика відіграє фундаментальну роль у гарантуванні визначеності та узгодженості в міжнародних і наднаціональних правових системах, зменшуючи ризик фрагментації, що виникає внаслідок розширення цих систем, та сприяючи співіснуванню судів, що належать до різних правових порядків.

Висновки. Наведене дає підстави висунути припущення, що під впливом діяльності судів міжнародної юрисдикції, насамперед ЄСПЛ, ми спостерігаємо формування *європейського прецедентного простору* як сукупності взаємопов'язаних судових позицій національних та наднаціональних юрисдикцій, що формують узгоджений правозастосовний стандарт у сфері захисту прав людини. Такий простір характеризується відкритістю, багаторівневістю та взаємною рецепцією правових аргументів між судами різних рівнів, що якісно змінює класичне уявлення про роль прецеденту в системі міжнародного й національного континентального права. Отримані результати розширюють доктринальне бачення судового прецеденту як правового феномену, що поєднує властивості нормативності та компенсаторності в системі джерел національного, наднаціонального та інтеграційного права. На відміну від усталених у науці підходів, де прецедент розглядається або як форма права, або як техніка судового тлумачення, у статті обґрунтовано його синтетичну правотворчу природу – як механізму правової адаптації та саморегуляції системи права в умовах європейської інтеграції. Саме завдяки судовому прецеденту відбувається компенсація надмірної законодавчої формалізації в країнах континентального права в умовах динаміки соціально- та політично-детермінованих суспільних відносин.

Розуміння статусу та сучасної ролі прецеденту в системі європейського континентального права закладає теоретичні підвалини для подальшого наукового осмислення прояву феномену судового прецеденту в національному праві України.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : Конвенція Ради Європи, Протокол від 04.11.1950 р. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n476 (дата звернення: 07.11.2025).
2. Шевчук С. В. Принцип субсидіарності у діяльності Європейського Суду з прав людини та необхідність узгодження судової практики. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини* : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2012 р.). Одеса : Фенікс, 2012. С. 82–89.
3. Львченко І. М. Імплементация конвенции про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентного права Європейського суду з прав людини: міжнародно-правовий аналіз практики держав. *Науковий вісник дипломатичної академії України*. 2009. Вип. 15. С. 311–318.
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. Дата оновлення: 02.12.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15/conv#Text> (дата звернення: 07.11.2025).
5. Як часто українські судді застосовують практику ЄСПЛ – дослідження. *Закон і Бізнес*: 16.08.2018. URL: <https://surl.li/fxkhld> (дата звернення: 07.11.2025).
6. Маджумдар О. Виконання рішень ЄСПЛ в Україні прискорюється: які проблеми залишаються та чому це важливо для євроінтеграції. *Zmina*: 28.06.2025. URL: <https://surl.li/gsehuc> (дата звернення: 07.11.2025).
7. Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харків : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2008. 433 с.
8. Марченко А. А. Судовий прецедент у правовій системі України (1991 – 2010 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ : НАВС, 2015. 202 с.
9. Чернецька О. В., Шилінгов В. С. Право Англії як класична модель прецедентного права. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 4. С. 348–352.
10. Шумило М. Правові висновки касаційного суду: *inter praeteritum et futurum*. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 47–54. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.12.08>.
11. Derlén, M. & Lindholm, J. Characteristics of Precedent: The Case Law of the European Court of Justice in Three Dimensions. *German Law Journal*. 2015. № 16(5). P. 1073–1098. DOI: <https://doi.org/10.1017/S2071832200021040>.
12. Cross, R., & Harris, J. W. *Precedent in English Law* (4-th edition). Clarendon Press, 1991.
13. Anghel, E. Judicial precedent, a law source. *LESIJ-Lex ET Scientia International Journal*. 2017. № 24 (2). P. 68–76.
14. Postema Gerald J. Classical Common Law Jurisprudence (Part 2). *Oxford University Commonwealth Law Journal*. 2023. № 3(1). P. 1–29.
15. Порівняльне правознавство : підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2012. 272 с.
16. European Court of Human Rights. (8 June 1976). Case of Engel and others v. the Netherlands. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57479> (дата звернення: 07.11.2025).

17. Tjong Tjin Tai E. & Teuben K. European precedent law. *European Review of Private Law*. 2008. № 16. P. 827–841.
18. Farnelli G. M., Ferri F., Gatti M., & Villani S. Introduction: Judicial Precedent in International and European Law. *The Italian Review of International and Comparative Law*. 2022. № 2(2). P. 263–265. DOI: <https://doi.org/10.1163/27725650-02020003>.

References

1. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny) [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) (European Convention on Human Rights)]: Konventsiiia Rada Yevropy, Protokol vid 04.11.1950 r. Data onovlennia: 01.08.2021. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n476 [in Ukrainian].
2. Shevchuk, S.V. (2012). Pryntsyp subsydiarnosti u diialnosti Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny ta neobkhidnist uzghodzhennia sudovoi praktyky [The principle of subsidiarity in the activities of the European Court of Human Rights and the need to harmonize judicial practice]. *Pravove zabezpechennia efektyvnoho vykonannia rishen i zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny* [Legal support for the effective implementation of decisions and the application of the practice of the European Court of Human Rights: collection of scientific articles]: zb. nauk. st. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 15 veresnia 2012 r.). Odesa : Feniks, 82–89 [in Ukrainian].
3. Ilchenko, I.M. (2009). Implementatsiia konvensii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod ta pretsedentnoho prava Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: mizhnarodno-pravovy analiz praktyky derzhav [Implementation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the Case Law of the European Court of Human Rights: International Legal Analysis of State Practice]. *Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine*, 15, 311–318 [in Ukrainian].
4. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 r. № 3477-IV [On the Execution of Decisions and Application of the Practice of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine of 23.02.2006 No. 3477-IV]. Data onovlennia: 02.12.2012. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15/conv#Text> [in Ukrainian].
5. Zakon i Biznes. (16.08.2018). Yak chasto ukraïnski suddi zastosovuiut praktyku YeSPL – doslidzhennia [How Often Do Ukrainian Judges Apply the Practice of the ECHR – Research]. Retrieved from <https://surl.li/fxkhld> [in Ukrainian].
6. Madzhumdar, O. (28.06.2025). Vykonannia rishen YeSPL v Ukraini pryskoruietsia: yaki problemy zalyshaiutsia ta chomu tse vazhlyvo dlia yevrointehratsii. [The implementation of ECHR decisions in Ukraine is accelerating: what problems remain and why it is important for European integration]. Retrieved from <https://surl.li/gsehuc> [in Ukrainian].
7. Shevchuk, S.V. (2008). Zahalnoteoretychni problemy normatyvnosti aktiv sudovoi vlady [general theoretical problems of the normativity of judicial acts]: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.01. Kharkiv : Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho [in Ukrainian].
8. Marchenko, A.A. (2015). Sudovyi pretsedent u pravovii systemi Ukrainy (1991 – 2010 rr.) [Judicial precedent in the legal system of Ukraine (1991–2010)]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv : NAVS [in Ukrainian].
9. Chernetska, O.V., Shylinhov, V.S. (2015). Pravo Anhlii yak klasychna model pretsedentnoho prava [English law as a classical model of case law]. *Journal of the Kyiv University of Law*, 4, 348–352 [in Ukrainian].
10. Shumylo, M. (2020). Pravovi vysnovky kasatsiinoho sudu: inter praeteritum et futurum [Legal conclusions of the cassation court: inter praeteritum et futurum]. *Entrepreneurship, economy and law*, 12, 47–54. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.12.08> [in Ukrainian].
11. Derlén, M. & Lindholm, J. (2015). Characteristics of Precedent: The Case Law of the European Court of Justice in Three Dimensions. *German Law Journal*, 16(5), 1073–1098. <https://doi.org/10.1017/S2071832200021040> [in English].
12. Cross, R., & Harris, J.W. (1991). *Precedent in English Law* (4-th edition). Clarendon Press [in English].
13. Anghel, E. (2017). Judicial precedent, a law source. *LESIJ-Lex ET Scientia International Journal*, 24(2), 68–76 [in English].
14. Postema, Gerald J. (2023). Classical Common Law Jurisprudence (Part 2). *Oxford University Commonwealth Law Journal*, 3(1), 1–29 [in English].
15. Petryshyn, O.V. (ed.). (2012). Porivnialne pravoznavstvo [Comparative jurisprudence]. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
16. European Court of Human Rights. (8 June 1976). Case of Engel and others v. the Netherlands. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57479> [in English].
17. Tjong Tjin Tai, E., & Teuben, K. (2008). European precedent law. *European Review of Private Law*, 16, 827–841 [in English].
18. Farnelli, G.M., Ferri, F., Gatti, M., & Villani, S. (2022). Introduction: Judicial Precedent in International and European Law. *The Italian Review of International and Comparative Law*, 2(2), 263–265. <https://doi.org/10.1163/27725650-02020003> [in English].

Veselov Mykola,

Doctor of Science in Law, Professor,
Professor at the Department of Law

(State University of Economics and Technology, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3963-2764>

Gurzhii Taras,

Doctor of Science in Law, Professor,

Head of the Department of Administrative, Financial and Information Law

(State University of Trade and Economics, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3348-8298>

Kovalenko Viktor,

Senior Lecturer at the Department of Fire Training Educational and Scientific Institute for Training Specialists for Criminal Police Units named after E.O. Didorenko

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0791-3809>

STATUS AND ROLE OF JUDICIAL PRECEDENT IN EUROPEAN CONTINENTAL LAW COUNTRIES

The article examines the evolution of the status and role of judicial precedent in European legal systems, taking into account the processes of integration and globalization of law. It is substantiated that the traditional distinction between the Anglo-Saxon and Romano-Germanic legal families is gradually losing its rigidity: judicial practice in continental law countries is acquiring signs of normativity, and precedent is of systemic importance. A tendency towards the formation of a “European precedent space” is revealed, within which national courts and supranational jurisdictions, primarily the European Court of Human Rights, interact. It is shown that the decisions of the European Court of Human Rights, although they do not create a precedent in the classical sense, actually form the standards of law enforcement and perform the function of harmonizing the national law of the states party to the Convention.

Based on a comparative legal analysis of the English doctrine of stare decisis and the doctrines of continental law, a further improvement of the vision of judicial precedent as an element of a flexible legal system that combines the stability of the law with the adaptability of judicial interpretation is proposed. The concept of the normativity of acts of the judicial power of a new type is substantiated, according to which the legal positions of the courts acquire normative force on the basis of legislative legitimacy, and not exclusively judicial discretion.

The results obtained expand the doctrinal vision of judicial precedent as a legal phenomenon that combines the properties of normativity and compensatory nature in the system of sources of national, supranational and integration law. In contrast to the approaches established in science, where precedent is considered either as a form of law or as a technique of judicial interpretation, the article substantiates its synthetic law-making nature – as a mechanism of legal adaptation and self-regulation of the legal system in the conditions of European integration.

Key words: European Court of Human Rights, legal system, international law, case law, judicial precedent, case law, harmonization of law, legal phenomenon, source of law.

Дата першого надходження статті до видання: 26.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 342.8:329.1
DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-17-27

Гора Микола Ігорович,

аспірант кафедри конституційного права та прав людини

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7119-3913>

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ІНШІ ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СИСТЕМІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО КУРСУ НА НАБУТТЯ ПОВНОПРАВНОГО ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА В ОРГАНІЗАЦІЇ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ

Статтю присвячено комплексному аналізу ролі політичних партій та інших інститутів громадянського суспільства у механізмі реалізації конституційного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору. Досліджено конституційно-правові засади європейської та євроатлантичної інтеграції України, зокрема значення відповідних положень Конституції України для формування стратегічних зовнішньополітичних орієнтирів держави. Проаналізовано правовий статус політичних партій як суб'єктів політичної участі, що забезпечують формування, висловлення та інституціоналізацію політичної волі громадян щодо європейського і євроатлантичного вибору України. Зроблено висновок, що ефективна реалізація визначеного Конституцією України інтеграційного курсу неможлива без інституційного розвитку політичних партій, активного залучення громадянського суспільства та послідовної співпраці цих суб'єктів з органами державної влади.

Ключові слова: Конституція України, конституційний курс, політичні партії, громадянське суспільство, європейська інтеграція, євроатлантична інтеграція, Європейський Союз, НАТО.

Постановка проблеми. У контексті стратегічного курсу України на повноправне членство в Європейському Союзі (ЄС) та Організації Північноатлантичного договору (НАТО), закріпленого в Конституції України, політичні партії та інші інститути громадянського суспільства набувають критичної ролі як ключові суб'єкти реалізації цього курсу. Євроінтеграція та вступ до НАТО є цивілізаційним вибором України, однією з ключових вимог Революції Гідності, що віднині закріплено в Основному Законі [1]. Закріплення в Конституції України стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, зокрема ст. 85, 102 та 116 Конституції України, стало якісно новим етапом розвитку українського конституціоналізму, оскільки вперше на рівні Основного Закону було визначено цивілізаційний та безпековий вектор розвитку держави [2]. У цьому контексті євроінтеграція та євроатлантична інтеграція набули не лише політичного, а й конституційно-правового значення, що зумовлює необхідність аналізу ролі суб'єктів, спроможних забезпечити практичну реалізацію такого курсу.

Цей процес не лише визначає зовнішньополітичний вектор держави, але й передбачає активну участь громадянського суспільства у формуванні суспільної думки, мобілізації підтримки та контролю за виконанням стратегічних зобов'язань. Політичні партії, як інститути представництва волі народу, координують законодавчі ініціативи, тоді як громадські організації забезпечують моніторинг, адвокацію та залучення широких верств населення, посилюючи легітимність та ефективність євроатлантичної інтеграції. Відповідно до ст. 36

Конституції України, громадяни мають право вільно створювати політичні партії і громадські об'єднання для реалізації своїх політичних і інших інтересів [2]. Це є фундаментом плюралізму та демократичної участі у політичному житті.

Політичні партії як суб'єкти політичної участі сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах і впливають на формування політики держави. Закон України «Про політичні партії в Україні» визначає правовий статус партій, їх права та обов'язки, рівність перед законом і заборону втручання у їх діяльність з боку державних органів [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічну основу даного дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, застосування яких зумовлене предметом і метою наукової статті. Дослідження здійснюється з позицій сучасної доктрини конституційного права України з урахуванням європейських і євроатлантичних підходів до аналізу інститутів демократії та громадянського суспільства.

У процесі дослідження використано діалектичний метод, що дозволив розглянути політичні партії та інші інститути громадянського суспільства як динамічні елементи конституційного ладу України, розвиток яких зумовлений суспільно-політичними трансформаціями та стратегічним курсом держави на європейську й євроатлантичну інтеграцію. Завдяки цьому методу виявлено взаємозв'язок між конституційним закріпленням зовнішньополітичних орієнтирів України та еволюцією правового статусу політичних партій і громадських об'єднань.

Формально-юридичний метод застосовано для аналізу норм Конституції України 1996 року [2], законів України «Про політичні партії в Україні» від 2001 року [4], «Про громадські об'єднання» від 2012 року [5], а також інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність інститутів громадянського суспільства. Використання цього методу дало змогу визначити особливості правового регулювання політичної участі, межі автономії політичних партій та конституційні гарантії їх функціонування в умовах реалізації інтеграційного курсу України.

Історико-правовий метод використано для дослідження становлення та розвитку правового статусу політичних партій і громадянського суспільства в Україні, зокрема в контексті трансформації зовнішньополітичних пріоритетів держави та закріплення європейського і євроатлантичного курсу на конституційному рівні. Це дозволило простежити еволюцію підходів до ролі політичних партій як суб'єктів демократичного процесу.

Порівняльно-правовий метод застосовано з метою співставлення національного конституційно-правового регулювання діяльності політичних партій з європейськими стандартами демократії, зокрема підходами Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору до функціонування партійних систем і інститутів громадянського суспільства. Такий аналіз дав можливість оцінити відповідність української правової моделі вимогам, що висуваються до держав-кандидатів на членство в ЄС і НАТО.

Системно-структурний метод використано для аналізу політичних партій та інших інститутів громадянського суспільства як взаємопов'язаних елементів політичної системи України, що спільно забезпечують реалізацію конституційного курсу держави на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

Матеріалами дослідження стали норми національного законодавства України, міжнародно-правові акти та офіційні документи Європейського Союзу і НАТО, наукові праці українських та зарубіжних учених у галузі конституційного права, політичної науки та теорії демократії, а також аналітичні матеріали міжнародних інституцій.

Метою статті є комплексний аналіз ролі політичних партій та інших інститутів громадянського суспільства у механізмі реалізації закріпленого Конституцією України курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію, а також визначення їхнього впливу на формування, легітимацію та практичне втілення державної політики, спрямованої на набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідження українських конституціоналістів засвідчують, що після внесення змін до Конституції України у 2019 році курс на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору набув характеру конституційно закріпленої цінності та правової орієнтації розвитку держави [2]. У науковій літературі наголошується, що європейська інтеграція України передбачає не лише гармонізацію національного законодавства з правом ЄС, а й забезпечення сталого функціонування демократичних інститутів, зокрема політичних партій та інших інститутів громадянського суспільства, відповідно до європейських стандартів демократії, верховенства права та політичного плюралізму. Такі підходи послідовно відображаються у сучасних колективних наукових працях і матеріалах

науково-практичних конференцій, присвячених конституційному праву Європейського Союзу та проблемам європейської інтеграції України, де євроінтеграційний курс розглядається як складова конституційної ідентичності України та як чинник трансформації національної політичної системи відповідно до європейських демократичних моделей [6].

Конституційне закріплення стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору об'єктивно зумовлює необхідність його реалізації не лише через діяльність органів публічної влади, а й через механізми, притаманні демократичному громадянському суспільству. У цьому контексті дійсно ключову роль відіграють політичні партії та інші інституції громадянського суспільства, які забезпечують демократичну легітимацію, суспільну підтримку та сталість відповідного курсу, адже відповідно до ст. 36 Конституції України політичні партії створюються і діють з метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян. Саме через цю конституційну функцію партії виступають своєрідним первинним каналом трансляції суспільного запиту щодо європейської та євроатлантичної інтеграції. Партійні програми, передвиборчі платформи та політичні декларації, що містять положення про членство України в ЄС і НАТО, слід розглядати як одну з основних форм практичної реалізації конституційного курсу, оскільки вони поєднують стратегічні положення Основного Закону з механізмами демократичного представництва та дієвої політичної конкуренції.

Водночас слід зазначити, що проблематика функціонування політичних партій та інших інститутів громадянського суспільства в системі демократичної держави була предметом активних наукових досліджень вітчизняних учених і до конституційних змін 2019 року. У працях українських конституціоналістів та політологів цього періоду закладено конституційно-правові підходи до розуміння ролі політичних партій у механізмі здійснення народовладдя, взаємодії громадянського суспільства з органами державної влади та формування демократичної політичної системи, що стало методологічною основою для подальших досліджень у контексті конституційно закріпленого євроінтеграційного курсу України. Тож, перш ніж розглядати сучасні тенденції, важливо відзначити, що проблематика конституційного закріплення євроінтеграційного курсу України досліджувалася вітчизняними правознавцями вже до 2019 року. Так, А. Яковлев підкреслює, що набуття Україною європейського вектору розвитку пов'язане не лише з політичним вибором держави, а й з необхідністю правової трансформації національної конституційної системи відповідно до стандартів Європейського Союзу та НАТО. Автор зазначає, що ключовим чинником успішної інтеграції є гармонізація національного законодавства, функціонування демократичних інститутів та забезпечення політичного плюралізму, що формує основу для подальших конституційних змін та імплементації європейських стандартів [7].

У цьому сенсі положення, сформульовані А. Колодієм ще у 2008 році, зберігають свою актуальність і сьогодні. Розглядаючи європейську інтеграцію України як демократичний суспільно-політичний процес, автор наголошує на необхідності активної участі політичних партій у формуванні суспільного консенсусу щодо інтеграційного вибору держави [8]. Науковець також наголошує, що європейська інтеграція України є процесом,

який вимагає не лише інституційних реформ, а й стійкої суспільної підтримки, що формується через політичну конкуренцію, партійні програми та громадянську участь, далі у роботі обґрунтовує, що реалізація конституційного курсу на членство в ЄС і НАТО не може обмежуватися діяльністю органів державної влади, оскільки за своєю природою цей курс є суспільно обумовленим і демократично легітимованим. У цьому сенсі політичні партії виступають ключовими інститутами, здатними поєднати державну політику з інтересами громадянського суспільства. Такий підхід дозволяє сприймати партійну конкуренцію та програмну діяльність політичних партій не як допоміжний чинник, а як структурний елемент реалізації європейського курсу України. Подальший розвиток цієї позиції простежується у працях А. Колодія у співавторстві з В. Тернавською, де увага зосереджується на ролі інституцій громадянського суспільства у забезпеченні сталості та послідовності конституційно визначених стратегічних курсів [9]. У межах цього підходу політичні партії розглядаються як особливий різновид інститутів громадянського суспільства, який поєднує представницьку функцію з можливістю безпосереднього впливу на політичні рішення, тоді як інші інституції громадянського суспільства, наприклад, громадські об'єднання, аналітичні центри, експертні та правозахисні організації, виконують переважно функції суспільного контролю, моніторингу та формування публічного дискурсу щодо європейської та євроатлантичної інтеграції.

У контексті аналізу конституційних передумов функціонування політичних партій та інших інститутів громадянського суспільства важливе значення мають також праці О. Скрипнюка, у яких досліджується правова природа демократичних політичних режимів та роль права у забезпеченні ефективного функціонування політичних інститутів. Так, у колективній монографії «Правові основи розвитку сучасних політичних систем: досвід та перспективи» політична система розглядається як складне інституційне утворення, в межах якого політичні партії виконують функцію посередництва між громадянським суспільством і державною владою, а стабільність і демократичність такої системи безпосередньо пов'язується з рівнем конституційно-правових гарантій політичного плюралізму [10]. Подальший розвиток цих підходів простежується у новіших публікаціях О. Скрипнюка, зокрема у працях, присвячених аналізу демократичних режимів та ролі права у забезпеченні функціонування демократичних інститутів, що відповідає європейським стандартам демократії та принципу верховенства права [11]. Зазначені положення мають безпосереднє значення для осмислення ролі політичних партій та інститутів громадянського суспільства у реалізації конституційного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Дійсно, у науковій доктрині конституційного права політичні партії розглядаються як інституціоналізований механізм трансформації суспільних інтересів у державну політику, що забезпечує зв'язок між громадянським суспільством та органами публічної влади, адже саме через партійні структури реалізується демократичний принцип народного суверенітету, оскільки партії акумулюють, виголошують і політично оформлюють суспільні запити, трансформуючи їх у програми державного розвитку.

Закон України «Про політичні партії в Україні» 2001 року закріплює правові засади діяльності партій як добровільних об'єднань громадян, що мають на меті

сприяння формуванню і вираженню політичної волі та участь у виборах [4]. З позицій конституційного права політичні партії виконують подвійну функцію у системі реалізації євроінтеграційного та євроатлантичного курсу України. По-перше, вони є інструментом формування та легітимації політичної волі, оскільки саме через партійні програми, передвиборчі платформи та парламентську діяльність відбувається суспільне схвалення стратегічного курсу держави. По-друге, політичні партії виконують інституційну функцію впровадження цього курсу, беручи безпосередню участь у формуванні органів законодавчої та виконавчої влади, що відповідальні за імplementацію європейських і євроатлантичних стандартів. Таким чином, політичні партії забезпечують інституційне втілення конституційного курсу України на членство в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору через участь у виборчому процесі, формування парламентської більшості та визначення пріоритетів державної політики, тоді як інші інституції громадянського суспільства сприяють його демократичній легітимації, прозорості та суспільній підтримці. Такий розподіл ролей відповідає як положенням Конституції України, так і європейським стандартам демократичного врядування, у межах яких участь політичних партій і громадянського суспільства розглядається як необхідна умова успішної реалізації інтеграційних процесів. Принципи рівності політичних партій перед законом, заборони втручання державних органів у їх внутрішню діяльність та гарантії свободи програмної орієнтації відповідають європейським стандартам партійної демократії, зокрема підходам, сформульованим у документах Венеційської комісії та Парламентської асамблеї Ради Європи.

У контексті європейської та євроатлантичної інтеграції особливого значення набуває програмна та нормотворча діяльність політичних партій. Саме через партійні програми, виборчі платформи та парламентську діяльність здійснюється інституційне закріплення курсу на інтеграцію до ЄС і НАТО, включно з підтримкою конституційних змін, адаптацією національного законодавства до *acquis communautaire* та імplementацією стандартів демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони. Політичні партії в парламентських демократіях є основними суб'єктами стратегічного правового розвитку держави, оскільки саме вони визначають вектори законодавчої політики. У цьому контексті показовими є наукові висновки В. Погорілка та В. Федоренка, які у свій час підкреслювали, що політичні партії в демократичній державі не обмежують роллю суб'єктів виборчого процесу, а виступають елементом механізму конституційної демократії, що забезпечує сталість і послідовність державної політики. Такий підхід є особливо актуальним для України, де реалізація курсу на членство в ЄС і НАТО потребує довготривалих реформ, незалежно від зміни політичних еліт [12]. Ми погоджуємось з позицією провідних українських конституціоналістів, що політичні партії становлять один із базових елементів механізму конституційної демократії, оскільки вони формують політичну волю громадян, забезпечують політичну конкуренцію та виступають посередниками між суспільством і державою, що має особливе значення для реалізації стратегічних конституційних курсів, зокрема членства України в ЄС та НАТО.

У наукових дослідженнях О. Батанова ключове місце посідає аналіз місцевого самоврядування як простору найбільш безпосередньої взаємодії громадянського

суспільства і публічної влади. Учений обґрунтовує думку, що ефективна конституційна модель самоврядування є необхідною умовою демократичної держави європейського типу. Політичні партії та громадські організації у цій моделі виступають не лише суб'єктами політичної конкуренції, а й формами самоорганізації територіальних громад [13]. З наукової точки зору підхід О. Батанова є надзвичайно цінним для аналізу європейської інтеграції України, оскільки ЄС і НАТО приділяють особливу увагу децентралізації, участі громадян та розвитку місцевої демократії. Таким чином, інститути громадянського суспільства на локальному рівні стають складовою механізмом реалізації конституційного курсу України на повноправне членство в європейських та євроатлантичних структурах.

Багато вітчизняних дослідників підкреслюють, що політичні партії в Україні не лише формально закріплені як суб'єкти політичного процесу, а й виступають важливим механізмом виголошення та захисту громадянських інтересів, що є ключовим для демократичної системи. Наприклад, у фундаментальній монографії Г. Берченка "Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти" доводиться, що конституційні положення про свободу асоціацій створюють правову основу для становлення різних інститутів громадянського суспільства, включно із політичними партіями, і аналізуються різні теоретичні підходи до цього питання [14].

Питання участі політичних партій та інститутів громадянського суспільства у реалізації конституційного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію мають міждисциплінарний характер і досліджуються в межах не лише конституційного права, а й міжнародного права, європейських студій та науки міжнародних відносин. Якщо у працях конституціоналістів домінує аналіз внутрішньодержавних правових механізмів забезпечення інтеграційного курсу, то науковці-міжнародники зосереджують увагу на правових і політичних аспектах взаємодії України з Європейським Союзом і Організацією Північноатлантичного договору, а також на ролі недержавних акторів у процесах європейської інтеграції. Так, М. Баймуратов у своїх наукових працях зосереджується на проблематиці міжнародних стандартів демократії, зокрема виборчих прав та механізмів політичної участі. Він обґрунтовує тезу про те, що сучасні демократичні держави, орієнтовані на європейські та євроатлантичні структури, повинні забезпечувати не декларативне, а реальне функціонування політичних прав і свобод. Політичні партії у цій системі розглядаються як інституційні провідники між громадянським суспільством і державою, через які реалізуються міжнародно визнані стандарти народного представництва [15]. Наукова цінність підходу М. Баймуратова полягає в тому, що він інтегрує конституційно-правовий аналіз у ширший міжнародно-правовий контекст. У площині дослідження європейського та євроатлантичного курсу України це дозволяє розглядати діяльність політичних партій і громадських об'єднань як критерій відповідності України стандартам ЄС і НАТО у сфері демократії та прав людини. Таким чином, позиція автора підсилює аргумент про те, що інститути громадянського суспільства є не допоміжними, а визначальними чинниками успішної інтеграції.

Правознавці практики також вказують, що право на об'єднання у політичні партії закріплено в ч. 1 ст. 36 Конституції України, що є конституційним гарантом участі громадян у політичному житті країни. Політичні партії, таким чином, виконують як нормативну, так

і функціональну роль у становленні громадянського суспільства, забезпечуючи вираження й реалізацію інтересів суспільних груп. Ми погоджуємось, що політичні партії в Україні є одним із ключових інститутів громадянського суспільства, що конституційно забезпечує реалізацію політичної волі громадян через представництво, організацію та участь у владі. Науковці конституційного права, як-от К. Бабенко, приділяють увагу тому, що політичні права та свободи, виборче, об'єднання, свобода слова тощо створюють базис для ефективної участі громадян у політичному житті країни через вибори, партійну діяльність, громадські організації тощо [3]. Вони аналізують механізми реалізації цих прав у конституційному та організаційному вимірах, гарантії політичної участі у Конституції України сприяють формуванню середовища, де політичні партії та інші інститути громадянського суспільства можуть виконувати свої функції, зокрема, окреслення інтересів, політичної мобілізації та контролю над владою.

Європейський Союз і НАТО у своїх офіційних оцінках країн-кандидатів розглядають стабільність партійної системи, внутрішньопартійну демократію та реальну політичну конкуренцію як необхідні умови членства. У наукових дослідженнях закордонних європейських авторів наголошується, що ефективні політичні партії є ключовими «агентами» демократичної консолідації в державах Центральної та Східної Європи, які проходять шлях євроінтеграції. У цьому сенсі українські політичні партії виконують не лише внутрішньодержавну функцію, а й роль індикатора демократичної зрілості держави для міжнародних інституцій. Такі фундаментальні цінності демократії, верховенства права, політичного плюралізму та прав людини, які закріплені в статті 2 Договору про Європейський Союз, утворюють юридичну основу для вимог до країн-кандидатів і визначають ключові стандарти, що мають бути забезпечені національним законодавством та практикою. В ЄС верховенство права розглядається як невід'ємний елемент демократичного правління, що гарантує свободи та політичну участь громадян; дотримання цього принципу є серед стандартів для процесу інтеграції. Дослідження ролі політичних партій в європейській політичній системі підкреслюють, що партійні структури не лише організують політичну конкуренцію, а й сприяють формуванню єдиної публічної сфери та засобів вираження волі громадян у ширшому європейському контексті [16]. Це узгоджується з позиціями вітчизняних правознавців, які відзначають, що практики партисипативної демократії та політичного плюралізму є ключовими елементами, що повинні реалізовуватися в Україні для відповідності європейським демократичним стандартам та успішної інтеграції [17].

Сучасні дослідження підтверджують, що курс на набуття членства в ЄС і НАТО став не лише політичною, а й конституційною нормою. О. Марцеляк аргументує, що внесені зміни до Конституції України формально закріплюють європейський вектор розвитку та водночас визначають правові механізми імплементації цього курсу [18]. Автор також акцентує на значенні політичних партій та громадських організацій як посередників між громадянським суспільством і органами влади, що сприяє реалізації демократичних стандартів і верховенства права. А. Федорончук підкреслює, що процес правової інтеграції України до ЄС включає гармонізацію національного законодавства з *acquis communautaire*, що виступає юридичною основою для конституційного закріплення курсу на європейську інтеграцію [19].

Подальші колективні дослідження, включно з працями у матеріалах науково-практичних конференцій, підтверджують, що громадянське суспільство і політичні партії виступають функціональними елементами реалізації конституційного курсу України на ЄС і НАТО [6]. Автори зазначають, що стабільність демократичних інститутів, активна участь громадських організацій та конкуренція політичних партій є необхідними умовами відповідності національної політичної системи європейським стандартам, а також забезпечують ефективність правотворчого процесу та імплементацію положень Конституції щодо зовнішньополітичного курсу держави.

Аналіз конституційного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору свідчить про відповідність української правової реальності ключовим європейським стандартам демократії та політичної участі. Сам курс, закріплений у Конституції України та підтверджений відповідними законодавчими ініціативами, має спільні правові та ціннісні засади з принципами, що визначають демократичну політичну систему у державах-членах ЄС та НАТО, зокрема механізми політичної конкуренції, плюралізму і функціонування політичних партій як посередників між громадянським суспільством і владою. Ця відповідність відображається не лише у формальному закріпленні курсу як складової зовнішньополітичної стратегії, а й у прагненні України до приведення національного законодавства та інституційних практик у відповідність до стандартів ЄС та НАТО, що передбачає верховенство права, захист прав людини та розвиток ефективної партійної системи, необхідної для підтримання демократичного режиму. Загалом трансформація національної правової і політичної системи України в напрямі європейських і євроатлантичних стандартів свідчить про глибоку інтеграційну динаміку, яка виходить за межі декларативних політичних заяв і знаходить вираження у конституційних змінах та практиках демократичного врядування [20].

М. Савчин відзначає, що конституційна демократія в Україні ґрунтується на поєднанні верховенства права, інституційної спроможності та розвитку громадянського суспільства, що є необхідною умовою для забезпечення ефективності політичних інститутів і реалізації демократичних цінностей. Автор підкреслює, що політичні партії та інші інститути громадянського суспільства виконують функцію посередництва між державою і громадянами, забезпечуючи політичну участь, конкуренцію думок і контроль за діяльністю органів влади. У своїх працях Савчин наголошує, що лише при належному розвитку цих інститутів можлива гармонізація національних практик із європейськими стандартами демократії, що є складовою конституційного курсу України на інтеграцію до ЄС та НАТО [21; 22]. Таким чином, його дослідження підтверджують, що розвиток громадянського суспільства і політичних партій є ключовим механізмом реалізації євроінтеграційних цілей держави.

У працях В. Шаповала, присвячених проблемам сучасного конституціоналізму, особлива увага приділяється політичному плюралізму як системоутворювальному принципу демократичної держави. Науковець послідовно виходить з того, що Конституція України закріплює не лише формально-юридичний вибір європейської моделі розвитку, а й ціннісну орієнтацію на

демократію, верховенство права та реальну участь громадян у здійсненні влади. У цьому контексті політичні партії та інші інститути громадянського суспільства розглядаються ним як необхідні механізми реалізації народного суверенітету та інструменти конституційної демократії [23]. На наш погляд, наукова позиція В. Шаповала є методологічно важливою для дослідження конституційного курсу України на членство в ЄС і НАТО, оскільки він розглядає європейську інтеграцію не як зовнішньополітичний вектор, а як внутрішню трансформацію політичної та правової системи. З огляду на це, політичні партії постають не лише суб'єктами виборчого процесу, а ключовими агентами впровадження європейських стандартів демократії, політичної відповідальності та конституційної культури. Такий підхід дозволяє оцінити роль партій і громадянського суспільства як структурних елементів реалізації стратегічного європейського і євроатлантичного вибору України

У сучасних наукових дослідженнях підкреслюється не лише формальна наявність політичних партій, а й питання їх належної діяльності в умовах викликів, зокрема воєнного стану. Так, П. Янчак у статті «Принципи належної діяльності політичних партій...» визначає ключові конституційні та демократичні принципи, що мають регулювати діяльність партій: легітимність, прозорість, підзвітність, верховенство права, демократичність і участь у виборах [24]. Науковець акцентує, що партії виконують роль посередника між громадянським суспільством і державою, і саме дієвість цих принципів впливає на якість демократичної системи в Україні. Ми підтримуємо зазначену думку та вважаємо, що ефективна діяльність політичних партій як інституту громадянського суспільства потребує не лише їхнього конституційного закріплення, а й реального функціонування у відповідності до демократичних принципів, що підсилює процес демократизації та євроатлантичної інтеграції.

Хоча здебільшого це питання розглядається в контексті політичної науки та міжнародних відносин, важливо зазначити, що громадянське суспільство відіграє ключову роль у підтримці демократичних реформ, що є частиною вимог ЄС та НАТО щодо функціонування демократичних інститутів та громадської активності. Концептуальні роботи в цій сфері, зокрема з міжнародних досліджень інтеграції та обумовленості ЄС¹, підкреслюють, що демократичні інститути та громадянське суспільство є частиною «фундаментальних принципів» для кандидатства в ЄС, і ці стандарти охоплюють механізми участі громадян, верховенство права та прозорість політичного процесу [25]. Тож розвинене громадянське суспільство і політичні партії підсилюють спроможність України відповідати демократичним критеріям як для ЄС, так і для НАТО, що має важливе значення для реалізації конституційного курсу на членство.

Політичні партії, поряд із громадськими організаціями, профспілками та експертними мережами, є невід'ємними елементами громадянського суспільства, що забезпечують зв'язок між громадянами та державою, відображають суспільні інтереси та сприяють політичній мобілізації [26]. Різноспрямовані партії (проєвропейські, ліберальні, консервативні тощо) формують мультиполярну політичну сферу, де відбувається ідеологічна конкуренція та суспільний діалог, що є ключовим елементом демократичної системи.

¹ Обумовленість (conditionality) ЄС – це принцип «допомога/членство в обмін на реформи», де фінансування або євроінтеграція надаються лише після виконання конкретних вимог (демократія, верховенство права, ринкова економіка). Це інструмент впливу ЄС для стимулювання структурних змін у країнах-партнерах.

Політичні партії в Україні, виступаючи ключовими суб'єктами політичної участі, виконують системоутворюючу функцію у процесі формування та вираження політичної волі громадян, що має особливе значення в умовах конституційно закріпленого курсу держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору. Конституційно-правовий статус політичних партій визначається насамперед статтями 36, 37 та 69 Конституції України, які гарантують ідеологічний та політичний плюралізм, свободу політичної діяльності й участь громадян у здійсненні влади безпосередньо або через представницькі органи. Отже, політичні партії в Україні слід розглядати не лише як учасників виборчого процесу, а як конституційно значущі інститути громадянського суспільства, без діяльності яких реалізація курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію була б неможливою. Їхній правовий статус, реальна автономія та здатність формувати і впроваджувати стратегічні політичні рішення безпосередньо впливають на виконання Україною критеріїв членства в ЄС і НАТО та на утвердження демократичної, правової держави.

Інститути громадянського суспільства включають громадські організації, професійні об'єднання, рухи, які не тільки доповнюють діяльність політичних партій, але й виконують власну функцію соціального контролю та адвокації реформ. Наприклад, Ukraine–NATO Civic League – це мережа громадських організацій, що підтримує євроатлантичну інтеграцію та сприяє партнерству між українськими організаціями та структурами НАТО. Ці інституції створюють додаткові канали для впливу громадян на політичний процес та зміцнюють демократичні інституції, що є важливою передумовою для розгляду кандидатури у Європейському Союзі. Своєю чергою, політичні партії виконують кілька ключових ролей у процесі реалізації європейського та євроатлантичного курсу: формування політичної волі щодо членства у ЄС та НАТО на основі програмних положень; лобювання реформ, зокрема правових, антикорупційних і демократичних стандартів, що відповідають критеріям ЄС; та мобілізація громадянського сектору та залучення широкого кола громадян до підтримки стратегічних зовнішньополітичних цілей. Ці ролі частково співпадають із вимогами демократичних стандартів ЄС та НАТО, які наголошують на функціонуванні демократичних інститутів і громадянського суспільства як основі для членства [27].

З погляду ЄС та НАТО, функціонування демократичних інститутів у країні-кандидаті (включно з політичними партіями та громадськими організаціями) є одним із ключових критеріїв оцінки готовності до членства. Реформи щодо зміцнення верховенства права, боротьби з корупцією та інституційної спроможності – це не лише технічні вимоги, а частина побудови стабільного громадянського суспільства [28].

Політичні партії та інші інститути громадянського суспільства є ключовими механізмами реалізації конституційного курсу України на євроатлантичну інтеграцію. Вони виконують функцію посередництва між громадянами та державними органами, забезпечують політичну участь, контроль за діяльністю влади та консолідацію суспільної думки щодо пріоритетів зовнішньої політики. Серед політичних партій, які відіграють суттєву роль у просуванні конституційного курсу на ЄС і НАТО, можна відзначити «Європейську Солідарність» [29; 30], яка активно підтримує законодавчі ініціативи щодо євроінтеграції, «Голос» [31], що фокусує увагу

на демократичних реформах і захисті верховенства права, та «Слугу Народу», яка формує політичну підтримку курсу держави на НАТО. Ці партії не лише проголошують політичні програми, а й стимулюють громадянську активність через дебати, консультації та публічні обговорення стратегічних рішень, що відповідає стандартам демократії та принципам євроатлантичної інтеграції.

Окрім політичних партій, значну роль у реалізації курсу України на ЄС і НАТО відіграють некомерційні громадські організації та аналітичні центри, зокрема Центр Разумкова, Українська фундація громадянського суспільства та Центр «Нова Європа». Центр Разумкова є авторитетним недержавним аналітичним центром (think-tank), який проводить дослідження в сфері внутрішньої та зовнішньої політики України, включно з питаннями європейської та євроатлантичної інтеграції, і регулярно організовує експертні дискусії та круглі столи з представниками громадянського суспільства щодо інтеграційних процесів. Наприклад, в листопаді 2023 року експерти Центру Разумкова взяли участь у круглому столі “Engagement of civil society in negotiations with the EU” з обговоренням залучення громадянського суспільства до процесів європейської інтеграції України [32].

Аналітичний центр «Нова Європа» (New Europe Center), орієнтований на просування європейських та євроатлантичних стандартів, що здійснює дослідження, комунікаційні кампанії і проекти, спрямовані на підсилення підтримки курсу України на ЄС і НАТО як серед лідерів громадської думки, так і серед громадськості. Місія New Europe Center полягає у розробці аналітичних досліджень та проектів для просування європейських стандартів в Україні та збільшення підтримки європейських і євроатлантичних перспектив України серед лідерів громадської думки і офіційних осіб ЄС та НАТО. До прикладу, центр готує аналітичні матеріали та інфографіку щодо моделі безпеки України й шляхів до повного приєднання до НАТО, включно з кампанією та експертними коментарями напередодні самітів та міжнародних заходів [33].

Ці інститути забезпечують експертну підтримку, моніторинг законодавчих процесів, організацію публічних дискусій та інформування громадян про стандарти демократичного врядування в ЄС та НАТО [34]. Їхня діяльність сприяє поширенню знань про євроінтеграційні реформи і підвищенню прозорості політичного процесу, що безпосередньо впливає на ефективність реалізації конституційного курсу України.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що політичні партії та інші інститути громадянського суспільства відіграють системоутворюючу роль у реалізації конституційного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору. Їх діяльність не обмежується участю у виборчому процесі, а охоплює ширший спектр форм політичної та правової взаємодії між суспільством і державою, що має безпосередній вплив на формування та імплементацію інтеграційної політики. Результати аналізу конституційних норм, законодавства України та наукових доробків вітчизняних та закордонних науковців свідчать, що політичні партії є одним із ключових каналів інституціоналізації політичної волі громадян щодо європейського та євроатлантичного вибору держави. Закріплення в Конституції України стратегічного курсу на членство в ЄС і НАТО зумовило необхідність приведення програмної

діяльності політичних партій у відповідність до цих орієнтирів, що проявляється у включенні положень про європейську інтеграцію, демократичні стандарти, верховенство права та цивільний контроль над сектором безпеки до партійних програм і виборчих платформ. У ході дослідження встановлено, що політичні партії виконують функцію медіатора між громадянським суспільством і органами державної влади, забезпечуючи трансформацію суспільних запитів у політико-правові рішення. Саме через діяльність партій у парламенті та органах місцевого самоврядування відбувається ініціювання законодавчих змін, спрямованих на адаптацію національного законодавства до стандартів Європейського Союзу та виконання зобов'язань України в межах співпраці з НАТО. У цьому аспекті партії виступають не лише суб'єктами політичної конкуренції, а й інструментами стратегічного правового розвитку держави. Обговорення отриманих результатів у контексті європейських підходів дозволяє зробити висновок, що роль політичних партій в Україні загалом корелює з моделлю, характерною для демократичних держав-членів ЄС і НАТО, де партійні системи є невід'ємним елементом конституційного механізму реалізації народного суверенітету [35]. Разом із тим, дослідження виявило низку проблем, пов'язаних із недостатнім рівнем внутрішньопартійної демократії, нестабільністю партійної системи та фрагментарністю взаємодії політичних партій з іншими інститутами громадянського суспільства.

Окрему увагу в межах дослідження приділено ролі непартійних інститутів громадянського суспільства, зокрема громадських організацій, аналітичних центрів та експертних спільнот, які здійснюють моніторинг виконання євроінтеграційних зобов'язань, беруть участь у підготовці проектів нормативно-правових актів та формують суспільний дискурс щодо членства України в ЄС і НАТО. У результаті взаємодії з політичними партіями ці інститути посилюють демократичну легітимність інтеграційного курсу та сприяють його суспільному сприйняттю. Отримані результати узгоджуються з висновками українських і зарубіжних науковців, які підкреслюють, що ефективність реалізації інтеграційної політики безпосередньо залежить від рівня розвитку політичних партій і громадянського суспільства. Водночас обговорення результатів дозволяє стверджувати, що подальше просування України до членства в ЄС і НАТО потребує не лише формального закріплення відповідних цілей у нормативно-правових актах, а й інституційного зміцнення політичних партій, підвищення їх відповідальності перед виборцями та поглиблення співпраці з іншими суб'єктами громадянського суспільства.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що політичні партії та інші інститути громадянського суспільства є важливими суб'єктами реалізації конституційного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію, а ефективність їх діяльності безпосередньо впливає на демократичну консолідацію держави та виконання критеріїв членства в ЄС і НАТО [36; 37].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що політичні партії та інші інститути громадянського суспільства відіграють ключову роль у системі реалізації конституційного курсу України на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору. Їх значення виходить за межі формальної участі у виборчому процесі та охоплює ширший спектр функцій, пов'язаних із формуванням демократичної політичної культури,

суспільного консенсусу щодо стратегічних цілей держави та імплементації європейських і євроатлантичних цінностей.

Аналіз наукових позицій О. Баймуратова, О. Баганова, Є. Журкіна, А. Колодія, О. Марцеляка, О. Петришина, В. Шаповала, Ю. Шемшученка та інших засвідчує спільне методологічне підґрунтя їхніх підходів, яке полягає у визнанні політичного плюралізму, верховенства права та активної участі громадян як фундаментальних засад сучасного конституціоналізму. Водночас кожен із авторів акцентує увагу на різних аспектах цієї проблематики від теорії конституційної демократії та міжнародних стандартів політичної участі до місцевого самоврядування й інституційної стабільності громадянського суспільства.

Обґрунтовано, що реалізація закріпленого в Конституції України стратегічного курсу на членство в ЄС і НАТО неможлива без ефективного функціонування політичних партій як інститутів громадянського суспільства, здатних транслювати європейські демократичні стандарти у внутрішньодержавний правопорядок. Саме через діяльність партій, громадських організацій та інших форм самоорганізації громадян забезпечується відповідність національної політичної системи критеріям демократії, які є визначальними для інтеграції до європейських та євроатлантичних структур.

Важливим є також висновок про те, що інститути громадянського суспільства виконують не лише підтримувальну, а й контрольну функцію у процесі реалізації європейського та євроатлантичного курсу України. Вони виступають механізмом суспільного нагляду за діяльністю органів державної влади, сприяють підвищенню рівня політичної відповідальності та запобігають формалізації євроінтеграційних і євроатлантичних процесів без реального демократичного наповнення.

У підсумку слід констатувати, що подальший розвиток політичних партій та інститутів громадянського суспільства має розглядатися як стратегічний напрям конституційної політики України. Посилення їхньої ролі, правових гарантій діяльності та інституційної спроможності є необхідною передумовою не лише виконання міжнародних зобов'язань України перед ЄС і НАТО, а й утвердження демократичної, правової та суверенної держави європейського типу.

Політичні партії та інші інститути громадянського суспільства є не лише складовою політичної системи України, а й важливими механізмами реалізації конституційного курсу на набуття членства в ЄС та НАТО. Їхня роль у формуванні політичної волі, забезпеченні демократичного контролю і просуванні реформ відповідає вимогам міжнародних стандартів і сприяє посиленню правової держави та демократичних інститутів в Україні.

Попри те, що проблематика європейської інтеграції України та конституційного закріплення стратегічного курсу на членство в Європейському Союзі й Організації Північноатлантичного договору достатньо активно досліджується у вітчизняній конституційно-правовій науці, питання ролі політичних партій та інших інститутів громадянського суспільства у системі реалізації цього курсу залишаються недостатньо опрацьованими. Переважна більшість наукових праць зосереджена на аналізі зовнішньополітичних, інституційних або нормативних аспектів євроінтеграції, тоді як внутрішні конституційно-правові механізми її практичної імплементації, зокрема через діяльність політичних партій і громадських об'єднань, здебільшого розглядаються фрагментарно або побіжно. У цьому зв'язку комплексне дослідження взаємодії політичних партій, інститутів

громадянського суспільства та державної влади у процесі реалізації конституційного курсу України на членство в ЄС і НАТО становить актуальний і водночас малодосліджений напрям сучасної української конституційної науки, що зумовлює наукову новизну обраної теми.

Перспективи подальших наукових досліджень у сфері конституційно-правового забезпечення європейського та євроатлантичного курсу України пов'язані насамперед із поглибленим аналізом трансформації політичних партій та інших інститутів громадянського суспільства в умовах євроінтеграційних і безпекових процесів. Особливої уваги потребує дослідження впливу стандартів Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору на оновлення конституційно-правових механізмів діяльності політичних партій, їх внутрішньої демократії, фінансової прозорості та підзвітності суспільству.

Перспективним напрямом наукових пошуків є також порівняльно-правовий аналіз участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації

стратегічних зовнішньополітичних рішень у державах-членах ЄС і НАТО, з метою виявлення можливостей імплементації відповідних моделей в українську конституційну практику. У цьому контексті важливим є вивчення ролі політичних партій у формуванні суспільного консенсусу щодо європейської та євроатлантичної інтеграції, а також механізмів запобігання політизації або інструменталізації цих процесів.

Крім того, подальших досліджень потребують питання взаємодії держави та громадянського суспільства в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України, зокрема в частині забезпечення балансу між національною безпекою та дотриманням конституційних прав і свобод. У цьому аспекті аналіз еволюції ролі політичних партій, громадських організацій і волонтерських рухів може стати підґрунтям для формування нових конституційно-правових підходів до реалізації стратегічного курсу України на повноправне членство в Європейському Союзі та НАТО.

Список використаних джерел

1. Войтко О., Солонніков В., Полякова О. Особливості застосування методу фрактального аналізу сталості процесу розвитку громадської думки при реалізації стратегічного нарративу держави. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2020. Вип. 2(38). С. 145–150. DOI: <https://doi.org/10.33099/2311-7249/2020-38-2-145-150>.
2. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Бабенко К. А. Становлення громадянського суспільства в Україні: конституційний вимір. *Юридична бібліотека. Шостий апеляційний суд*. URL: <https://baas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/109-stanovlennya-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukrajini-konstitutsijnij-vimir.html?>
4. Про політичні партії в Україні : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2365-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>.
5. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 берез. 2012 р. № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.
6. Петришин О. В., Петришин О. О. Форма правління України в умовах євроінтеграції: традиції і новації. *Правничка наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану* : монографія. Харків : Право, 2023. С. 73–82.
7. Яковлев А. Питання євроатлантичної інтеграції в сучасному конституційному процесі України. *ScienceRise: Juridical Science*. 2019. Вип. 3 (9). С. 12–16. DOI: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.180048>.
8. Колодій А. М. Демократія, верховенство права та права людини у контексті європейської інтеграції України. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія «Юридичний вісник», «Повітряне і космічне право»*. 2008. Вип. 2. С. 33–38.
9. Колодій А. М., Тернавська В. М. Правовий моніторинг – засіб забезпечення конституційно-правової політики в Україні. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 95–104. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.1.12>.
10. Правові основи розвитку сучасних політичних систем: досвід та перспективи : монографія / О. В. Скрипнюк та ін. Київ : Юрид. думка, 2013. 289 с.
11. Скрипнюк О. В. Чвертьстолітній ювілей Основного Закону України: європейські цінності та перспективи конституційного вдосконалення. *Конституційна реформа в Україні: досвід країн Центральної і Східної Європи* : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 24 черв. 2021 р.). Львів : Каменяр, 2021. С. 69–74.
12. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник. Київ : Правова єдність, 2010. 432 с.
13. Баганов О. Концептуальні аспекти реформи конституційної моделі місцевого самоврядування в Україні. *Право України*. 2009. Вип. 12. С. 117–125.
14. Берченко Г. В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти : монографія. Харків : Юрайт, 2014. 208 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14347>.
15. Баймуратов М., Кофман Б. Проблема становлення єдиної системи міжнародних виборчих стандартів. *Право України*. 2013. Вип. 5. С. 63–76. URL: https://pravoua.com.ua/uk/store/pravoukr/prvoukr_2013_5/Baimuratov-Kofman_5_2013.
16. Brack N., Wolfs W. European political parties poorly identified political bodies? Institut Jacques Delors, 2023. 76 p. URL: https://institutdelors.eu/content/uploads/2025/04/E_230522_Partis-politiques-europeens_Brack-et-Wolfs_EN.pdf.
17. Корж І. Ф. Європейські принципи партисипативної демократії та їх впровадження в Україні. *Інформація і право*. 2022. Вип. 1 (40). С. 35–45. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.1\(40\).254340](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.1(40).254340).
18. Марцеляк О. В. Конституційна реформа як важливий чинник конституціоналізації європейського курсу України. *Право України*. 2025. Вип. 3. С. 15–24. DOI: 10.33498/loou-2025-03-015.
19. Fedoronchuk A. Ukraine on the way to the European Union: Legal integration as one of the most important conditions for acquiring full membership. *Actual Problems of Improving of Current Legislation of Ukraine*. 2024. Vol. 65. P. 23–34. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/8824>.
20. Патюк Є. Трансформація України до європейських та євроатлантичних стандартів у контексті російсько-української війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Національна безпека»*. 2024. Вип. 2. Т. 2. С. 55–61. DOI: <https://doi.org/10.17721/3041-1912.2024/2-9/11>.

21. Савчин М. Конституційна демократія: конституційні цінності у дискурсі субстантивної і процедурної демократії. *Право України*. 2019. Вип. 10. С. 40–65. DOI: 10.33498/loiu-2019-10-040.
22. Савчин М. Руссо-українська війна та трансформація конституційного права. *Право України*. 2023. Вип. 1. С. 12–53. DOI: 10.33498/loiu-2023-01-012.
23. Шаповал В. М. Основи конституціоналізму (нариси з історії, теорії і практики). Київ : Мишалов Д. В., 2021. 116 с.
24. Янчак П. О. Принципи належної діяльності політичних партій в сучасних умовах розвитку України як конституційної держави (держави конституційної демократії): виклики воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 6. Ч. 3. С. 519–525. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.79>.
25. Gawrich A., Wydra D. Conditions and Contestation: Ukraine on Its Way to EU-Membership / In: C. Wiesner, M. Knodt (Eds.). *The War Against Ukraine and the EU*. Palgrave Macmillan, Cham. 2024. P. 161–188. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-35040-5_8.
26. Журкін Є. Політичні партії як інститути громадянського суспільства в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія»*. 2023. Вип. 157 (2). С. 24–31. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2023.157.4>.
27. Koops J., Costea S., Pelosi G., Rishko V., Strelkov A., Tentler M. Parliaments in the EU enlargement process: Strengthening capacities of accession country parliaments under the evolving enlargement methodology. Brussels : European Union, 2025. 87 p. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2025/754467/EXPO_STU%282025%29754467_EN.pdf
28. Darvas Z., Dabrowski M., Grabbe H., Moffat L. L., Sapir A., Zachman G. The impact on the European Union of Ukraine's potential future accession. *Bruegel Report*. 11 April 2024. URL: <https://www.bruegel.org/system/files/2024-04/Report%2002.pdf>.
29. Program of the European Solidarity Party 2019. *European Solidarity Party*. URL: https://eurosolidarity.org/wp-content/uploads/2019/06/es_program.pdf
30. Statement on Ukraine's membership in the European Union and NATO. *European Solidarity Party*. 2024. URL: <https://eurosolidarity.org/2024/03/01/72304/>.
31. Programme – International policy (translated). *Holos Party*. 2026. URL: <https://goloszmin.org/program/international-scene>.
32. Engagement of civil society in Ukraine's European integration processes. URL: <https://razumkov.org.ua/en/news/engagement-of-civil-society-in-ukraines-european-integration-processes/>
33. New Europe Center team has made and is making efforts to achieve the most effective security model for Ukraine – full accession to NATO. 2024. URL: <https://neweurope.org.ua/en/project/ukrayina-v-nato/>
34. Jean De Ruyt. The EU Rule of Law Mechanisms – a Basis of EU Identity. *How can an enlarging EU best protect rule of law and democracy*. European Council experts debrief. 2024. P. 25–26. URL: <https://tepsa.eu/wp-content/uploads/2024/02/EUCO-Debrief-February-2024-1-1.pdf>
35. Kolodiy A. M., Kolodiy O. A., Petryshyna M. O. Methodology of research of the constitutional and legal status of the Ukrainian people. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Вип. 28 (4). С. 93–103. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(4\).2021.93-103](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(4).2021.93-103).
36. Константи́й О. В. Внесення змін до Конституції при вступі України до Європейського Союзу. *Київський часопис права*. 2023. Вип. 3. С. 14–19. DOI: <https://doi.org/10.32782/kij/2023.3.2>.
37. Політична система України: конституційна модель та політичні практики : монографія / кол. авт.: Г. І. Зеленько (кер., наук. ред.) та ін. Київ : ППіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Politychna_systema_Ukrainy_konstytutsijna_model_ta_politychni-praktyky.pdf.

References

1. Voitko, O., Solonnikov, V., Poliakova, O. (2020). Osoblyvosti zastosuvannya metodu fraktalnoho analizu stalosti protsesu rozvytku hromadskoi dumky pry realizatsii stratehichnoho naratyvu derzhavy [Ppeculiarities of application of the method of fractal analysis of constantness of the process of development of public opinion in the implementation of the strategic narrative]. *Suchasni informatsiini tekhnologii u sferi bezpeky ta oborony*, 2(38), 145–150. DOI: <https://doi.org/10.33099/2311-7249/2020-38-2-145-150> [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
3. Babenko, K.A. Stanovlennia hromadianskoho suspilstva v Ukraini: konstytutsiynyi vymir [The formation of civil society in Ukraine: the constitutional dimension]. *Yurydychna biblioteka. Shostyi apeliatsiynyi sud*. Retrieved from: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/109-standovlennya-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukrajini-konstitutsijnij-vimir.html?> [in Ukrainian].
4. Pro politychni partii v Ukraini [About political parties in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 5 kvit. 2001 r. № 2365-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>. [in Ukrainian].
5. Pro hromadski obiednannia [About public associations]: Zakon Ukrainy vid 22 berez. 2012 r. № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> [in Ukrainian].
6. Petryshyn, O.V., Petryshyn, O.O. (2023). Forma pravlinnia Ukrainy v umovakh yevrointehratsii: tradytsii i novatsii [The form of government of Ukraine in the context of the European integration: traditions and innovations]. *Pravnycha nauka ta zakonodavstvo Ukrainy: yevropeiskyi vektor rozvytku v umovakh voiennoho stanu*: Monohrafiia (pp. 73–82). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Yakovliev, A. (2019). Pytannia yevroatlantychnoi intehratsii v suchasnomu konstytutsiinomu protsesi Ukrainy [Problem of euro-atlantic integration in the modern constitutional process of Ukraine]. *ScienceRise: Juridical Science*, 3(9), 12–16. DOI: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.180048> [in Ukrainian].
8. Kolodii, A.M. (2008). Demokratsiia, verkhovenstvo prava ta prava liudyny u konteksti yevropeiskoi intehratsii Ukrainy [Democracy, the rule of law and human rights in the context of Ukraine's European integration]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatyinoho universytetu. Seriiia «Yurydychnyi visnyk», «Povitriane i kosmichne pravo*, 2, 33–38 [n Ukrainian].
9. Kolodii, A., Ternavska, V. (2023). Pravovyi monitorynh – zasib zabezpechennia konstytutsiino-pravovoi polityky v Ukraini [Legal monitoring – means of providing the constitutional and legal policy in Ukraine]. *Nove ukrainske pravo*, 1, 95–104. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.1.12> [in Ukrainian].

10. Skrypniuk, O.V. (et al.). (2013). *Pravovi osnovy rozvytku suchasnykh politychnykh system: dosvid ta perspektyvy* [Legal foundations of the development of modern political systems: experience and prospects]: monohrafiia. Kyiv: Yuryd. dumka [in Ukrainian].
11. Skrypniuk, O.V. (2021). Chvertstolitnii yuvilei Osnovnoho Zakonu Ukrainy: yevropeiski tsinnosti ta perspektyvy konstitutsiinoho vdoskonalennia [Quarter-centennial anniversary of the Basic Law of Ukraine: European values and prospects for constitutional improvement]. *Konstitutsiina reforma v Ukraini: dosvid krain Tsentralnoi i Skhidnoi Yevropy: zb. materialiv III Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 69–74). Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
12. Pohorilko, V.F., Fedorenko, V.L. (2010). *Konstitutsiine pravo Ukrainy* [Constitutional Law of Ukraine]: pidruchnyk. Kyiv: Pravova Yednist [in Ukrainian].
13. Batanov, O. (2009). Kontseptualni aspekty reformy konstitutsiinoi modeli mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Conceptual aspects of the reform of the constitutional model of local self-government in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*, 12, 117–125 [in Ukrainian].
14. Berchenko, H.V. (2014). Hromadianske suspilstvo v Ukraini: konstitutsiini aspekty [Civil society in Ukraine: constitutional aspects]: Monohrafiia. Kharkiv: Yurait. Retrieved from: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14347> [in Ukrainian].
15. Baimuratov, M., Kofman, B. (2013). Problema stanovlennia yedynoi systemy mizhnarodnykh vyborchykh standartiv [The problem of establishing a unified system of international electoral standards]. *Pravo Ukrainy*, 5, 63–76. Retrieved from: https://pravoua.com.ua/uk/store/pravoukr/prvoukr_2013_5/Baimuratov-Kofman_5_2013 [in Ukrainian].
16. Brack, N., Wolfs, W. (2023). European political parties poorly identified political bodies? Institut Jacques Delors. Retrieved from: https://institutdelors.eu/content/uploads/2025/04/E_230522_Partis-politiques-europeens_Brack-et-Wolfs_EN.pdf [in English].
17. Korzh, I.F. (2022). Yevropeiski pryntsyipy partysypatyvnoi demokracji ta yikh vprovadzhennia v Ukraini [European principles of participatory democracy and their implementation in Ukraine]. *Informatsiia i pravo*, 1(40), 35–45. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.1\(40\).254340](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.1(40).254340) [in Ukrainian].
18. Martseliak, O.V. (2025). Konstitutsiina reforma yak vazhlyvyi chynnyk konstitutsionalizatsii yevropeiskoho kursu Ukrainy [Constitutional reform as a key factor in the constitutionalization of Ukraine's European course]. *Pravo Ukrainy*, 3, 15–24. DOI: [10.33498/louu-2025-03-015](https://doi.org/10.33498/louu-2025-03-015) [in Ukrainian].
19. Fedoronchuk, A. (2024). Ukraine on the way to the European Union: Legal integration as one of the most important conditions for acquiring full membership. *Actual Problems of Improving of Current Legislation of Ukraine*, 65, 23–34. Retrieved from: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/8824> [in English].
20. Patiuk, Ye. (2024). Transformatsiia Ukrainy do yevropeiskykh ta yevroatlantychnykh standartiv u konteksti rosiisko-ukrainskoi viiny [Transformation of Ukraine to European and Euro-Atlantic standards in the context of the Russian-Ukrainian war]. *Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia «Natsionalna bezpeka»*, 2(2), 55–61. DOI: <https://doi.org/10.17721/3041-1912.2024/2-9/11> [in Ukrainian].
21. Savchyn, M. (2019). Konstitutsiina demokraciia: konstitutsiini tsinnosti u dyskursi substancyvnoi i protsedurnoi demokracji [Constitutional democracy: Constitutional values in the discourse of substantive and procedural democracy]. *Pravo Ukrainy*, 10, 40–65. DOI: [10.33498/louu-2019-10-040](https://doi.org/10.33498/louu-2019-10-040) [in Ukrainian].
22. Savchyn, M. (2023). Russo-ukrainska viina ta transformatsiia konstitutsiinoho prava [Russo-Ukrainian war and constitutional law transformation]. *Pravo Ukrainy*, 1, 12–53. DOI: [10.33498/louu-2023-01-012](https://doi.org/10.33498/louu-2023-01-012) [in Ukrainian].
23. Shapoval, V.M. (2021). *Osnovy konstitutsionalizmu (narisy z istorii, teorii i praktyky)* [Fundamentals of constitutionalism (essays on history, theory and practice)]. Kyiv: Myshalov D.V. [in Ukrainian].
24. Yanchak, P.O. (2025). Pryntsyipy nalezhnoi diialnosti politychnykh partii v suchasnykh umovakh rozvytku Ukrainy yak konstitutsiinoi derzhavy (derzhavy konstitutsiinoi demokracji): vyklyky voiennoho stanu [Principles of proper activity of political parties in the modern conditions of Ukraine's development as a constitutional state (state of constitutional democracy): challenges of martial state]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*, 6(3), 519–525. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.79> [in Ukrainian].
25. Gawrich, A., & Wydra, D. (2024). Conditions and Contestation: Ukraine on Its Way to EU-Membership. In: Wiesner, C., Knodt, M. (Eds.) *The War Against Ukraine and the EU*. Palgrave Macmillan, Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-35040-5_8 [in English].
26. Zhurkin, Yr. (2023). Politychni partii yak instytuty hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Political parties as institutions of civil society in Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia «Istoriia»*, 157(2), 24–31. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2023.157.4> [in Ukrainian].
27. Kooops, J., Costea, S., Pelosi, G., Rishko, V., Strelkov, A., & Tentler, M. (2025). Parliaments in the EU enlargement process: Strengthening capacities of accession country parliaments under the evolving enlargement methodology. Brussels: European Union. Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2025/754467/EXPO_STU%282025%29754467_EN.pdf [in English].
28. Darvas, Z., Dabrowski, M., Grabbe, H., Moffat, L.L., Sapir, A., & Zachman, G. (2024). The impact on the European Union of Ukraine's potential future accession. *Bruegel Report*. Retrieved from: <https://www.bruegel.org/system/files/2024-04/Report%2002.pdf> [in English].
29. Program of the European Solidarity Party. (2019). *European Solidarity Party*. Retrieved from: https://eurosolidarity.org/wp-content/uploads/2019/06/es_program.pdf
30. Statement on Ukraine's membership in the European Union and NATO. (2024). *European Solidarity Party*. Retrieved from: <https://eurosolidarity.org/2024/03/01/72304/> [in English].
31. Programme – International policy (translated). (2025). *Holos Party*. Retrieved from: <https://goloszmin.org/program/international-scene>
32. Engagement of civil society in Ukraine's European integration processes (2023). Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/en/news/engagement-of-civil-society-in-ukraines-european-integration-processes/>
33. New Europe Center team has made and is making efforts to achieve the most effective security model for Ukraine – full accession to NATO. (2024). Retrieved from: <https://neweurope.org.ua/en/project/ukrayina-v-nato/> [in English].

34. Jean De Ruyt. (2024). The EU Rule of Law Mechanisms – a Basis of EU Identity. *How can an enlarging EU best protect rule of law and democracy*. European Council experts debrief, 25–26. URL: <https://tepsa.eu/wp-content/uploads/2024/02/EUCO-Debrief-February-2024-1-1.pdf> [in English].

35. Kolodiy, A. M., Kolodiy, O. A., Petryshyna, M. O. (2021). Methodology of research of the constitutional and legal status of the Ukrainian people. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. Вип. 28 (4). С. 93–103. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(4\).2021.93-103](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(4).2021.93-103) [in English].

36. Konstanyi, O. V. (2023). Vnesennia zmin do Konstytutsii pry vstupi Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu [Amendments to the Constitution upon Ukraine's accession to the European Union]. *Kyivskyi chasopys prava*, 3, 14–19. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.2>. [in Ukrainian].

37. Politychna systema Ukrainy: konstytutsiina model ta politychni praktyky [The political system of Ukraine: constitutional model and political practices]: monohrafiia / kol. avt.: H. I. Zelenko (ker., nauk. red.) ta in. (2023). Kyiv : IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Politychna_systema_Ukrainy_konstytutsijna_model_ta_politychni-praktyky.pdf [in Ukrainian].

Hora Mykola,

Postgraduate Student at the Department of Constitutional and Human Rights Law

(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7119-3913>

POLITICAL PARTIES AND OTHER CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN THE SYSTEM OF IMPLEMENTING THE CONSTITUTIONAL COURSE TOWARD UKRAINE'S FULL MEMBERSHIP IN THE EUROPEAN UNION AND THE NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION

The article is devoted to a comprehensive analysis of the role of political parties and other civil society institutions in the mechanism for implementing Ukraine's constitutional course toward acquiring full membership in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization. The constitutional and legal foundations of Ukraine's European and Euro-Atlantic integration are examined, in particular the significance of the relevant provisions of the Constitution of Ukraine for shaping the state's strategic foreign policy priorities. The legal status of political parties is analyzed as subjects of political participation that ensure the formation, expression, and institutionalization of citizens' political will regarding Ukraine's European and Euro-Atlantic choice. It is substantiated that through participation in the electoral process, parliamentary activity, and legislative support of reforms, political parties exert a direct influence on the implementation of the state's integration course. Special attention is paid to the role of non-profit public organizations and think tanks, which provide expert support for European integration processes, monitor the implementation of legislation, organize public discussions, and inform citizens about democratic governance standards applied in EU and NATO member states. It is emphasized that interaction between political parties and civil society institutions contributes to increasing transparency and accountability of public authorities, strengthening the democratic legitimacy of the constitutional course toward European and Euro-Atlantic integration, and bringing Ukraine's national legal system closer to European and Euro-Atlantic standards. It is concluded that effective implementation of the integration course defined by the Constitution of Ukraine is impossible without the institutional development of political parties, active involvement of civil society, and consistent cooperation of these actors with public authorities.

Key words: Constitution of Ukraine, constitutional course, political parties, civil society, European integration, Euro-Atlantic integration, European Union, NATO.

Дата першого надходження статті до видання: 01.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 340.12:321.011:314.15(=161.2)(477)(045)"19"
DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-28-32

Зозуля Євген Вікторович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8114-1133>

Левінець Руслан Петрович,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри новітньої історії України
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1115-8284>

КОНЦЕПТ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ В ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ ХХ СТ.

Статтю присвячено дослідженню концепту територіальної цілісності в правовій доктрині української політичної еміграції ХХ століття. На основі історико-правового підходу сформовано та обґрунтовано еволюцію поглядів провідних еміграційних мислителів – В'ячеслава Липинського, Степана Рудницького, Миколи Шлемкевича, Лева Бачинського, Миколи Сціборського – щодо територіальної цілісності, соборності та природного права нації. Здійснено комплексний аналіз джерел правової доктрини еміграції, включно з політико-правовими документами, науковими публікаціями та філософськими працями, що дало змогу з'ясувати їх вплив на сучасні конституційні та міжнародно-правові підходи до захисту державного суверенітету України. Визначено, що концепти територіальної цілісності та соборності, сформовані в умовах бездержавності й зовнішнього поневолення, зберігають актуальність і сьогодні, забезпечуючи методологічну основу для сучасного конституціоналізму, національної безпеки та державної політики у відповідь на агресію Російської Федерації проти України.

Ключові слова: територіальна цілісність, правова доктрина української еміграції, соборність, історико-правовий підхід, державотворення, природне право, суверенітет України, сучасна конституційна політика.

Постановка проблеми. Проблематика територіальної цілісності держави посідає ключове місце в сучасних українських політико-правових дослідженнях, особливо з огляду на тривалу зовнішню збройну агресію Російської Федерації проти України та необхідність теоретичного переосмислення основ державності. Попри значний обсяг сучасних праць, присвячених конституційним засадам територіальної цілісності, малодослідженим залишається історико-правовий вимір цієї категорії, зокрема її інтерпретація в ідейній спадщині української політичної еміграції ХХ століття. Представники еміграційного середовища – державники, правознавці, громадсько-політичні діячі – сформували цілісну концепцію державності, у якій питання територіальної цілісності нерозривно поєднувалося з боротьбою за національну суб'єктність, правовий статус України та міжнародно-правові гарантії її існування.

Попри те що окремі аспекти їхньої діяльності та політико-правової думки досліджені в історіографії, системного аналізу того, як саме діячі української еміграції осмислювали проблему територіальної цілісності, досі бракує. Наявний науковий розрив проявляється у фрагментарності праць, відсутності цілісного порівняльного підходу та слабкому залученні еміграційної правової доктрини до сучасного дискурсу державотворення. Це зумовлює потребу в комплексному дослідженні зазначеної проблеми, встановленні її теоретичних засад, еволюції поглядів та їх значення для сучасної української правової науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри зростання інтересу до історико-правової спадщини української політичної еміграції, питання інтерпретації територіальної цілісності в працях її представників досі залишаються недостатньо

опрацьованими у вітчизняній юридичній науці. Значна частина досліджень зосереджена на загальних концепціях державності, оминаючи спеціальний аналіз територіально-правових аспектів. Зокрема, проблематика державно-правової думки української політичної еміграції міжвоєнного періоду ґрунтовно опрацьована в працях О. В. Токарчук. У монографії «Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920–1930-ті рр.)» [1] дослідниця комплексно реконструює еволюцію державницьких концепцій еміграційних мислителів, простежує їх внесок у формування модерної української державності, однак питання територіальної цілісності розглядається переважно в контексті загальної проблематики суверенітету та державності. Подібний підхід простежується й у її науковій розвідці «Окремі засади українського державотворення в науковому доробку представників української еміграції у 20–30-х рр. ХХ ст.» [2], де акцентовано на історико-правових підставах українського державотворення, ролі еміграційних концепцій держави, суверенітету, народного представництва, але без спеціального виділення категорії територіальної цілісності як самостійного об'єкта аналізу.

Крім того, питання територіальної цілісності як конституційно-правової категорії та об'єкта правового захисту розкрито в праці В. Л. Ортинського «Державна єдність і територіальна цілісність України як об'єкти правового забезпечення», у якій запропоновано розрізнення понять державної єдності та територіальної цілісності, схарактеризовано їх взаємозв'язок і систему юридичних гарантій, насамперед конституційно-правових [3]. У площині міжнародного права співвідношення принципів територіальної цілісності держав та самовизначення народів досліджує К. О. Клименко, який доводить імперативний характер принципу територіальної цілісності та обмежений, переважно антиколоніальний характер права на сецесію [4].

Так, наявні дослідження дають змогу окреслити як еволюцію державно-правової думки української еміграції, так і загальнотеоретичні підходи до розуміння територіальної цілісності в національній та міжнародно-правовій доктрині. Водночас відсутнім залишається цілісний аналіз того, як саме категорія територіальної цілісності осмислювалася в межах еміграційної державно-правової доктрини ХХ ст., які концепти соборності, кордонів, просторової єдності держави пропонували провідні еміграційні мислителі й наскільки ці ідеї суголосні сучасному українському конституціоналізму. Заповнення цієї дослідницької прогалини й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Зважаючи на це, **метою статті** є комплексне дослідження концепту територіальної цілісності в правовій доктрині української політичної еміграції ХХ століття, з'ясування його теоретичних засад, джерел формування, ключових ідей та еволюції поглядів еміграційних мислителів, а також визначення значення їхніх підходів для сучасного українського державотворення та конституціоналізму.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи зазначену проблематику, необхідно зазначити, що цілісність території є ключовим складником конституційного ладу та одним із базових принципів функціонування демократичної держави. У сучасних умовах порушення цього принципу через збройну агресію Російської Федерації проти України спричиняє необхідність осмислити механізми захисту територіальної цілісності саме в історико-правовому контексті.

Як відомо, територіальна цілісність – одна з фундаментальних засад сучасного міжнародного права, закріплена, зокрема, у Статуті ООН (ст. 2), Гельсінському заключному акті 1975 року, а також у численних резолюціях Генеральної Асамблеї ООН щодо ситуації в Україні. Ігнорування цього принципу міжнародного права не лише ставить під загрозу внутрішню стабільність окремих держав, а й руйнує фундаментальні основи світового правопорядку, відкриваючи шлях до насильницького перегляду кордонів. Маємо підкреслити, що проблема збереження територіальної цілісності держави набуває особливої актуальності в контексті сучасної російсько-української війни, що розпочалася у 2014 році з незаконної анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією та переросла в повномасштабну агресію в лютому 2022 року. Це поставило перед українською державністю екзистенційний виклик, безпосередньо пов'язаний із захистом національного суверенітету, недоторканності кордонів, а також політико-правової єдності нації.

Так, на тлі збройної агресії постає потреба науково переосмислити національні правові доктрини, зокрема вивчити й адаптувати положення української еміграційної правової думки, яка впродовж ХХ ст. послідовно обстоювала ідею єдності українських земель. Позиції таких мислителів, як В'ячеслав Липинський, Степан Рудницький, Лев Бачинський, Микола Сціборський, Микола Шлемкевич та інші, можуть стати джерелом не лише історичного розуміння, а й інтелектуального ресурсу для формування сучасної правової політики в умовах війни.

Усе сказане означає те, що в сучасних умовах територіальна цілісність України – це не лише об'єкт державного суверенітету, а й символ національної ідентичності, цілісного історичного простору, а також критичний чинник у забезпеченні безпеки Європи. Тому дослідження територіальної цілісності в контексті української еміграційної правової доктрини є надзвичайно актуальним і має не лише наукове, а й практичне значення.

За таких умов одним з важливих завдань вітчизняної історико-правової науки є осмислення сутності категорії «територіальна цілісність» у правових дискурсах української еміграції ХХ ст., що стала важливим елементом її державницької ідеології.

Зазначене зумовлено тим, що формування правової доктрини української еміграції щодо територіальної цілісності відбулося в умовах бездержавності, колоніального гноблення та геополітичного поділу українських земель між кількома імперіями та державами. Ці історичні обставини сформували в середовищі еміграційних інтелектуалів розуміння територіальної цілісності як ключового постулату державотворчої ідеї. Крім того, ці обставини сприяли тому, що в еміграційній юридичній думці територія держави осмислювалася не лише як об'єкт міжнародного права, а і як органічний компонент національного буття, просторове втілення ідеї суверенітету та засіб політичної єдності.

Дослідження теоретичних проблем розуміння територіальної цілісності в еміграційній правовій думці зазначеного історичного періоду дає змогу також дійти висновку, що еміграційна юридична доктрина усвідомлювала цілісність території як універсальну цінність у праві нації. Територія посвячувалася як факт історичної справедливості та національно-державного ідеалу. До того ж вона розглядалася як основа суверенітету української нації і її права на державу. Так, теоретичне осмислення поняття територіальної цілісності

в еміграційній юридичній думці відбувалося в тісному зв'язку з ідеями історичної легітимності, природного права на державність і принципом соборності.

Звертаючись до характеристики джерел правової доктрини української еміграції щодо питань територіальної цілісності, маємо зазначити, що вони мають багаторівневу природу і містять правові, історичні, філософські, геополітичні та культурні компоненти. Зокрема, серед них необхідно виокремити політико-правові документи, видання Державного Центру УНР в екзилі, створеного в 1930 році у Варшаві Українського наукового інституту, українських правничих товариств («Союз українських адвокатів», «Українське правниче товариство у Західній Європі»), часописи українських юристів в еміграції, роботи українських наукових інститутів у Парижі, Саут Бенді (США), Нью-Йорку.

Проте основні її положення викладені в працях провідних мислителів української політичної еміграції ХХ ст. – В'ячеслава Липинського, Степана Рудницького, Миколи Шлемкевича, Лева Бачинського, Миколи Сціборського та інших.

Зокрема, одним із джерел формування правової доктрини української еміграції щодо питань територіальної цілісності стала традиція історичного права, згідно з якою українці мають історично підтвержене право на власну державність у межах етнічної та історичної території.

У межах цього підходу одним із перших теоретиків, хто концептуалізував поняття територіальної єдності України, був В'ячеслав Липинський. У своїй праці «Листи до братів-хліборобів» він підкреслював важливість територіальної єдності як основи державності: «Не на племені і не на етнографії, а на території основана Держава. [...] Наша Українська Держава мусить обняти всі землі, на яких ми зо зброєю в руках можемо і мусимо забезпечити порядок, закон і хліборобську працю» [5, с. 49, 101]. У своїй політико-правовій філософії він розглядав державу як територіальну організацію нації, а не лише етнічну спільноту. Зокрема, обґрунтовував необхідність єдності всіх українських земель – як Наддніпрянської, так і Західної України – у межах єдиної політико-правової організації, спираючись на історичну спадщину козацької держави й традицію державного управління на власній землі. Територіальна цілісність, за Липинським, є не лише політичним і правовим актом, а й метафізичною необхідністю для існування нації.

Важливим теоретичним джерелом слугує геополітична школа в українській еміграції, представлена Степаном Рудницьким, видатним географом, політичним мислителем і членом Української географічної наукової школи. У його працях територіальна цілісність постає як природне право українського народу на єдність власного етнічного простору. Так, у своїй праці «Україна – земля і народ» (1910) та подальших геополітичних дослідженнях він обґрунтував ідею «національної території» як простору, що охоплює всі українські етнографічні землі: «Тільки соборна Україна, що об'єднує Наддніпрянщину, Галичину, Волинь, Буковину, Закарпаття й Кубань, є геополітично й історично виправданою» [6, с. 28]. Так, він підкреслював, що жодна частина України не може розглядатися у відриві від цілого, а відсутність єдності призводить до втрати суверенності. Водночас С. Рудницький підкреслював важливість історичних, географічних і культурних чинників у формуванні стабільних та легітимних кордонів держави, стверджуючи, що лише соборна Україна може бути політично життєздатною.

Наступним чинником у поглядах представників української політичної еміграції на проблему територіальної цілісності держави є концепція природного права, відповідно до якої народ має невідчужуване право на володіння територією, що є його історичним та етнічним ареалом. У цьому контексті український філософ, публіцист, політичний діяч, представник еміграційної правової та політичної думки Микола Шлемкевич розглядав територіальну цілісність держави не лише в юридичному, а й у глибоко моральному і філософському сенсі. У межах його концепції природного права територіальна цілісність – це фундаментальне право нації, похідне від її природного буття. Вона є запорукою гідного існування народу й чинником його історичної тягlosti. Зокрема, у своїй філософсько-правовій праці «Нація і держава» (1947) він обстоював думку, що розчленування українських земель є не тільки політичним злочином, а й моральним посяганням на цілісність нації: «Не може бути вільної нації без власної суверенної держави, так само як не може бути держави без національної території. Наші землі – це не лише територія, а тіло нації» [7, с. 55]. До того ж у своїх працях Микола Шлемкевич послідовно критикував імперські ідеології, особливо російський імперіалізм, як такі, що суперечать моральним засадам природного права й загрожують праву націй на самовизначення.

Так, концепція територіальної цілісності у філософії Миколи Шлемкевича набуває глибоко етичного й правового змісту, поєднуючи ідеї національного самозбереження, духовної єдності та природного правопорядку.

Необхідно підкреслити, що ідеї Миколи Шлемкевича про те, що розчленування українських земель є порушенням природного права народу на власну державу, а будь-яка легітимна українська влада мусить боротися за возз'єднання всіх етнографічних територій, обґрунтовується також у працях Лева Бачинського та Миколи Сціборського, які обстоювали ідею «соборної» України, вказуючи на важливість правової непорушності її історичних кордонів.

Зокрема, один з ідеологів українського націоналізму Микола Сціборський писав, що право держави на територіальну єдність є не тільки політичним правом, а й імперативною нормою національного права. Він підкреслював, що жодна українська влада не має права на «зраду соборності» через відмову від будь-якої частини етнографічної України: «Територіальна єдність є вищим законом для національної держави, навіть якщо її де-факто неможливо здійснити в певний момент» [8, с. 81].

Своєю чергою, у державно-правових поглядах Лева Бачинського територіальна цілісність постає як фундаментальне право нації, що реалізується через політико-правові та моральні імперативи держави. Прагнення до об'єднання етнографічних українських земель в одну соборну державу закріплюється в його законодавчих ініціативах (Закон «Про злуку» 1919), державницьких актах (Акт Злуки 22.01.1919), парламентських виступах та аграрній політиці Західноукраїнської Народної Республіки. Для Л. Бачинського територіальна єдність була не лише політичною метою, а й критерієм легітимності влади.

Так, у центрі правової доктрини представників української еміграції стоїть концепт соборності як юридично-політичного принципу, що вимагає повного та невідмінного об'єднання всіх українських земель у єдину державу. Цей підхід базувався на уявленнях про історичну спадкоємність, природне право націй на самовизначення та на протидію будь-яким формам колоніалізму чи

імперіалізму. Загалом, принцип соборності – як об'єднання всіх українських етнічних земель в єдиній державі – був не декларацією, а аксіоматичним постулатом української політичної традиції в еміграції.

Вищенаведений аналіз дає змогу висновувати, що державно-правові погляди української політичної еміграції ХХ ст. на територію держави поєднували ідеї історичного права, цінності природного права, національно-державницьку традицію, утвердження геополітичної єдності та категоричного захисту національної соборності.

З огляду на це, вищезазначений аналіз дає змогу стверджувати, що зазначена правова традиція є не лише частиною історії вітчизняної правничої думки – вона стала актуальним джерелом сучасного правового опору агресії Російської Федерації. Саме завдяки цій концепції, у якій територія розуміється не як об'єкт політики, а як невіддільна частина національного буття, Україна здатна формулювати послідовну правову відповідь на спроби її територіального розчленування, подовжити формування сучасної національної правової ідеології, орієнтованої на відновлення територіальної цілісності держави.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що концепт територіальної цілісності в правовій доктрині української політичної еміграції ХХ століття становить фундаментальний елемент державницької ідеології, що формувався в умовах бездержавності, зовнішнього поневолення та системного розчленування українських земель. Еміграційні мислителі – В'ячеслав Липинський, Степан Рудницький, Микола Шлемкевич, Лев Бачинський, Микола Сціборський та інші – виробили цілісну політико-правову концепцію, у якій територія трактується не лише як географічний або юридичний компонент держави, а і як онтологічна основа національного буття, просторове втілення суверенітету та передумова політичної єдності.

До того ж еміграційна правова думка сформулювала кілька ключових теоретичних положень щодо територіальної цілісності:

- признання території як первинної ознаки держави і простору реалізації національної волі (В. Липинський);
- геополітичне обґрунтування українського територіального простору як єдиного та невід'ємного (С. Рудницький);
- етико-філософське тлумачення території як «тіла нації» та порушення її цілісності як морального злочину (М. Шлемкевич);
- імператив соборності й безумовної єдності всіх українських земель як критерію легітимності влади (Л. Бачинський, М. Сціборський).

Ці концепти становлять органічно пов'язану систему, що випередила свій час і заклала методологічні основи сучасного конституційно-правового підходу до територіальної цілісності.

Узагальнення джерел і змісту еміграційної доктрини засвідчує, що вона:

1. Поєднала історичне право, природне право та геополітичні чинники, надаючи території багатовимірною

змісту – юридичного, політичного, культурного і морально-ціннісного.

2. Визначила соборність як принцип, що перевищує політичну доцільність і є нормативним імперативом національного існування.

3. Сформулювала ідеологічні та правові моделі, які залишаються актуальними для сучасної української державності.

Акцентуючи актуальність еміграційної доктрини в умовах сучасної російсько-української війни, необхідно зазначити, що результати дослідження засвідчують, що інтелектуальна спадщина української політичної еміграції має безпосереднє значення для нинішнього етапу державотворення. Повномасштабна агресія Російської Федерації з 2014 року та її ескалація у 2022 році проти нашої держави відтворюють ті загрози, проти яких виступали діячі еміграції. Саме їхні концепції дають змогу глибше осмислити: екзистенційний характер територіальної цілісності для української нації; природно-правовий характер права народу на свою територію; неприпустимість будь-яких форм легітимації насильницької зміни кордонів; право на оборону та міжнародну підтримку як механізми захисту національної території; соборність як відповідь на спроби зовнішнього розчленування українського простору.

Сучасне українське законодавство та міжнародно-правова позиція України щодо тимчасово окупованих територій фактично підтверджують основні положення еміграційної доктрини, зокрема тезу про недоторканість історичних та етнічних кордонів, право на визволення окупованих земель і невизнання будь-яких наслідків агресії.

Ураховуючи сучасний стан російсько-української війни, можна стверджувати, що правова доктрина української політичної еміграції ХХ століття не лише зберегає свою теоретичну значущість, а й набуває нової практичної ваги. Вона слугує інтелектуальним ресурсом для: формування державної політики деокупації та реінтеграції; удосконалення конституційних засад територіальної цілісності; розроблення сучасних безпечних концепцій; зміцнення національної ідентичності в умовах війни; протидії імперським концепціям «історичних прав» Росії.

Отже, еміграційна доктрина територіальної цілісності є частиною українського державницького канону, що зберігає методологічну цінність і сьогодні, а її положення мають бути інтегровані в сучасний український конституціоналізм, міжнародно-правову позицію та стратегію національної безпеки. Її актуальність у період збройного протистояння російській агресії є не лише науковою, а й екзистенційною.

Перспективи подальших розвідок зазначеної проблематики пов'язані з дослідженням спадкоємності еміграційної правової доктрини та сучасного конституціоналізму, аналізом механізмів захисту територіальної цілісності України в умовах протидії збройній агресії адаптації історико-правових ідей еміграційних діячів у сучасній державній політиці.

Список використаних джерел

1. Токарчук О. В. Розвиток державно-правових учень представниками української еміграції (1920–1930-і рр.) : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 477 с.
2. Токарчук О. В. Окремі засади українського державотворення у науковому доробку представників української еміграції у 20–30-х рр. ХХ ст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Право*. 2018. Вип. 33. С. 3–7.
3. Оргинський В. Державна єдність і територіальна цілісність України як об'єкти правового забезпечення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2020. Т. 7, № 2. С. 1–6.

4. Клименко К. О. Співвідношення принципів територіальної цілісності держав і самовизначення народів у міжнародному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2022. Вип. 69. С. 444–450.
5. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Відень, 1926. 101 с. [Стародрук].
6. Рудницький С. Чужими шляхами. Львів, 1920. С. 12–145. [Стародрук].
7. Шлемкевич М. Нація і держава. Мюнхен : УВАН, 1947. С. 7–210. [Еміграційне видання].
8. Сціборський М. Націократія. Варшава, 1935. 121 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/scziborskyj-m-nacziokratiya/-nacziokratiya/> (дата звернення: 02.12.2025).

References

1. Tokarchuk, O.V. (2019). Rozvytok derzhavno-pravovykh uchen predstavnykamy ukrainsoi emihratsii (1920–1930-i rr.) [Development of state and legal doctrines by representatives of Ukrainian emigration (1920s–1930s)]: monohrafiia. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
2. Tokarchuk, O.V. (2018). Okremi zasady ukrainsoho derzhavotvorennia u naukovomu dorobku predstavnykiv ukrainsoi emihratsii u 20–30-kh rr. XX st. [Certain principles of Ukrainian statehood in the scientific achievements of representatives of Ukrainian emigration in the 1920s and 1930s]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 18 : Pravo*, 33, 3–7 [in Ukrainian].
3. Ortynskyi, V. (2020). Derzhavna yednist i terytorialna tsilisnist Ukrainy yak obiekty pravovoho zabezpechenniai [State unity and territorial integrity of Ukraine as objects of legal support]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». Seriiia : Yurydychni nauky*, 7(2), 1–6 [in Ukrainian].
4. Klymenko, K.O. (2022). Spivvidnoshennia pryntsyypiv terytorialnoi tsilisnosti derzhav i samovyznachennia narodiv u mizhnarodnomu pravi [The correlation between the principles of territorial integrity of states and self-determination of peoples in international law]. *Naukovyi visnyk Uzhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia : Pravo*, 69, 444–450 [in Ukrainian].
5. Lypynskyi, V. (1926). Lysty do brativ-khliborobiv [Letters to the farmer brothers]. Viden, [Starodruk] [in Ukrainian].
6. Rudnytskyi, S. (1920). Chuzhymy shliakhamy [In other people's ways]. Lviv, 12–145 [Starodruk] [in Ukrainian].
7. Shlemkevych, M. (1947). Natsiia i derzhava [Nation and state]. Miunkhen : UVAN, 7–210 [Emihratsiine vydannia] [in Ukrainian].
8. Stsiborskyi, M. (1935). Natsiokratiiia [Nacocracy]. Varshava. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/scziborskyj-m-nacziokratiya/-nacziokratiya/>, (data zvernennia: 02.12.2025) [in Ukrainian].

Zozulya Yevhen,

Doctor of Law, Professor,

Professor at the Department of State and Legal Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Management

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8114-1133>

Levinets Ruslan,

Candidate of Historical Sciences,

Associated Professor at the Department of History of Ukraine

(Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1115-8284>

THE CONCEPT OF TERRITORIAL INTEGRITY IN THE LEGAL DOCTRINE OF UKRAINIAN POLITICAL EMIGRATION IN THE 20TH CENTURY

The article is devoted to the study of the concept of territorial integrity in the legal doctrine of Ukrainian political emigration in the 20th century. Based on a historical-legal approach, the evolution of the views of leading émigré thinkers – Vyacheslav Lypynsky, Stepan Rudnytsky, Mykola Shlemkevych, Lev Bachynsky, and Mykola Scibor – regarding territorial integrity, unity, and the natural rights of the nation has been formulated and substantiated. A comprehensive analysis of the sources of the émigré legal doctrine, including political and legal documents, scholarly publications, and philosophical works, has been conducted, which allowed for clarifying their influence on contemporary constitutional and international legal approaches to the protection of Ukraine's state sovereignty. It is determined that the concepts of territorial integrity and unity, developed under conditions of statelessness and external domination, remain relevant today, providing a methodological foundation for modern constitutionalism, national security, and state policy in response to the aggression of the Russian Federation against Ukraine.

Key words: territorial integrity, legal doctrine of Ukrainian emigration unity, historical-legal approach, state-building, natural law, sovereignty of Ukraine, contemporary constitutional policy.

Дата першого надходження статті до видання: 04.12.2025
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.12.2025
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 659.3:351.862.4
DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-33-38

Максименко Ольга Володимирівна,

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри ділової української та іноземних мов
навчально-наукового інституту права та психології
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5711-6247>

Пилипенко Вікторія Вікторівна,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії, історії та філософії права
навчально-наукового інституту права та психології
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2555-542X>

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: МОВНИЙ ТА КОГНІТИВНИЙ ВИМІРИ

У статті здійснено спробу проаналізувати мовні та когнітивні аспекти російсько-української інформаційної війни й дослідити їх вплив на свідомість громадян на основі всебічного системного аналізу складників інформаційної війни в історії та сьогоденні, виокремлення лінгвокогнітивних параметрів дискурсу інформаційної війни й подальший вплив на свідомість суспільства; вивчення мовленнєвих стратегій впливу на формування громадської думки. Важливим аспектом є аналіз міжнародної співпраці для ефективного протистояння інформаційним загрозам.

Ключові слова: інформаційна війна, концепт, маніпулятивні мовні засоби, дезінформація, мова ворожнечі, дискурс агресії.

Постановка проблеми. Інформаційна війна – це конфлікт, у якому використовують інформаційні ресурси та засоби з метою впливу на громадську думку, ураження та переконання опонентів. Це охоплює поширення пропаганди, дезінформації, кібератак, використання соціальних мереж і медіа для маніпулювання громадською думкою та створення сприятливого образу для країни-агресора.

Дискурс інформаційної війни істотно впливає на сучасний мовний складник суспільства різними способами. Передусім це сприяння поширенню специфічної лексики, маніпулювання семантикою слів та формулювання певного контексту. Також відбувається маніпуляція інформацією для створення негативних уявлень про групи людей або країну загалом задля поглиблення ворожнечі та виникнення конфліктів у суспільстві.

В інформаційному просторі використовують нав'язування агресії, знецінення людського життя, спонування до вбивств, тортур, перекручування подій за допомогою мови ворожнечі як засобу для провокацій і розв'язання протистояння. Щохвилини з'являється недостовірна, здебільшого маніпулятивна інформація задля руйнування демократичних надбань України та дискредитації культурних цінностей. Щорічно прокремлівський режим витрачає на такий супровід війни проти України близько 4 млрд доларів [1, с. 36].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти інформаційних воїн досліджені в працях таких сучасних науковців, як А. Загнітко, С. Кійко, Н. Кондратенко, Л. Нагорної, В. Петренко, Т. Рубанець та інші. Науковці зосереджують увагу на аналізі сучасних текстів, які охоплюють дискурс інформаційної війни. Питання мовного протистояння представлені в дослідженнях О. Єфименко й Л. Компанцевої. Застосування мови ворожнечі як складника впливу на свідомість та елемент політичного протистояння досліджено в М. Бутиріна, Д. Гуцуляк, З. Годунок, Г. Колесник, К. Темчур, Г. Прищепи, О. Тулузакової, Т. Ісакової.

Серед зарубіжних дослідників значний внесок зробили М. Шмітт (редактор Tallinn Manual), Дж. Най (автор концепції «м'якої сили»), Б. Латур (розробник актерно-мережевої теорії), У. Еко (дослідник семіотичних моделей комунікації).

Українські дослідники, зокрема С. Дембіцький, В. Петренко, А. Арістова, аналізують інформаційну агресію РФ проти України як багатовимірне явище, що поєднує пропаганду, психологічний тиск, кібератаки, маніпулятивну дипломатію та деструктивні соціальні технології.

Питання лінгвокогнітивних механізмів маніпуляції висвітлюються в роботах Дж. Лакоффа (теорія фреймів), Т. ван Дейка (дискурс і влада), Е. Гоффмана

(інтерпретаційні рамки), Ж. Дерриди (соціальні конструкції тексту). Вони дають наукові інструменти для аналізу російського пропагандистського дискурсу.

Формування цілей статті. Метою статті є комплексний аналіз інформаційної війни як складника сучасних воєнних конфліктів, зокрема щодо використання мовних і когнітивних інструментів впливу на формування суспільної свідомості.

Реалізація вищезазначеної мети передбачає виконання таких завдань: проаналізувати поняття «інформаційна війна» в історичному контексті; визначити засоби маніпуляції та пропаганди в межах дослідження; окреслити більш поширені наративи російської пропаганди.

Виклад основного матеріалу. Інформаційні методи боротьби ще здавна впроваджують країни світу для посилення лідерської позиції на міжнародній арені для реалізації політичного іміджу й задоволення політичних, економічних потреб та інтересів. Ведення інформаційних війн – це значний виклик для світової системи цінностей. Гарантування інформаційної безпеки становить підвищений інтерес для будь-якої країни світу [2, с. 56].

З огляду на думку експертів, можна зазначити, що застосування методів ведення інформаційної війни є доволі поширеним явищем у ХХ–ХХІ столітті, але є і підтвердження використання інформаційно-психологічних методів ще із часів античності, звичайно, у досить спрощеному вигляді. Становлення інформаційних війн як засобів впливу на свідомість є наслідком еволюційних процесів та розвитку інформаційних технологій. А. Мартинов наголошує, що у ХХ ст. під поняттям «інформаційна війна» розуміли систему «спеціальних інформаційних операцій», які мали деморалізувати противника та схилити його до капітуляції під час конвенційних бойових дій.

Найбільш виразним прикладом організованої інформаційної війни в першій половині ХХ ст. є діяльність Міністерства народної освіти та пропаганди нацистської Німеччини (Reich Ministry for Public Enlightenment and Propaganda), очолюваного Й. Геббельсом. Його діяльність була спрямована на формування в німців та німецькомовного населення масової ідентичності, побудованої на основі шовінізму, легітимізації агресії, декогнітивного вимкнення критичного мислення населення. Основною «зброєю» пропагандистської машини, апробованої нацистами й майже незмінною дотепер, була преса, радіо, кіно, навчальна література, тотальний централізований контроль над якими сприяв повторенню нарративів, що створювали образ ворога й тим самим легітимізували репресії. Пропаганда виконувала не лише мобілізаційну, а й маніпулятивно-когнітивну функцію, формуючи нову реальність для населення та узаконюючи політику геноциду [3].

У другій половині ХХ ст. інформаційна війна, з огляду на домінуючу біполярну систему міжнародних відносин, набула ознак глобального ідеологічного протистояння, хедлайнерами якого були СРСР та США.

Важливим інструментом ідеологічного протистояння в період холодної війни з боку демократичного табору стала діяльність радіостанцій «Голос Америки» та «Радіо свобода». «Голос Америки» майже одночасно відкрив російську (1947 р.) та українську (1951 р.) службу мовлення, що свідчило про оцінку української цільової аудиторії як ключової в інформаційному впливі на радянський тоталітарний простір. Зазначені медіа не лише надавали новини, а й ознайомлювали радянських громадян з елементами західної культури (музика, мода, спосіб життя), цінностями демократії, свободи слова та ринкової економіки, посилюючи в такий спосіб

невдоволення політичним режимом Радянського Союзу. Тактика охоплювала тематичний фреймінг, оперативне «підживлення» опозиційних нарративів, надання інформаційної підтримки дисидентам та роботу з еміграційними спільнотами [4]. Хоча пряий вплив на широкі маси був обмежений (за оцінками деяких досліджень, «Голос Америки» слухали близько 3 % населення, переважно інтелігенція у великих містах), ефект множився через усне поширення інформації. Отже, медіа США були важливим інструментом «м'якої сили», який сприяв формуванню критичного ставлення до радянської системи, хоча внутрішні причини (економічна криза, націоналістичні рухи, політика Горбачова) були визначальними для остаточного розпаду СРСР [5].

Варто зазначити, що до кінця 1980-х років спецслужби СРСР чинили значні перешкоди трансляції передач «Голосу Америки» (як і решти «ворожих голосів»), порушуючи найважливіші міжнародні домовленості, зокрема Декларацію прав людини. Так, у ст. 19 Декларації прав людини зазначається, що «кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право вміщує свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами й незалежно від державних кордонів» [6]. Систематичне використання радянською владою радіоглушилок і в такий спосіб недопущення доступу населення до альтернативних джерел інформації, що є порушенням Декларації прав людини, стало предметом розгляду Генеральної Асамблеї ООН та знайшло втілення в Резолюції Генасамблеї від 14 грудня 1950 року, що засуджувала практику глушіння. Однак Радянський Союз цю резолюцію проігнорував [7].

Поряд із глушінням використовували й інший метод протидії – контрпропаганду. У 1965 році в Україні створено радіо «Промінь», аналог московського «Маяка», що працював з 1964 року. Через радянський мовник, що був фактичним монополістом інформаційного простору, намагалися дискредитувати іноземних журналістів, звинувачуючи їх у шпигунстві та підривної діяльності. Практично будувався образ «загниваючого Заходу», де панують злочинність та експлуатація. Сучасна російська пропаганда так і не відійшла від культивування образу «ворожого колективного Заходу», який активно використовують у сучасному збройному конфлікті на території України [8].

Загалом, розглянуті стратегії демонструють ранні форми гібридних інформаційних операцій, поєднання інформаційного впливу, психологічного тиску та пропаганди.

Унаслідок розвитку модерного інформаційного суспільства поняття «інформаційна війна» поширилося поза межами свого традиційного предмета. Широке застосування інформаційної війни як елементу реалізації впливу на світосприйняття й поведінку противника та населення є основоположним фактором перемоги в нинішніх і майбутніх конфліктах. На думку дослідників, «у війнах перемагають завдяки успішному поєднанню невійськових і військових та певних ненасильницьких дій, які реалізуються через використання різноманітних форм і методів, а також консолідування політичних, економічних, інформаційних, технологічних заходів, але з використанням інформаційної переваги» [9, с. 63].

Уперше комплексний інформаційний вплив, що виходив за межі свого традиційного предмета й поєднував масовану кібератаку на державні реєстри, урядові портали та медіа з фізичними воєнними діями, був застосований Росією у 2008 р. у війні проти Грузії [10].

Після 2014 р. аналогічні технології застосовано проти України: інформаційна агресія передбачала масштабне використання ботмереж, фабрик тролів, дезінформаційні кампанії, спрямовані на руйнування довіри до українських інституцій і створення наративів про «внутрішній конфлікт», «нелегітимність держави» тощо. Ці події стали прецедентами глобальної еволюції інформаційних війн від класичних медіаманіпуляцій до стратегічних когнітивних операцій, що охоплюють політичні, культурні, технологічні та безпекові сфери.

Швидка еволюція інформаційних війн в умовах протистояння з РФ спричинила появу прогалин у міжнародному гуманітарному праві стосовно класифікації злочинів, вчинених завдяки інформаційним впливам й інформаційним психологічним спецопераціям. Під регламентацію міжнародного гуманітарного права під час збройного конфлікту підпадають лише дії, що безпосередньо впливають на захищені об'єкти (наприклад, атаки на системи оповіщення населення, створення хибних повідомлень, які ставлять цивільних під загрозу). Однак сюди не підпадають заклики до знищення українців, що транслюються в проросійських телеграм-каналах, твіток-блогах чи чатботах, що вербують людей для збору інформації чи підривної діяльності на користь Росії [11].

Хоча спеціальної універсальної угоди щодо інформаційних воєн немає, міжнародні експертні документи пропонують принципи застосування чинних норм міжнародного права (суверенітет, заборона непрямого втручання, норми міжнародного гуманітарного права) до кібероперацій і суміжних інформаційних дій. Зокрема, ідеться про академічне дослідження Tallinn Manual 2.0, проведене за фінансування Центру передового досвіду НАТО з кіберзахисту (CCDCOE). Це видання аналізує, за яких умов кібероперації та суміжні дії можуть кваліфікуватися як «застосування сили» або «озброєний напад», і пропонує тести на шкоду, інтенсивність та цілеспрямованість дій. Посібник хоч і не є юридично обов'язковим, усе ж надає важливий інструмент для інтерпретації та застосування чинних міжнародних правових норм у динамічному й складному середовищі кіберпростору, пропонує корисну методологічну рамку для оцінки, чи переходить інформаційна операція у сферу міжнародної відповідальності / самозахисту [12].

Аналіз воєнної ситуації навколо України дав змогу кандидату військових наук Ю. Радковцю стверджувати про зіткнення нашої держави з «гібридною» формою ведення воєнних дій. Застосовують нові технології ведення війни, як-от постійні загрози та викрадення осіб, захоплення об'єктів, використання шантажу. Усе це призводить до резонансних актів насильства та мародерства, що штучно розганяють соціально-політичну й безпекову ситуацію в Україні до небезпечного рівня повного безладдя. Російська Федерація, будучи державою-агресором, передає всю відповідальність за «нечесні дії» на позадержавні утворення [9, с. 7].

Країна-агресор усіляко намагається впливати на ухвалення рішень за кордоном, надаючи неправдиву інформацію. Навіть якщо дезінформацію не вдається успішно вбудувати в ланцюжок ухвалення рішень, а лише поширювати в медіа та соціальних мережах, то є можливість створити сприятливе середовище для формування суспільної думки, яка подає російські наративи як правдиві. У зазначеній ситуації позитивним для країни-агресора є отримання суспільної підтримки в країнах-супротивниках і в такий спосіб послаблення опору, щоб збільшити їхні шанси на успіх і зменшити ймовірність негативної реакції з боку міжнародного товариства.

Інформаційну війну можна розподілити на дві категорії: «стратегічна інформаційна війна», яка здійснюється для тиску на національну політику, ухвалення рішень державними і військовими лідерами та маніпулювання громадською думкою; і «оперативно-тактична інформаційна війна», яка ведеться з метою розуміння ситуації противника з оперативного-тактичного боку й приховування власних дій під час непередбачених обставин – з іншого.

Отже, інформаційна війна діє в багатьох різновидах інформаційної діяльності, а саме: у викраденні, підкиданні, забороні, маніпулюванні, спотворенні або знищенні інформації. Методи охоплюють широкий спектр, зокрема це комп'ютери, смартфони, мережеві засоби, звернення або інтерв'ю лідерів або знаменитостей, трольські кампанії, текстові повідомлення, відеоролики на YouTube, відеоролики на YouTube або пряме звернення до окремих людей [9, с. 7].

Інформаційна війна, яка ведеться Російською Федерацією, не обмежується воєнним часом. Вона навіть не обмежується «початковою фазою конфлікту» [9, с. 7], бо ще до початку бойових дій спостерігалось інформаційне протистояння. Можна зазначити й проведення операцій у мережевих засобах, а також психологічні операції, стратегічні комунікації, вплив, «контррозвідка, маскування, дезінформація, електронна війна, виведення з ладу засобів зв'язку, деградація навігаційного забезпечення, психологічний тиск і знищення комп'ютерного потенціалу противника» [9, с. 7].

На сьогодні застосування такої інформаційної війни стає вихідним положенням для розгортання гібридної війни, у якій використовують глобальні комп'ютерні мережі, засоби масової інформації, також блоги, різноманітні соціальні мережі та інші ресурси.

Отже, до основних методів ведення інформаційної війни належать:

1. Кібератаки: атаки на комп'ютерні системи та мережі для знищення чи здобуття конфіденційної інформації, обробка, атаки, руйнування або крадіжка інформації. У цьому контексті розподілені атаки типу «відмова в обслуговуванні» (DDoS), сучасні атаки на розподілену відмову в обслуговуванні (DDoS), передові методи кіберексплуатації та російського телебачення (Russia Today) [9, с. 8]. Замість кіберпростору Росія говорить про «інформаційний простір» і вміщує в нього як комп'ютерну, так і людську обробку інформації, фактично когнітивну сферу. Як зазначається в одному російському підручнику, «залежно від об'єкта дії, інформаційна війна поділяється на два види:

- інформаційно-психологічна війна (використовується для впливу на особовий склад збройних сил і населення), яка ведеться безпосередньо для збройних сил і населення в умовах природної конкуренції, тобто постійно;

- інформаційно-технологічна війна (використовується для втручання технічні процеси та системи, які приймають, збирають, обробляють і передають інформацію, що ведеться під час війн і збройних конфліктів [9, с. 10].

2. Соціальні мережі та медіа: здійснення впливу через платформи соціальних мереж, охоплюючи створення та поширення впливового контенту.

Одним із найбільш застосовуваних методів російської інформаційної політики є постійна діяльність тролів (онлайн-персон, які отримують матеріальну винагороду і є цілковито керованими) та ботів (керовані автоматизовані процеси), які безпосередньо взаємодіють із читацькою аудиторією в різних медіа і соціальних мережах, зокрема, залишаючи коментарі.

Додатковим засобом є використання тролінгу як методу прямого й непрямого застосування, ефект якого може бути непомітним, але сприяти досягненню мети, зокрема, через ведення або придушення будь-яких дебатів, які суперечать російській версії подій, створюючи в такий спосіб атмосферу нібито консенсусу, а не протистовування конкретної дезінформації або наративів.

3. Психологічна війна: використання психологічних технік для зміни уявлень та переконань цільової аудиторії. Психологічний тиск виявляється в елементах впливу на емоційний стан людей через залякування та висловлення загроз із метою спонукання їх ухвалити певну «потрібну» модель поведінки.

Країна-агресор розробляє технології психологічного тиску на населення через застосування масового поширення неправдивих повідомлень, які начебто передано з надійних джерел.

Також Росія постійно застосовує на окупованих територіях відповідне обладнання, яке блокує доступ до певної інформації, зокрема до певних сайтів для обмеження правдивої інформації для населення. Загалом, для Росії «фальсифікація подій і введення обмежень на діяльність медіа є одним з найефективніших асиметричних засобів ведення війни» [9, с. 33].

Методи здійснення психологічного тиску охоплюють передавання масової інформації про справжні чи вигадані загрози й небезпеки, репрезентацію прогнозів щодо можливих погроз, репресій, переслідувань, вбивств тощо, використання шантажу, захоплення заручників, здійснення вибухів, мінувань, прильотів, масових отруєнь та інші терористичні або диверсійні заходи.

Ще одним методом впливу на маси є зменшення суспільної уваги або її розпорошування чи застосування диверсифікації суспільної думки. Це означає наголошення на штучно створених проблемах, що мають на меті відволікти від виконання основних завдань політичного та економічного розвитку країни й привернення уваги спільноти до зазначених проблем.

Стратегія впливу на суспільну свідомість охоплює координацію зазначених вище методів, а також аналіз ефективності та адаптацію під змінні обставини.

Засоби реалізації ведення інформаційної війни:

1. Медіа: використання новин, соціальних мереж, форумів для розповсюдження інформації для подальшого впливу свідомість.

2. Кібератаки: здобуття конфіденційної інформації, руйнування комп'ютерних систем та мереж.

3. Дезінформація та фейки: створення та поширення неправдивої інформації задалегідь. Наразі відомі різноманітні підходи до впровадження заходів із дезінформації. Вибір конкретного методу залежить від поточних умов та обставин.

Найпоширеніші методи у світовій практиці такі:

– тенденційне викладення фактів: це форма дезінформації, яка полягає в передаванні упередженої інтерпретації фактів, певної інформації про події за допомогою оприлюдненої правдивої / неправдивої інформації в конкретні проміжки часу;

– дезінформування від «зворотного»: цей метод реалізується з метою надання правдивої інформації у спотвореному вигляді або моделювання ситуації, щоб інформація сприймалася об'єктом впливу як недостовірна;

– термінологічне «мінування»: спотворення загальноприйнятих понять і термінів теоретичного та практичного характеру, що має значення як для світогляду, так і для оперативних аспектів.

Загалом, елементи дезінформації можуть бути реалізовані через отримання чи надання інформації іноземним розвідувальним партнерам, використання медіа, зокрема власні інформаційні агентства, теле- та радіокомпанії, друковані видання, а також через окремих журналістів, або створення ілюзії непередбаченого витоку конфіденційної інформації.

4. Соціальна інженерія: використання маніпуляцій для отримання конфіденційної інформації або впливу на особисті переконання.

Особливим аспектом інформаційної війни є вигадка потрібних чуток та їх поширення. Чулки безпосередньо пов'язані із соціальними мережами. Учені розтлумачують залежність від чуток тим, що суспільство стикається з невідомою, але важливою для них інформацією, вони активно її шукають, щоб висвітлити ситуацію та зняти психологічно напружений момент.

Цей процес породжує чулки, у яких люди намагаються самостійно пояснити проблематичну ситуацію в межах власної компетентності, уявлень та поглядів. Основною причиною, яка породжує чулки, є неотримання офіційної інформації або її неповний і недостатній характер. У певних ситуаціях, коли людям бракує потрібної інформації з традиційних джерел, вони схильні створювати та поширювати чулки. Психологи наголошують, коли бракує інформації в суперечливих умовах чи складних ситуаціях, виникає прецедент їх створення. Наприклад, нестабільна ситуація в країні, загроза обстрілів, випадки вимкнення електрики чи криза створюють досить сприятливе середовище для їх виникнення. Також недостатність компетентності громадськості в питанні різних актуальних тем є суттєвим фактором, який породжує чулки. Коли населення не може зрозуміти та раціонально пояснити складні питання, вони схильються до вигадок і фантазій, що доступно пояснюють ці проблеми.

Іншим аспектом інформаційної війни є цілеспрямоване поширення чуток для формування потрібної суспільної думки, викликання певних дій та оцінок. Це вже вважається інформаційною зброєю, яку вивчають дослідники.

Перші спроби використання чуток з елементами негативного впливу на соціум зафіксовано в давні часи для переваги певних політичних сил. У XX столітті чулки стали особливо активно використовувати в політичній конкуренції. Згідно з характеристикою дослідників, чулки бувають цілком неправдиві; цілком неправдиві, але з елементами правдоподібності; правдиві чулки; правдиві чулки з елементами неправдоподібності.

Актуальною технологією інформаційного впливу та засобів для реалізації інформаційних війн є застосування провокації. Провокація становить собою спеціальну інформаційну операцію, спрямовану на те, щоб змусити суперника погодитися з нав'язаною йому стратегією, яка виявляється для нього не вигідною. Здійснення провокативних дій на свідомість суперника під впливом цільової інформації призводить до нав'язування йому певної стратегії. Отже, виявляється, що важливо мати знання про різноманітні стратегії конкурента, які можуть призвести до його поразки, і наперед прогнозувати їх.

Висновки. Отже, інформаційна війна – це конфлікт, у якому використовують інформаційні ресурси та засоби задля впливу на громадську думку, ураження й переконання противника. Це охоплює поширення пропаганди, дезінформації, кібератак, використання

соціальних мереж і медіа для маніпулювання громадською думкою та створення сприятливого образу для країни-агресора. Дискурс інформаційної війни істотно впливає на сучасний мовний складник суспільства різними способами. Насамперед це сприяння поширенню специфічної лексики, маніпулювання семантикою слів та формулювання потрібного контексту. Також відбувається маніпуляція інформацією для створення негативних уявлень про групи людей або країну загалом задля поглиблення ворожнечі й виникнення конфліктів у суспільстві.

Зокрема, Російська Федерація в інформаційному просторі використовує нав'язування агресії, знецінення людського життя, спонукання до вбивств, тортур, перекручування подій, які відбуваються за допомогою мови ворожнечі як засобу для провокацій. Мовленнєва маніпуляція та перекручування інформації також є складниками дискурсу інформаційної війни, зокрема російсько-української, яка триває сьогодні. Через вплив на свідомість населення засобами маніпуляцій та

перекручування ворог намагається формулювати нову реальність, надаючи хибний погляд на події сучасності. Найчастіше цей вплив здійснюється в прихованій формі, попри бажання та волю об'єкта впливу.

Сучасні інформаційні війни також розвиваються завдяки вдосконаленню різноманітних інформаційних технологій, психологічних наук, розвитку мережевих систем. Тому питання національної безпеки держави залежить від засобів запобігання інформаційним загрозам державного рівня, що може негативно вплинути на політичну, економічну, військову, технологічну системи будь-якої держави.

Отже, передусім запровадження кроків щодо запобігання інформаційним впливам на державну систему нашої країни зі сторони Російської Федерації, зокрема (заборона каналів країни-агресора, музики, фільмів тощо), а також удосконалення діяльності відповідних структурних підрозділів є запорукою протистояння інформаційним загрозам, що впливають сьогодні на національну безпеку України.

Список використаних джерел

1. Радковець Ю. І. Ознаки технологій «гібридної війни» в агресивних діях Росії проти України. *Наука і оборона*. 2014. № 3. С. 36–42.
2. Журавська І., Ортинська Н. Інформаційна війна як сучасне глобалізаційне явище. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. Т. 7, № 2. С. 56–60. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2020.26.056>
3. Ministry of Propaganda and Public Enlightenment. Holocaust Encyclopedia. URL: https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/ministry-of-propaganda-and-public-enlightenment?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 20.11.2025).
4. Данильчук Д. В. Аналіз фреймів. URL: <https://share.google/ENgHyuyZLwLQudliE> (дата звернення: 22.12.2025)
5. Fred Weir. Connected to another world: What Voice of America meant to Russians in Cold War. *The Christian Science Monitor*. URL: <https://www.csmonitor.com/World/Europe/2025/0321/putin-russia-voa-cold-war> (дата звернення: 20.11.2025)
6. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 20.11.2025)
7. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй. Freedom of information: interference with radio signals (14 грудня 1950 року). URL: [https://docs.un.org/en/A/RES/424\(V\)](https://docs.un.org/en/A/RES/424(V)) (дата звернення: 20.11.2025).
8. Melnykova-Kurhanova O. S. Transformation of propaganda communications in ukraine: a comparative aspect. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. 2022. Том 33 (72), № 6. Ч. 2. DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.6.2/36>
9. Keir Giles. Handbook of Russian Information Warfare. NATO Defense College Cataloguing in Publication-Data: November 2016. № 6. Р. 90.
10. Barker Daniel. The russia-georgia war of 2008: information operations case study analysis. 2013. URL: https://www.academia.edu/11903525/the_russia_georgia_war_of_2008_information_operations_case_study_analysis?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 20.11.2025).
11. OEWG: statement on international law. ICRC. 2025. 19.02. URL: https://www.icrc.org/en/oewg-10th-ihl-statement?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 20.11.2025).
12. Tallinn manual 2.0 on the international law applicable to cyber operations : Prepared by the International Groups of Experts at the Invitation of the NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. Cambridge University Press, 2017. 648 p. URL: https://ilmc.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/p_ilmc/Bilder/Bewerbung/Case_2/Michael_N_Schmitt_-_Tallinn_Manual_2.0_on_the_International_Law_Applicable_to_Cyber_Operations-Cambridge_University_Press_2017_.pdf (дата звернення: 20.11.2025).

References

1. Radkovets, Yu.I. (2014). Oznaky tekhnolohii "hibrydnoi viiny" v ahresyvnykh diiakh Rosii proty Ukrainy [Features of "hybrid warfare" technologies in Russia's aggressive actions against Ukraine]. *Nauka i oborona – Science and Defense*, (3), 36–42 [in Ukrainian].
2. Zhuravska, I., & Ortynska, N. (2020). Informatsiina viina yak suchasne hlobalizatsiine yavyshe [Information war as a modern globalization phenomenon]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. Serii: Yurydychni nauky – *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 7(2), 56–60. <https://doi.org/10.23939/law2020.26.056> [in Ukrainian].
3. Ministry of Propaganda and Public Enlightenment. (n.d.). Holocaust Encyclopedia. Retrieved November 20, 2025, from <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/ministry-of-propaganda-and-public-enlightenment> [in English].
4. Danylchuk, D.V. (n.d.). Analiz freimiv [Frame analysis]. Retrieved December 22, 2025, from <https://share.google/ENgHyuyZLwLQudliE> [in Ukrainian].
5. Weir, F. (2025). "Connected to another world": What Voice of America meant to Russians in the Cold War. *The Christian Science Monitor*. Retrieved November 20, 2025, from <https://www.csmonitor.com/World/Europe/2025/0321/putin-russia-voa-cold-war> [in English].

6. United Nations General Assembly. (1948). Universal Declaration of Human Rights (Resolution 217 A (III)). Retrieved November 20, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
7. United Nations General Assembly. (1950). Freedom of information: Interference with radio signals (Resolution 424 (V), December 14). Retrieved November 20, 2025, from [https://docs.un.org/en/A/RES/424\(V\)](https://docs.un.org/en/A/RES/424(V)) [in English].
8. Melnykova-Kurhanova, O.S. (2022). Transformation of propaganda communications in Ukraine: A comparative aspect. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Filolohiia. Zhurnalistyka – Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Journalism*, 33(72), 6(2). <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.6.2/36> [in Ukrainian].
9. Giles, K. (2016). Handbook of Russian information warfare. NATO Defense College [in English].
10. Kurban, O. (2016). Istoriiia stanovlennia ta rozvytku tekhnolohii informatsiinykh viin [History of formation and development of information warfare technologies]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty – Bulletin of the Book Chamber*, (4), 50–52 [in Ukrainian].
11. Barker, D. (2013). The Russia–Georgia war of 2008: Information operations case study analysis. Retrieved November 20, 2025, from https://www.academia.edu/11903525/the_russia_georgia_war_of_2008_information_operations_case_study_analysis [in English].
12. International Committee of the Red Cross. (2025, February 19). OEWG: Statement on international law. Retrieved November 20, 2025, from <https://www.icrc.org/en/oewg-10th-ihl-statement> [in English].
13. Schmitt, M.N. (Ed.). (2017). Tallinn manual 2.0 on the international law applicable to cyber operations. Cambridge University Press. Retrieved November 20, 2025, from https://ilmc.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/p_ilmc/Bilder/Bewerbung/Case_2/Michael_N._Schmitt_-_Tallinn_Manual_2.0_on_the_International_Law_Applicable_to_Cyber_Operations-Cambridge_University_Press__2017_.pdf [in English].

Maksymenko Olha,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Business Ukrainian and Foreign Languages
at the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5711-6247>

Pylypenko Viktoriia,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory, History, and Philosophy of Law,
at the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2555-542X>

INFORMATION WARFARE IN THE CONTEXT OF ARMED CONFLICT: LINGUISTIC AND COGNITIVE DIMENSIONS

The article explores information warfare as a multidimensional phenomenon of contemporary hybrid conflicts, with a particular focus on the Russian Federation's aggressive actions against Ukraine. The study conceptualizes information warfare as a complex system of communicative, psychological, technological, and legal instruments aimed at influencing public consciousness, political decision-making, and social behavior at both national and international levels. Drawing on interdisciplinary approaches from political science, communication studies, and international law, the article analyzes the transformation of propaganda practices in the context of globalization, digitalization, and armed conflict.

Special attention is paid to the evolution of propaganda technologies, including framing, narrative construction, and disinformation campaigns, as well as their historical precedents and modern manifestations. The research examines case studies related to Soviet and post-Soviet information operations, including Cold War broadcasting practices and contemporary Russian information strategies. The article also addresses the normative dimension of information warfare by analyzing relevant international legal instruments, such as United Nations General Assembly resolutions, the Universal Declaration of Human Rights, and the Tallinn Manual 2.0, emphasizing the tension between freedom of information and state security.

The findings demonstrate that information warfare has become an integral component of hybrid warfare, blurring the boundaries between peace and armed conflict and challenging existing legal frameworks. The article argues for the necessity of developing comprehensive legal and institutional mechanisms to counter hostile information influence while safeguarding fundamental human rights. The conclusions contribute to a deeper understanding of information warfare as a strategic tool in modern conflicts and provide a theoretical basis for further research in the fields of security studies, media law, and public governance.

Key words: *information warfare, hybrid warfare, propaganda, disinformation, framing, international law, freedom of information, hybrid threats, strategic communications, Russian-Ukrainian conflict.*

Дата першого надходження статті до видання: 28.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 321.01:341.176(4):341.231.14
DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-39-44

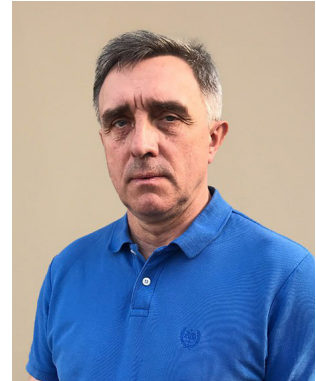
Ріжняк Ренат Ярославович,

заслужений працівник освіти України,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1977-9048>
Researcher ID: Q-3371-2019
Scopus ID: 57209170870

Туренко Олег Станіславович,

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри загальноправових дисциплін
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4635-4731>
Researcher ID: IAQ-1661-2023
Scopus ID: 57221958108

Пасічник Наталя Олексіївна,

доктор історичних наук, професор,
старший науковий співробітник секретаріату Вченої ради
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0923-9486>
Researcher ID: Q-8394-2019
Scopus ID: 36069805800

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВИ ПІД ВПЛИВОМ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Статтю присвячено дослідженню еволюції концепції держави під впливом права Європейського Союзу та стандартів Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Обґрунтовано, що сучасні європейські інтеграційні процеси зумовлюють трансформацію класичних теоретико-правових уявлень про державу як носія абсолютного суверенітету та єдиного центру публічної влади. Проаналізовано вплив принципів примату та прямої дії права Європейського Союзу на обмеження державного суверенітету, а також значення доктрини позитивних і негативних зобов'язань держави, сформованої у практиці Європейського суду з прав людини, для переосмислення функцій публічної влади. Визначено перспективні напрями подальших наукових досліджень, пов'язані з розвитком теорії держави і права в умовах європейської інтеграції.
Ключові слова: держава, право Європейського Союзу, Європейська конвенція з прав людини, суверенітет, права людини, теорія держави і права.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку європейського правового простору характеризується поглибленням інтеграційних процесів, посиленням наднаціонального регулювання та трансформацією механізмів здійснення публічної влади. У цих умовах держава дедалі частіше функціонує не як ізольований суверенний суб'єкт, а як елемент багаторівневої правової системи,

у межах якої значну роль відіграють право Європейського Союзу та стандарти Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це зумовлює актуальність наукового осмислення еволюції концепції держави в умовах європейської інтеграції та переорієнтації публічної влади на пріоритет прав і свобод людини.

Право Європейського Союзу та конвенційні стандарти захисту прав людини суттєво впливають на класичні уявлення про державу, її суверенітет, функції та межі здійснення владних повноважень. Принципи примату та прямої дії права ЄС, а також практика Суду Європейського Союзу, поряд із доктриною позитивних зобов'язань держави, сформованою Європейським судом з прав людини, зумовлюють переосмислення традиційних теоретико-правових конструкцій. У результаті, держава розглядається не лише як носій верховної влади, а як гарант ефективного захисту прав людини в межах європейського правового порядку.

Зазначена проблематика безпосередньо пов'язана з сучасними викликами державотворення та правозастосування, зокрема з необхідністю адаптації національних правових систем до європейських стандартів, забезпечення балансу між державним суверенітетом і наднаціональними зобов'язаннями, а також підвищення ефективності механізмів захисту прав і свобод людини. У цьому контексті дослідження еволюції концепції держави під впливом права Європейського Союзу та стандартів Європейської конвенції з прав людини набуває не лише теоретичного, а й практичного значення для розвитку сучасної юридичної науки та вдосконалення правозастосовної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика еволюції концепції держави традиційно посідає важливе місце у дослідженнях з теорії держави і права. У працях вітчизняних науковців держава розглядається як центральний елемент політико-правової системи суспільства, що характеризується суверенністю, наявністю публічної влади та здатністю забезпечувати загальносоціальні інтереси. Зокрема, у роботах О.Ф. Скаун [1], В.В. Копейчикова [2], М.В. Цвіка [3], О.В. Петришина [4] аналізуються класичні та сучасні підходи до розуміння сутності, функцій і призначення держави, а також еволюція її ролі в умовах демократизації та утвердження принципу верховенства права. Водночас у межах теорії держави і права лише фрагментарно порушується питання впливу наднаціональних правових систем на трансформацію державності.

У зарубіжній юридичній доктрині значна увага приділяється переосмисленню державного суверенітету та концепції держави в умовах європейської інтеграції. Так, у працях Н. Маккорміка [5], Р. Алекси [6] аналізується феномен «постнаціональної» або «конституційної» держави, а також вплив наднаціональних правопорядків на класичні теоретико-правові конструкції. Ці дослідження заклали методологічне підґрунтя для розуміння держави як учасника багаторівневої правової системи, однак вони не враховували специфіку взаємодії права ЄС і конвенційних механізмів захисту прав людини.

Окремий масив наукових праць присвячений праву Європейського Союзу та його впливу на національні правові системи. В працях П. Крейга [7] і Г. де Бурка [8] досліджуються принципи примату та прямої дії права ЄС, роль Суду Європейського Союзу у формуванні автономного правопорядку ЄС, а також наслідки цих процесів для держав-членів. Вітчизняні дослідники, зокрема О.В. Задорожній [9], І.В. Яковюк [10], акцентують увагу на значенні права ЄС для розвитку національного конституціоналізму та правозастосовної практики. Разом з тим, ці праці здебільшого зосереджені на галузевому або інституційному аналізі, залишаючи поза увагою загальнотеоретичний вимір трансформації концепції держави.

Важливе місце у наукових дослідженнях посідає практика Європейського суду з прав людини, яка розглядається як ключовий чинник формування сучасних стандартів захисту прав і свобод людини. У дослідженнях Д. Харріса та М. О'Бойла [11], а також у наукових розвідках українських дослідників (С. Шевчук [12]) аналізується доктрина позитивних зобов'язань держави, принцип субсидіарності та вплив рішень ЄСПЛ на національне право. Проте, в основному, ці дослідження зосереджені на правозастосовному аспекті та не відображають вплив на еволюцію теоретичної моделі держави.

Таким чином, попри наявність значного масиву наукових праць з теорії держави і права, права Європейського Союзу та практики ЄСПЛ, проблема комплексного аналізу еволюції концепції держави під впливом права ЄС і стандартів Європейської конвенції з прав людини залишається недостатньо розробленою. Дискусійними залишаються питання співвідношення державного суверенітету й наднаціональних зобов'язань, ролі держави в багаторівневій системі захисту прав людини, а також адаптації категоріального апарату теорії держави і права до сучасних європейських правових реалій. Це зумовлює необхідність подальших наукових досліджень у зазначеному напрямі.

Метою статті є дослідження трансформації концепції держави під впливом права Європейського Союзу та стандартів Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також з'ясування теоретико-правових наслідків цих процесів для сучасного розуміння сутності, функцій і ролі держави в умовах формування багаторівневого європейського правового простору. Досягнення поставленої мети передбачає комплексне осмислення змін у класичних уявленнях про державний суверенітет, публічну владу та гарантії прав людини з урахуванням наднаціонального характеру правового регулювання в Європейському Союзі та конвенційних механізмів захисту прав людини.

Для реалізації визначеної мети у статті поставлено такі завдання дослідження:

- проаналізувати основні доктринальні підходи в теорії держави і права щодо поняття та функцій держави в умовах європейської інтеграції;
- дослідити нормативно-правові засади функціонування правопорядку Європейського Союзу та їх вплив на трансформацію державного суверенітету;
- здійснити аналіз стандартів Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини у контексті формування нових обов'язків держави щодо забезпечення прав і свобод людини;
- визначити особливості взаємодії права ЄС і конвенційних стандартів у процесі формування сучасної європейської концепції держави.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу положень установчих договорів Європейського Союзу, Європейської конвенції з прав людини та рішень Суду Європейського Союзу і Європейського суду з прав людини, що дозволило з'ясувати їх нормативний зміст і юридичні наслідки для держав-учасниць. Системний метод використано з метою розгляду держави як елемента багаторівневої правової системи, у якій взаємодіють національні, наднаціональні та міжнародні правові порядки. За допомогою порівняльно-правового методу здійснено співставлення

класичних теоретико-правових уявлень про державу з сучасними доктринальними підходами, сформованими під впливом права ЄС і стандартів ЄКПЛ. Структурно-функціональний метод дав змогу проаналізувати зміни у функціях держави, зокрема у сфері забезпечення та захисту прав людини, в умовах європейської інтеграції. Комплексність застосування зазначених методів забезпечило наукову обґрунтованість дослідження, а також дозволило досягти поставленої мети і сформулювати теоретично значущі висновки.

Виклад основного матеріалу. У межах класичної теорії держави і права держава традиційно розглядається як основний носій суверенної публічної влади, що здійснює верховенство на визначеній території та володіє монополією на легітимне примусове регулювання суспільних відносин. Суверенітет держави у класичному розумінні характеризується внутрішньою верховністю та зовнішньою незалежністю, що знаходить відображення у працях представників юридичного позитивізму та державницьких концепцій. Саме суверенітет розглядається як визначальна ознака держави, яка відмежовує її від інших форм публічної організації суспільства та забезпечує самостійність у прийнятті владних рішень [1; 2; 3].

Традиційна правова доктрина виходить із розуміння держави як інституції, покликаної виконувати певні функції, що відображають її соціальне призначення. До основних функцій держави класична теорія держави і права відносить забезпечення внутрішнього правопорядку, охорону суспільних відносин, реалізацію публічної влади, а також захист територіальної цілісності та безпеки. Функції держави, як правило, поділяються на внутрішні та зовнішні, що відповідає уявленню про чітке розмежування сфер внутрішньої компетенції держави та її взаємодії з іншими державами у міжнародному правопорядку. Такий підхід підкреслює автономний характер державної влади та її провідну роль у правовому регулюванні.

У класичних теоріях співвідношення державної влади та прав людини розглядається переважно крізь призму пріоритету держави як носія публічного інтересу. Права людини визнаються та гарантуються державою, а їх обсяг і межі визначаються законодавчою волею суверенної влади. Навіть у межах ліберальної правової традиції держава зберігає домінуюче становище як суб'єкт, що встановлює правила реалізації прав і свобод, а їх захист здійснюється насамперед внутрішньодержавними механізмами. Такий підхід зумовлює ієрархічну модель взаємовідносин між державою та особою, у якій держава виступає центральним елементом правової системи [13].

Європейський Союз у сучасній юридичній доктрині обґрунтовано розглядається як особливий правовий порядок *sui generis*, що не зводиться ані до класичного міжнародного права, ані до національних правових систем держав-членів. Автономний характер правопорядку ЄС підтверджується наявністю власної системи джерел права, інституційного механізму та судового контролю, насамперед у діяльності Суду Європейського Союзу. Установчі договори ЄС створили правову систему, яка безпосередньо впливає на правове становище держав і приватних осіб, що зумовлює переосмислення традиційних уявлень про межі державної влади та її виключну компетенцію у правовому регулюванні [14].

Одним із ключових чинників трансформації концепції держави в умовах європейської інтеграції є обмеження державного суверенітету через принципи

примату та прямої дії права Європейського Союзу. Принцип примату передбачає пріоритет норм права ЄС над нормами національного права держав-членів у разі їх колізії, тоді як принцип прямої дії забезпечує можливість безпосереднього застосування норм права ЄС у внутрішньодержавних правопорядках без необхідності їх додаткової імплементації. Зазначені принципи суттєво трансформують класичне розуміння суверенітету як абсолютної та неподільної ознаки держави, формуючи модель «обмеженого» або «поділеного» суверенітету в межах наднаціонального правового простору.

У результаті дії наднаціонального правового регулювання змінюється і роль держави в системі публічної влади. Держава перестає бути єдиним і остаточним суб'єктом правотворення та правозастосування, виконуючи функцію провідника норм права ЄС у національній правовій системі. Водночас на державу покладається обов'язок забезпечувати ефективність і повноту реалізації права Європейського Союзу, що впливає на трансформацію її функцій і механізмів здійснення влади. Така еволюція сприяє формуванню нової концепції держави як учасника багаторівневої правової системи, у якій поєднуються національні та наднаціональні елементи правового регулювання [15].

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод заклала якісно новий підхід до розуміння обов'язків держави у сфері забезпечення прав і свобод людини. У межах конвенційної системи держава розглядається не лише як суб'єкт, що утримується від неправомірного втручання у сферу прав людини, а й як активний учасник, на якого покладаються як негативні, так і позитивні зобов'язання. Негативні зобов'язання полягають у обов'язку держави утримуватися від порушення прав, гарантованих Конвенцією, тоді як позитивні зобов'язання передбачають вжиття активних заходів для забезпечення їх реального та ефективного здійснення. Такий підхід істотно розширює традиційне розуміння функцій держави та посилює її відповідальність перед особою.

У контексті стандартів ЄКПЛ держава поступово трансформується з «нічного сторожа» у гаранта ефективного захисту прав людини. Європейський суд з прав людини послідовно наголошує на тому, що права, проголошені Конвенцією, мають бути не теоретичними або ілюзорними, а практичними й ефективними. Це зумовлює обов'язок держави створювати належні законодавчі, адміністративні та судові механізми захисту прав і свобод, а також забезпечувати їх реальне функціонування. Відповідно, функції держави розширюються за рахунок активної правозахисної діяльності, що суттєво впливає на сучасне розуміння публічної влади.

Практика Європейського суду з прав людини справляє безпосередній вплив на внутрішньодержавні правові системи, зумовлюючи їх адаптацію до конвенційних стандартів. Рішення ЄСПЛ не лише встановлюють порушення Конвенції у конкретних справах, а й формують загальні правові позиції, які мають враховуватися національними судами та іншими органами державної влади. Такий вплив сприяє уніфікації підходів до захисту прав людини, зміні правозастосовної практики та переосмисленню ролі держави як суб'єкта, зобов'язаного забезпечувати відповідність національного права європейським стандартам. У цьому аспекті практика ЄСПЛ виступає одним із ключових чинників трансформації функцій держави у сучасному європейському правовому просторі.

Поєднання правових механізмів Європейського Союзу та стандартів Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зумовило формування багаторівневої системи захисту прав людини, у межах якої взаємодіють національні, наднаціональні та міжнародні правові порядки. У цій системі держава виступає ключовою ланкою, відповідальною за імплементацію та ефективне застосування як норм права ЄС, так і конвенційних стандартів. Багаторівневий характер захисту прав людини сприяє посиленню гарантій прав і свобод, водночас істотно трансформуючи класичне уявлення про виключну компетенцію держави у цій сфері.

Важливим елементом зазначеної системи є взаємодія Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини, яка здійснюється через механізм взаємного врахування судової практики та узгодження правових позицій. Хоча Європейський Союз формально не є стороною ЄКПЛ, Суд ЄС у своїй практиці визнає фундаментальні права як загальні принципи права ЄС, орієнтуючись при цьому на положення Конвенції та рішення ЄСПЛ. Така взаємодія сприяє гармонізації стандартів захисту прав людини та мінімізації ризиків колізій між правопорядком ЄС і конвенційною системою.

У результаті синергії права ЄС і стандартів ЄКПЛ формується сучасна європейська концепція держави, яка ґрунтується на принципах верховенства права, обмеженості публічної влади та підвищеної відповідальності держави перед особою. Держава в межах цієї моделі розглядається не лише як носій владних повноважень, а як активний гарант прав і свобод людини, зобов'язаний діяти у межах, визначених наднаціональними та міжнародними правовими стандартами. Такий підхід відображає еволюцію державності у Європі та слугує теоретичною основою для подальшого розвитку доктрини правової, демократичної та соціально відповідальної держави.

Трансформація концепції держави під впливом права Європейського Союзу та стандартів Європейської конвенції з прав людини має безпосереднє значення для національних правових систем, насамперед у контексті імплементації європейських стандартів у внутрішнє право. Держава зобов'язана забезпечити узгодженість національного законодавства з правом ЄС та положеннями ЄКПЛ, а також створити ефективні механізми їх практичної реалізації. Це вимагає не лише формального приведення нормативно-правових актів у відповідність до європейських стандартів, а й трансформації правозастосовної практики, зокрема діяльності національних судів, які дедалі частіше застосовують норми права ЄС та враховують практику ЄСПЛ як орієнтир для тлумачення прав і свобод людини.

Зазначені процеси породжують низку викликів для конституційної теорії та практики. Передусім ідеться про переосмислення принципу державного суверенітету, співвідношення конституції та наднаціональних правових актів, а також ролі конституційних судів у багаторівневій системі правового регулювання. Конституційна доктрина змушена реагувати на ситуації потенційних колізій між нормами національного конституційного права та зобов'язаннями, що випливають із членства в ЄС або участі в конвенційній системі. Це сприяє

розвитку концепцій конституційного діалогу та взаємного визнання, які стають новими інструментами забезпечення балансу між національною і наднаціональною владою.

У перспективі трансформація концепції держави зумовлює необхідність адаптації теорії держави і права до європейських правових реалій. Традиційні категорії, зокрема суверенітет, функції держави та джерела права, потребують переосмислення з урахуванням багаторівневого характеру сучасного правопорядку. Теорія держави і права має інтегрувати європейський досвід у свій категоріальний апарат, формуючи нові доктринальні підходи, здатні адекватно відображати роль держави в умовах наднаціонального правового регулювання та посилення правозахисної функції публічної влади. Така адаптація сприятиме подальшому розвитку юридичної науки та підвищенню ефективності національних правових систем у європейському правовому просторі.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що еволюція концепції держави в сучасному європейському правовому просторі зумовлена комплексним впливом права Європейського Союзу та стандартів Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Європейський Союз як правовий порядок *sui generis* та конвенційна система захисту прав людини формують багаторівневу модель правового регулювання, у межах якої держава втрачає ознаки абсолютного суверенного регулятора та набуває рис учасника наднаціональної правової взаємодії. Така трансформація супроводжується переосмисленням ролі державної влади, її функцій і меж здійснення в умовах інтеграційних процесів та посилення правозахисних стандартів.

Наукові висновки, отримані у межах дослідження, свідчать про формування нової європейської концепції держави, що ґрунтується на принципах верховенства права, обмеженості публічної влади та підвищеної відповідальності держави перед особою. Держава розглядається як гарант ефективного захисту прав людини, зобов'язаний забезпечувати виконання як норм права ЄС, так і стандартів ЄКПЛ, у тому числі через врахування практики Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини. Теоретична цінність цих положень полягає у розширенні категоріального апарату теорії держави і права, а практична – у можливості їх використання в процесі вдосконалення національного законодавства та правозастосовної діяльності.

Перспективними напрямками подальших наукових розвідок є дослідження механізмів конституційного діалогу між національними судами, Судом Європейського Союзу та Європейським судом з прав людини, аналіз впливу європейських правових стандартів на розвиток національного конституціоналізму, а також подальше осмислення трансформації базових категорій теорії держави і права в умовах посилення наднаціонального правового регулювання. Зазначені напрями сприятимуть поглибленню теоретичних засад юридичної науки та підвищенню ефективності функціонування національних правових систем у європейському правовому просторі.

Список використаних джерел

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
2. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін. ; за ред. В.В. Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 320 с.
3. Загальна теорія держави і права / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
4. Петришин О.В. Верховенство права в системі дії права. *Проблеми законності*. 2009. Вип. 100. С. 18–30.
5. MacCormick N. Questioning Sovereignty: Law, State, and Nation in the European Commonwealth. Oxford: OUP, 1999. URL: <https://archive.org/details/questioningsover0000neil>
6. Alexy R. A Theory of Constitutional Rights. Oxford: OUP, 2002. URL: <https://global.oup.com/academic/product/a-theory-of-constitutional-rights-9780199584239?cc=ua&lang=en&>
7. Craig P., de Búrca G. EU Law: Text, Cases, and Materials. Oxford: OUP, 2020. URL: <https://global.oup.com/academic/product/eu-law-9780198915522?lang=en&cc=de>
8. De Búrca G. The European Court of Justice and the Constitutionalisation of EU Law. Oxford: OUP, 2015. URL: <https://iilj.org/wp-content/uploads/2016/08/de-Burca-The-European-Court-of-Justice-and-the-International-Legal-Order-after-Kadi-2009.pdf>
9. Задорожній О.В. Принципи права Європи: теоретико-історичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2025. Вип. 89: ч. 1. С. 55–58. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.7>
10. Яковюк І.В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз: монографія. Харків: Право, 2013. 760 с.
11. Harris D., O'Boyle M., Warbrick C. Law of the European Convention on Human Rights. Oxford: OUP, 2018. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=NvH8AwAAQBAJ&printsec=copyright&hl=uk#v=onepage&q&f=false>
12. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ: Реферат, 2007. 660 с.
13. Dicey A.V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. London: Macmillan, 1982. URL: https://archive.org/details/introductiontost0000unse_r6a8/page/n5/mode/2up
14. Weiler J.H.H. The Constitution of Europe. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. URL: <https://scholarlycommons.law.case.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1487&context=jil>
15. Hartley T. The Foundations of European Union Law. Oxford: Oxford University Press, 2014. URL: https://archive.org/details/foundationsofeur0000hart_s4r2

References

1. Skakun, O.F. (2001). *Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk [Theory of State and Law: Textbook]*. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian]
2. *Zahalna teoriia derzhavy i prava: navch. posib [General Theory of State and Law: Study Guide]* / A.M. Kolodii, V.V. Kopeichikov, C.L. Lysenkov ta inshi; za red. V.V. Kopeichykova (1999). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian]
3. *Zahalna teoriia derzhavy i prava [General Theory of State and Law]* / M.V. Tsvik, O.V. Petryshyn, L.V. Avramenko ta in.; za red. M.V. Tsvika, O.V. Petryshyna (2009). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]
4. Petryshyn, O.V. (2009). *Verkhovenstvo prava v systemi dii prava [The Rule of Law in the System of Legal Operation]. Problemy zakonnosti*. Vol. 100. P. 18–30. [in Ukrainian]
5. MacCormick, N. (1999). *Questioning Sovereignty: Law, State, and Nation in the European Commonwealth*. Oxford: OUP. Retrieved from: <https://archive.org/details/questioningsover0000neil> [in English]
6. Alexy, R. (2002). *A Theory of Constitutional Rights*. Oxford: OUP. Retrieved from: <https://global.oup.com/academic/product/a-theory-of-constitutional-rights-9780199584239?cc=ua&lang=en&> [in English]
7. Craig, P., de Búrca, G. (2020). *EU Law: Text, Cases, and Materials*. – Oxford: OUP. Retrieved from: <https://global.oup.com/academic/product/eu-law-9780198915522?lang=en&cc=de> [in English]
8. De Búrca G. (2015). *The European Court of Justice and the Constitutionalisation of EU Law*. Oxford: OUP. Retrieved from: <https://iilj.org/wp-content/uploads/2016/08/de-Burca-The-European-Court-of-Justice-and-the-International-Legal-Order-after-Kadi-2009.pdf> [in English]
9. Zadorozhnii O.V. (2025). *Pryntsypy prava Yevropy: teoretyko-istorychnyi aspect [Principles of European Law: Theoretical and Historical Aspect]*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*. Vol. 89: P. 1. P. 55–58. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.7> [in Ukrainian]
10. Iakoviyuk, I.V. (2013). *Pravovi osnovy intehratsii do YeS: zahalnoteoretychnyi analiz: monohrafiia [Legal Foundations of Integration into the EU: A General Theoretical Analysis: Monograph]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]
11. Harris, D., O'Boyle, M., Warbrick, C. (2018). *Law of the European Convention on Human Rights*. Oxford: OUP. Retrieved from: <https://books.google.com.ua/books?id=NvH8AwAAQBAJ&printsec=copyright&hl=uk#v=onepage&q&f=false> [in English]
12. Shevchuk, S. (2007). *Sudovi zakhyst prav liudyny: Praktyka Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny u konteksti zakhidnoi pravovoi tradytsii [Judicial Protection of Human Rights: The Case Law of the European Court of Human Rights in the Context of the Western Legal Tradition]*. Kyiv: Referat [in Ukrainian]
13. Dicey, A.V. (1982). *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*. – London: Macmillan. Retrieved from: https://archive.org/details/introductiontost0000unse_r6a8/page/n5/mode/2up [in English]
14. Weiler, J.H.H. (1999). *The Constitution of Europe*. – Cambridge: Cambridge University Press. Retrieved from: <https://scholarlycommons.law.case.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1487&context=jil> [in English]
15. Hartley, T. (2014). *The Foundations of European Union Law*. – Oxford: Oxford University Press. Retrieved from: https://archive.org/details/foundationsofeur0000hart_s4r2 [in English]

Rizhniak Renat,

Honored Worker of Education of Ukraine,
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of General Legal Disciplines
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1977-9048>

Turenko Oleh,

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor at the Department of General Legal Disciplines
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4653-4731>

Pasichnyk Nataliia,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Senior Research Fellow of the Secretariat of the Academic Council
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0923-9486>

**THE EVOLUTION OF THE CONCEPT OF THE STATE UNDER THE INFLUENCE
OF EUROPEAN UNION LAW AND THE STANDARDS
OF THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS**

The article is devoted to the study of the evolution of the concept of the state under the influence of European Union law and the standards of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms. It is substantiated that contemporary European integration processes lead to the transformation of classical theoretical and legal perceptions of the state as the bearer of absolute sovereignty and the sole centre of public authority. It is demonstrated that EU law, as an autonomous legal order sui generis, together with the Convention system of human rights protection, forms a multilevel model of legal regulation within which the state functions as an element of complex supranational legal interaction.

The article analyses the impact of the principles of primacy and direct effect of European Union law on the limitation of state sovereignty, as well as the significance of the doctrine of positive and negative obligations of the state, developed in the case law of the European Court of Human Rights, for rethinking the functions of public authority. It is emphasized that in the contemporary European legal space the state appears not only as a subject of authoritative regulation, but primarily as a guarantor of the effective protection of human rights and fundamental freedoms.

Special attention is paid to the synergy between EU law and the standards of the European Convention on Human Rights, which is manifested in the interaction between the Court of Justice of the European Union and the European Court of Human Rights and contributes to the unification of approaches to human rights protection. The conclusion is drawn that a model of a “rule-of-law, limited and accountable state” is being formed, within which public authority is exercised with due regard to supranational legal obligations and the principle of the rule of law.

It is substantiated that the transformation of the concept of the state is of significant importance for national legal systems, as it requires the adaptation of constitutional theory, legislation and law enforcement practice to European standards. Prospective directions for further scholarly research related to the development of the theory of state and law in the context of European integration are identified.

Key words: state, European Union law, European Convention on Human Rights, sovereignty, human rights, theory of state and law.

*Дата першого надходження статті до видання: 24.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025*

УДК 343.195:340.15(477)(045)
DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-45-50

Стецюк Богдан Романович,
доктор юридичних наук, професор,
ректор

(Українська державна льотна академія, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2273-637X>

ГЕНЕЗА СУДУ ПРИСЯЖНИХ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

У статті досліджується генеза суду присяжних у правовій системі України з урахуванням історичних етапів розвитку правових інститутів. Проаналізовано витoki та еволюцію суду присяжних від звичаєвого права і судових практик Давньої Русі до сучасного стану, а також особливості його функціонування в різні історичні періоди. Окреслено позитивні й проблемні аспекти інституту та можливості використання історичного досвіду для вдосконалення сучасного судочинства. Обґрунтовано, що сучасна модель суду присяжних в Україні сформувалася на основі історичних традицій, однак потребує подальшого розвитку. Історико-правовий аналіз дає змогу виокремити як позитивні практики народної участі в здійсненні правосуддя, так і проблемні чинники, зокрема обмеження доступу громади та адміністративний вплив. Підкреслено теоретичне й практичне значення дослідження історії суду присяжних для підвищення ефективності, прозорості та легітимності сучасного кримінального судочинства.

Ключові слова: суд присяжних, генеза, правова система України, історія права, народна участь у правосудді, демократичні засади.

Постановка проблеми. Попри те що в сучасній правовій системі України суд присяжних є законодавчо закріпленою інституцією та важливим елементом демократичного правосуддя, практика його функціонування залишається обмеженою та суперечливою. Теперішня модель суду присяжних не відповідає повною мірою як класичним європейським стандартам, так й історичним традиціям щодо народної участі в українському судочинстві.

Проблемним також є питання співвідношення історичних форм народної участі в правосудді із сучасною моделлю суду присяжних в Україні. Потребує більш ґрунтового дослідження адаптація історичних традицій до сучасних правових умов, що сприятиме підвищенню ефективності та легітимності судових рішень.

Не менш важливою проблемою є необхідність науково осмислити історичні передумови, етапи розвитку та трансформації суду присяжних як складника правової системи України. Відсутність належного врахування історичного досвіду є однією з причин щодо зниження довіри суспільства до інституту суду присяжних, формалізації його ролі та обмеження реальної участі представників від громад у здійсненні правосуддя.

Так, постановка проблеми полягає в необхідності всебічного історико-правового дослідження суду присяжних у правовій системі України, що дасть змогу виявити особливості його становлення як ефективної та демократичної моделі народовладдя в правосудді.

Аналіз останніх джерел і досліджень. Проблема історії суду присяжних у правовій системі України є предметом наукового інтересу як істориків права, так і фахівців конституційного та кримінального процесуального права. Сучасні вітчизняні дослідники здебільшого зосереджуються на вивченні окремих історичних

етапів розвитку інституції суду присяжних, а також на аналізі його сучасного стану в контексті судової реформи.

Значний внесок у вивчення історико-правових передумов народної участі в судочинстві зробили такі відомі вчені, як І. Й. Бойко, І. В. Ковальчук, О. В. Заяць, В. О. Попелюшко, Б. Р. Стецюк, І. Б. Усенко, у працях яких розкриваються інститути громади, копного суду, колективної присяги та інші форми народовладдя в правосудді часів Київської Русі, Литовсько-Руської держави та Речі Посполитої як прототипу майбутнього суду присяжних.

Окремий напрям наукових досліджень становлять праці О. В. Нестерцової-Собакар, К. А. Віслобокова, які присвячені судовій системі Козацько-гетьманської держави. Автори акцентують увагу на колегіальному характері козацького судочинства, ролі військових рад та громадського контролю за судовими рішеннями. Водночас у наукових дослідженнях наголошується на відсутності формалізованої інституції присяжних, що свідчить про специфіку розвитку народної участі в правосудді на цьому етапі.

Суттєвою є низка досліджень, присвячених функціонуванню суду присяжних на українських землях у складі Австро-Угорської та Російської імперій. Зокрема, у працях Л. В. Гороничкої, О. В. Кондратюка, В. С. Кульчицького, В. М. Єрмолаєва розкриваються особливості функціонування зазначеної інституції, особлива увага приділяється впливу соціальних, майнових і національних обмежень на склад присяжних та результати содових розглядів.

Окремої уваги заслуговують наукові публікації В. Б. Ковальчука, І. О. Рошиної, І. В. Антонюка, А. В. Грубінка, які зосереджені на проблемах функціонування суду присяжних як складника сучасної правової

системи України. Більшість дослідників аналізують положення Конституції України та Кримінального процесуального кодексу, порівнюють українську модель суду присяжних з європейськими та англо-американськими взірцями, а також звертають увагу на історичні передумови сучасних проблем цієї інституції.

Отже, як показує аналіз останніх джерел і досліджень, є низка праць, присвячених окремим аспектам історії суду присяжних в Україні. Водночас залишається недостатньо комплексно дослідженим питання безперервності та еволюції ідеї народної участі в судочинстві на українських землях. Це зумовлює потребу в узагальнювальному історико-правовому дослідженні, яке б системно охоплювало всі основні етапи розвитку інституції суду присяжних як складника правової системи України.

Метою дослідження є історико-правове вивчення інституції суду присяжних як складника правової системи України на різних етапах її еволюції від перших форм народної участі в судочинстві до сучасного стану. Досягнення цієї мети дасть змогу краще зрозуміти закономірності розвитку судової системи та використати історичний досвід для вдосконалення сучасного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Ідея участі народу в здійсненні правосуддя має глибоке історичне коріння. Хоча суд присяжних у його класичній формі сформувався значно пізніше, окремі його елементи можна вже простежити в правовій системі Давньоруської держави. Тогочасне судочинство ґрунтувалося на звичаєвому праві, колективній відповідальності та участі громади у вирішенні правових конфліктів, що дає змогу говорити про первинні форми народного суду.

Однією з ключових рис судочинства Давньоруської держави була активна участь у ньому громади. Особливо це стосувалося розгляду справ щодо злочинів проти особи або громади та майнових спорів, де колективна думка вважалася основним чинником в ухваленні рішення, спираючись на загально визнані звичаї [1, с. 409].

Не менш важливим елементом участі народу в судовому процесі були так звані послухи, якими могли бути тільки шановні члени громади та засвідчували репутацію особи [2]. У сучасному суді їх участь нагадує функції присяжних, що оцінюють довіру до сторін та обставин справи.

У судочинстві Давньої Русі поширеними було застосування так званих ордалій, хоча зазначена процедура суттєво відрізнялася від сучасного суду присяжних, проте вона демонструвала прагнення залучити суспільний або надприродний елемент до ухвалення судового рішення.

Незважаючи на те що суд присяжних у сучасному розумінні на існував у Давньоруській державі, були відсутні чітко визначені процедури відбору присяжних, розподіл функцій між суддею та присяжними, а також принцип змагальності сторін, участь громади, послухів і свідків створювала підґрунтя для розвитку ідеї народної участі в судочинстві. Загалом, перші елементи присяжних у Давньоруській державі проявлялися через активну участь громади, інституту послухів, колективне ухвалення рішень та використання норм звичаєвого права. Хоча ці елементи не можна ототожнювати з поняттям сучасної інституції присяжних, вони заклали підвалини народної участі в правосудді, який у подальшому еволюціонував у правовій системі на українських землях.

Важливу роль у розвитку української правової системи XIV–XVIII століттях відіграла Литовсько-Руська держава. Особливістю цієї системи було широке залучення місцевого населення до судового процесу. Хоча суд присяжних у сучасному розумінні тоді ще не існував, у судочинстві вже появилися окремі елементи народної участі, які за своїм змістом наближалися до ідеї суду присяжних.

Одним із найважливіших елементів, що нагадували інститут присяжних, була участь у суді така званих людей добрих, або добрих мужів. Вони, як шановні члени громади, залучалися до розгляду справ для підтвердження фактів, оцінки поведінки сторін і надання порад судді, де їхня думка мала істотне значення при ухваленні судового рішення [3].

Основним доказом у судовому процесі Литовсько-Руської держави була присяга, де сторони могли підтверджувати свої показання як власною присягою, так присягою разом з поручителями, що виступали як представники громади [4, с. 75]. Така форма колективної присяги була близькою за духом до присяги в сучасному суді присяжних, оскільки ґрунтувалася на довірі до репутації та честі учасників процесу.

У деяких регіонах українських земель, що перебували в складі Литовсько-Руської держави, зберігалися традиції копного суду, які походили ще з давньоруських часів, налічували представників громади та розглядали справи місцевого значення [5, с. 26–27]. Така форма розгляду справи за участю значної кількості вільних людей є яскравим прикладом народного елемента в судочинстві.

Водночас у судочинстві був відсутній чіткий поділ повноважень між суддею та народними представниками, де рішення здебільшого ухвалювали професійні та посадові судді, а участь громади мала дорадчий або доказовий характер. Проте сам принцип залучення населення до здійснення правосуддя був важливим поступом у формуванні повноцінного суду присяжних у сучасному значенні.

Відсутнім суд присяжних у класичному розумінні був на українських землях і в часи перебування українських земель у складі Речі Посполитої. Проте в судочинстві проявлялися окремі елементи народної участі, які поєднувалися з професійним складником, що вказувало на передумови виникнення суду присяжних у тогочасній правовій системі.

Однією з ключових особливостей судової системи Речі Посполитої була активна участь шляхти в судочинстві, зокрема, у земських засідали судді, що були обрані зі шляхетського середовища, а судові рішення ухвалювалися за участі представників місцевої громади [6]. Такий колегіальний характер розгляду справ певною мірою нагадував принцип участі присяжних.

У тогочасній судовій практиці широко застосовувався інститут «людей добрих» – поважних членів громади, які залучалися для підтвердження фактів, оцінки поведінки сторін і репутації обвинуваченого, а в окремих випадках використовувалися присяжні свідки, які під присягою підтверджували істинність показань [7, с. 168]. Такі форми залучення представників суспільних верств до судових процесів також наближало судочинство до ідеї народної участі.

Важливим елементом судового процесу була колективна присяга, де сторона спору могла підтвердити свою правоту разом із кількома поручителями із числа місцевої громади, які засвідчували не стільки сам факт, скільки добру славу та чесність особи [8, с. 39–40].

Цей інститут за своєю суттю близький до присяги присяжних, які ґрунтують свій вердикт на внутрішньому переконанні.

Широкого поширення стосовно залучення представників громади до судових установ набувають у містах, що користувалися магдебурзьким правом. Їхня діяльність є одним із найбільш яскравих прикладів народного елемента в судочинстві, близького до ідеї суду присяжних.

Попри наявність зазначених елементів, участь населення в судочинстві була обмеженою за становим принципом, де право брати участь у суді переважно мали шляхта та заможні міщани. Інші верстви населення майже були позбавлені можливості впливати на судовий процес, що суттєво відрізняє тогочасну систему від сучасного демократичного суду присяжних. Хоча ці інституції в сучасному розумінні не вважалися судом присяжних, вони сприяли формуванню традиції народної участі в правосудді та стали важливою ланкою в історичному розвитку правової системи України.

Активна участь громади в здійсненні правосуддя є характерною в період Козацько-гетьманської держави, що наближало судову систему до елементів народного суду, зокрема до інституту суду присяжних. Хоча класичного суду присяжних у сучасному розумінні в цей час не існувало, важливою рисою судочинства була участь представників козацької спільноти в розгляді справ. У багатьох випадках до суду залучалися «поважні люди», «товариші» або виборні представники громади, які висловлювали свою думку щодо вини обвинуваченого чи справедливості покарання. Незважаючи на відсутність інституційно оформленого суду присяжних у сучасному розумінні, судочинство містило низку таких характерних ознак, як участь непрофесійних представників громади у здійсненні правосуддя, гласність судового процесу, колегіальність ухвалення рішень, опора на громадську думку та репутацію обвинуваченого [9, с. 246].

Загалом, досвід судочинства Козацько-гетьманської держави мав вагомe значення для формування української правової традиції. Участь громади в суді стала проявом демократичних засад козацького устрою та передумовою розвитку інституту суду присяжних на українських землях у складі інших державних утворень.

Наступний етап еволюції суду присяжних відбувся в часи перебування українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій. Саме в другій половині XIX століття суд присяжних набуває класичних, законодавчо закріплених форм і стає важливим елементом не тільки судової, а й загалом усієї правової системи.

На українських землях, що перебували в складі Російської імперії, запровадження інституції суду присяжних пов'язане з масштабною судовою реформою 1864 року, яка мала на меті модернізацію судової системи та її наближення до європейських стандартів правосуддя.

Суд присяжних поступово запроваджувався в губерніях Наддніпрянської України та діяв при окружних судах у складі професійних суддів і колегії з дванадцяти присяжних засідателів. Обиралися присяжні засідателі із числа місцевих мешканців чоловічої статі, які відповідали майновим, віковим та освітнім цензам, через що українці, особливо селяни, недостатньо були в ньому представлені [10, с. 30].

Основним повноваженням присяжних при розгляді кримінальних справ про вбивства, розбої, тяжкі тілесні ушкодження, а також окремих політичних злочинів

було визначення, чи доведена вина підсудного. Рішення ухвалювалося більшістю голосів та оформлювалося у вигляді вердикту, на підставі якого суддя виносив вирок і визначав міру покарання [11].

Суд присяжних став важливим фактором розвитку громадянської свідомості та сприяв підвищенню довіри до суду з боку суспільства. Розглядаючи значну кількість судових справ, присяжні виявляли незалежність і виносили виправдувальні вердикти, що викликало невдоволення імперської влади. Царський уряд наприкінці XIX століття почав обмежувати повноваження суду присяжних через вилучення з його юрисдикції політичних справ, посилення адміністративного контролю та змінення правил відбору присяжних, що в кінцевому результаті призвело до істотного зниження демократичного потенціалу інституту. Проте, незважаючи на соціальні та політичні обмеження, суд присяжних уперше запровадив реальні механізми участі населення в здійсненні правосуддя, і досвід його функціонування в цей період став історичною передумовою відновлення в незалежній Україні.

Інститут суду присяжних на українських землях, що перебували в складі Австрійської імперії, був упроваджений унаслідок судових реформ 1848–1849 років, які мали на меті демократизацію державного устрою та забезпечення прав і свобод громадян. Для українських земель це був перший досвід повноцінного функціонування суду присяжних у сучасному розумінні.

Остаточне правове оформлення суду присяжних як такого відбулося під час перебування українських земель у складі Австро-Угорської імперії з ухваленням Кримінально-процесуального кодексу 1873 року, який регламентував порядок формування колегій присяжних і процедуру розгляду кримінальних справ [12, с. 111].

Суд присяжних налічував 12 присяжних, які обиралися із числа місцевих громадян, та професійних суддів, що вели судовий процес. Присяжні вирішували питання факту – тобто визначали, чи винна особа у вчиненні злочину, тоді як судді визначали міру покарання на підставі вердикту присяжних. До компетенції суду присяжних належали справи про тяжкі кримінальні злочини, політичні злочини, а також злочини проти свободи слова та друку, що робило його важливим інструментом захисту громадянських прав [13].

До складу присяжних входили представники різних національностей, які проживали на західноукраїнських землях, проте на практиці українці були недостатньо представлені через майнові та освітні цензи. Окрім того, суд присяжних мав низку обмежень, зокрема, доступність до участі в ньому мали лише чоловіки з відповідним майновим та освітнім рівнем, також адміністративний тиск і національні диспропорції впливали на склад присяжних та результати розгляду справ.

Попри такі обмеження та недоліки суду присяжних в Австро-Угорській імперії, він був повноцінним і законодавчо оформленою інституцією народної участі в правосудді. Його діяльність сприяла розвитку правової культури, захисту громадянських свобод і формуванню традицій демократичного судочинства. Особливо важливими були політичні процеси, у яких присяжні нерідко виправдовували обвинувачених українських діячів, журналістів і громадських активістів, що сприяло поширенню ідей правової держави та захисту національних інтересів. Цей історичний досвід має вагомe значення у формуванні громадянської свідомості та розумінні сучасних процесів розвитку суду присяжних у правовій системі України.

Унаслідок захоплення більшовиками влади в Російській імперії та розпаду Австро-Угорської імперії на окремі держави інститут суду присяжних зазнав істотних змін, що призвело на українських землях до його трансформації або повної ліквідації. Зокрема, в період радянської влади на території України інститут присяжних був ліквідований, а правосуддя здійснювалося професійними суддями та народними засідателями, що значною мірою обмежувало реальну участь громадян у судочинстві.

У сучасній правовій системі української держави суд присяжних є важливим інститутом, що забезпечує безпосередню участь громадян у здійсненні правосуддя. Його функціонування сприяє підвищенню довіри суспільства до судової влади, реалізації принципів гласності та змагальності та справедливості судового розгляду. На відміну від класичної англосаксонської моделі, український суд присяжних має змішаний характер. Відповідно до чинного законодавства, суд присяжних діє в складі двох професійних суддів та трьох присяжних. Вони спільно з професійними суддями досліджують докази, беруть участь у розгляді справи, судових дебатах й ухвалюють судові рішення [14].

Сфера застосування суду присяжних в Україні є обмеженою. Він розглядає кримінальні справи щодо особливо тяжких злочинів, за які передбачене довічне позбавлення волі й лише за клопотання обвинуваченого. Такий підхід свідчить про обережне впровадження цього інституту з урахуванням історичного досвіду та правових традицій.

Історичний досвід суду присяжних показує, що ефективність цієї інституції безпосередньо залежить від реальної самостійності присяжних, їх правової культури та довіри суспільства до судової системи. Саме модель суду присяжних XIX століття, попри недоліки, забезпечувала широку участь громадян у здійсненні правосуддя та сприяла формуванню правової свідомості суспільства.

Сучасна українська модель, зберігаючи ідею народної участі, водночас значною мірою обмежує роль присяжних, що знижує їх вплив на остаточне рішення суду. Це свідчить про необхідність переосмислити історичний досвід та його адаптацію до сучасних умов з подальшим розширенням його компетенції, підвищення ролі присяжних в ухваленні рішень, удосконалення механізмів їх відбору та забезпечення належного рівня правової підготовки.

Висновки. Генеза суду присяжних у правовій системі України свідчить про складний та багатоступеневий процес становлення цієї інституції, яка формувалася під впливом історичних, політико-правових та соціальних чинників. Витоки суду присяжних на українських землях пов'язані з історико-правовими традиціями, а також із судовими реформами XIX століття, що заклали основи участі народу в здійсненні правосуддя.

У подальшому, через зміну державних формацій та правових систем, розвиток інституту суду присяжних зазнав суттєвих трансформацій, зокрема в радянський період відбулося фактичне згорання ідеї народної участі в судочинстві, що негативно вплинуло на безперервність правової традиції суду присяжних в Україні.

З відновленням незалежності української держави відбулося поступове відродження зазначеної інституції як важливого елемента демократичної та правової держави. Водночас чинна модель суду присяжних потребує подальшого вдосконалення, зокрема щодо розширення його повноважень, оптимізації процедур та підвищення правової культури учасників процесу.

Загалом, перспектива подальшого дослідження генези суду присяжних у правовій системі України полягає в поглибленому та міждисциплінарному аналізі історичних, правових і соціальних чинників формування зазначеної інституції. Доцільним є комплексне вивчення еволюції суду присяжних на українських землях у різних історичних періодах з метою визначення оптимальної моделі для України з урахуванням її правових традицій.

Список використаних джерел

1. Стецюк Б. Р. Функціонування судового процесу в Київській Русі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2015. № 824. С. 405–411. URL: <https://ena.lpnu.ua/items/cf482154-3e6b-4996-b0aa-0136a37e500c>
2. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / за ред. І. Б. Усенка. Київ: Наукова думка, 2014. 502 с.
3. Попелюшко В. О. Люди, видоки, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2020. № 1(21). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>
4. Стецюк Б. Р. Особливості процесуального права Великого князівства Литовського на українських землях (друга половина XIV – друга половина XVI століть). *Право і безпека*. 2012. Вип. 3 (45). С. 74–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_3_17
5. Бойко І. Й., Ковальчук І. В., Заяць О. В. Місце і роль копного судочинства у формуванні засад доброчесності та доступу до правосуддя в Україні (XIV–XVIII ст.). *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Вип. 2. С. 25–31. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.1>
6. Старченко Н. П. Про ефективність судочинства на Волині (на прикладі роботи Луцького гродського суду 1598 і 1600 рр.). *Український історичний журнал*. 2011. № 5. С. 4–27. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2011_5_4
7. Ковальова С. Г. Судострій і судочинство на Українських землях Великого князівства Литовського: монографія. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. 199 с.
8. Нестерцова-Собакарь О. Учасники процесу та докази у цивільному судочинстві Гетьманщини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 36–41. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-2-36-41>
9. Віслобоков К. А. Судова влада в Гетьманщині. *Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку* / за ред. І. Б. Усенка. Київ: Наук. думка, 2014. С. 149–178.
10. Єрмолаєв В. Суд присяжних в Україні: історико-правові аспекти (до 150-річчя судової реформи 1864 р.). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2 (77). С. 27–41. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-27-41.pdf
11. Кульчицький В., Сидорчук О. Суд присяжних і наукова думка про нього в Україні після судової реформи 1864 р. *Право України*. 2003. № 6. С. 125–128.

12. Городницька Л. Кримінальне судочинство на Буковині (1774–1918 рр.). *Право України*. 1999. № 12. С. 109–111.
13. Кондратюк О. В. Організація судових органів у Галичині за австрійською конституцією 1867 р. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2004. № 1. С. 310–318.
14. Грубінко А. В., Ярчук Н. М. Проблеми і перспективи запровадження суду присяжних у системі судочинства України: зарубіжний досвід та вітчизняна практика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 11–15. URL: http://lsej.org.ua/1_2014/4.pdf

References

1. Stetsiuk, B.R. (2015). Funktsionuvannya sudovoho protsesu v Kyivskii Rusi [The functioning of the judicial process in Kievan Rus]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Serii: Yurydychni nauky*, 824, 405–411. Retrieved from <https://ena.lpnu.ua/items/cf482154-3e6b-4996-b0aa-0136a37e500c> [in Ukrainian].
2. Sudova vlada v Ukraini: istorychni vytoky, zakonomirnosti, osoblyvosti rozvytku [Judicial power in Ukraine: historical origins, patterns, features of development] / za red. I. B. Usenka (2014). Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Popeliushko, V.O. (2020). Liudy, vydoky, muzhi, posluchy u drevnomu sudovomu protsesi Ukrainy [People, views, husbands, obedience in the ancient judicial process of Ukraine]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii». Seriiia “Pravo”*, 1(21). Retrieved from <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>. [in Ukrainian].
4. Stetsiuk, B.R. (2012). Osoblyvosti protsesualnoho prava Velykoho kniazivstva Lytovskoho na ukrainskykh zemliakh (druga polovyna XIV – druga polovyna XVI stolit) [Peculiarities of the procedural law of the Grand Duchy of Lithuania in Ukrainian lands (second half of the 14th – second half of the 16th centuries)]. *Pravo i bezpeka*, 3 (45), 74–78. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_3_17 [in Ukrainian].
5. Boiko, I.Y., Kovalchuk, I.V., Zaiats, O.V. (2025). Mistse i rol kopnoho sudochynstva u formuvanni zasad dobrochesnosti ta dostupu do pravosuddia v Ukraini (XIV–XVIII st.) [The place and role of the common judiciary in the formation of the principles of integrity and access to justice in Ukraine (14th–18th centuries)]. *Elektronne naukove vydannia “Analitichno-porivnialne pravoznavstvo”*, 2, 25–31. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.1> [in Ukrainian].
6. Starchenko, N.P. (2011). Pro efektyvnist sudochynstva na Volyni (na prykladi roboty Lutskoho grodskoho sudu 1598 i 1600 rr.) [On the efficiency of judicial proceedings in Volyn (using the example of the work of the Lutsk Grodno Court in 1598 and 1600)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 4–27. Retrieved from http://resource.history.org.ua/publ/journal_2011_5_4 [in Ukrainian].
7. Kovalova, S.H. (2008). Sudoustrii i sudochynstvo na Ukrainskykh zemliakh Velykoho kniazivstva Lytovskoho [Judicial system and legal proceedings in the Ukrainian lands of the Grand Duchy of Lithuania] : monohrafiia. Mykolaiv : Vyd-vo MDHU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].
8. Nestertsova-Sobakar, O. (2021). Uchasnyky protsesu ta dokazy u tsyvilnomu sudochynstvi Hetmanshchyny [Participants in the process and evidence in civil proceedings of the Hetmanate]. *Naukovyi visnyk Dniprovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*, 2, 36–41. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-2-36-41> [in Ukrainian].
9. Vislobokov, K.A. (2014). Sudova vlada v Hetmanshchyni [Judicial power in the Hetmanate]. *Sudova vlada v Ukraini: istorychni vytoky, zakonomirnosti, osoblyvosti rozvytku* / za red. I. B. Usenka. Kyiv : Nauk. dumka, 149–178 [in Ukrainian].
10. Ieromolaiev, V. (2014). Sud prysiazhnykh v Ukraini: istoryko-pravovi aspekty (do 150-richchia sudovoi reformy 1864 r.) [Jury trial in Ukraine: historical and legal aspects (to the 150th anniversary of the judicial reform of 1864)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 2 (77), 27–41. Retrieved from https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-27-41.pdf [in Ukrainian].
11. Kulchytskyi, V., Sydorchuk, O. (2003). Sud prysiazhnykh i naukova dumka pro noho v Ukraini pislia sudovoi reformy 1864 r. [Jury trial and scientific opinion about it in Ukraine after the judicial reform of 1864]. *Pravo Ukrainy*, 6, 125–128 [in Ukrainian].
12. Horodnytska, L. (1999). Kryminalne sudochynstvo na Bukovyni (1774–1918 rr.) [Criminal justice in Bukovina (1774–1918)]. *Pravo Ukrainy*, 12, 109–111 [in Ukrainian].
13. Kondratiuk, O.V. (2004). Orhanizatsiia sudovykh orhaniv u Halychyni za avstriiskoiu konstytutsiieiu 1867 r. [Organization of judicial bodies in Galicia under the Austrian constitution of 1867]. *Visnyk Lvivskoho instytutu vnutrishnikh sprav*, 1, 310–318 [in Ukrainian].
14. Hrubinko, A.V., Yarchuk, N.M. (2014). Problemy i perspektyvy zaprovadzhennia sudu prysiazhnykh u systemi sudochynstva Ukrainy: zarubizhnyi dosvid ta vitchyzniiana praktyka [Problems and prospects of introducing jury trials in the judicial system of Ukraine: foreign experience and domestic practice]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*, 1, 11–15. Retrieved from http://lsej.org.ua/1_2014/4.pdf [in Ukrainian].

Stetsyuk Bogdan,

Doctor of Law, Professor,
Rector

(Ukrainian State Flight Academy, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2273-637X>

THE GENESIS OF THE JURY TRIAL IN THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE

The article examines the genesis of jury trial in the legal system of Ukraine through the prism of the historical development and evolution of legal institutions. Positive and negative aspects of the development of the jury trial institution at different historical stages have been identified and the possibilities of using historical experience to reform the modern judicial system have been identified.

The origins of the institute of jury trial in Ukrainian lands are studied, starting from customary law and judicial practices of the era of Ancient Rus, the Lithuanian-Ruthenian state and the Polish-Lithuanian Commonwealth.

The development of the jury trial in the Cossack Hetmanate is analyzed, in particular the role of the Cossack elders and collegial bodies in making judicial decisions.

The functioning of the institution of jury trial in the Ukrainian lands as part of the Russian and Austro-Hungarian empires is investigated, its role in the criminal process and social restrictions are determined.

The current state of the jury trial in Ukraine is assessed, compared with historical traditions and international standards of justice.

The article emphasizes that the modern model of jury trial in Ukraine is based on historical experience, but needs improvement. An analysis of the historical development of the institution allows us to identify such positive practices as popular participation in resolving criminal cases, as well as problems associated with limited access to participation and administrative influence.

It is noted that the study of the history of jury trials in Ukraine has both theoretical and practical significance. On the one hand, it deepens the understanding of the evolution of the legal system and traditions of folk justice, and on the other hand, it makes it possible to use historical experience to increase the efficiency, transparency, and legitimacy of modern justice.

Key words: *jury trial, genesis, legal system of Ukraine, history of law, popular participation in justice, democratic principles.*

Дата першого надходження статті до видання: 01.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 342.9:346.2

DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-51-55

Колеснік Тетяна Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор,

директор навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджується трансформація правового забезпечення підприємницької діяльності в Україні в умовах скасування Господарського кодексу України та переорієнтації правового регулювання в площину приватного права. Обґрунтовується необхідність переосмислити роль адміністративного права та держави в забезпеченні підприємництва з позицій людиноцентристської моделі публічного управління. Акцентується увага на проблемі досягнення балансу між публічними інтересами держави та приватними інтересами суб'єктів підприємницької діяльності, зокрема шляхом обмеження дискреційних повноважень органів влади, удосконалення адміністративних процедур і підвищення передбачуваності управлінських рішень.

Ключові слова: *правове забезпечення, підприємницька діяльність, адміністративне право, публічні інтереси, приватні інтереси, автономії підприємців, людиноцентристська модель, публічне управління.*

Постановка проблеми. Скасування Господарського кодексу України та подальше реформування українського законодавства, що регулює підприємницьку діяльність, потребує не лише впровадження в практичну діяльність нових правових інструментів, а й створення правових умов щодо забезпечення юридичного супроводу підприємницькою діяльністю. Водночас такі правові умови не повинні забезпечувати втручання держави в діяльність підприємств, водночас відсутність контролю за підприємницькою діяльністю є хибним шляхом. Для виконання такого практичного завдання необхідно переосмислити роль права при веденні підприємницької діяльності, а також ролі держави в її правовому забезпеченні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питання правового регулювання підприємницької діяльності актуалізувалися внаслідок скасування Господарського кодексу України, а сама підприємницька діяльність залишається об'єктом правового впливу норм адміністративного права. Таке синергетичне поєднання умов реформування підприємницької сфери діяльності зумовлює необхідність побудови нової моделі управління в адміністративному праві задля забезпечення ведення підприємницької діяльності на засадах верховенства права.

Науково-методологічною основою висновків та запропонованих у статті шляхів практичної реалізації правового забезпечення підприємницької діяльності стали праці таких вітчизняних науковців, як

Я. П. Аргат, Ю. Г. Барабаш, Ю. П. Битяк, О. Є. Костюченко, М. П. Кучерявенко, О. О. Леонов, Н. М. Оніщенко, О. В. Пушняк, А. М. Чорна та ін.

Мета статті – обґрунтувати необхідність людиноцентристської моделі публічного управління та визначити шляхи, необхідні для її впровадження в практичну діяльність шляхом правового забезпечення підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу. «Загальним сенсом держави є забезпечення відповідної людської спільноти, забезпечення її існування, сталого розвитку шляхом упорядкування суспільних відносин. Таке впорядкування здійснюється відповідно до потреб суспільства на основі права – шляхом підтримання правопорядку, що передбачає створення заснованого на основоположних правових цінностях якісного законодавства, забезпечення його реалізації, захист прав людини» [1, с. 822].

В Україні на сучасному етапі розвитку питання розвитку підприємницької діяльності поєднується з питаннями «виживання» держави та її економіки, адже в умовах воєнного стану вітчизняна економіка не є привабливою для багатьох зарубіжних інвесторів, що вимагає пошуку внутрішніх резервів для інвестування в економіку держави. Зрозумілими також є фінансові проблеми держави та її громадян в умовах воєнного стану, але в будь-якому разі необхідно за допомогою правового інструментарію створити стимули для людей, які мають хист до підприємництва. І питання підприємництва тут є не лише внутрішнім катализатором для

економіки, а й засобом, що забезпечує можливості реалізації прав і свобод людини і громадянина в демократичному правовому суспільстві.

«Універсальний характер прав і свобод людини визначає ту обставину, що вони є предметом дослідження всіх галузей суспільствознавства та низки правових наук, кожна з яких визначає певну галузь життєдіяльності людини» [2, с. 267]. Тобто наука загалом і права наука зокрема повинна надати суспільству надійні, міцні основи для реалізації права на підприємницьку діяльність. Частина перша статті 42 Конституції України закріплює, що «кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом» [3]. Це положення свідчить, що підприємницька діяльність, надаючи можливість громадянину отримувати прибуток, здійснюється в певних визначених законом межах. І саме ці межі визначають ті правові можливості які можуть реалізувати громадяни, а самі правові можливості мають бути чітко визначеними і такими, що не мають подвійного тлумачення.

Сьогодні правові межі підприємницької діяльності підлягають переосмисленню, адже головна ідея скасування Господарського кодексу полягала в необхідності відійти від радянських стереотипів у погляді на підприємництво та роль держави в цьому процесі. Перенесення центру уваги в підприємстві на доктринальну основу приватного права робить актуальним питання про межі державного впливу на підприємницьку діяльність та ступінь державного контролю за цією приватною сферою життєдіяльності.

«Останні зміни в законодавстві України суттєво вплинули на підприємницьку діяльність, зокрема через скасування Господарського кодексу та запровадження нових механізмів регулювання. Ухвалений Закон № 4196-IX, який передбачає корпоратизацію державних та комунальних підприємств, що сприятиме підвищенню їх ефективності та прозорості <...> реформування підприємницької діяльності в Україні спрямоване на гармонізацію правових норм із міжнародними стандартами, підвищення інвестиційної привабливості та забезпечення прозорості бізнес-процесів. Впроваджені зміни створюють нові можливості для розвитку підприємництва, водночас вимагаючи від бізнесу адаптації до нових умов функціонування» [4, с. 15].

Погоджуючись з наведеним, доповнимо, що міжнародні стандарти ведення бізнесу характеризуються диспозитивністю норм і покладають на сам бізнес відповідальність за наслідки підприємництва. Тобто, якщо раніше законодавець наголошував підприємцю на необхідності визначення структури його підприємства, то сьогодні вирішення цього питання повністю покладено на підприємця або засновників, акціонерів, пайовиків.

Варто наголосити, що саме корпоративні права в процесі ведення підприємницької діяльності потребують уваги в процесі організації бізнесу. Так, частина перша статті 96-1 Цивільного кодексу України закріплює, що «права учасників юридичних осіб (корпоративні права) – це сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону та установчих документів товариства» [5]. І незважаючи на те що стаття 88 Цивільного кодексу України містить вимоги до установчих документів юридичної особи, вона не надає вичерпного переліку всіх положень, що можуть або повинні міститися в статуті для забезпечення нормального функціонування юридичної особи. Значна частина питань організаційного характеру має вирішуватися саме

засновниками, акціонерами, пайовиками, а як показує практика ухвалення спільних рішень, не завжди є легким питанням.

«Динаміка правової системи, зміна підходів у розумінні доктринальних положень різних галузей права, запровадження нових державних інституцій, імплементація міжнародно-правових стандартів з актуальними правовими питаннями у законодавство України є головними напрямками подальшого розвитку науки і практики вітчизняного права. Це зумовлює необхідність теоретичного осмислення нових реалій, що виникли у вітчизняній правовій системі, визначення сутності функціонування та розвитку низки державних інституцій, забезпечення їх діяльності виключно в правовому полі та в контексті реалізації принципу верховенства права» [6, с. 187–188].

Верховенство права в контексті правового реформування підприємницької діяльності, з одного боку, обмежує підприємця законодавчим полем, з іншого – дає змогу використовувати всі правові можливості приватного права, де свобода дій вимагає відповідального підходу до організації бізнесу, зокрема того, що фінансово об'єднує капітали групи людей. І, на нашу думку, це є новим викликом для вітчизняних підприємців, що вимагає перегляду підходів до організації бізнесу, зокрема у сфері корпоративних прав.

При чіткому розумінні вектора руху підприємницької діяльності в бік розширення свобод та укріплення приватно-правового базису підприємницької діяльності не менш важливим є усвідомлення ролі адміністративного права як інструмента впливу на підприємництво. Чи обмежиться держава своєю роллю надавача адміністративних послуг підприємницю, чи вона буде намагатися контролювати розвиток різних сфер підприємницької діяльності інструментами заборон, примусу, обмежень тощо?

«Сучасне адміністративне право і державне управління в Україні змінило підходи стосовно розуміння державно-управлінських відносин. Зокрема, відбулася зміна орієнтирів правового статусу посадових і службових осіб у державній системі владних відносин – головною в цих відносинах є людина. Держава в особі своїх органів повинна забезпечити належне функціонування відносин «громадянин – держава», дотримуватися при цьому принципів публічного управління» [6, с. 188].

Тобто тенденції адміністративного права спрямовані на перегляд відносин «громадянин – держава», але залишається питання, чи готові ментально самі посадові й службові особи втілювати такі тенденції. Питання тут не в тому, чи розуміють громадяни сучасну роль адміністративного права та функції посадовців, а в тому як у процесі збільшення сервісних послуг адміністративних інституцій з одночасним розширенням приватно-правових можливостей підприємців не втратити керування процесу юридичного супроводу підприємницької діяльності.

«Як уже відмічалось, людиноцентристський підхід в адміністративному праві зводиться до розуміння його призначення як сукупності адміністративно-правових норм, які регулюють відносини людини і держави у сфері державного управління, при цьому відбувається збільшення тяжіння до пріоритету прав та інтересів громадян у відносинах владно-управлінського характеру» [6, с. 196].

Отже, сучасний розвиток адміністративного права України засвідчує перехід до людиноцентристської моделі публічного управління, у межах якої ключовим

орієнтиром владно-управлінських відносин визнається людина, її права та законні інтереси. Водночас реалізація такого підходу в управлінській практиці натикається на низку системних викликів, пов'язаних насамперед з інерційністю адміністративного мислення та недостатньою ментальною готовністю посадових і службових осіб до переосмислення власної ролі у відносинах «громадянин – держава».

Формальне розширення сервісних функцій адміністративних інституцій та орієнтація на надання адміністративних послуг, зокрема у сфері підприємницької діяльності, не завжди супроводжується належним збереженням керованості, передбачуваності та єдності правового регулювання. У цих умовах зростає ризик підміни регулятивної функції адміністративного права обслуговувальною, що може негативно позначитися на забезпеченні публічного інтересу.

Так, людиноцентристський підхід не слід ототожнювати з безумовним пріоритетом приватних інтересів, адже його зміст полягає в досягненні збалансованості між розширенням приватно-правових можливостей особи та ефективним публічним управлінням. Такий баланс можливий лише за умови системного переосмислення правового статусу посадових осіб, удосконалення адміністративних процедур у процесі юридичного супроводу підприємництва та посилення відповідальності публічних адміністрацій як ключових суб'єктів реалізації людиноцентристських засад адміністративного права.

«Права громадян у сфері підприємницької діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання не є однорідними, а тому їх доцільно поділити з огляду на такі критерії: за організаційною формою реалізації – як фізична особа-підприємець або через створення юридичної особи; за сферою підприємницької діяльності – виробництво матеріальних благ, створення інтелектуальної власності або надання послуг; за ступенем санкціонування державою – без отримання спеціальних дозволів (ліцензій), здійснюються за умови отримання спеціального дозволу (ліцензії) або на основі спеціальної процедури (проходження конкурсу, аукціону тощо); за напрямком захисту – право на вільний вибір сфери діяльності, право на захист та право на отримання адміністративних послуг» [7, с. 133].

Ураховуючи багатовекторність прав громадян у сфері підприємницької діяльності, аспект реалізації та захисту цих прав потребує самостійного впорядкування й, відповідно, опрацювання правових інструментів впливу, що мають сприяти розвитку підприємництва. Динаміка законодавчих змін указує на те, що адміністративно-правове регулювання має бути спрямоване насамперед на створення зовнішніх сприятливих умов для підприємницької діяльності. Першочерговим завданням державних органів є встановлення загальних умов для всіх суб'єктів, залучених до підприємницької діяльності, з метою забезпечення суспільної ефективності та контролю за дотриманням цих правил.

З метою забезпечення ефективної участі держави в процесі юридичного супроводу підприємницької діяльності на основі людиноцентристського підходу в адміністративному праві доцільно запровадити комплекс взаємопов'язаних нормативних, інституційних та процедурних заходів, наприклад:

1) насамперед потребує законодавчого закріплення вимога людиноцентристської орієнтації як обов'язкового елементу правового статусу посадових і службових осіб, із чітким визначенням стандартів адміністративної поведінки та меж дискреційних повноважень;

2) важливим є вдосконалення адміністративних процедур шляхом їх уніфікації, цифровізації та максимального процесуального формалізму у сфері надання адміністративних послуг, що дасть змогу зменшити суб'єктивізм управлінських рішень і водночас зберегти керованість правового регулювання підприємницької діяльності;

3) доцільним також є впровадження системи регулярної оцінки ефективності діяльності державних органів щодо: а) дотримання прав підприємців; б) передбачуваності рішень і якості сервісу, що має юридичне значення для розвитку підприємництва;

4) окремої уваги потребує реформування системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців з акцентом на адміністративно-процедурні гарантії, практику застосування принципів належного врядування та відповідальності за порушення прав громадян і суб'єктів господарювання.

Реалізація зазначених заходів сприятиме практичному утвердженню людиноцентристської моделі адміністративного права, забезпечуючи належний баланс між публічними та приватними інтересами в сучасній системі державного управління. І в контексті цього варто буде перейти до ідеї правового забезпечення підприємницької діяльності адміністративними інституціями, а не обмежуватися адміністративно-правовим регулюванням. Зокрема, якщо розглядати роль держави в правовому забезпеченні підприємницької діяльності як суб'єкта, який супроводжує таку діяльність з позиції людиноцентристської моделі адміністративного права, то й підхід до такої ролі держави має охопити всі елементи правового забезпечення.

Отже, якщо спиратися на те, що «правове забезпечення – це безперервна діяльність суб'єктів права в межах їх компетенції зі створення правових умов усіма правовими засобами щодо закріплення, реалізації, гарантування, охорони та захисту прав і свобод осіб та їх груп» [8, с. 15], то адміністративне право має бути не лише інструментом нормативного впливу на сферу публічного управління, а й комплексним механізмом правового забезпечення, спрямованим на формування таких процедурних й організаційних умов, за яких реалізація, гарантування та захист прав і свобод, зокрема у сфері підприємницької діяльності, відносини «громадянин – держава» набувають системного, передбачуваного й ефективного характеру, з одночасним забезпеченням належного балансу між публічними інтересами держави та приватними інтересами громадян і суб'єктів підприємницької діяльності.

Фактично вищезазначене вказує на необхідність осмислення правового забезпечення підприємницької діяльності адміністративними інституціями, як постійної, безперервної діяльності державних органів в особі її посадових і службових осіб, що здійснюється відповідно до їх функціональних обов'язків з метою створення необхідних умов для громадян при реалізації їх права на підприємницьку діяльність. Гарантування підприємцям свободи волевиявлення при веденні підприємницької діяльності без втручання держави в таку діяльність, охорони та захисту інтересів держави й прав підприємців задля сталого розвитку економіки та покращення соціально-економічних умов розвитку в Україні. Такий підхід необхідний з огляду не лише на зміну ролі держави в правовому забезпеченні підприємницької діяльності, а й на необхідність формування взаємної довіри між підприємцями та державою в період післявоєнного відновлення України.

Вишевикладене дає підстави зробити такі **висновки**:

1. В умовах скасування Господарського кодексу України та переміщення акценту правового регулювання підприємницької діяльності у сферу цивільного права особливої актуальності набуває проблема забезпечення балансу між публічними інтересами держави й приватними інтересами суб'єктів підприємництва. За таких умов адміністративне право покликане виконувати компенсаторну та гарантійну функцію, спрямовану на упорядкування публічно-правового впливу на цивільно-правову автономію підприємця. Це вимагає нормативного закріплення спеціальних принципів взаємодії публічної адміністрації з бізнесом, зокрема принципів правової визначеності, пропорційності адміністративного втручання й обмеженості дискреційних повноважень органів влади у сферах дозвільної, контрольної та наглядової діяльності.

2. Досягнення зазначеного балансу неможливе без удосконалення адміністративно-процедурного механізму реалізації цивільних прав підприємців. Уніфікація та формалізація адміністративних процедур, пов'язаних із реєстрацією, ліцензуванням і сертифікацією, мають забезпечити передбачуваність управлінських рішень і мінімізувати ризики довільного втручання держави у сферу приватної ініціативи. Особливе значення в цьому контексті набуває впровадження процедурної вимоги обґрунтування публічного інтересу та оцінки пропорційності адміністративних рішень, що обмежують цивільні права суб'єктів підприємницької діяльності.

3. Ефективне функціонування нової моделі регулювання підприємництва передбачає інституційне та правозастосовне переосмислення ролі державних органів та їх посадових осіб у процесі правового забезпечення підприємницької діяльності. Потрібно окреслити чітко розмежування цивільно-правових

і публічно-правових механізмів впливу, формування єдиної судової практики з орієнтацією на захист цивільно-правової автономії підприємця, а також підвищення рівня правової культури посадових осіб у сфері застосування цивільного законодавства, що є необхідними умовами стабільності правового середовища.

4. За умов трансформації моделі правового регулювання підприємницької діяльності та зростання ролі цивільно-правової автономії суб'єктів господарювання особливої ваги набуває підвищення рівня внутрішньої відповідальності самих підприємців за організацію та управління власним бізнесом. Ефективне функціонування підприємницьких структур дедалі більше залежить не лише від якості публічного регулювання, а й від здатності бізнесу вибудовувати прозорі, передбачувані та юридично виважені внутрішні управлінські механізми, зокрема процедури ухвалення колегіальних управлінських рішень. Удосконалення таких процедур сприяє зниженню управлінських ризиків, запобіганню корпоративним конфліктам та підвищенню рівня правової дисципліни у взаєминах як між учасниками бізнесу, так і з органами публічної влади, що в підсумку слугує важливою передумовою стабільності підприємницької діяльності та належного балансу публічних і приватних інтересів.

5. У сукупності зазначені заходи створюють передумови для формування збалансованої моделі взаємодії держави та бізнесу, у якій адміністративне право забезпечує не домінування публічної влади, а належне узгодження публічних і приватних інтересів. Саме узгодженість названих інтересів потребує впровадження нових інструментів правового впливу на здійснення підприємництва без втручання держави в автономію юридичних і фізичних осіб, які реалізують своє право на підприємницьку діяльність.

Список використаних джерел

1. Пушняк О. В. Функції держави. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права / ред. кол. О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. С. 822–825.
2. Дія права: інтегративний аспект: монографія / кол. авторів; відп. ред. Н. М. Оніщенко. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2010. 360 с.
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
4. Аргат Я. П. Підприємницька діяльність в Україні: вплив законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер.: Право. 2025. Вип. 89. Ч. 2. С. 11–15. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.1>
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n476>
6. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 2 : Публічно-правова доктрина України / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, М. П. Кучерявенко та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків : Право, 2013. 864 с.
7. Леонов О. О. Поняття та види прав громадян у сфері підприємницької діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання. *Форум Права*. 2024. № 79 (2). С. 128–134. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.10933575>
8. Костюченко О. Є. Визначення поняття «правове забезпечення». *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України*. 2015. № 1 (68). С. 11–16.

References

1. Pushniak, O.V. (2017). Funktsii derzhavy [Functions of the state]. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 3: Zahalna teoriia prava / red.kol. O.V.Petryshyn (holova) ta in.; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy; Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kh.: Pravo, 822–825 [in Ukrainian].
2. Onishchenko, N.M. (2010). Diia prava: intehratyvnyi aspekt [The operation of law: the integrative aspect]. K.: Vydavnytstvo "Iurydychna dumka" [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> [in Ukrainian].
4. Arhat, Ya.P. (2025). Pidpriemnytska diialnist v Ukraini: vplyv zakonodavchykh zmin [Entrepreneurial activity in Ukraine: the impact of legislative changes]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Ser.: Pravo, 89(2), 11–15. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.1> [in Ukrainian].
5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV. [Civil Code of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n476> [in Ukrainian].

6. Bytiak, Yu.P., Barabash, Yu.H., Kucheriavenko, M.P. (2013). *Pravova doktryna Ukrainy: u 5 t. T. 2 : Publichno-pravova doktryna Ukrainy* [Legal Doctrine of Ukraine: in 5 vols. Vol. 2: Public Law Doctrine of Ukraine]. Kh.: Pravo [in Ukrainian].
7. Leonov, O.O. (2024). Poniattia ta vydy prav hromadian u sferi pidpriemnytskoi diialnosti yak obiekta administratyvno-pravovoho rehuliuвання [The concept and types of citizens' rights in the sphere of entrepreneurial activity as an object of administrative and legal regulation]. *Forum Prava*, 79 (2), 128–134. <http://doi.org/10.5281/zenodo.10933575> [in Ukrainian].
8. Kostiuchenko, O.E. (2015). Vyznachennia poniattia “pravove zabezpechennia” [Definition of the concept of “legal security”]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*, 1 (68), 11–16 [in Ukrainian].

Koliesnik Tetiana,

Doctor of Law, Professor,

Director of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Management

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

LEGAL SECURITY OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES

The article examines the transformation of the legal support for entrepreneurial activity in Ukraine in the context of the abolition of the Commercial Code of Ukraine and the reorientation of legal regulation to the plane of private law. The need to rethink the role of administrative law and the state in ensuring entrepreneurship from the standpoint of a human-centric model of public administration is substantiated. Attention is focused on the problem of achieving a balance between the public interests of the state and the private interests of business entities, in particular by limiting the discretionary powers of government bodies, improving administrative procedures, and increasing the predictability of management decisions. It is emphasized that administrative law in modern conditions should perform not only regulatory, but also guarantee and compensatory functions, forming a comprehensive mechanism for legal support of entrepreneurial activity.

Special attention is paid to the growth of entrepreneurs' responsibility for business organization, in particular in the field of corporate governance and making collective management decisions. It is concluded that an effective model of interaction between the state and business is possible only under the conditions of a combination of human-centric principles of public administration, proper administrative and procedural support, and an increase in the legal culture of both officials and business entities.

Key words: legal support, entrepreneurial activity, administrative law, public interests, private interests, autonomy of entrepreneurs, human-centered model, public administration.

Дата першого надходження статті до видання: 04.12.2025
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.12.2025
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 349.2

DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-56-62

Колеснік Тетяна Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор,
директор навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

Семенишина-Фіголь Богдана Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
заступник директора
навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0585-9944>

Гузенко Олена Павлівна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та публічного управління
навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4002-2629>

**НОВІ ПІДХОДИ ДО ПРОЦЕСУ РЕАБІЛІТАЦІЇ
ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ:
ПРАВОВИЙ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ**

Стаття присвячена вивченню проблемних питань, що виникають в процесі реабілітації ветеранів війни та їх подальшого працевлаштування в контексті правового та соціально-економічного аспекту. Акцентується увага на змістовності напрямків впливу реабілітаційних заходів на процеси працевлаштування ветеранів, деталізуються складові правової площини, визначено особливості соціально-економічної реабілітації. Особливу увагу приділено питанням процесу працевлаштування ветеранів війни та діючим державним програмам. Запропоновано авторське бачення розуміння сутності механізму працевлаштування ветеранів війни з окресленням переваг доцільності його адаптації в сучасних умовах. За результатами дослідження обґрунтовується необхідність внесення змін до норм чинного законодавства з метою всебічної підтримки ветеранів війни та впровадження соціальних програм, що сприятимуть не лише відновленню й стійкості в надзвичайних умовах, а й економічному відновленню країни.

Ключові слова: реабілітація, ветерани війни, працевлаштування, правові інструменти, соціально-економічний аспект, соціальний захист, реінтеграції ветеранів війни.

Постановка проблеми. На даний час в Україні гостро стоїть проблема працевлаштування ветеранів війни, котрі потребують не лише підтримки з позиції законодавця, а й мають отримати всі види

соціально-економічного захисту. Беззаперечним є той факт, що законодавець постійно приділяє належну увагу вирішенню питань соціально-економічної підтримки ветеранів війни, проте в питаннях працевлаштування

залишаються проблемні аспекти, котрі потребують вирішення. Одним із напрямків вирішення існуючих проблем можна вважати процеси реабілітації. Враховуючи той факт, що реабілітація, як понятійна категорія у загальному розумінні представляє собою комплексний процес відновлення фізичного та психологічного здоров'я військовослужбовців, що включає медичну, психологічну, фізичну та соціальну допомогу для повернення їх до повноцінного життя. У представленому дослідженні акцентовано увагу на гарантіях для ветеранів війни, котрі втратили певну частку здоров'я, проте мають можливість та бажання реалізувати свої професійні навички. Очевидним є те, що це питання має вагоме значення і для психологічного здоров'я ветеранів війни, оскільки сприятиме психологічній стійкості, у разі впевненості їх у працевлаштуванні та власному майбутньому. Все окреслене вище свідчить про актуальність та сучасність обраного напрямку дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти працевлаштування ветеранів війни не є новим напрямком у наукових розробках, проте не втрачають своєї актуальності в надзвичайних умовах розвитку підприємницького сектору України в умовах. Вивчаючи змістовність проблем та пропонуючи напрямки їх вирішення, наукова спільнота звертає увагу на ряд актуальних аспектів, серед яких доволі помітне місце займає реабілітаційний сегмент з позиції правового та соціально-економічного спрямування. Результати наукових розробок з окресленої проблематики знаходять відображення в монографічних та дисертаційних дослідженнях, обговорюються на дискусійних наукових платформах різного рівня та публікуються у фахових тематичних виданнях. Вивченню цього питання у своїх працях приділили увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Так, людиноцентричну модель єдиної системи реабілітації, соціального захисту та повернення ветеранів і ветеранок до цивільного життя виклали в аналітичних дослідженнях В. Тимошевська, Т. Гавриш, О. Харитонов, І. Селіванова [1], а В. Кохан, Є. Новіков, О. Шаповалова [2] присвятили монографічні дослідження правовому забезпеченню професійної адаптації та права на підприємницьку діяльність ветеранів війни. Водночас О. Власюк, А. Мокій, Н. Науменко, А. Степанова [3] розкрили проблему соціальних аспектів реінтеграції ветеранів війни в монографічному дослідженні «Відновлення та реінтеграція: науковий погляд на стратегічні шляхи до сталого розвитку». Міжнародні практики досліджені Дж. Г. Керрінгтон в науковій праці «Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України» [4] та інших науковців. Не зменшуючи значущості вже опублікованих наукових праць, доцільно зазначити, що ряд питань залишаються дискусійними, а питання впливу реабілітації на систему працевлаштування ветеранів війни висвітлено лише фрагментарно, що підкреслює доцільність проведення обраного напрямку дослідження.

Мета статті полягає у визначенні впливу реабілітації на систему працевлаштування ветеранів війни, в контексті правового та соціально – економічного аспектів, з подальшою розробкою пропозицій здатних покращити працевлаштування ветеранів війни в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Активні воєнні дії на території України призвели до порушення функціонування всіх ланок життєдіяльності суспільства. За

даними дослідницької служби Верховної ради України «...повномасштабна війна негативно вплинула на вітчизняний ринок праці» [5], що спровокувало значні проблеми в питаннях працевлаштування. За прогнозом Міністерства у справах ветеранів України «...чисельність ветеранів, членів їхніх сімей та сімей загиблих воїнів після перемоги може становити близько 10 % від загальної чисельності населення України» [6]. Наразі є потреба у працевлаштуванні ветеранів війни, які з підстав, визначених ч. 4 ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», вже звільнені (демобілізовані) з військової служби і потребують працевлаштування [7].

Утім, принагідно слід відзначити, що відповідно до ст. 119 Кодексу законів про працю України [8] «... за працівниками, призваними на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період або прийнятими на військову службу за контрактом, у тому числі шляхом укладення нового контракту на проходження військової служби, під час дії особливого періоду на строк до його закінчення або до дня фактичного звільнення зберігаються місце роботи, посада на підприємстві, в установі, організації, фермерському господарстві, сільськогосподарському виробничому кооперативі незалежно від підпорядкування та форми власності і у фізичних осіб – підприємців, у яких вони працювали на час призову».

Однак, враховуючи наявну правову платформу щодо питання працевлаштування військовослужбовців, які звільнилися, а в умовах війни – ветеранів, є низка проблемних питань, які потребують негайного вирішення. На думку науковців, психологів, реабілітологів, працевлаштування ветеранів війни є одним із дієвих чинників, який позитивно впливає на їх відновлення. Як показують дослідження, реабілітація ветеранів війни у працевлаштуванні представляє собою комплексний процес повернення їх до цивільного життя через відновлення фізичного й ментального здоров'я, здобуття нових навичок та адаптації до робочого середовища. При цьому, необхідність реабілітації ветеранів війни зумовлена посттравматичними станами, фізичними ушкодженнями та потребою інтегрувати їхній досвід у відновлення економіки країни. Безумовно, саме такий підхід сприятиме забезпеченню гідності й стійкості кожного і кожної, хто є ветераном війни.

Слід зазначити, що базовою платформою для покращення системи працевлаштування ветеранів війни мають стати спеціалізовані програми навчання та психологічної підтримки, створення інклюзивних умов праці у державному та приватному секторі. У цьому контексті варто відзначити ключові сегменти впливу реабілітації на працевлаштування ветеранів війни (табл. 1).

Реабілітація надає можливість ветеранам війни знизити рівень психологічної невпевненості в питаннях пошуку роботи, можливості працевлаштування. Бувають випадки, коли фіксують прямий зв'язок між нестабільністю та тривалістю пошуку роботи. Окрім цього, вразливим етапом виступає процес адаптації до робочого середовища ветеранів війни. Варто наголосити на тому, що проведення реабілітаційних заходів повинні підкріплюватися законодавчою площиною, котра забезпечує дотримання правових норм і стандартів, особливо в питаннях якісного надання послуг громадянам, які потребують допомоги. Реабілітація

Ключові аспекти впливу реабілітації на працевлаштування ветеранів війни в Україні

Види реабілітації (сфера впливового аспекту)	Зміст реабілітаційного заходу для адаптування в системі працевлаштування ветеранів війни	Основні сегменти
Фізичне відновлення	Спеціалізовані програми (нейрореабілітація, ортопедична) відновлюють працездатність, а адаптація робочих місць (пандуси, спеціальне обладнання) дозволяє ветеранам з інвалідністю працювати	Спеціалізовані індивідуальні програми для відновлення працездатності, адаптація робочих місць
2. Психологічна стійкість:	Психологічна допомога та терапія знижують вплив отриманої психологічної травми, що є ключовим для повернення до роботи та соціальної адаптації	Психологічна допомога, терапія, психологічні травми
3. Перекваліфікація та навчання	Курси перекваліфікації (наприклад, на платформі «Кар'єра ветерана») дають нові навички, що робить ветеранів більш конкурентоспроможними, спеціальні програми навчання	Курси підвищення кваліфікації та перекваліфікації, нові програми навчання
4. Спеціальні умови при працевлаштуванні	Індивідуальні програми медичного страхування, гнучкий графік роботи, комфортні умови для відновлення та відпочинку протягом робочого дня.	Гнучкий графік роботи, спеціальне обладнання, кімнати психологічного відновлення

Примітка: авторська пропозиція.

як правовий інститут набуває особливої актуальності в питаннях працевлаштування ветеранів війни в надзвичайних умовах функціонування ринку праці.

Аналізуючи нормативно-правові акти, слід зазначити, що ст. 56 Конституції України [9] гарантує кожному «...право на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади». Порядок забезпечення реабілітації та працевлаштування ветеранів війни регламентується Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». У ст. 1 законодавець чітко виокремив основні завдання «...створення належних умов для підтримання здоров'я та активного довголіття; організації соціального та інших видів обслуговування, зміцнення матеріально-технічної бази створених для цієї мети закладів і служб та підготовки відповідних спеціалістів; виконання цільових програм соціального і правового захисту ветеранів війни; надання пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі трудової діяльності відповідно до професійної підготовки і з урахуванням стану здоров'я» [10].

Доречно звернути увагу на те, що правова база в Україні з питань забезпечення реабілітації та працевлаштування ветеранів війни має доволі розгалужену мережу інших підзаконних актах, що гарантують пільги ветеранам війни, переважне право на збереження робочого місця, компенсацію роботодавцям за створення місць, безкоштовні реабілітаційні послуги, Окрім цього, існують правові норми і стандарти, котрі регламентують професійну адаптацію ветеранів війни, а також запроваджують інститут фахівців із супроводу ветеранів. До їх складу варто включити (табл. 2):

Проведені дослідження показують, що процес реабілітації, спрямований на відновлення та працевлаштування ветеранів війни, має ключові аспекти правового регулювання:

– по-перше, на законодавчому рівні регламентуються питання забезпечення ветеранів війни відповідними пільгами та гарантіями при працевлаштуванні: переважне право на збереження робочого місця при скороченні штату над іншими працівниками; компенсація роботодавцям за створення нових робочих місць для ветеранів, особливо для тих, хто створює робочі місця для осіб з інвалідністю внаслідок війни; порядок розробки нормативів щодо обов'язкового працевлаштування ветеранів на підприємствах із певною кількістю працівників;

– по-друге, професійна реабілітація та адаптація ветеранів війни з метою працевлаштування закріплені законодавчо. Вони наділені правом на отримання безкоштовних послуг для повноцінного відновлення: реабілітаційне обстеження, індивідуальні програми реабілітації та психологічної допомоги, медична реабілітація, протезування та забезпечення ліками. Окрім того, впроваджується інститут фахівців супроводу, які надають консультації, допомагають оформити документи, координують допомогу та захищають інтереси ветеранів.

Важливо розуміти, що в повсякденному житті ветерани війни, в питаннях працевлаштування, спираються на дієвий законодавчий механізм, що ґрунтується на правових інституціях. У відповідності з яким ветерани війни мають право на комплексну підтримку від держави та роботодавців, яка включає як медичну реабілітацію, так

Правове забезпечення процесу реабілітації та працевлаштування ветеранів війни в Україні

Вид нормативно-правового акта	Назва нормативно-правового акта
1. Закони України	Конституція України; Про військовий обов'язок і військову службу; Кодекс законів про працю України; Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту; Про соціальні послуги; Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я; Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні; Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю.
2. Постанови та розпорядження КМУ	Деякі питання надання роботодавцям компенсації фактичних витрат за облаштування робочих місць працевлаштованих осіб з інвалідністю; Про реалізацію експериментального проекту щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя; Про схвалення Концепції Державної цільової програми «Ветеран. Робота» на 2026–2027 роки.
3. Проекти Законів України	Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» щодо гарантій працевлаштування ветеранів війни; Про ветеранське підприємництво.

Примітка: складено та узагальнено авторами на основі джерел [7–20].

і допомогу в пошуку роботи, адаптації на новому місці та отримання соціальних пільг, що регулюється значною кількістю правових регуляторів документів.

З метою поглиблення дослідження доцільно звернутися до соціально-економічного сегменту в системі реабілітації ветеранів війни. За допомогою соціально-економічних важелів держава демонструє підтримку ветеранів війни в контексті:

- фінансування фахівців супроводу, які допомагають ветеранам у громадах;

- залучення ресурсів від міжнародних організацій для фінансування проєктів реабілітації та надання грантів з метою підтримки підприємницьких ініціатив ветеранів війни;

- фінансування місцевих бюджетів (громад) з метою цільового використання коштів для підтримки ветеранів війни та проведення інвестування у програми соціальної стабільності.

Разом з тим, соціально-економічне забезпечення працевлаштування ветеранів війни в Україні включає: державні програми підтримки ветеранів війни; фінансові компенсації роботодавцям при працевлаштуванні та облаштуванні робочих місць (для інвалідів війни); індивідуальні пільги для ветеранів, яскравим прикладом є платформа «Кар'єра ветерана» (онлайн-платформа) яка допомагає знайти роботу та пройти навчання (курси, тренінги); безоплатні курси перекваліфікації та психологічної підтримки, спрощення документообігу через додаток «Дія». Зазначені програми сприяють полегшенню реінтеграції ветеранів війни в сучасному суспільстві.

Принадгідно варто відзначити, що у 2025 році фінансування реабілітаційних послуг для ветеранів війни було збільшено. Так, понад 6 млрд грн виділено для функціонування Програми медичних гарантій, а майже 750 млн грн стали основою фінансування послуг стоматологічної допомоги, котрі було передбачено програмою Мінветеранів. Понад 10,5 млрд грн держава спрямувала на підтримку ветеранів з метою створення можливості для започаткування бізнесу, для пошуку роботи, для створення сім'ї та загалом для повної адаптації [21]. У 2025 р. ветерани можуть отримати до 1 млн грн від держави за допомогою програми «Власна справа».

За даними експертів Єдиного вебпорталу органів виконавчої влади, Верховна Рада України ухвалила у другому читанні Закон України «Про Державний бюджет на 2026 рік», яким на фінансування ветеранської політики передбачено 18,9 млрд грн, що на 6,3 млрд грн більше, ніж у цьому році. Основою фінансового прогнозу стали питання: забезпечення потреб ветеранів війни житлом 5,7 млрд грн лікування, реабілітація, перекваліфікація, розвиток ветеранських просторів та інфраструктури пам'яті [22].

Розглянувши правовий та соціально-економічний аспекти в питаннях реабілітації ветеранів війни з метою

їх працевлаштування, стає зрозумілим, що покращення ситуації потребує вжиття негайних заходів на базі комплексного підходу за такими напрямками як:

- розширення мережі фінансування програм, які здатні забезпечити професійну перепідготовку ветеранів війни з урахуванням сучасних тенденцій ринку праці;

- впровадження онлайн та офлайн тренінгів з метою забезпечення ветеранів війни новими, затребуваними на ринку праці професійними навичками, з фокусом на ІТ, енергетику, будівництво та інші перспективні галузі;

- адаптація існуючих та впровадження нових програм для підготовки ветеранів війни до цивільного життя, що охоплюють фінансову грамотність, ІТ ресурси, стресостійкість, тощо;

- впровадження інституту наставництва через програми залучення досвідчених фахівців, які підтримують та допомагають адаптуватися в сучасних умовах.

З урахуванням викладеного постає питання в осучасненні сутнісного змісту механізму працевлаштування ветеранів війни як понятійної категорії. На наш погляд, його доцільно розуміти як комплексний взаємопов'язаний процес, який об'єднує управлінські цикли в сфері повернення ветеранів війни до цивільного життя через відновлення фізичного й ментального здоров'я, здобуття нових професійних навичок та адаптації до робочого середовища, з урахуванням правових норм і стандартів, що сприятиме професійній переорієнтації, підвищенню конкурентоспроможності на ринку праці, самореалізації, зміцненню економіки та посиленню соціальної стабільності в надзвичайних умовах розвитку країни.

Висновки. Резюмуючи викладене, слід зазначити, що проведене дослідження дозволяє зробити відповідні висновки та узагальнення.

По-перше, реабілітація кардинально впливає на працевлаштування ветеранів війни, допомагаючи подолати психологічні травми, відновити фізичні функції та навички через комплексні програми, що включають психологічну підтримку, фізичну терапію та перекваліфікацію, які готують їх до успішної інтеграції в цивільне життя та пошуку роботи в бажаних сферах.

По-друге, процес інтеграції ветеранів війни потребує державної підтримки та впровадження соціальних програм, що сприятимуть не тільки відновленню та стійкості в надзвичайних умовах, а й економічному відновленню країни.

По-третє, успішне повернення ветеранів війни до цивільного життя значною мірою залежить від їх можливостей отримати роботу та переосмислення ролі і відповідальності роботодавців у питаннях організації робочого місця та мікроклімату для працівників, які потребують значної уваги.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в необхідності визначення ключових сегментів механізму працевлаштування ветеранів війни з встановленням взаємозв'язку між управлінськими ланками, що забезпечують його дієвість.

Список використаних джерел

1. Людиноцентрична модель єдиної системи реабілітації, соціального захисту та повернення ветеранів і ветеранок до цивільного життя.: аналітичне дослідження / В. Тимошевська, Т. Гавриш, О. Харитонов, І. Селіванова та ін. Київ: ІСАР «Єднання», 2024. 107 с.
2. Правове забезпечення професійної адаптації та права на підприємницьку діяльність ветеранів війни: монографія / В. П. Кохан, Є. А. Новіков, О. В. Шаповалова та ін.; за ред. В. П. Кохан, І. О. Мамаєва. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2024. 214 с.
3. Відновлення та реінтеграція: науковий погляд на стратегічні шляхи до сталого розвитку: монографія / О.С. Власюк, А.І. Мокій, Н.С. Науменко, А.А. Степанова та ін.; заг. ред.: Цимбалюк І.О., упорядкування Павліха Н.В. Луцьк: Вежа-Друк, 2024. 231с.

4. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України / автор: Керрінгтон Дж. Г. 2023. 104 с. URL: <https://undp-ua-veteran-reintegration-report-ukr.pdf>
5. Оглядове досьє щодо зайнятості ветеранів війни в Україні: поточний стан, проблемні питання та шляхи їх вирішення. Довідковий інформаційно-аналітичний матеріал Дослідницької служби Верховної Ради України. 2024. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32925.pdf>
6. Погорілов С. Після війни ветерани та їхні родичі складуть 10% населення України. Українська правда. 2022. 22 груд. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/12/22/7381862/>
7. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. (дата оновлення: 15.01.2026). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 18.11.2025).
8. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 18.11.2025).
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.11.2025)
10. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#n147> (дата звернення: 18.11.2025).
11. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII: станом на 15.11.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
12. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 р. № 1053-IX: станом на 01.01.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20.5>
13. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV: станом на 01.01.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#n402>
14. Про реабілітацію інвалідів: Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15/ed20051006#Text>.
15. Про рафікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї: Закон України від 07.10.2016 р. № 1767-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17#Text>. (дата звернення: 16.11.2025)
16. Деякі питання надання роботодавцям компенсації фактичних витрат за облаштування робочих місць працевлаштованих осіб з інвалідністю: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2023 р. № 893. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2023-%D0%BF#n102> (дата звернення: 16.11.2025)
17. Про реалізацію експериментального проекту щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2023 р. № 652. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.11.2025)
18. Про схвалення Концепції Державної цільової програми «Ветеран. Робота» на 2026-2027 роки: розпорядження КМУ від 23.10.2025 р. №1163-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2025-%D1%80#Text> (дата звернення: 16.11.2025)
19. Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» щодо гарантії працевлаштування ветеранів війни: Проект Закону України від 14.11.2023 р. № 10261. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43181> (дата звернення: 16.11.2025)
20. Про ветеранське підприємництво: Проект Закону від 13.11.2023 р. № 10258. Законодавство України: сайт. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43186> (дата звернення: 16.11.2025).
21. Денисенко В. Скільки коштів держава виділяє на підтримку ветеранів у 2025 році: названо цифру. Медіа група «Нова молодь Черкащини» – «ДЗВІН». 2025. <https://dzvin.media/news/skilky-koshitiv-derzhava-vydidyayue-na-pidtrymku-veteraniv-u-2025-roczni-nazvano-czyfru/>
22. Майже 19 млрд грн на ветеранську політику: ухвалено Державний бюджет–2026. Урядовий портал Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/maizhe-19-mlrd-hrn-na-veteransku-polityku-ukhvaleno-derzhavnyi-biudzheth2026>

References

1. Liudynotsentrychna model yedynoi systemy reabilitatsii, sotsialnoho zakhystu ta povnennia veteraniv i veteranok do tsyvilnoho zhyttia.: analitychne doslidzhennia [A human-centered model of a unified system of rehabilitation, social protection and return of veterans to civilian life: analytical study] / V.Tymoshevska, T. Havrysh, O. Kharytonov, I. Selivanova ta in. (2024). Kyiv: ISAR «Iednannia» [in Ukrainian]
2. Pravove zabezpechennia profesiinoi adaptatsii ta prava na pidpriemnytsku diialnist veteraniv viiny [Legal support for professional adaptation and the right to entrepreneurial activity of war veterans] : monohrafiia / V. P. Kokhan, Ye. A. Novikov, O. V. Shapovalova ta in.; za red. V. P. Kokhan, I. O. Mamaieva. (2024). Kharkiv: NDI prav. zabezp. innovats. rozvytku NAPrN Ukrainy [in Ukrainian]
3. Vidnovlennia ta reintehratsiia: naukovyi pohliad na stratehichni shliakhy do staloho rozvytku [Recovery and reintegration: a scientific perspective on strategic pathways to sustainable development] : monohrafiia / O.S. Vlasiuk, A.I. Mokii, N.S. Naumenko, A.A. Stepanova ta in. ; zah. red.: Tsybaliuk I.O., uporiadkuvannia Pavlikha N.V. (2024). Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian]
4. Ohliad mizhnarodnykh praktyk u sferi reintehratsii veteraniv: mirkuvannia shchodo voiennoho ta povoiennoho kontekstu Ukrainy [Review of international practices in the field of veteran reintegration: considerations regarding the war and post-war context of Ukraine] / Kerrington. Dzh. G. (2023). Retrieved from: undp-ua-veteran-reintegration-report-ukr.pdf [in Ukrainian]
5. Ohliadove dosie shchodo zainiatosti veteraniv viiny v Ukraini: potochnyi stan, problemni pytannia ta shliakhy yikh vyrishennia [Overview dossier on the employment of war veterans in Ukraine]. *Dovidkovyi informatsiino-analitchnyi material Doslidnytskoi sluzhby Verkhovnoi Rady Ukrainy* (2024). Retrieved from: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32925.pdf> [in Ukrainian]

6. Pohorilov, S. (2022). Pislia viiny veterany ta yikhni rodychi skladut 10 % naseleння Ukrainy [After the war, veterans and their relatives will make up 10% of Ukraine's population]. *Ukrainska pravda*. 22 hrud. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/12/22/7381862/> [in Ukrainian]
7. Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu [About military duty and military service] : Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 r. № 2232-XII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (data zvernennia: 18.11.2025) [in Ukrainian]
8. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Labor Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 10.12.1971 r. № 322-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (data zvernennia: 18.11.2025) [in Ukrainian]
9. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#-Text> (data zvernennia: 18.11.2025) [in Ukrainian]
10. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu [On the status of war veterans, guarantees of their social protection] : Zakon Ukrainy vid 22.10.1993 r. № 3551-XII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#n147> (data zvernennia: 18.11.2025) [in Ukrainian]
11. Pro sotsialni posluhy [About social services] : Zakon Ukrainy vid 17.01.2019 r. № 2671-VIII: stanom na 15.11.2024 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> [in Ukrainian]
12. Pro rehabilitatsiu u sferi okhorony zdorovia [About rehabilitation in the field of health care] : Zakon Ukrainy vid 03.12.2020 r. № 1053-IX: stanom na 01.01.2025 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20.5> [in Ukrainian]
13. Pro rehabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini [On the rehabilitation of persons with disabilities in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06.10.2005 r. № 2961-IV: stanom na 01.01.2025 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#n402> [in Ukrainian]
14. Pro rehabilitatsiiu invalidiv [About rehabilitation of the disabled] : Zakon Ukrainy vid 06.10.2005 r. № 2961-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15/ed20051006#Text> [in Ukrainian]
15. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro prava osib z invalidnistiu i Fakultatyvnoho protokolu do nei [On the ratification of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and the Optional Protocol thereto] : Zakon Ukrainy vid 07.109.2016 r. № 1767-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17#Text>. (data zvernennia: 16.11.2025) [in Ukrainian]
16. Deiaki pytannia nadannia robotodavtsiam kompensatsii faktychnykh vytrat za oblashtuvannia robochykh mistv pratsevlashтовanykh osib z invalidnistiu [Some issues of providing employers with compensation for actual costs of arranging workplaces for employed persons with disabilities] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.08.2023 r. № 893. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2023-%D0%BF#n102> (data zvernennia: 16.11.2025) [in Ukrainian]
17. Pro realizatsiiu eksperymentalnoho proektu shchodo zaprovadzhennia instytutu pomichnyka veterana v systemi perekhodu vid viiskovoi sluzhby do tsyvilnoho zhyttia [On the implementation of a pilot project to introduce the institute of a veteran assistant in the system of transition from military service to civilian life] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.06.2023 r. № 652. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2023-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 16.11.2025) [in Ukrainian]
18. Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi tsilovoi prohramy «Veteran. Robota» na 2026-2027roky [On approval of the Concept of the State Target Program “Veteran. Work” for 2026-2027] : rozporiadzhennia KМУ vid 23.10.2025 r. №1163-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2025-%D1%80#Text> (data zvernennia: 16.11.2025) [in Ukrainian]
19. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu» shchodo harantii pratsevlashтовannia veteraniv viiny [On amendments to the Law of Ukraine «On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection» regarding employment guarantees for war veterans] : Proekt Zakonu Ukrainy vid 14.11.2023 r. № 10261. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43181> (data zvernennia: 16.11.2025) [in Ukrainian]
20. Pro veteranske pidpriemnytstvo [About veteran entrepreneurship] : Proekt Zakonu vid 13.11.2023 r. № 10258. *Zakonodavstvo Ukrainy: sait*. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43186> (data zvernennia: 16.11.2025) [in Ukrainian]
21. Denysenko, V. (2025). Skilky koshtiv derzhava vydiliae na pidtrymku veteraniv u 2025 rotsi: nazvano tsyfru. [How much money will the state allocate to support veterans in 2025: the figure has been named]. *Media hrupa «Nova molod Cherkashchyny» – «DZVIN»*. Retrieved from: <https://dzvin.media/news/skilky-koshtiv-derzhava-vydilyaye-na-pidtrymku-veteraniv-u-2025-roczy-nazvano-zyfru/> [in Ukrainian]
22. Maizhe 19 mlrd hrn na veteransku polityku: ukhvaleno Derzhavnyi biudzhzet–2026. [Almost 19 billion UAH for veterans' policy: State Budget 2026 approved]. *Uriadovyi portal Yedynyi vebportal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/maizhe-19-mlrd-hrn-na-veteransku-polityku-ukhvaleno-derzhavnyi-biudzhzet2026> [in Ukrainian]

Koliesnik Tatiana,

Doctor of Law, Associate Professor,
Director of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Management
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

Semenyshyna-Figol Bohdana,

Candidate of Law, Associate Professor,
Deputy Director of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Management
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0585-9944>

Guzenko Olena,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Economics and Public Administration
of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Management
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4002-2629>

**NEW APPROACHES TO THE REHABILITATION
AND EMPLOYMENT PROCESS OF WAR VETERANS:
LEGAL AND SOCIO-ECONOMIC ASPECTS**

The article is devoted to the study of problematic issues that arise in the process of rehabilitation of war veterans and their further employment in the context of legal and socio-economic aspects. The article focuses on the content of the directions of influence of rehabilitation measures on the processes of employment of veterans, details the components of the legal sphere, and identifies the features of socio-economic rehabilitation.

Special attention is paid to the issues of the process of employment of war veterans and existing state programs. The author's vision of understanding the essence of the mechanism of employment of war veterans is proposed, outlining the advantages of its adaptation in modern conditions.

Summarizing the above, it should be noted that the conducted research allows us to draw appropriate conclusions and generalizations.

First, rehabilitation has a fundamental impact on the employment of war veterans, helping to overcome psychological trauma, restore physical functions and skills through comprehensive programs that include psychological support, physical therapy and retraining, which prepare them for successful integration into civilian life and finding work in desired fields.

Secondly, the process of integrating war veterans requires state support and the implementation of social programs that will contribute not only to recovery and resilience in emergency conditions, but also to the economic recovery of the country.

Third, the successful return of war veterans to civilian life largely depends on their ability to get a job and rethinking the role and responsibility of employers in organizing the workplace and the microclimate for employees, which require significant attention.

We see the prospects for further scientific research in the need to identify key segments of the mechanism for employing war veterans with the establishment of a relationship between management levels that ensure its effectiveness.

Key words: *rehabilitation, war veterans, employment, legal instruments, socio-economic aspect, social protection, reintegration of war veterans.*

Дата першого надходження статті до видання: 01.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 349.2

DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-63-69

Устінова-Бойченко Ганна Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права

(Державний університет економіки та технологій, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5821-3832>

Теличко Оксана Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права

(Державний університет економіки та технологій, м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2536-7442>

Черниш Тетяна Вікторівна,

викладач кафедри конституційного, міжнародного та приватного права

(Криворізький навчально-науковий інститут

Національного університету «Одеська юридична академія», м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7022-6301>

ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ (ЄВРОПЕЙСЬКИХ) СТАНДАРТИВ НА РОЗВИТОК ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

У статті досліджено процес гармонізації трудового законодавства України з європейськими стандартами в контексті євроінтеграційного курсу держави. Проаналізовано основні напрями адаптації: визначення принципів трудового права, забезпечення гендерної рівності та недискримінації, гарантування безпеки праці. Особливу увагу приділено змісту міжнародних та європейських трудових стандартів, сформованих у межах МОП, Ради Європи та Європейського Союзу. Розкрито їх роль у забезпеченні фундаментальних прав працівників. Показано, що міжнародні трудові стандарти мають багаторівневу структуру та характеризуються гнучкістю змісту, форми й застосування. Підкреслено значення узгодження національних норм із принципами європейського трудового права для формування ефективної системи організації праці та захисту прав людини.

Ключові слова: міжнародні трудові стандарти, європейські трудові стандарти, трудові відносини, Міжнародна організація праці, адаптація трудового законодавства, трудове право ЄС.

Постановка проблеми. Європейський Союз традиційно розглядають як найрозвиненішу модель регіональної інтеграції у світі. Науковці вже тривалий час підкреслюють значущість й унікальність права ЄС, що формує самостійну правову систему, яка не має аналогів ані серед національних правових систем держав-членів, ані в міжнародному праві.

Нині Європейський Союз є одним із найвпливовіших світових об'єднань, що функціонує задля забезпечення як спільних, так і національних інтересів держав-членів. З огляду на впевнений рух України в напрямі набуття членства в європейській спільноті, дослідження європейських (міжнародних) трудових стандартів набуває особливої ваги. Це необхідно для

подальшої гармонізації та імплементації прогресивних норм у національне законодавство. Безперервний розвиток суспільних відносин і динамічні інтеграційні процеси зумовлюють потребу в глибокому оновленні трудового законодавства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу міжнародних (європейських) стандартів регулювання трудових відносин розглядали багато вчених, зокрема О. Г. Серета, досліджуючи європейські стандарти організації праці, проаналізувала міжнародні нормативно-правові акти, які формують міжнародні стандарти в трудовій сфері та їх вплив на формування трудового законодавства України [1; 2]. О. П. Горбань, І. М. Павліченко, О. В. Старчук дослідили основні перешкоди на шляху до гармонізації трудового законодавства України та міжнародних (європейських) трудових стандартів [3]. Ю. Д. Древал, О. Д. Малько, О. В. Бригада проаналізували організаційно-правові механізми адаптації сфери охорони праці до міжнародних та європейських стандартів [4]. О. М. Рим розглянув основні джерела, що містять міжнародні стандарти [5]. О. О. Леонідова запропонувала класифікацію міжнародних трудових стандартів за критерієм [6]. Проте питання впливу європейських стандартів на розвиток трудових відносин висвітлено недостатньо, що зумовлює актуальність та важливість дослідження.

З огляду на зазначене, постає потреба у формуванні **мети наукової статті**, яка полягає в аналізі змісту міжнародних (європейських) стандартів та їх впливу на розвиток трудових відносин.

Виклад основного матеріалу. Гарантування та реалізація прав і свобод громадян, зокрема їх права на працю, є ключовим складником будь-якої демократичної, соціальної та правової держави. Україна обрала для себе такий шлях, поступово інтегруючи європейські стандарти праці у своє національне трудове законодавство. Водночас узгодження українського трудового законодавства з нормами права ЄС є складним і тривалим процесом, що зумовлений особливостями правових систем України та Європейського Союзу.

Цей процес потребує ґрунтовного вивчення та запровадження найкращих практик держав – членів ЄС. Однією з ключових передумов успішного вступу України до Європейського Союзу є модернізація національного трудового законодавства та створення максимально сприятливих умов для реалізації громадянами України свого права на працю [1, с. 74].

Робота з узгодження трудового законодавства України з правом ЄС охоплює три ключові напрями: визначення базових принципів трудового права, запобігання дискримінації та забезпечення гендерної рівності у сфері праці, а також гарантування безпеки працівників. Гармонізація українських трудових норм із директивами, регламентами та рекомендаціями ЄС найактивніше просувається в певних галузях. Це підтверджується тим, що найбільший прогрес спостерігається в таких сферах, як узгодження виробничих норм і стандартів; забезпечення рівних соціальних гарантій різним групам населення щодо реалізації права на працю; досягнення балансу між інтересами роботодавців і працівників. Загалом, аналіз показує, що протягом останніх років процес адаптації та впровадження норм і стандартів ЄС значно активізувався. Водночас є чинники, які ускладнюють подальшу гармонізацію та потребують вирішення. Серед них: нестача кваліфікованих кадрів у відповідальних установах; надмірно складні та бюрократизовані процедури підготовки й ухвалення законодавчих актів; а також те,

що положення чинного законодавства недостатньо враховують у процесі узгодження, що інколи призводить до дублювання норм [3, с. 9].

У кожній сфері державного та суспільного життя є власні вимоги до стандартів, зокрема й у галузі організації праці. Передусім варто звернути увагу на стандарти у сфері прав людини щодо необхідності уточнення на важливості уточнення змісту поняття міжнародного, зокрема європейського, стандарту прав людини, як наголошував П. Рабінович. На його думку, європейські стандарти прав людини – це закріплені в юридичних актах і документах європейських міжнародних організацій принципи та норми щодо прав і свобод людини, які мають слугувати орієнтиром для відповідної правозастосовної практики всередині держави [7, с. 21].

Беручи до уваги, що європейські стандарти організації праці становлять специфічний нормативний складник міжнародного трудового права, їх науково обґрунтовано розглядати в безпосередньому зв'язку з міжнародними стандартами. У сучасній українській доктрині міжнародного права усталено вважається, що міжнародні стандарти охоплюють а) уніфіковані принципи та норми поведінки суб'єктів права, закріплені в основоположних джерелах міжнародного права як універсального, так і регіонального характеру; б) оптимальні юридичні вимоги до правових систем держав – учасників міжнародного співтовариства; в) провідні правові надбання міжнародного права та результати багаторівневої співпраці держав – членів міжнародної спільноти, включно з учасниками універсальних і регіональних міжурядових організацій; г) систему принципів і норм міжнародного права; д) імперативні вимоги для держав – учасників міжнародних договорів, що містять відповідні стандарти; е) концептуальну основу для узгодження та інтеграції норм міжнародного й національного права [4, с. 85].

Європейські стандарти організації праці доцільно розглядати як системно впорядкований комплекс міжнародно-правових норм і принципів, сформованих на основі взаємних домовленостей між державами щодо визнання та нормативного закріплення фундаментальних прав людини у сфері організації праці. Ці стандарти охоплюють регулювання найманої праці та її окремих умов, захист індивідуальних і колективних прав та інтересів працівників, визначення правового статусу трудових мігрантів, установа спеціальних правил для окремих категорій працівників, а також окреслення засад соціальної політики та її пріоритетних напрямів. Формування зазначеної системи, забезпечення її структурної цілісності, внутрішньої узгодженості та ефективного функціонування є наслідком цілеспрямованої нормотворчої діяльності, що здійснюється в межах широкого кола європейських та міжнародних організацій. Така діяльність характеризується системністю та організованістю, що забезпечується через чіткий розподіл завдань, функцій і повноважень між міжнародними інституціями, узгодження інтересів держав-учасників та дотримання загальноновизнаних принципів і норм сучасного міжнародного права [8, с. 24–30].

Правове регулювання трудових відносин покликане насамперед захистити працівників від економічно сильнішої сторони – роботодавця, який нерідко одноосібно визначає умови праці, що підкреслює дисбаланс у їхніх взаєминах. Запобігти зловживанням, спричиненим такою нерівністю, допомагають норми трудового права ЄС. Вони оберігають працівників від нав'язування небажаних умов та встановлюють мінімальні обов'язкові стандарти праці, формуючи розгалужену систему

трудоу правил. Зовнішні форми вираження цих норм у праві ЄС є різноманітними за юридичною природою та сферою застосування [5, с. 161].

Євроінтеграційний курс України зумовлює обов'язок держави поступово наближати національне трудове законодавство до європейських стандартів. У цьому контексті виконання вимог щодо транспозиції та імплементації права ЄС передбачає насамперед необхідність визначити рівень відповідності чинного трудового законодавства України нормам і принципам європейського трудового права.

Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» посідає ключове місце в процесі правової інтеграції до європейського простору. У цьому нормативному акті визначено, що державна політика щодо адаптації національного законодавства до європейських стандартів є органічним складником правової реформи в Україні та покладає на національного законодавця обов'язок урахувати вимоги права ЄС під час розроблення та ухвалення нормативно-правових актів. Додаток до Закону, що містить перелік пріоритетних сфер гармонізації законодавства України з *acquis communautaire*, охоплює понад 300 актів інституцій ЄС та більш як 100 рішень Суду ЄС. Усі ці документи мають бути ретельно проаналізовані, перекладені та інтегровані до процесу реформування українського трудового законодавства [9].

Формування міжнародних трудових стандартів у другій половині ХХ століття, які за своєю природою становлять переважно «м'які» норми міжнародного трудового права, є об'єктивною та концептуально зумовленою реакцією світового співтовариства на глобальні виклики у сфері трудових відносин. Серед таких викликів – інтенсифікація глобалізації міжнародної торгівлі, лібералізація ринків праці, посилені пошук дешевої робочої сили та інші соціально-економічні тенденції. Водночас у науковій доктрині досі не вироблено уніфікованого, загальновизнаного визначення поняття «міжнародний трудовий стандарт» (у літературі також застосовують терміни «міжнародний стандарт праці», «міжнародно-правовий трудовий стандарт» та інші схожі дефініції). Попри це, зазначене поняття широко використовують у фаховій юридичній літературі, а також у низці міжнародно-правових документів [6, с. 371].

Найважливіші європейські стандарти у сфері організації праці закріплені в положеннях статуту та конвенцій Міжнародної організації праці. Спочатку ця організація була створена як спеціалізований орган Ліги Націй, а після Другої світової війни – при Організації Об'єднаних Націй, заснованій у 1919 році урядами різних держав для сприяння міжнародному співробітництву, забезпечення миру та зменшення соціальної нерівності через покращення умов праці [10].

Міжнародна організація праці (далі – МОП) розробляє міжнародні стандарти у сфері праці, зайнятості, умов праці, соціального забезпечення та охорони здоров'я, ухвалює конвенції та рекомендації, контролює їх дотримання. Це єдина тристороння установа в системі ООН, що об'єднує представників урядів, роботодавців і працівників для формування політики та програм щодо забезпечення достойної праці. Основні пріоритети МОП містять підтримку соціального діалогу, боротьбу з бідністю та безробіттям, заборону дитячої та примусової праці, гарантування права на колективні переговори, страйк і створення професійних організацій [2, с. 111].

Наявні міжнародні трудові стандарти можна розділити на три рівні, відповідно до критерію ієрархічності: 1) вищий рівень, представлений актами ООН; 2) документи МОП; 3) регіональний рівень – стандарти регіональних організацій [6, с. 373].

Гнучкість міжнародних трудових стандартів є ключовим фактором їх ефективності, адже вона забезпечує можливість затвердження стандарту та подальшого взяття державами на себе зобов'язань. Від самого заснування МОП гнучкість відіграла важливу роль у нормотворчій діяльності. Її можна розглядати в трьох аспектах: 1) змістова гнучкість – розпливчастість формулювань або спеціальні *flexibility clauses*; 2) гнучкість форми – затвердження стандартів у вигляді «м'якого права» (*soft law*), без обов'язкової сили міжнародного договору; 3) гнучкість застосування – пов'язана з контролем та практичною реалізацією стандартів [6, с. 373].

Варто зазначити, що Україна ратифікувала низку міжнародних конвенцій МОП у сфері праці, проголосивши пріоритет міжнародного права щодо внутрішнього (ст. 81 КЗпП України), зробивши акцент на права людини, на зростання ролі загальнолюдських цінностей у трудових відносинах та на зближення з трудовим законодавством ЄС.

Специфіка трудового права ЄС проявляється, зокрема, через різні види правових джерел, що регулюють трудові відносини. Найпоширенішою класифікацією є поділ на первинне та вторинне право. До основних первинних джерел належать: Договір про функціонування ЄС, Договір про ЄС, Амстердамський, Ніццький і Лісабонський договори, Єдиний європейський акт та Хартія основних прав ЄС. Вторинне право формує складнішу підсистему й охоплює норми актів інституцій ЄС, міжнародні угоди між ЄС та іншими суб'єктами міжнародного права, міжнародні звичаї і загальні принципи права. Рішення та доктрини Суду ЄС становлять окрему групу вторинних джерел [11].

Основні та найбільш вагомні європейські стандарти організації праці закріплені в документах Ради Європи: Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950), Загальній декларації прав людини (1966), Європейській соціальній хартії (1961), Європейській соціальній хартії (переглянутій) (1996), Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1966), Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979), Конвенції про права дитини (1989), а також у документах Європейського Союзу – Договорі про Європейський Союз, Хартії соціальних прав трудящих Співтовариства (1989), Міжнародній конвенції про захист прав усіх працівників-мігрантів та членів їхніх сімей (1990), Хартії основоположних прав Європейського Союзу (2000), Конституції Європейського Союзу, підписаної в грудні 2004 р. главами держав та урядів Європейського Союзу, у директивах, регламентах Європейського Союзу [2, с. 111].

Одним із ключових нормативних актів у сфері соціального забезпечення в ЄС є Європейська конвенція про соціальне забезпечення, яка передбачає встановлення високих мінімальних соціальних стандартів, гармонізацію гендерних питань та гнучкий підхід до параметрів соціального захисту [12]. Сьогодні її впровадження є пріоритетним завданням Ради Європи для формування спільних цінностей соціальної орієнтації держав-членів.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у статті 4 встановлює важливий стандарт організації праці – заборону примусової праці, що означає, що ніхто не може бути змушений виконувати обов'язкову чи примусову роботу [13].

Загальна декларація прав людини проголошує ключові стандарти організації праці: право на соціальне забезпечення та на економічні, соціальні і культурні права для забезпечення гідності та вільного розвитку особи (ст. 21); право на працю, вільний вибір роботи, справедливі та сприятливі умови праці, захист від безробіття (ст. 22); право на рівну оплату за однакову працю (ст. 23, п. 2); право на справедливий винагороду, достатню для гідного існування та, за потреби, доповнювану соціальним забезпеченням (ст. 23, п. 3); право створювати та вступати до профспілок для захисту своїх інтересів (ст. 23, п. 4); право на відпочинок і дозвілля, включно з обмеженнями робочого дня та оплачуваною відпусткою (ст. 24) [14].

Європейська соціальна хартія теж містить у своєму тексті деякі основні стандарти організації праці, які мають сферу впливу на території як Європи, так й України [15]. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права закріплює ключові трудові стандарти, зокрема право на працю, справедливі та безпечні умови праці, соціальне забезпечення, охорону материнства і дитячої праці, а також право на створення профспілок й участь у страйку. Держави, які ратифікували пакт, зобов'язані імплементувати ці стандарти у своє законодавство. [16]. Пакт про громадянські і політичні права у вигляді певного стандарту організації праці передбачив заборону примусової чи обов'язкової праці та свободу асоціації, що містить право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів [17].

Стаття 11 Конвенції про ліквідацію дискримінації щодо жінок встановлює обов'язок держав забезпечувати рівні права жінок і чоловіків у сфері праці, включно з кар'єрним просуванням, рівною оплатою, соціальним захистом та відпусткою, а також запобігати дискримінації через одруження чи материнство [18]. Конвенція про права дитини встановлює стандарти праці для дітей, включно з професійною підготовкою, соціальним захистом та заборонаю економічної експлуатації, а держави зобов'язані регулювати мінімальний вік, тривалість робочого дня, умови праці та відповідальність за порушення цих норм [19]. Конвенція про захист прав працівників-мігрантів гарантує основні стандарти праці та соціальний захист для осіб, що працюють за межами своєї держави [20].

Серед універсальних міжнародних стандартів у сфері праці виокремлюють OHSAS та ISO. OHSAS 18001:2007 (Occupational Health and Safety Management Systems), розроблений за участі національних органів стандартизації Великої Британії, Японії та Ірландії і має вагомe значення для сертифікаційних та наглядових органів,

а також фахівців у сфері охорони праці та промислової безпеки. Для ефективного впровадження стандарту його слід ознайомити місцевий бізнес [21]. ISO – це міжнародний стандарт управління охороною здоров'я та безпекою праці, розроблений Міжнародною організацією зі стандартизації. ISO опублікувала численні стандарти для різних галузей, зокрема машинобудування, металургію і хімічну промисловість, які є універсальними та застосовуються в широкому спектрі діяльності [3, с. 6].

Право ЄС є наднаціональною системою, що встановлює межі для регулювання трудових відносин й охорони праці. Хоча українське трудове законодавство пропонує широкий спектр регуляторних механізмів, європейський досвід свідчить про важливу роль державного регулювання в захисті прав працівників.

Сучасна тенденція в міжнародному трудовому праві полягає в посиленні «м'якого права», коли рекомендаційні акти та непрямі методи реалізації стандартів зростають на значущості, а жорсткі форми регламентації поступово відходять на другий план. Це сприяє більшій гнучкості трудових відносин і ширшій свободі самореалізації працівників, включно з юридично неформалізованими формами зайнятості, що характерно для США, ЄС та деяких колишніх республік СРСР [6, с. 374].

Більшість міжнародних угод у сфері праці, ратифікованих Україною, мають вузько спрямований характер. Як зазначає Р. Я. Бутинська, для створення ефективної моделі реалізації права на працю та адаптації національного трудового законодавства до стандартів ЄС необхідне об'єднання зусиль фахівців із трудового права та права соціального забезпечення з використанням науково обґрунтованих підходів [22, с. 146].

Українське трудове законодавство менш гнучке, ніж право ЄС, яке встановлює вищі соціальні стандарти та більшу рівність сторін; ефективна гармонізація потребує об'єктивних умов для зближення відносин, адже закон сам по собі лише створює стимули.

Висновки. Гармонізація українського трудового законодавства з європейськими стандартами є ключовим елементом інтеграції до ЄС і передбачає підвищення соціальних гарантій, забезпечення рівності сторін у трудових відносинах та безпеки працівників. Європейські та міжнародні стандарти організації праці, включно з принципами «м'якого права», забезпечують гнучкість застосування й сприяють розвитку сучасних форм зайнятості. Для ефективної імплементації таких стандартів необхідне комплексне врахування національної специфіки, застосування науково обґрунтованих підходів та співпраця фахівців у сфері трудового права й соціального забезпечення.

Список використаних джерел

1. Серeda О. Г. Реалізація права на працю в умовах євроінтеграції України. *Право та інновації*. 2016. № 1 (13). С. 73–80. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/Sereda13.pdf>.
2. Серeda О. Європейські стандарти організації праці. *Право та інновації*. 2015. № 4 (12). С. 110–117.
3. Горбань О. П., Павліченко І. М., Старчук О. В. Оптимізація трудових відносин в Україні до юридичних стандартів ЄС. *Академічні візії*. 2024. Вип. 30. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11075033>
4. Древалю Ю. Д., Малько О. Д., Бригада О. В. Організаційно-правовий механізм адаптації сфери охорони праці до міжнародних та європейських стандартів. *Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine. Series Public Administration*. 2022. Iss. 2 (17). DOI: <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2022-2-10>
5. Рим О. М. Система джерел трудового права Європейського Союзу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Т. 31(70), ч. 1. № 2. С. 159–163. DOI: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-1/29>
6. Леонідова О. Вплив сучасної тенденції посилення гнучкості міжнародних трудових стандартів на законодавчі процеси в Україні. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 1 (19). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-1\(19\)-368-380](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-1(19)-368-380)
7. Ніцький договір та розширення Європейського Союзу / ред. С. Шевчук. Київ : Логос, 2001. 196 с.
8. Телічко О. А. Процес адаптації трудового законодавства України в сфері охорони праці до європейських стандартів. *Юрид. наука і практика*. 2011. № 1. С. 24–30.

9. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV : станом на 4 листоп. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення: 05.12.2025).
10. Учасники проєктів Вікімедіа. Міжнародна організація праці. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжнародна_організація_праці (дата звернення: 25.11.2025).
11. Колесник В. Е., Татаренко Г. В. Становлення та розвиток законодавства про працю. Європейський вимір. *Взаємодія норм міжнародного і національного права крізь призму процесів глобалізації та інтеграції*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. 2021. С. 20–21. URL: <http://pravo-snu.com.ua/wpcontent/uploads/2022/02/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F-08.12.2021.pdf#page=20>
12. Європейська конвенція про соціальне забезпечення (ETS N 78) (укр/рос) : Конвенція Ради Європи від 14.12.1972 № ETS N 78 : станом на 11 трав. 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_581#Text (дата звернення: 05.12.2025). URL: <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2022-2-10> (дата звернення: 05.12.2025).
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.11.2025).
14. Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 25.11.2025).
15. Європейська соціальна хартія (переглянута) : Хартія Ради Європи від 03.05.1996 : станом на 7 верес. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 25.11.2025).
16. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 25.11.2025).
17. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 25.11.2025).
18. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 18.12.1979 : станом на 6 жовт. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 25.11.2025).
19. Конвенція про права дитини : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 20.11.1989 : станом на 16 листоп. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 25.11.2025).
20. Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 18.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_203#Text (дата звернення: 25.11.2025).
21. Малько О. Д., Бригада О. В., Цимбал Б. М. Адаптація нормативно-правового забезпечення охорони праці до європейських стандартів. *Комунальне господарство міст*. 2022. Т. 6. Вип. 173. С. 160–169. DOI: <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2022-6-173-160-169>
22. Бутинська Р. Я. Актуальні питання гармонізації трудового законодавства в умовах євроінтеграції. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 146–150. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2020.26>

References

1. Sereda, O. (2016). Realizatsiia prava na pratsiu v umovakh yevrointehratsii Ukrainy [Implementation of the right to work in the context of Ukraine's European integration]. *Pravo ta innovatsii*, 1 (13), 73–80. Retrieved from <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/Sereda13.pdf> [in Ukrainian].
2. Sereda, O. (2015). Yevropeyski standarty orhanizatsii pratsi [European standards of work organization]. *Pravo ta innovatsii*, 4(12), 110–117 [in Ukrainian].
3. Horban, O.P., Pavlichenko, I.M., Starchuk, O.V. (2024). Optyimizatsiia trudovykh vidnosyn v Ukraini do yurydychnykh standartiv YeS [Optimization of labor relations in Ukraine to EU legal standards]. Retrieved from <https://doi.org/10.5281/zenodo.11075033> [in Ukrainian].
4. Dreval, Yu.D., Malko, O.D., & Bryhada, O.V. (2022). Orhanizatsiino-pravovyi mekhanizm adaptatsii sfery okhorony pratsi do mizhnarodnykh ta yevropeyskykh standartiv [Organizational and legal mechanism for adapting the sphere of labor protection to international and European standards]. *Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine. Series Public Administration*, 2(17). <https://doi.org/10.5281/zenodo.11075033> [in Ukrainian].
5. Rym, O.M. (2020). Systema dzherel trudovoho prava Yevropeiskoho Soiuzu [System of sources of labor law of the European Union]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: yurydychni nauky*, 31(70), ch. 1, № 2, 159–163. <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-1/29> [in Ukrainian].
6. Leonidova, O. (2024). Vplyv suchasnoi tendentsii posylennia hnuchkosti mizhnarodnykh trudovykh standartiv na zakonodavchi protsesy v ukraini [The impact of the current trend of increasing the flexibility of international labor standards on legislative processes in Ukraine]. *Aktualni pytannia u suchasni nauki*, 1(19). [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-1\(19\)-368-380](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-1(19)-368-380) [in Ukrainian].
7. Shevchuk, S. (Red.). (2001). Nitstskyi dohovir ta rozshyrennia Yevropeiskoho Soiuzu [Treaty of Nice and the enlargement of the European Union]. Kyiv : Lohos [in Ukrainian].
8. Telychko, O. (2011). Protsey adaptatsii trudovoho zakonodavstva Ukrainy v sferi okhorony pratsi do yevropeyskykh standartiv [The process of adapting Ukrainian labor legislation in the field of labor protection to European standards]. *Yuryd. nauka i praktyka*, 1, 24–30 [in Ukrainian].
9. Pro Zahalnodержavnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu [On the National Program for Adapting Ukrainian Legislation to the Legislation of the European Union]: *Zakon Ukrainy № 1629-IV* (2018). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> [in Ukrainian].
10. Uchasnyky proektiv Wikimedia. (2004, 16 lystopada). Mizhnarodna orhanizatsiia pratsi [Wikimedia project participants. International Labour Organization]. *Vikipediia*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжнародна_організація_праці [in Ukrainian].

11. Kolesnyk, V.E., Tatarenko, H.V. (2021). Stanovlennia ta rozvytok zakonodavstva pro pratsiu: yevropeyskyi vymir [Formation and development of labor legislation. European dimension]. *U Vzaiemodii norm mizhnarodnoho i natsionalnoho prava kriz pryзму protsesiv hlobalizatsii ta intehtatsii*, 20–21. Retrieved from <http://pravo-snu.com.ua/wp-content/uploads/2022/02/Konferentsiia-08.12.2021.pdf#page=20> [in Ukrainian].

12. Yevropeiska konventsiiia pro sotsialne zabezpechennia (ETS N 78) (ukr/ros), Konventsiiia Rady Yevropy № ETS N 78 [European Convention on Social Security (ETS No. 78) (Ukrainian/Russian): Council of Europe Convention of 14.12.1972 No. ETS No. 78: as of 11 May]. (1994). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_581#Text. [in Ukrainian].

13. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod, Konventsiiia Rady Yevropy [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: Council of Europe Convention of 04.11.1950: as of 1 Aug.]. (2021). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

14. Zahalna deklaratsiia prav liudyny (ros/ukr), Deklaratsiia Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii [Universal Declaration of Human Rights (Russian/Ukrainian): Declaration of the United Nations]. (1948). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].

15. Yevropeiska sotsialna khartiia (perehliana), Khartiia Rady Yevropy [European Social Charter (revised): Charter of the Council of Europe]. (2016). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text [in Ukrainian].

16. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava, Pakt Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights]. (1973). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text [in Ukrainian].

17. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava, Pakt Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii [International Covenant on Civil and Political Rights: Covenant of the United Nations]. (1973). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].

18. Konventsiiia Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok (ukr/ros), Konventsiiia Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii [United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (Ukrainian/Russian), Convention of the United Nations]. (1999). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text [in Ukrainian].

19. Konventsiiia pro prava dytyny, Konventsiiia Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii [Convention on the Rights of the Child: Convention of the United Nations]. (2023). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].

20. Mizhnarodna konventsiiia pro zakhyst prav vsikh trudiashchykh- mihrantiv ta chleniv yikh simei, Konventsiiia Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii [International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families: Convention of the United Nations]. (1990). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_203#Text [in Ukrainian].

21. Malko, O.D., Bryhada, O.V., Tsymbal, B.M. (2022). Adaptatsiia normatyvno-pravovoho zabezpechennia okhorony pratsi do yevropeyskykh standartiv [Adaptation of regulatory and legal support for occupational safety to European standards]. *Komunalne gospodarstvo mist*, 6(173), 160–169. <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2022-6-173-160-169> [in Ukrainian].

22. Butynska, R. Ya. (2020). Aktualni pytannia harmonizatsii trudovoho zakonodavstva v umovakh yevrointehratsii [Current issues of harmonization of labor legislation in the context of European integration]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 3, 146–150. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2020.26> [in Ukrainian].

Ustinova-Boichenko Hanna,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Law
(State University of Economics and Technology, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5821-3832>

Telychko Oksana,

Candidate of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Law
(State University of Economics and Technology, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2536-7442>

Chernysh Tetyana,

Lecturer at the Department of Constitutional, International and Private Law
(Kryvyi Rih Faculty Educational and Scientific Institute of National University «Odesa Law Academy», Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7022-6301>

INFLUENCE OF INTERNATIONAL (EUROPEAN) STANDARDS ON THE DEVELOPMENT OF LABOR RELATIONS IN UKRAINE

The article examines the process of harmonizing Ukraine's labor legislation with European standards in the context of the country's European integration course. It is emphasized that ensuring the right to work is a key condition for a democratic and legal state, and modernization of labor legislation is one of the prerequisites for Ukraine's accession to the EU. The main areas of adaptation are analyzed: defining the principles of labor law, ensuring gender equality and non-discrimination, guaranteeing labor safety. The problems of harmonization are highlighted, including the shortage of qualified personnel, the complexity of law-making procedures and duplication of norms.

Special attention is paid to the content of international and European labor standards formed within the framework of the ILO, the Council of Europe and the European Union. Their role in ensuring the fundamental rights of workers is revealed, in particular the prohibition of forced labor, equal pay, the right to safe working conditions, trade union freedoms and social protection. It is shown that international labor standards have a multi-level structure and are characterized by flexibility in content, form and application. It is noted that the adaptation of Ukrainian legislation is carried out within the framework of the National Program, which provides for the analysis and implementation of more than 300 EU acts. The importance of harmonizing national norms with the principles of European labor law for the formation of an effective system of labor organization and protection of human rights is emphasized.

Key words: international labor standards, European labor standards, labor relations, International Labor Organization, adaptation of labor legislation, EU labor law.

Дата першого надходження статті до видання: 01.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 621.311.243:34 (477)(045)
DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-70-75

Буга Володимир Васильович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету
підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності НПУ
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0655-5256>

Червінчук Андрій Васильович,
кандидат юридичних наук, старший дослідник,
завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад
навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7893-6632>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СОНЯЧНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ ЯК СКЛАДНИКА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

У статті проведено всебічний науково-правовий аналіз публічно-правових основ розвитку, виробництва та реалізації сонячної електроенергії в Україні в умовах воєнного стану, післявоєнного відновлення та інтеграції в європейський енергетичний простір. Зазначено, що кліматичні зміни, обмеженість традиційних енергоресурсів, висока залежність країни від імпортованих енергоносіїв та руйнування енергетичної інфраструктури через збройну агресію російської федерації роблять розвиток відновлюваної енергетики ключовим чинником для забезпечення енергетичної безпеки та сталого розвитку України. Особливий акцент зроблено на сонячній енергетиці як найбільш прогресивному та перспективному напрямі у сфері використання відновлюваних джерел енергії. Оцінено чинну нормативно-правову базу, що регулює питання альтернативної та відновлюваної енергетики. Аргументовано необхідність впровадження послідовної, стабільної і прозорої енергетичної політики у сфері сонячної енергетики як базису для забезпечення енергетичної незалежності, сталого розвитку та екологічної безпеки держави.

Ключові слова: сонячна енергетика, відновлювані джерела енергії, альтернативна енергетика, енергетична безпека, публічно-правове регулювання, державна енергетична політика, зелений тариф, воєнний стан, євроінтеграція, сталий розвиток.

Постановка проблеми. Кліматичні зміни, обмеженість традиційних джерел енергії та значна залежність від імпортованих енергоресурсів становлять серйозну загрозу енергетичній безпеці багатьох країн, зокрема України. Ситуація ще більше ускладнюється через воєнні дії, що підсилює необхідність вирішення питань стабільності та сталого розвитку енергетичного сектору [1, с. 446]. Слід зазначити, що сучасний етап розвитку України ознаменований масштабними

трансформаційними процесами у сфері енергетики, викликаними як внутрішніми економічними потребами, так і зовнішніми викликами. Серед них особливо важливими є наслідки збройної агресії, що триває з 2014 року, та повномасштабного вторгнення від 24 лютого 2022 року, які спричинили руйнування енергетичної інфраструктури та загострили необхідність забезпечення енергетичної незалежності країни. За цих умов розвиток відновлюваної енергетики набуває особливої

значущості як стратегічний напрям сталого розвитку, який може гарантувати енергетичну безпеку, знизити залежність від імпорتنих енергоносіїв і сприяти збереженню екологічної рівноваги [2, с. 197].

Отже, у таких складних умовах основним пріоритетом енергетичної політики України, яка з 2011 року є повноправним членом Енергетичного співтовариства, залишається розвиток альтернативної енергетики. Серед відновлюваних джерел енергії на перше місце за встановленою потужністю в країні виходить сонячна енергетика [3, с. 352].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність обраної теми зумовлена сукупністю глобальних і національних факторів, які впливають на трансформацію сучасної енергетичної політики України. Посилення кліматичних змін, вичерпаність традиційних енергоресурсів, подорожчання імпортного палива та необхідність дотримання міжнародних зобов'язань у сфері декарбонізації об'єктивно сприяють переорієнтації енергетичного сектору на відновлювані джерела енергії. В українському контексті ці виклики стають ще більш актуальними через тривалу збройну агресію та повномасштабну війну, які завдали значних збитків енергетичній інфраструктурі, загострили проблему енергетичної безпеки та збільшили залежність від закордонних постачальників енергоресурсів. У таких умовах розвиток сонячної енергетики набуває статусу не лише екологічно доцільного, а й стратегічно важливого напрямку для зміцнення стійкості й децентралізації енергосистеми, її здатності адаптуватися до воєнних ризиків і кризових ситуацій. Як провідний сегмент відновлюваної енергетики в Україні за рівнем встановлених потужностей, сонячна енергетика потребує належного правового забезпечення. Це стосується збалансування інтересів держави, інвесторів і суспільства, а також створення стабільного правового середовища на тлі регулярних змін у законодавстві. Особливе значення дослідження набуває з огляду на необхідність оновлення стратегічних документів у сфері енергетики, перехід від адміністративно-стимулювальних моделей підтримки до ринкових механізмів, а також адаптацією національного законодавства до норм Європейського Союзу відповідно до зобов'язань України як учасника Енергетичного співтовариства. Наявні прогалини, суперечності та фрагментарність правового регулювання у сфері виробництва та реалізації сонячної електроенергії вимагають глибокого аналізу для формування цілісного й ефективного механізму правового впливу на ці суспільні відносини. Так, актуальність теми дослідження визначається нагальною потребою комплексного аналізу правових засад розвитку сонячної енергетики в Україні в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Цей аналіз також спрямований на вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення державної політики та правового регулювання у відповідній галузі задля забезпечення енергетичної безпеки, сталого розвитку та збереження екологічної рівноваги. Вивчення правового забезпечення розвитку сонячної енергетики як складника енергетичної незалежності України було предметом наукових досліджень таких авторів, як С. Губій, О. Ломака, Ю. Пустовіт, В. Тімашов, І. Чумаченко, Т. Шендер та інші провідні науковці. Однак низка аспектів досліджуваної проблеми потребує додаткового опрацювання.

Метою статті є комплексний аналіз публічно-правових засад розвитку, виробництва та реалізації сонячної електроенергії в Україні в умовах воєнного стану

та євроінтеграційних трансформацій, а також визначення основних тенденцій, проблем і перспектив удосконалення правового регулювання у сфері сонячної енергетики.

Виклад основного матеріалу. Вагомою подією для прогресу альтернативної енергетики, зокрема сонячної, стало ухвалення Закону України «Про енергетичну ефективність» від 21 жовтня 2021 року № 1818-IX, який визначає правові, економічні та організаційні засади відносин, що виникають у сфері забезпечення енергетичної ефективності під час виробництва, транспортування, передання, розподілу, постачання та споживання енергії [4].

Важливим нормативним актом у процесі реформи енергетичної галузі країни стало затвердження Енергетичної стратегії України на період до 2035 року під назвою «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 605-р від 18 серпня 2017 року. У розділі, присвяченому відновлюваній енергетиці, Стратегія визначає перспективними заходи щодо зниження енергоємності економіки, а також диверсифікації джерел і маршрутів постачання енергоресурсів. Окрему увагу приділено розвитку виробництва електроенергії на основі відновлюваних джерел, зокрема твердої біомаси, біогазу, енергії сонця та вітру [5]. Як зазначає Т. Шендер, енергетична стратегія України, що діяла до 2035 року, втратила актуальність у квітні 2023 року після затвердження Кабінетом Міністрів України розпорядження № 373-р від 21 квітня 2023 року. Нова Енергетична стратегія України до 2050 року має на меті забезпечити умови для сталого розвитку національної економіки шляхом гарантування доступу до надійних, екологічно чистих і сучасних енергетичних джерел. До 2050 року передбачається максимальне наближення енергетичного сектору до кліматичної нейтральності. Основні принципи Стратегії передбачають економічну доцільність, екологічну стійкість, доступність, соціальну справедливість та ринкові механізми [6, с. 228].

Як зазначається в Законі України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року № 555-IV, альтернативні джерела енергії – відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний газ, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів. Також у цьому Законі наводиться визначення поняття відновлювані джерела енергії – відновлювані невикопні джерела енергії, а саме енергія сонячна, вітрова, аеротермальна, геотермальна, гідротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів [7].

Слід зауважити, що в наукових дослідженнях терміни «відновлювальна» та «альтернативна» енергетика часто трактуються як синоніми. Проте, незважаючи на їх спільну прив'язаність до енергетичних систем, що не використовують викопне паливо, між ними все ж є деякі відмінності в значенні [8, с. 85].

За інформацією UkraineInvest, до початку повномасштабного вторгнення частка відновлюваних джерел енергії в українській енергосистемі становила 8,1 %. Україна посідала провідні позиції у світі за темпами

розвитку цього сектору. Зокрема, у 2019 році країна увійшла до десятки лідерів за темпами зростання відновлюваної енергетики та посіла шосте місце за інвестиційною привабливістю в галузі «зеленої» енергетики. За останнє десятиліття в українську відновлювану енергетику було інвестовано понад 12 мільярдів доларів США. Період з 2014 до 2023 року вирізняється активним зростанням потужностей та обсягів виробництва електроенергії з відновлюваних джерел. Це стало можливим завдяки державним програмам стимулювання, зокрема впровадженню моделі «зеленого» тарифу відповідно до Закону України «Про альтернативні джерела енергії». Утім, система підтримки мала певні обмеження, серед яких слід виокремити відсутність ринкових механізмів ціноутворення та ефективних зворотних зв'язків. Це спричинило низку економічних і технічних проблем, які вказують на необхідність удосконалення політики та впровадження сучасних ринкових інструментів для подальшого розвитку відновлюваної енергетики в Україні [9, с. 17–18].

В. Тімашов і С. Губій у своїй роботі аналізують правове регулювання відновлюваної енергетики в умовах воєнного стану, звертаючи увагу на виклики та адаптацію енергетичного законодавства в цей період. Дослідники наголошують на необхідності впровадження тимчасових заходів, спрямованих на забезпечення безперервного постачання енергії, особливо у сфері відновлюваних джерел [1, с. 446].

С. Кудря у своїй монографії підкреслює, що відновлювальна енергетика охоплює галузь господарської діяльності, науки та техніки, яка займається виробництвом, передаванням, перетворенням, зберіганням і використанням електричної, теплової та механічної енергії, отриманої з первинних енергоресурсів відновлюваного походження. Відновлювані джерела енергії характеризуються як енергетичні потоки, що постійно або періодично виникають у природі. Їх поділяють на дві основні групи: безпосередню енергію сонячного випромінювання та її похідні прояви, серед яких енергія вітру, біомаса, гідроенергетика, тепла енергія навколишнього середовища та інші [10, с. 16]. В. Федорчук зазначає, що відновлювана енергія створюється з джерел, які постійно поновлюються та піддаються переробці. До таких джерел він зараховує сонячну, вітрову, геотермальну та гідроенергію [11, с. 156–157].

Нині у сфері альтернативної енергетики найбільша кількість об'єктів припадає на сонячну енергетику та вітроенергетику. Розвиток сонячної електроенергетики демонструє найбільшу динаміку серед усіх відновлюваних джерел енергії в Україні. Основний акцент на використанні альтернативних (відновлюваних) джерел енергії в Україні робиться на сонячній енергії. За офіційними даними НЕК «Укренерго», саме сонячна енергетика утримує провідну позицію в країні за встановленою потужністю серед усіх відновлюваних джерел. Головною перевагою сонячної енергії є її невичерпність та екологічна чистота, що сприяє покращенню стану довкілля без порушення енергетичного балансу нашої планети. Крім того, використання сонячної енергії виключає потребу в процесах видобування, переробки, збагачення та транспортування палива, а також повністю усуває проблему утилізації чи захоронення шкідливих відходів, характерних для традиційних джерел енергетики [12].

Як зазначає І. Чумаченко, сонячна енергетика є галуззю відновлюваної енергетики, що базується на перетворенні сонячного випромінювання в тепло- або

електроенергію. Системи, які виробляють електроенергію за допомогою сонячної, не спричиняють парникового ефекту й не утворюють шкідливих відходів, тому їх вважають екологічно безпечними. Порівняно вища екологічність сонячної енергетики є одним із тих факторів, що стимулюють розвиток цієї галузі [3, с. 353].

Загальновідомо, що відновлювані джерела енергії часто називають чистими або зеленими через їх незначний або відсутній вплив на забруднення навколишнього середовища. Їх застосовують для виробництва електроенергії та тепла, використовуючи енергію сонця, вітру, припливів, геотермальних джерел й інших природних ресурсів. Ці ресурси стають дедалі доступнішими завдяки досягненням науково-технічного прогресу. Російське вторгнення в Україну знову актуалізувало потребу в пошуку альтернативних і надійних джерел енергії, які враховують кліматичну безпеку. Під час переходу до нової енергетичної системи, зокрема з упровадженням інноваційних технологій, важливо забезпечити відсутність майбутніх залежностей від ненадійних постачальників, як-от росія [13, с. 15].

Як зазначає Х. Григор'єва, сонячна енергетика сьогодні є невід'ємним складником сучасної системи енергозабезпечення. Завдяки спільним зусиллям урядів, бізнесу, науковців та суспільства, спрямованим на розширення екологічно безпечного використання сонячної енергії, геліоенергетика посіла помітне місце на глобальному енергетичному ринку. Важливу роль у цьому відіграло стійке зниження вартості обладнання, що робить цей вид енергетики дедалі доступнішим [14, с. 42].

Отже, сонячна енергетика є одним із найперспективніших і динамічних видів відновлюваної енергії. Щороку обсяги нововведених потужностей зростають приблизно на 40–50 %. За останні 15 років її частка в глобальній енергетиці перевищила 5 % [15]. Серед різноманітних способів одержання альтернативної енергії найпоширенішими у світі залишаються сонячні електростанції. Сонячна енергетика має значні переваги над традиційними електростанціями, серед яких можна виокремити: невичерпність джерела енергії, екологічну безпеку, можливість виробництва великих обсягів енергії, простота й зручність у процесі отримання енергії, доступність у більшості регіонів світу, легкість в обслуговуванні та експлуатації, економічна вигода у довгостроковій перспективі [16; 17, с. 76].

Висновки. Отже, проведений аналіз показує, що розвиток сонячної енергетики в Україні є об'єктивно зумовленим глобальними та національними викликами. Ключовими серед них є кліматичні зміни, обмеженість традиційних енергоресурсів, залежність від імпорту енергоносіїв, а також наслідки тривалої збройної агресії та повномасштабної війни. У такому контексті сонячна енергетика є не лише екологічно чистим рішенням, а й стратегічно важливим інструментом для забезпечення енергетичної безпеки, стійкості та децентралізації національної енергетичної інфраструктури. Установлено, що в Україні вже сформовано основні публічно-правові засади регулювання у сфері відновлюваної та альтернативної енергетики, включно із сонячною. Ці засади закріплені в спеціалізованих законах, підзаконних нормативних актах та стратегічних документах державної енергетичної політики. Закон України «Про альтернативні джерела енергії», Закон України «Про енергетичну ефективність», а також національні Енергетичні стратегії до 2035 та 2050 років створили основу

для розвитку виробництва електроенергії з сонячної енергії та сприяли залученню інвестицій у цю галузь. Проте дослідження виявило, що чинне правове регулювання має певні недоліки, серед яких фрагментарність, нестабільність і прогалини, що ускладнюють прогнозування державної політики та знижують інвестиційну привабливість сфери. Система державної підтримки, зокрема механізм «зеленого» тарифу, хоч і стала стимулом для стрімкого збільшення потужностей, виявила окремі системні недоліки. Відсутність повноцінних ринкових механізмів і належного балансування інтересів учасників ринку стали головними проблемами в цій моделі. Доведено, що в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення особливе значення має адаптація правових підходів до регулювання сонячної енергетики відповідно до кризових умов. Основними

пріоритетами стають забезпечення безперервного енергопостачання, захист критичної інфраструктури та інтеграція розподілених генерувальних потужностей. Євроінтеграційний курс України також зумовлює потребу гармонізації національного законодавства з правом ЄС і стандартами Енергетичного співтовариства. Загалом сонячна енергетика посідає провідну позицію серед відновлюваних джерел енергії в Україні та має значний потенціал для майбутнього розвитку. Для його реалізації необхідне вдосконалення правових механізмів через упровадження стабільних та прозорих правил функціонування ринку, розвиток конкурентних механізмів підтримки й формування цілісної державної політики. Такий підхід сприятиме забезпеченню енергетичної незалежності, сталого розвитку та екологічної безпеки країни.

Список використаних джерел

1. Тімашов В. О., Губій С. В. Правове регулювання відновлювальної енергетики в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. № 4. С. 445–450. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.73>.
2. Пустовіт Ю. Ю., Ломака О. Ю. Адміністративно-процесуальні механізми регулювання та контролю у сфері відновлювальної енергетики в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2025. Вип. 91. Ч. 3. С. 195–201. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.3.29>
3. Чумаченко І. Є. Еволюція законодавства про сонячну енергетику в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 352–356. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/89>.
4. Про енергетичну ефективність: Закон України від 21 жовт. 2021 р. № 1818-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 2. Ст. 8.
5. Улютіна О.А. Нормативно-правове забезпечення використання альтернативних джерел енергії в Україні. *Наше право*. 2021. № 2. С. 80–85. DOI [10.32782/NP.2021.2.13](https://doi.org/10.32782/NP.2021.2.13)
6. Шендер Т. Ю. Генеза правового регулювання альтернативних джерел енергії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 225–229. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/49>.
7. Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20 лют. 2003 р. № 555-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 155.
8. Корольок Т. О., Зверевич Ю. О. Державна політика розвитку відновлювальної енергетики в Україні. *Державне будівництво*. 2024. № 2 (36). С. 83–99. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-2-06>.
9. Гбур З.В. Відновлювальні джерела енергії в Україні: можливості, бар'єри та перспективи. *Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень: матеріали конференції* (01 січ. 2025 р., м. Дрогобич, Україна). Дрогобич, 2025. С. 112–115.
10. Відновлювані джерела енергії : монографія / за заг. ред. С. О. Кудрі. Київ : Інститут відновлюваної енергетики НАНУ, 2020. 392 с.
11. Федорчук В., Феофанов Д. Напрями стратегічного розвитку «зеленої» енергетики в світі. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2024. № 4. С. 155–161. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-332-23>.
12. Савчук О. О. Актуальні питання правового регулювання охорони та використання природних ресурсів в енергетичній галузі. *Сучасні теоретичні та прикладні засади права природокористування в національній еколого-правовій доктрині* : монографія / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків, 2023. Розд. 15. С. 843–871.
13. Трагнюк О. Я., Бойчук Д. С. Відновлювані джерела енергії як елемент підвищення рівня енергетичної безпеки ЄС: правовий аспект. *Право та інновації*. 2023. № 4 (44). С. 14–20.
14. Григор'єва Х. Правове забезпечення сонячної енергетики в Україні: між протекцією, конкуренцією та байдужістю. *Юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 41–51.
15. Сонячна енергетика в Україні. URL: <https://avenston.com/articles/solar/>.
16. Сонячні станції на Землі, переваги та недоліки. URL: <https://moesonce.com/sonyachna//sonyachnistanch-na-zemli-prenevagi-ta-nedoliki.html/>.
17. Кострюков С. В. Історико-правові засади становлення сучасної сонячної енергетики. *Правові новели*. 2021. № 13. С. 75–82.

References

1. Timashov, V.O., & Hubii, S.V. (2024). Pravove rehuliuвання vidnovliualnoi enerhetyky v umovakh voiennoho stanu [Legal regulation of renewable energy under martial law]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*, 4, 445–450. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.73> [in Ukrainian].
2. Pustovit, Yu.Iu., & Lomaka, O.Iu. (2025). Administratyvno-protseualni mekhanizmy rehuliuвання ta kontroliu u sferi vidnovliualnoi enerhetyky v Ukraini [Administrative and procedural mechanisms of regulation and control in the field of renewable energy in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya PRAVO*, 91(3), 195–201. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.3.29> [in Ukrainian].
3. Chumachenko, I.Ie. (2021). Evoliutsiia zakonodavstva pro soniachnu enerhetyku v Ukraini [Evolution of legislation on solar energy in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 11, 352–356. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/89> [in Ukrainian].

4. Pro enerhetychnu efektyvnist [On energy efficiency]: Zakon Ukrainy vid 21 zhovt. 2021 r. № 1818-IX. (2022). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 2. St. 8 [in Ukrainian].
5. Uliutina, O.A. (2021). Normatyvno-pravove zabezpechennia vykorystannia alternatyvnykh dzherel enerhii v Ukraini [Regulatory and legal support for the use of alternative energy sources in Ukraine]. *Nashe pravo*, 2, 80–85. [in Ukrainian].
6. Shender, T.Iu. (2024). Heneza pravovoho rehuliuвання alternatyvnykh dzherel enerhii [The genesis of legal regulation of alternative energy sources]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 1, 225–229. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/49> [in Ukrainian].
7. Pro alternatyvni dzherela enerhii [On alternative energy sources]: Zakoni Ukrainy vid 20 liut. 2003 r. № 555-IV. (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 24. St. 155 [in Ukrainian].
8. Koroliuk, T.O., Zvierievych, Yu.O. (2024). Derzhavna polityka rozvytku vidnovliuvalnoi enerhetyky v Ukraini [State policy for the development of renewable energy in Ukraine]. *Derzhavne budivnytstvo*, 2 (36), 83–99. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2024-2-06> [in Ukrainian].
9. Hbur, Z.V. (2025). Vidnovliuvalni dzherela enerhii v Ukraini: mozhyvosti, bariery ta perspektyvy [Renewable energy sources in Ukraine: opportunities, barriers and prospects]: *Tradytisni ta innovatsiini pidkhody do naukovykh doslidzhen: materialy konferentsii* (01 sich. 2025 r., m. Drohobych, Ukraina). Drohobych, S. 112–115 [in Ukrainian].
10. Vidnovliuvalni dzherela enerhii [Renewable energy sources]: monohrafiia / za zah. red. S.O. Kudri (2020). Kyiv : Instytut vidnovliuvalnoi enerhetyky NANU [in Ukrainian].
11. Fedorchuk, V., & Feofanov, D. (2024). Napriamy stratehichnoho rozvytku “zelenoi” enerhetyky v sviti [Directions of strategic development of “green” energy in the world]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 4, 155–161. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-332-23> [in Ukrainian].
12. Savchuk, O. O. (2023). Aktualni pytannia pravovoho rehuliuвання okhorony ta vykorystannia pryrodnykh resursiv v enerhetychnii haluzi [Actual nutrition of correct regulation of health and use of natural resources in energy gases]. *Suchasni teoretychni ta prykladni zasady prava pryrodokorystuvannia v natsionalnii ekolohe-pravovii doktryni* : monohrafiia / za zah. red. A. P. Hetmana. Kharkiv, Rozd. 15, S. 843–871. [in Ukrainian].
13. Trahniuk, O.Ia., Boichuk, D.S. (2023). Vidnovliuvani dzherela enerhii yak element pidvyshchennia rivnia enerhetychnoi bezpeky YeS: pravovyi aspekt [Renewable energy sources as an element of increasing the level of EU energy security: legal aspect]. *Pravo ta innovatsii*, 4 (44), 14–20 [in Ukrainian].
14. Hryhorieva, Kh. (2021). Pravove zabezpechennia soniachnoi enerhetyky v Ukraini: mizh protektsiieiu, konkurentsiiieiu ta baiduzhistiui [Legal support for solar energy in Ukraine: between protection, competition and indifference]. *Yurydychnyi visnyk*, 6, 41–51 [in Ukrainian].
15. Soniachna enerhetyka v Ukraini [Solar energy in Ukraine]. Retrieved from <https://avenston.com/articles/solar/> [in Ukrainian].
16. Soniachni stantsii na Zemli, perevahy ta nedoliky [Solar stations on Earth, advantages and disadvantages]. Retrieved from <https://moesonce.com/sonyachna/sonyachnistanch-na-zemli-perevagi-ta-nedoliki.html/> [in Ukrainian].
17. Kostriukov, S.V. (2021). Istoryko-pravovi zasady stanovlennia suchasnoi soniachnoi enerhetyky [Historical and legal foundations of the formation of modern solar energy.]. *Pravovi novely*, 13, 75–82 [in Ukrainian].

Buha Volodymyr,

Doctor of Law, Associate Professor,
Professor at the Department of Administrative-Legal Disciplines,
Faculty of Preparation of Law Officers for Preventive Activity NPU
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0655-5256>

Chervinchuk Andrii,

Candidate of Law, Senior Researcher,
Head of the Research Laboratory of Public Community Safety
of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Management
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7893-6632>

LEGAL SECURITY OF THE DEVELOPMENT OF SOLAR ENERGY AS A COMPONENT OF UKRAINE’S ENERGY INDEPENDENCE

The article provides a comprehensive scientific and legal analysis of the public-legal foundations of the development, production and sale of solar electricity in Ukraine under martial law, post-war recovery and integration into the European energy space. It is noted that climate change, limited traditional energy resources, the country’s high dependence on imported energy carriers and the destruction of energy infrastructure due to the armed aggression of the Russian Federation make the development of renewable energy a key factor in ensuring energy security and sustainable development of Ukraine. Special emphasis is placed on solar energy as the most progressive and promising direction in the field of using renewable energy sources. The current regulatory framework regulating the issues of alternative and renewable energy is assessed. Legal acts were analyzed, including the Law of Ukraine “On Alternative Energy Sources”, “On Energy Efficiency”, as well as strategic documents, in particular the Energy Strategy of Ukraine until 2050. It was found that the existing legal

regulation system provided the foundation for the development of solar energy and attracting investments, but at the same time it remains fragmented, unstable and has gaps. This negatively affects the predictability of state policy in the field and the investment attractiveness of the industry. State support mechanisms were separately considered, including the «green» tariff model. Despite the importance of its contribution to the development of solar energy capacities, a number of shortcomings were identified, including the lack of effective market mechanisms and balanced interests of market participants. The need to transition to modern competitive support models, improve legislative regulation in accordance with European standards and take into account Ukraine's obligations within the Energy Community was emphasized. As a result, it is concluded that the development of solar energy in the current conditions has a strategic role in ensuring the stability of energy supply, decentralization of the energy system, protection of critical infrastructure and reduction of dependence on external energy sources. The need to implement a consistent, stable and transparent energy policy in the field of solar energy as a basis for ensuring energy independence, sustainable development and environmental security of the state is argued.

Key words: solar energy, renewable energy sources, alternative energy, energy security, public legal regulation, state energy policy, green tariff, martial law, European integration, sustainable development.

Дата першого надходження статті до видання: 27.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 351:342.9
DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-76-79

Вітвицький Сергій Сергійович,
заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
ректор

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4884-1883>

ВІЙСЬКОВЕ МАЙНО ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

У статті здійснено комплексне адміністративно-правове дослідження військового майна як особливого об'єкта публічно-правового регулювання в Україні. Розкрито сутність військового майна крізь призму категорії об'єкта адміністративно-правових відносин, визначено його правову природу, характерні ознаки та місце у системі державної власності. Проаналізовано законодавчі та доктринальні підходи до розуміння військового майна, обґрунтовано необхідність розширеного адміністративно-правового тлумачення цієї категорії з урахуванням функціонування сектору безпеки і оборони. Визначено коло суб'єктів адміністративно-правових відносин щодо військового майна, розкрито їх повноваження у сфері управління, обліку, використання, відчуження та списання такого майна.

Окрему увагу приділено особливостям правового режиму військового майна в умовах воєнного стану, а також адміністративно-правовим механізмам примусового відчуження, реквізиції та спрощеного списання майна у бойових умовах. Виявлено проблемні аспекти правового регулювання у сфері публічного адміністрування військового майна, зокрема щодо контролю, підзвітності, запобігання зловживанням і корупційним ризикам. Запропоновано напрями вдосконалення адміністративно-правового забезпечення управління військовим майном в Україні.

Ключові слова: військове майно, адміністративно-правові відносини, публічне адміністрування, сектор безпеки і оборони, державна власність, воєнний стан, правовий режим.

Постановка проблеми. В умовах збройної агресії проти України та функціонування держави в режимі воєнного стану істотно зростає значення належного адміністративно-правового регулювання відносин, пов'язаних із використанням, обліком, збереженням і правовою охороною військового майна. Саме військове майно становить матеріальну основу забезпечення обороноздатності держави та безпосередньо залучається до реалізації публічних завдань у сфері національної безпеки і оборони, що зумовлює підвищені вимоги до визначеності його правового статусу.

Разом із тим чинне законодавство України не формує цілісного адміністративно-правового підходу до розуміння військового майна як об'єкта правовідносин у сфері публічного управління. Нормативне визначення військового майна, закріплене у спеціальних законах, має інституційно обмежений характер і не охоплює всього кола суспільних відносин, у межах яких таке майно фактично функціонує в діяльності сил оборони та інших складових сектору безпеки і оборони України.

Проблемним залишається й те, що у науковій доктрині адміністративного права питання військового майна здебільшого розглядаються фрагментарно – через призму правового режиму майна Збройних Сил України або окремих управлінських процедур, без комплексного осмислення військового майна саме як самостійного об'єкта адміністративно-правових відносин. Такий підхід ускладнює формування єдиної концепції

адміністративно-правового регулювання відповідних відносин та негативно впливає на правозастосовну практику.

У зв'язку з цим актуалізується наукова проблема визначення адміністративно-правової природи військового майна, з'ясування його місця в системі об'єктів адміністративного права та обґрунтування доцільності ширшого, ніж нормативно закріплене, тлумачення цього поняття з урахуванням сучасної структури сил оборони і сектору безпеки і оборони України. Розв'язання зазначеної проблеми має важливе значення як для розвитку теорії адміністративного права, так і для вдосконалення практики публічного управління у сфері оборони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці окремі аспекти правового режиму та «майнової складової» оборонної сфери розкриваються фрагментарно, а комплексне осмислення військового майна саме як об'єкта адміністративно-правових відносин ще не стало усталеною дослідницькою традицією.

О. Капінус розглядає категорію «військове майно» як об'єкт адміністративно-правового регулювання, підкреслюючи значення спеціального режиму управління таким майном і роль публічної адміністрації у забезпеченні цільового використання та охорони. І. Піскун та М. Соколовський пропонують доктринальне визначення військового майна й акцентують увагу на його структурі (рухоме/нерухоме; загального/спеціального призначення), що створює основу для систематизації об'єктного складу та подальшого аналізу. В. Щербина у площині

господарсько-правового підходу обґрунтовує доцільність ототожнення «майна у Збройних Силах України» з «військовим майном», виходячи з логіки законодавчої конструкції та системного тлумачення.

Попередні дослідження створюють важливу теоретичну базу, однак не повністю розв'язують ключову для цієї статті частину загальної проблеми: обґрунтування й доктринальне оформлення ширшої дефініції військового майна як об'єкт адміністративно-правових відносин, тобто державного майна, залученого до функціонування сил оборони та пов'язаного з системою адміністративно-правових відносин.

Метою статті є з'ясування правової природи військового майна як об'єкта адміністративно-правових відносин в Україні, визначення його характерних ознак та обґрунтування доцільності ширшого адміністративно-правового підходу до розуміння змісту цього поняття.

Виклад основного матеріалу. У національному законодавстві поняття військового майна традиційно пов'язується з майном, закріпленим за Збройними Силами України. Водночас сучасна модель сектору безпеки і оборони України охоплює значно ширше коло військових формувань, правоохоронних і спеціальних органів, які наділені функціями із забезпечення оборони держави та використовують відповідне майно у своїй діяльності. За таких умов виникає об'єктивна потреба у переосмисленні поняття військового майна саме в адміністративно-правовому вимірі.

Адміністративне право відіграє визначальну роль у регулюванні відносин, пов'язаних із використанням, обліком, управлінням та контролем за військовим майном, оскільки ці відносини мають публічно-владний характер і реалізуються в межах діяльності суб'єктів публічної адміністрації. Водночас комплексний характер правового режиму військового майна та його функціонування в умовах воєнного стану зумовлюють необхідність наукового аналізу цього майна саме як об'єкта адміністративно-правових відносин.

Правове визначення військового майна в Україні закріплене у Законі України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», відповідно до якого військово майно є державною власністю, закріпленою за органами військового управління, військовими частинами, установами та організаціями Збройних Сил України для забезпечення виконання покладених на них завдань. До його складу законодавець відносить будівлі, споруди, озброєння, військову та іншу техніку, боєприпаси, паливно-мастильні матеріали, продовольство, майно зв'язку, медичне, інженерне та інше матеріальне забезпечення [1].

Однак таке визначення, будучи достатнім для цілей бухгалтерського обліку та майнового управління у Збройних Силах України, не повною мірою відображає адміністративно-правову сутність військового майна як об'єкта публічно-правового регулювання. У доктрині адміністративного права все більшої підтримки набуває підхід, згідно з яким військово майно слід розглядати не лише як сукупність матеріальних об'єктів, а як елемент системи публічного управління у сфері національної безпеки.

Так, у наукових працях О. Капінуса військово майно визначається як особлива категорія державної власності, що є об'єктом адміністративно-правового регулювання та перебуває у сфері владно-управлінського впливу уповноважених органів держави. Автор наголошує, що правовий режим військового майна характеризується поєднанням майнових та владних елементів, що

обумовлює специфіку правовідносин щодо його використання, передачі та охорони [2].

І. Піскун та М. Соколовський пропонують розглядати військово майно як рухоме та нерухоме майно загально-го і спеціального призначення, що належить до державної власності та закріплене за структурами Збройних Сил України й іншими військовими формуваннями на праві оперативного управління, використовується ними виключно за функціональним і цільовим призначенням для виконання завдань оборони та забезпечення життєдіяльності особового складу [3]. Такий підхід дозволяє ширше охопити коло суб'єктів та об'єктів відповідних правовідносин, виходячи за межі вузького інституційного розуміння військового майна.

У контексті адміністративного права доцільно розглядати військово майно не лише як «річ» у цивільно-правовому сенсі, а як об'єкт адміністративно-правових відносин, тобто як елемент управлінської діяльності публічної адміністрації. Відповідно, ключовим стає не стільки фізичний характер майна, скільки встановлений щодо нього правовий режим, що включає систему обмежень, обов'язків, процедур та контрольних механізмів.

З огляду на це, військово майно в адміністративно-правовому вимірі можна визначити як сукупність рухомих і нерухомих об'єктів державної власності, закріплених за суб'єктами сектору безпеки і оборони, що перебувають під особливим правовим режимом публічного адміністрування та використовуються виключно для забезпечення обороноздатності, національної безпеки й виконання завдань у сфері захисту держави.

Такий підхід дозволяє відійти від вузького інституційного розуміння військового майна як майна виключно Збройних Сил України та включити до сфери адміністративно-правового аналізу майно інших складових сектору безпеки і оборони – Національної гвардії України, Державної прикордонної служби, Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, інших військових формувань і правоохоронних органів спеціального призначення [4].

Таким чином, військово майно виступає специфічним об'єктом адміністративно-правових відносин, оскільки щодо нього реалізуються владні управлінські повноваження публічної адміністрації, а його використання підпорядковане публічним інтересам у сфері національної безпеки та оборони.

Отже, аналіз чинного законодавства та системи Сил оборони України дає підстави стверджувати, що законодавче визначення військового майна, закріплене у Законі України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», не охоплює всього масиву суспільних відносин, у межах яких таке майно фактично функціонує. Це зумовлює необхідність формування ширшого, адміністративно-правового підходу до розуміння військового майна як об'єкта правового регулювання.

У зв'язку з цим військово майно як об'єкт адміністративно-правових відносин доцільно визначати як сукупність рухомих і нерухомих об'єктів державної власності, а також майнових і корпоративних прав, переданих у встановленому законом порядку військовим формуванням, правоохоронним і розвідувальним органам, органам спеціального призначення та іншим суб'єктам сектору безпеки і оборони України, які перебувають під особливим публічно-правовим режимом управління та використовуються виключно для забезпечення обороноздатності держави, національної безпеки і виконання завдань у сфері захисту суверенітету та територіальної цілісності України.

Розкриття правової природи військового майна вимагає виокремлення його характерних ознак, що відрізняють його від інших об'єктів державної власності та зумовлюють особливий адміністративно-правовий режим [5].

Передусім військове майно має публічно-правовий статус, оскільки належить до державної власності та перебуває у сфері управління органів державної влади. Власником такого майна є держава в особі відповідних органів, а військові частини та інші формування здійснюють щодо нього право оперативного управління або користування в межах визначеної компетенції.

Другою ключовою ознакою є цільове та функціональне призначення військового майна, яке полягає у забезпеченні обороноздатності держави, виконанні завдань із захисту суверенітету та територіальної цілісності України, підтриманні боєздатності та мобілізаційної готовності сил оборони. Використання такого майна в інших, не передбачених законом цілях, є обмеженим або прямо забороненим.

Третьою ознакою виступає підвищений рівень правової охорони та режиму безпеки, що виявляється у встановленні спеціальних правил доступу до інформації про військове майно, його переміщення, зберігання та обліку. Значна частина відомостей про військові об'єкти, їх місцезнаходження, технічні характеристики та обсяги може становити державну таємницю або службову інформацію з обмеженим доступом.

Четвертою характерною рисою є спеціальний порядок адміністративного управління військовим майном, який передбачає наявність особливих процедур обліку, інвентаризації, передачі, списання та контролю. Такі процедури регламентуються як загальнодержавними нормативно-правовими актами, так і відомчими наказами та інструкціями, що відображає поєднання централізованого та відомчого управління у цій сфері.

Крім того, військове майно перебуває у сфері підвищеної юридичної відповідальності, що проявляється у встановленні спеціальних правил матеріальної, адміністративної та кримінальної відповідальності за його втрату, пошкодження, розкрадання або нецільове використання. Це зумовлено особливою цінністю такого майна для держави та суспільства.

Таким чином, сукупність наведених ознак дозволяє стверджувати, що військове майно є особливим об'єктом публічного адміністрування, щодо якого реалізується

комплекс владно-управлінських повноважень органів державної влади та військового командування в межах адміністративно-правових відносин.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що військове майно в Україні є специфічним об'єктом адміністративно-правових відносин, правовий режим якого визначається публічним характером державної власності та його цільовим призначенням у сфері забезпечення обороноздатності й національної безпеки. Саме адміністративно-правова природа відповідних відносин зумовлює домінування імперативних методів правового регулювання та підвищений рівень державного контролю за використанням такого майна.

Аналіз законодавчого визначення військового майна та системи сил оборони України свідчить про те, що закріплена у Законі України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» дефініція не охоплює всього кола відносин, пов'язаних із використанням майна у діяльності інших військових формувань, правоохоронних і спеціальних органів, які входять до сектору безпеки і оборони. Це зумовлює необхідність застосування ширшого адміністративно-правового підходу до розуміння військового майна.

Запропоноване у статті авторське визначення військового майна як об'єкта адміністративно-правових відносин дозволяє комплексно охопити як матеріальні об'єкти державної власності, так і майнові та корпоративні права, що використовуються суб'єктами сектору безпеки і оборони у процесі реалізації публічних завдань. Такий підхід забезпечує узгодженість доктринального тлумачення з реальною практикою публічного управління та не суперечить чинному законодавству.

Отже, військове майно як об'єкт адміністративно-правових відносин слід розглядати не лише в інституційному вимірі діяльності Збройних Сил України, а як ширшу публічно-правову категорію, що функціонує у межах сектору безпеки і оборони та потребує комплексного адміністративно-правового регулювання.

Перспективи подальших наукових досліджень у цій сфері доцільно пов'язувати з аналізом суб'єктного складу адміністративно-правових відносин щодо військового майна, а також із порівняльно-правовим дослідженням відповідних інститутів у правових системах держав – членів Європейського Союзу та НАТО.

Список використаних джерел

1. Про правовий режим майна у Збройних Силах України : Закон України від 21 верес. 1999 р. № 1075-XIV. (Редакція від 12.12.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1075-14>
2. Капінус О. Категорія «військове майно» як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2022. № 2(50). С. 91–94. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.91-94>
3. Піскун І., Соколовський М. Поняття та загальна характеристика військового майна. *Наукові праці Київського авіаційного інституту. Серія юридичний журнал «Повітряне та космічне право»*. 2023. № 2(67). С. 54–61. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.67.17843>
4. Вітвіцький С.С., Захарченко А.М., Бобкова А.Г., Алфьоров С.М. Правові форми взаємодії органів і підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку: монографія. Київ: Алерта, 2024. 206 с. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/ddc20b19-1a45-4ef9-869c-931c33f47c9b/content>
5. Кривенко О. В., Медвідь Л. П., Прохоренко М. М. Методи адміністративно-правового регулювання відчуження військового майна. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права*. 2023. № 35. С. 438–445. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10117696>

References

1. Pro pravovyi rezhym maina u Zbroinykh Sylakh Ukrainy [On the legal regime of property in the Armed Forces of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21 veres. 1999 r. № 1075-XIV. (Redaktsiia vid 12.12.2025). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1075-14> [in Ukrainian].

2. Kapinus, O. (2022). Katehoriia «viiskove maino» yak ob'iekt administratyvno-pravovoho rehuliuвання [The category of “military property” as an object of administrative and legal regulation]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Viiskovo-spetsialni nauky*, 2(50), 91–94. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.50.91-94> [in Ukrainian].
3. Piskun, I., & Sokolovskyi, M. (2023). Poniattia ta zahalna kharakterystyka viiskovoho maina [The concept and general characteristics of military property]. *Naukovi pratsi Kyivskoho aviatsiinoho instytutu. Seriia yurydychnyi zhurnal “Povitriane ta kosmichne pravo”*, 2(67), 54–61. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.67.17843> [in Ukrainian].
4. Vitvitskyi, S.S., Zakharchenko, A.M., Bobkova, A.H., & Alforov, S.M. (2024). Pravovi formy vzaiemodii orhaniv i pidrozdiliv Natsionalnoi politsii z orhanamy mistsevoho samovriaduvannya u sferi zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku [Legal forms of interaction between bodies and units of the National Police with local government bodies in the field of ensuring public safety and order] : monohrafiia. Kyiv: Alerta. Retrieved from: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/ddc20b19-1a45-4ef9-869c-931c33f47c9b/content> [in Ukrainian].
5. Kryvenko, O.V., Medvid, L.P., & Prokhorenko, M.M. (2023). Metody administratyvno-pravovoho rehuliuвання vidchuzhennia viiskovoho maina [Methods of administrative and legal regulation of the alienation of military property]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu i prava*, 35, 438–445. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10117696> [in Ukrainian].

Vitvitskyi Serhii,

Honored Lawyer of Ukraine,

Doctor of Law, Professor,

Rector

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4884-1883>

MILITARY PROPERTY AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE-LEGAL RELATIONS IN UKRAINE

The article is devoted to the doctrinal and legal analysis of military property as an object of administrative and legal relations in Ukraine, taking into account the contemporary conditions of martial law and the transformation of the security and defense sector. The relevance of the study is determined by the increasing role of public administration in managing state property involved in ensuring national defense, as well as by the absence of a unified administrative-law approach to defining military property beyond the traditional institutional framework of the Armed Forces of Ukraine.

The purpose of the article is to substantiate a comprehensive administrative-law understanding of military property, to clarify its legal nature and essential features, and to identify the specifics of its functioning within the system of administrative and legal relations. The research focuses on military property as a category of public property that acquires a special legal regime due to its functional connection with defense needs and the exercise of public authority.

The article analyzes the provisions of Ukrainian legislation governing the legal regime of military property, as well as doctrinal approaches developed in administrative and military law.

The author substantiates the position that military property should not be reduced exclusively to property assigned to the Armed Forces of Ukraine. Instead, it is proposed to define military property as state-owned movable and immovable property, as well as property rights, which are assigned or involved in the functioning of the defense forces of Ukraine and are used to ensure national security and defense, thereby forming a specific object of administrative and legal regulation. Such an approach reflects modern organizational models of the defense sector and corresponds to the realities of interagency interaction under martial law.

The article emphasizes that military property participates in administrative and legal relations characterized by a public-law nature, the presence of authoritative powers, special procedural forms, and enhanced legal protection. It is concluded that clarifying the administrative-law concept of military property is essential for improving legal certainty, ensuring the effectiveness of public administration, preventing abuses, and strengthening accountability in the defense sector.

Key words: military property, administrative and legal relations, public administration, security and defense sector, state property, martial law, legal regime.

Дата першого надходження статті до видання: 28.11.2025
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.12.2025
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 347.998.85
DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-80-84

Волох Олександр Костянтинович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та психології
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0540-3335>

ПИТАННЯ БЕЗБАР'ЄРНОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Проблеми можливості реалізації в Україні конституційних прав і свобод людини та громадянина по-новому зазвучали в розрізі ухваленої 2021 року Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (далі – Стратегія). Станом на сьогодні Стратегія діє в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 березня 2025 р. № 294-р. Як наголошується у вступі до Стратегії, «відповідно до Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Водночас перед багатьма громадянами України постає низка бар'єрів у реалізації своїх прав... Відсутність безбар'єрного середовища не лише створює проблеми для мільйонів громадян, а й призводить до загального погіршення добробуту кожної людини».

Ключові слова: безбар'єрність, правосуддя, судочинство, доступ до суду, судова справа.

Постановка проблеми. Згідно з визначенням терміна «безбар'єрність», наданим на початку Стратегії (розділ I «Загальні положення»), нею Уряд іменує «загальний підхід до формування та імплементації державної політики для забезпечення безперешкодного доступу всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності».

Хоча в чинній редакції, окреслюючи будову Стратегії, уряд зменшує кількість напрямів її реалізації до певного мінімуму, і про можливості подолання громадянами «бар'єрів у реалізації своїх прав» уже складніше говорити. Фактично, уряд України з 2025 року планує «долати бар'єри» лише у сферах освіти, зайнятості та підприємництва.

Порівняльний аналіз двох редакцій Стратегії свідчить про надмірне звуження урядом сфер життєдіяльності, до яких необхідно забезпечити безперешкодний доступ.

Зі свого боку, Президент України разом із парламентом причетний до порушення права громадян України – мешканців міста Києва та Київської області – на доступ до правосуддя в порядку адміністративного судочинства, починаючи з 15 грудня 2022 року і до сьогодні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ця тема не є популярною серед науковців, хоча інформація про неї наявна у відкритих джерелах. Публікацій на цю тему майже немає.

Метою статті є дослідження наявної ситуації із здійсненням адміністративного судочинства і пов'язаних із цим проблем реалізації права на судовий захист на території міста Києва та Київської області в результаті ліквідації Окружного адміністративного суду міста Києва у грудні 2022 року.

Виклад основного матеріалу. Якщо в першій редакції Стратегії слова «судовий процес», «судова справа», «судова влада», «правосуддя» трапляються загалом 23 рази, то в чинній її редакції слова «правосуддя» та «судочинство» – усього 4 рази. Хоча Уряд

(як і у 2021 році) акцентує увагу на тому, що «доступ до судочинства для окремих груп населення є нерівномірним, а тому посилює нерівність та призводить до зниження довіри до держави» [1].

Ми переконані, що за своїм змістом словосполучення «безперешкодний доступ всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності» має містити й безперешкодний доступ до правосуддя.

Крім того, саме в цьому полягає офіційна позиція Ради суддів України. Зокрема, у грудні 2023 року в Києві відбулося засідання Ради безбар'єрності «Безбар'єрність для всіх: пріоритетом 2024 року стануть доступні послуги в кожній громаді» за участю першої леді України Олени Зеленської та під головуванням Прем'єр-міністра Дениса Шмигала. Цей захід проходив за участі Голови Верховної Ради України Руслана Стефанчука, Міністрів, Голів профільних комітетів Верховної ради, офіційних представників системи ООН в Україні, представників судової влади, ЦВК, міжнародних організацій, Ради Європи, високоповажних послів Європейського Союзу і Канади, начальників обласних військових адміністрацій, представників громадянського суспільства.

Від Ради суддів України участь у засіданні брала секретар Ради Олена Журавська, яка зазначила, що «безбар'єрність у судовій системі – це, передусім, забезпечення безперешкодного і вільного доступу громадян до правосуддя». А сам факт підтримки на рівні уряду та парламентарів і патронату від Олени Зеленської свідчить про глибоку зацікавленість державних структур у забезпеченні безбар'єрних рішень для громадян України [2].

Отже, на державному рівні очікувані відповідні заходи.

З іншого боку, досі порушується право громадян України на доступ до правосуддя в порядку адміністративного судочинства.

Як відомо, з дня набрання чинності Законом України від 13.12.2022 р. № 2825-IX «Про ліквідацію Окружного адміністративного суду міста Києва та утворення Київського міського окружного адміністративного суду» (далі – Закон № 2825) – тобто з 15 грудня 2022 року – припинив здійснення правосуддя Окружний адміністративний суд міста Києва [3].

Але процес «утворення Київського міського окружного адміністративного суду» затягнувся аж донині.

Згідно з повідомленням на офіційному вебпорталі «Судова влада» 28 лютого 2023 року здійснено державну реєстрацію новоутвореної юридичної особи – Київського міського окружного адміністративного суду, про що внесено запис до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Ідентифікаційний код юридичної особи КМОАС – 44951485. Рішенням Вищої ради правосуддя від 25.07.2023 № 751/0/15-23 визначено на 2023 рік тимчасову кількість суддів у Київському міському окружному адміністративному суді – 51 (п'ятдесят одну) посаду. 31 липня 2023 року в. о. Голови ДСА України погоджено, а т. в. о. керівника апарату КМОАС затверджено тимчасову структуру та тимчасову штатну чисельність Київського міського окружного адміністративного суду на 2023 рік (51 суддя, 166 працівників апарату суду). Далі «справа не пішла».

Але ж фактично Київський міський окружний адміністративний суд не здійснює правосуддя.

Так, як це й було передбачено абзацом другим пункту 2 Розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 2825, «до початку роботи Київського міського окружного адміністративного суду справи, підсудні окружному адміністративному суду, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ, розглядаються та вирішуються Київським окружним адміністративним судом» [3].

Отже, навантаження в декілька разів більше, ніж у 2022 році, лягло як на суддів, так і на працівників апарату Київського окружного адміністративного суду.

Так, 01 серпня 2023 року на вебсайті Київського окружного адміністративного суду з'явилося повідомлення «До уваги відвідувачів Київського окружного адміністративного суду», у якому констатовано бездіяльність Державної судової адміністрації України щодо «вирішення питань із забезпечення належного приміщення, матеріально-технічного забезпечення, надання видатків для належної оплати праці працівників апарату суду».

Як один із наслідків такої бездіяльності – «масові звільнення працівників апарату суду, в тому числі працівників Відділу документального забезпечення та контролю (канцелярія), що пов'язано із критично низьким рівнем оплати праці та надмірним навантаженням» [4].

І це лише один бік проблеми.

За нашим запитом на публічну інформацію до Державної судової адміністрації України від 22.07.2025 р. (вх. № інф/В 804-25) отримано інформацію про кількість судових справ, які перебували / перебувають на розгляді в Окружному адміністративному суді міста Києва у 2021 та 2022 роках (до моменту його ліквідації) та в Київському окружному адміністративному суді за період з 2021-го до першого півріччя 2025 року.

Статистичні дані показують, що до ОАСК у 2021 році надійшло 44 272 справи; у 2022 році – 22 617 справ.

До КОАС: у 2021 році надійшла 19 591 справа; у 2022 році – 13 629 справ; у 2023 році – 62 469 справ; у 2024 році – 70 023 справи; і лише у першому півріччі 2025 року – 35 712 справ.

У відповіді на наш запит також зазначається, що інформацію про надані у відповіді на запит статистичні показники можна знайти на офіційному порталі «Судова влада України» та офіційному сайті Ради суддів України, та даються відповідні посилання: http://court.gov.ua/inshe/interactive_maps/, <http://rsu.gov.ua/documents/109>.

Так, за даними Ради суддів України, за 9 місяців 2025 року до КОАС надійшло 52 623 справи [5].

Перенавантаження суддів Київського окружного адміністративного суду, природно, позначилося на можливості реалізації громадянами – мешканцями міста Києва та Київської області – свого права на судовий захист.

При цьому відзначити ще одну деталь: указаним Законом (у тексті в першій редакції) передбачено, що «окружний адміністративний суд міста Києва *невідкладно, протягом десяти робочих днів*, передає судові справи, які перебувають у його володінні, до Київського окружного адміністративного суду» (абзац 4 пункту другого розділу II «Прикінцеві та перехідні положення») [3].

«Протягом десяти днів» це зробити, звичайно, було нереально. Наприклад, як констатується в ухвалі про прийняття справи до провадження судді КОАС Кочанової П. В. від 13.11.2023 р. у справі № 640/6925/22:

«3 травня 2022 року, Окружним адміністративним судом м. Києва відкрито провадження в адміністративній справі та вирішено здійснювати розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження без повідомлення (виклику) сторін.

<...>

Матеріали справи отримані Київським окружним адміністративним судом та протоколом автоматизованого розподілу судової справи між суддями від 06.11.2023, справу розподілено судді Кочановій П. В.» [6].

Тобто справу № 640/6925/22 тільки передавали з ОАСК до КОАС майже пів року. Але саме провадження в цій справі відкрито ще в травні 2022 року, а станом на сьогодні вона досі не розглянута.

Інший приклад: справи № 320/69/24 та № 320/196/24, провадження в яких за позовами громадян, зареєстрованих у м. Києві, відкрито вже в Київському окружному адміністративному суді (15.02.2024 р. та 23.01.2024 р. відповідно), судячи з даних Єдиного державного реєстру судових рішень, досі, станом на кінець листопада 2025 року, перебувають на стадії відкриття провадження [6].

Характерним явищем при цьому є те, що заяви про прискорення розгляду справи не допомагають жодним чином.

Звичайно, є набагато більше прикладів.

Адже діють прості правила арифметики: якщо в КОАС у 2024 році було зареєстровано 70 023 справи, то на розгляді їх набагато більше, оскільки 62 469 справ, зареєстрованих у 2023 році в КОАС, фізично не могли бути розглянуті тією кількістю суддів КОАС, що значиться в статистичних звітах Державної судової адміністрації України. І до них треба додати ті 52 623 справи, що надійшли до суду за 9 місяців 2025 року.

Ситуація колапсу в Київському окружному адміністративному суді стала причиною ухвалення 16 липня 2024 року Закону України № 3863-IX «Про внесення змін до пункту 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про ліквідацію Окружного адміністративного суду міста Києва та утворення

Київського міського окружного адміністративного суду” щодо забезпечення розгляду адміністративних справ» (далі – Закон № 3863) [7].

Своєю чергою, на виконання вимог Закону № 3863 Державною судовою адміністрацією України 16 вересня 2024 року затверджено наказ № 399 «Про затвердження Порядку передачі судових справ, нерозглянутих Окружним адміністративним судом міста Києва» [8].

У пояснювальній записці до ухваленого Закону № 3863 вказано деякі статистичні дані:

«Згідно з статистичними показниками середньорічного навантаження окремих судів, у провадженні Київського окружного адміністративного суду у 2021 році перебувало 28 620 справ і матеріалів, у 2022 році – 24 423 справи і матеріали; у провадженні Окружного адміністративного суду міста Києва упродовж цих періодів перебувало 76 729 та 60 631 справа і матеріал відповідно. Це одні з найбільших показників серед окружних адміністративних судів при стабільно високому рівні надходження до них нових позовів та інших процесуальних документів щомісяця» [9].

Станом на дату набрання чинності Законом № 2825-IX року в Окружному адміністративному суді міста Києва працював 51 суддя, у Київському окружному адміністративному суді – 26 суддів. Так, після передачі Київському окружному адміністративному суду справ, що були підсудні ліквідованому Окружному адміністративному суду міста Києва та тривалою процедурою, яка передуватиме утворенню Київського міського окружного адміністративного суду, навантаження на Київській окружний адміністративний суд загалом та кожного суддю зокрема збільшилося в декілька разів, ставши фізично й технічно непомірним для ефективного та своєчасного не лише розгляду справ, а й навіть їх первинної реєстрації, що призвело до ускладнення роботи суду та неможливості забезпечення їх розгляду суддями в розумні строки [9].

Відповідно до статті 55 Конституції України, права і свободи людини і громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Згідно зі статтею 64 Конституції України не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені, зокрема, її статтею 55.

Є загальновідомою правова позиція Конституційного Суду України, за якою «звуження змісту прав

і свобод означає зменшення ознак, змістовних характеристик можливостей людини, які відображаються відповідними правами та свободами, тобто якісних характеристик права. Звуження обсягу прав і свобод – це зменшення кола суб’єктів, розміру території, часу, розміру або кількості благ чи будь-яких інших кількісно вимірюваних показників використання прав і свобод, тобто їх кількісної характеристики» (абзац шостий пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005).

У Рішенні від 28 квітня 2009 року № 9-рп/2009 Конституційний Суд України, вказуючи на недопустимість звуження змісту та обсягу наявних прав і свобод, що об’єктивно призведе до погіршення становища особи в суспільстві через їх обмеження, зробив концептуальне застереження органам державної влади про те, що невиконання державою своїх зобов’язань призводить до порушення принципів правової держави, ставить громадян у нерівні умови, підриває принцип довіри особи до держави (абзац п’ятий пункту 5 мотивувальної частини).

Усе вищевказане повною мірою належить до розглядуваної ситуації зі здійсненням правосуддя в Київському окружному адміністративному суді.

Висновки. Громадяни України, які обіймають керівні посади в нашій державі, є осудними, адже є відповідні вимоги при обранні на посаду Президента України, народного депутата України тощо. За таких умов ліквідацію Окружного адміністративного суду міста Києва можна розцінювати тільки як умисне діяння, на шкоду правам, свободам та законним інтересам громадян України, мешканців міста Києва та Київської області.

Крім того, необхідно вказати, що ліквідація Окружного адміністративного суду міста Києва шкодить інтересам держави. Адже позивачами в адміністративному суді можуть бути не лише громадяни, а й органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

А це вже «зовсім інша стаття» (аналогія з кримінальною відповідальністю за крадіжку особистого та державного майна згідно Кримінального кодексу України 1960 року). У відомі часи подібні дії кваліфікувалися як шкідництво, а відповідальність за їх скоєння була досить суворою.

З огляду на все вищевказане, слід констатувати, що держава, декларуючи безбар’єрне середовище в усіх сферах життєдіяльності суспільства і держави, сама створює бар’єри, зокрема, у сфері правосуддя.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар’єрного простору в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 р. № 366. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.11.2025 р.).
2. Журавська О. Безбар’єрність – це і забезпечення безперешкодного і вільного доступу громадян до правосуддя. 2023. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/olena-zuravska-bezbarernist-ce-zabezpecenna-bezpereskodnogo-i-vilnogo-dostupu-gromadan-do-pravosudda> (дата звернення: 28.11.2025 р.).
3. Про ліквідацію Окружного адміністративного суду міста Києва та утворення Київського міського окружного адміністративного суду : Закон України від 13.12.2022 р. № 2825. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2825-IX#Text> (дата звернення: 28.11.2025 р.).
4. До уваги відвідувачів Київського окружного адміністративного суду. URL: <https://adm.ko.court.gov.ua/sud1070/pres-centr/news/1457935/> (дата звернення: 28.11.2025 р.).
5. Окружні адміністративні суди за даними звітності за 9 місяців 2025 року. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/documents/109> (дата звернення: 28.11.2025 р.).
6. Ухвала Київського окружного адміністративного суду від 13.11.2023 р. у справі № 640/6925/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114867291> (дата звернення: 28.11.2025 р.).
7. Про внесення змін до пункту 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про ліквідацію Окружного адміністративного суду міста Києва та утворення Київського міського окружного адміністративного суду» щодо забезпечення розгляду адміністративних справ : Закон України від 16.07.2024 р. № 3863. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3863-20#n2> (дата звернення: 28.11.2025 р.).

8. Про затвердження Порядку передачі судових справ, нерозглянутих Окружним адміністративним судом міста Києва : наказ Державної судової адміністрації України від 16.09.2024 р. № 399. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0399750-24#Text> (дата звернення: 28.11.2025 р.).

9. Про внесення змін до пункту 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про ліквідацію Окружного адміністративного суду міста Києва та утворення Київського міського окружного адміністративного суду» щодо забезпечення розгляду адміністративних справ : проект Закону України (реєстр. № 10244 від 10.11.2023 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=10244&conv=9> (дата звернення: 28.11.2025 р.).

References

1. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku: rozporiadzhenia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14.04.2021. [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the National Strategy for Creating a Barrier-Free Space in Ukraine for the Period Until 2030» from 14.04.2021]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (data zvernennia: 28.11.2025 r.) [in Ukrainian].

2. Zhuravska, O. (2023). Bezbariernist – tse i zabezpechennia bezpereshkodnoho i vilnoho dostupu hromadian do pravosuiddia [Barrier-free is also ensuring unhindered and free access of citizens to justice]. Retrieved from <https://rsu.gov.ua/ua/news/olena-zuravska-bezbarernist-ce-zabezpecenna-bezpereshkodnoho-i-vilnoho-dostupu-gromadan-do-pravosuiddia> (data zvernennia: 28.11.2025 r.) [in Ukrainian].

3. Pro likvidatsiiu Okruzhnoho administratyvnoho sudu mista Kyieva ta utvorennia Kyivskoho miskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu: Zakon Ukrainy vid 13.12.2022 r. № 2825. [The Law of Ukraine “On the liquidation of the District Administrative Court of the city of Kyiv and the formation of the Kyiv City District Administrative Court”]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2825-IX#Text> (data zvernennia: 28.11.2025 r.) [in Ukrainian].

4. Do uvahy vidviduvachiv Kyivskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu [To the attention of visitors to the Kyiv District Administrative Court]. Retrieved from: <https://adm.ko.court.gov.ua/sud1070/pres-centr/news/1457935/> (data zvernennia: 28.11.2025 r.) [in Ukrainian].

5. Okruzhni administratyvni sudy za danymy zvitnosti za 9 misiatsiv 2025 roku [District administrative courts according to reporting data for 9 months of 2025]. Retrieved from: <http://rsu.gov.ua/ua/documents/109> (data zvernennia: 28.11.2025 r.) [in Ukrainian].

6. Ukhvala Kyivskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu vid 13.11.2023 r. u spravi № 640/6925/22 [Resolution of the Kyiv District Administrative Court dated 11/13/2023 in case No. 640/6925/22]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114867291> (data zvernennia: 28.11.2025 r.) [in Ukrainian].

7. Pro vnesennia zmin do punktu 2 rozdilii II “Prykintsevi ta perekhidni polozhennia” Zakonu Ukrainy “Pro likvidatsiiu Okruzhnoho administratyvnoho sudu mista Kyieva ta utvorennia Kyivskoho miskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu” shchodo zabezpechennia rozghliadu administratyvnykh sprav: Zakon Ukrainy vid 16.07.2024 r. № 3863. [The Law of Ukraine “On amendments to paragraph 2 of section II “Final and transitional provisions” of the Law of Ukraine “On the liquidation of the District Administrative Court of the city of Kyiv and the formation of the Kyiv City District Administrative Court” regarding ensuring the consideration of administrative cases”]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3863-20#n2> (data zvernennia: 28.11.2025 r.) [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia Poriadku peredachi sudovykh sprav, nerozghlianutykh Okruzhnym administratyvnym sudom mista Kyieva: nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy vid 16.09.2024 r. № 399. [On approval of the Procedure for the transfer of court cases not considered by the District Administrative Court of the city of Kyiv: Order of the State Judicial Administration of Ukraine dated September 16, 2024 No. 399]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0399750-24#Text> (data zvernennia: 28.11.2025 r.) [in Ukrainian].

9. Pro vnesennia zmin do punktu 2 rozdilii II “Prykintsevi ta perekhidni polozhennia” Zakonu Ukrainy “Pro likvidatsiiu Okruzhnoho administratyvnoho sudu mista Kyieva ta utvorennia Kyivskoho miskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu” shchodo zabezpechennia rozghliadu administratyvnykh sprav: Proekt Zakonu Ukrainy (reiestr. № 10244 vid 10.11.2023 r.). [On amendments to paragraph 2 of section II “Final and transitional provisions” of the Law of Ukraine “On the liquidation of the District Administrative Court of the city of Kyiv and the formation of the Kyiv City District Administrative Court” regarding ensuring the consideration of administrative cases: Draft Law of Ukraine (reg. No. 10244 dated 10.11.2023)]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=10244&conv=9> (data zvernennia: 28.11.2025 r.) [in Ukrainian].

Volokh Oleksandr,

Candidate of Law,

Associate Professor at the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology

(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0540-3335>

ACCESSIBILITY ISSUES IN UKRAINIAN ADMINISTRATIVE JUDICIARY

The problems of the possibility of realizing constitutional human and civil rights and freedoms in Ukraine have been re-echoed in the context of the National Strategy for Creating a Barrier-Free Space in Ukraine for the Period Until 2030, adopted in 2021. As of today, this Strategy is in effect as amended by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 25, 2025 No. 294-p.

As noted in the introduction to the Strategy, "in accordance with the Constitution of Ukraine, a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized as the highest social value in Ukraine. At the same time, many citizens of Ukraine face a number of barriers in realizing their rights... The lack of a barrier-free environment not only creates problems for millions of citizens, but also leads to a general deterioration in the well-being of every person."

According to the definition of the term "barrier-free" provided at the beginning of the Strategy (Section I "General Provisions"), the Government calls it "a general approach to the formation and implementation of state policy to ensure unhindered access of all population groups to various spheres of life".

Although in the current version, outlining the structure of the Strategy, the Government reduces the number of areas of its implementation to a certain minimum, and it is more difficult to talk about the possibilities of citizens overcoming "barriers in the exercise of their rights":

"The Strategy consists of two main levels – framework conditions for barrier-free access and barrier-free standards.

The first level determines the accessibility of physical, informational and digital infrastructure for a person, participation in socio-political processes and opportunities for self-realization.

The second level focuses on creating conditions for barrier-free access in the spheres of education and economic activity (employment and entrepreneurship)".

That is, in fact, from 2025 the government of Ukraine plans to "overcome barriers" only in the areas of education, employment and entrepreneurship.

A comparative analysis of the two versions of the Strategy indicates an excessive narrowing of the government's spheres of life to which unhindered access must be ensured.

We are absolutely convinced that the meaning of the phrase "unhindered access of all population groups to various spheres of life" should also include unhindered access to justice.

On the other hand, starting from December 15, 2022 and until today, the right of citizens – residents of the city of Kyiv and the Kyiv region – to access justice through administrative proceedings has been violated.

Key words: accessibility, justice, judicial proceedings, access to court, court case.

Дата першого надходження статті до видання: 02.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 342.951

DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-85-91

Кіблик Дар'я Володимирівна,

доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності НПУ
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кривиницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2518-7647>

Данілов Сергій Олександрович,

доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності НПУ
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кривиницький)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-4646-3339>

Кіцул Юрій Степанович,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності НПУ
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кривиницький)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5997-0916>

ЕВОЛЮЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ВІД ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН ДО ПРАВАЗАСТОСОВНИХ ВИКЛИКІВ

У статті здійснено комплексний аналіз еволюції адміністративно-правової відповідальності за домашнє насильство в Україні крізь призму змін ст. 173-2 КУпАП. Досліджено юридичний склад адміністративного правопорушення, розкрито особливості об'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін, суб'єкта правопорушення. Проаналізовано проблеми правозастосування та судової практики, визначено типові помилки кваліфікації. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавчої техніки й підвищення ефективності протидії домашньому насильству.

Ключові слова: домашнє насильство, кривдник, об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона, адміністративне правопорушення, склад адміністративного правопорушення.

Постановка проблеми. Проблема домашнього насильства набула законодавчого оформлення в Україні з ухваленням у 2001 році Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», який уперше на нормативному рівні закріпив поняття «насильство в сім'ї» та визначив механізми протидії цьому явищу. Подальший розвиток правового регулювання відбувся у 2003 році з введенням до КУпАП статті 173-2 «Вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису», що

утворило новий юридичний склад адміністративного правопорушення. Однак динамічний розвиток суспільних відносин, імплементація міжнародних стандартів захисту прав людини, ратифікація Україною Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), а також необхідність адаптації законодавства до сучасних соціально-економічних умов зумовили необхідність неодноразового перегляду

змісту зазначеної статті. За період дії ст. 173-2 КУпАП вона зазнала шести редакцій, які торкнулися як назви, так і змісту норми, що свідчить про складність і багатоаспектність проблеми правового регулювання відповідальності за домашнє насильство. Остання редакція статті, внесена Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 22 травня 2024 року № 3733-IX, суттєво змінила підходи до кваліфікації та визначення ознак складу правопорушення. Зокрема, уточнено поняття домашнього насильства, введено нові кваліфікувальні ознаки, що потребує переосмислення юридичного складу цього адміністративного проступку. З огляду на зазначене, актуалізується необхідність комплексного наукового аналізу чинної редакції ст. 173-2 КУпАП з метою виявлення особливостей її правозастосування, типових помилок у правоохоронній практиці та напрямів удосконалення законодавчої техніки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання адміністративно-правової відповідальності за вчинення домашнього насильства неодноразово в різні роки ставали предметом наукових досліджень українських правознавців, серед яких К. А. Гурковська, О. Д. Коломоєць, О. В. Ковальова, О. М. Мердова, М. А. Нерода, Т. В. Хуторянська та інші. Водночас значні законодавчі зміни суттєво трансформували підходи до розуміння та кваліфікації домашнього насильства. Це зумовлює необхідність переосмислити раніше сформульовані наукові положення та виробити нові підходи до тлумачення складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, з урахуванням сучасних правозастосовних реалій і міжнародних стандартів захисту прав людини.

Метою дослідження є комплексний аналіз юридичного складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, з урахуванням усіх внесених законодавцем змін, виявлення проблемних аспектів правозастосування та формулювання пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання.

Вклад основного матеріалу. Визначення об'єкта адміністративного правопорушення є ключовим для правильної кваліфікації діяння та розмежування суміжних складів правопорушень. Стаття 173-2 КУпАП міститься в главі 14, що присвячена адміністративним правопорушенням, які посягають на громадський порядок і громадську безпеку, однак таке законодавче розташування статті не відповідає дійсній правовій природі об'єкта правопорушення. Як слушно зазначають дослідники, родовим об'єктом аналізованого правопорушення є не суспільні відносини у сфері забезпечення громадського порядку і громадської безпеки, а суспільні відносини у сфері захисту прав громадян [1; 2; 3, с. 92; 4, с. 77]. Правова норма ст. 173-2 КУпАП спрямована на захист комплексу прав осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», зокрема: права на безпеку та захист від насильства; права на фізичну та психологічну недоторканність; права на гідне сімейне життя без жорстокого поводження; економічних прав у межах сімейних відносин. Відповідно, безпосереднім об'єктом правопорушення є фізичне, психічне здоров'я та економічне благополуччя осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [5], як складники конституційного права на життя, здоров'я та гідність. Домашнє насильство, навіть

якщо воно відбувається в публічному просторі, не має на меті та не призводить до дестабілізації суспільного життя загалом. Натомість воно завдає шкоди конкретній особі в межах особистих, сімейних чи родинних відносин, порушуючи її фундаментальні права на життя, здоров'я, гідність і недоторканність.

Як відомо, відповідно до положень Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», дія законодавства в цій сфері не залежить від факту спільного проживання кривдника та потерпілого й охоплює низку категорій осіб, визначених у ст. 3 названого нормативно-правового акта [5]. Знання цих категорій має принципове значення для кваліфікації адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, та визначення потерпілої(-их) особи(-і), які є обов'язковою ознакою для названої категорії справ.

Особливого значення для кваліфікації адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, має саме об'єктивна сторона, яка знаходить своє відображення в диспозиціях її частин. Після внесення у 2024 році змін частина 1 зазначеної статті передбачає відповідальність за вчинення домашнього насильства, тобто умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого; частина 2 – за діяння, передбачене частиною першою цієї статті, вчинене стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи; частина 3 – за повторне протягом року вчинення порушення, передбаченого частинами першою або другою цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню [6]. Отже, протиправне діяння може виражатися як у формі активних дій або пасивної бездіяльності, спрямованих на завдання шкоди особам, визначеним у ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Конкретні прояви вчинення насильства фізичного, психологічного чи економічного характеру докладно описані в ч. 1 ст. 1 названого закону й повинні встановлюватися в межах предмета доказування кожного факту домашнього насильства, «під час якого правозастосувач повинен з'ясувати характер і зміст діяння, встановити всі елементи складу адміністративного правопорушення, як об'єктивні, так і суб'єктивні, у тому числі факультативні, які мають значення для певної справи» [7, с. 34].

Принциповим для розуміння об'єктивної сторони є те, що законодавець чітко визначив матеріальний характер складу правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП. Це означає, що для кваліфікації діяння як домашнього насильства обов'язковим є встановлення факту завдання шкоди фізичному або психічному здоров'ю потерпілого. Настання шкідливих наслідків є конститутивною ознакою складу правопорушення, без якої адміністративна відповідальність не настає.

Шкода для потерпілого повинна бути безпосереднім результатом здійснених кривдником дій, що характеризуються ознаками домашнього насильства. Установлення причинно-наслідкового зв'язку між діянням та наслідками є обов'язковою умовою кваліфікації правопорушення. За характером шкідливого впливу наслідки поділяються на матеріальні (майнова та фізична шкода) й нематеріальні (моральна шкода, психологічна травма) [8, с. 256, 258].

Проблемою правозастосування є визначення ступеня та характеру наслідків, оскільки деякі форми насильства, зокрема психологічний тиск та економічні обмеження, можуть бути важко піддаваними об'єктивній оцінці та кваліфікації. Це створює простір для суб'єктивних оцінок правозастосовників та може призводити до непослідовності судової практики.

Факультативні ознаки об'єктивної сторони, закріплені законодавцем у конкретній правовій нормі, також можуть мати кваліфікувальне значення для правильної оцінки діяння. До таких ознак належать час, місце, спосіб і засоби вчинення правопорушення. Для кваліфікації за ст. 173-2 КУпАП визначальне значення мають місце (у межах приватного життя, сімейного оточення), спосіб (фізичний, психологічний чи економічний вплив) і засоби вчинення правопорушення (фізична сила, погрози, економічні обмеження). Час вчинення правопорушення, як правило, не є кваліфікувальною ознакою, проте може мати значення для встановлення систематичності насильницької поведінки та оцінки ступеня суспільної небезпеки діяння.

Особливої уваги заслуговує аналіз формулювання ч. 2 ст. 173-2 КУпАП, яка встановлює відповідальність за вчинення діяння, передбаченого частиною першою цієї статті, стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або в присутності малолітньої чи неповнолітньої особи, або особою, яка раніше вчинила одне з діянь, передбачених частиною першою цієї статті.

З погляду юридичної техніки, окреме згадування понять «малолітня особа» та «неповнолітня особа» викликає обґрунтовані запитання щодо доцільності такого законодавчого рішення. З одного боку, очевидним є прагнення законодавця посилити відповідальність за насильницькі дії щодо дітей як особливо вразливої категорії населення, що потребує підвищеного правового захисту. З іншого – використання двох окремих термінів там, де достатньо було б одного, створює термінологічну надмірність та ускладнює правозастосування.

Відповідно до Сімейного кодексу України, малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, а неповнолітньою – особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [9]. Водночас Конвенція ООН про права дитини та національне законодавство визначають дитину як особу віком до вісімнадцяти років. Так, обидві категорії (малолітні та неповнолітні особи) охоплюються ширшим поняттям «дитина», використання якого в тексті закону було б логічнішим та відповідало б принципу юридичної економії.

Наявна редакція ч. 2 ст. 173-2 КУпАП створює ситуацію, коли правозастосовник змушений окремо встановлювати, чи є потерпілий малолітньою чи неповнолітньою особою, що не має практичного значення, оскільки кваліфікувальною ознакою є сам факт неповноліття потерпілого, а не конкретна вікова категорія в межах неповноліття. Це свідчить про необхідність законодавчого вдосконалення формулювання норми шляхом заміни словосполучення «малолітня чи неповнолітня особа» єдиним терміном «дитина» або «особа, яка не досягла вісімнадцяти років», що забезпечило б правову визначеність та відповідність принципам законодавчої техніки.

Аналіз судової практики [10–12] свідчить, про досить високий показник закриття судами справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУпАП: у 2022 році – 33 897 (що становить 33,94 % загальної кількості розглянутих справ); у 2023 році – 37 358 (26,93 % загальної кількості розглянутих справ);

у 2024 році – 32 225 (24,17 % загальної кількості розглянутих справ). Причому майже стабільним є показник закритих справ за відсутністю події і складу адміністративного правопорушення: у 2022 році – 10 014 (що становить 10,03 % від загальної кількості розглянутих справ і 29,54 % від загальної кількості закритих справ); у 2023 році – 14 857 (10,7 % від загальної кількості розглянутих справ і 39,77 % від загальної кількості закритих справ); у 2024 році – 14 005 (11 % від загальної кількості розглянутих справ і 43,46 % від загальної кількості закритих справ).

Незважаючи на позитивну динаміку зниження відсотка закритих справ (з 33,94 % до 24,17 %), абсолютні показники залишаються критично високими та свідчать про те, що майже кожна четверта справа завершується закриттям провадження. Це означає, що значна частина зусиль правоохоронних органів та судової системи виявляється неефективною, а потерпілі від домашнього насильства не отримують належного правового захисту. Стабільно високий показник справ, закритих за відсутністю події або складу адміністративного правопорушення, є особливо показовим для оцінки проблем установа юридичного складу правопорушення та свідчить про наявні проблеми на етапі первинної кваліфікації діянь та визначення обов'язкових елементів складу правопорушення. Закриття провадження за відсутністю події адміністративного правопорушення означає, що суд установив: жодних дій або бездіяльності, які описані в матеріалах справи, фактично не відбувалося; описані дії мали місце, але вони не мають ознак протиправності; встановлені дії не можуть бути кваліфіковані як домашнє насильство в розумінні законодавства. Закриття справи за відсутністю складу адміністративного правопорушення свідчить про те, що, незважаючи на наявність певних дій, які могли б формально підпадати під ознаки домашнього насильства, відсутній хоча б один з обов'язкових елементів складу правопорушення: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт або суб'єктивна сторона.

Найбільш вірогідною причиною закриття значної кількості справ є проблеми з доказуванням об'єктивної сторони правопорушення, зокрема:

1. Недоведення факту вчинення діяння. У матеріалах справи відсутні належні докази того, що фізичне, психологічне чи економічне насильство дійсно мало місце. Особливо це стосується психологічного насильства, яке важко зафіксувати документально.

2. Кваліфікаційні помилки працівників поліції, наприклад, кваліфікація не за відповідною частиною ст. 173-2, не зазначення ознаки «повторність», відсутність документального підтвердження «повторності», кваліфікація діяння як адміністративне правопорушення за наявності ознак кримінального правопорушення тощо [13, с. 19].

3. Помилки в оформленні матеріалів справи про адміністративні правопорушення, що не дають підстав установити всі обставини об'єктивної сторони. Наприклад, у протоколі про адміністративне правопорушення викладена суть порушення не відповідає диспозиції ст. 173-2 КУпАП, не містить усіх ознак об'єктивної сторони цього правопорушення, зокрема, не зазначені такі обов'язкові ознаки складу такого правопорушення, як наслідки та причинний зв'язок; до матеріалів справи долучено неякісні документи та їх копії тощо [13, с. 19–20].

З огляду на це, цілком підтримуємо пропозиції науковців, які вважають, що «з метою вирішення проблемних питань судової практики у справах, пов'язаних

з домашнім насильством, на місцевому рівні доцільно періодично організовувати робочі зустрічі або діалогові платформи поліцейських та суддів, в тому числі для обговорення: особливостей доказової бази у справах щодо домашнього насильства; з'ясування причин значної кількості закритих проваджень у зв'язку із відсутністю події і складу правопорушення, а також напрацювання шляхів їх усунення; кола осіб, на яких розповсюджується дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству та документального підтвердження ступеня споріднення кривдника та постраждалої особи; належного способу завірення копій документів, які долучаються до справи тощо. Крім того, доцільно запровадити щорічний аналіз «типових помилок», які допускають поліцейські під час оформлення таких справ, шляхом зокрема моніторингу судових рішень, які містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень (ЄДРСР), результати якого доводити під час службової підготовки, а також курсів підвищення кваліфікації. Для проведення такого аналізу доцільно залучати науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» [14, с. 80–81].

Суб'єкт є центральним елементом складу будь-якого адміністративного правопорушення, зокрема, передбаченого ст. 173-2 КУпАП. Загальними ознаками суб'єкта адміністративного правопорушення є: 1) фізична особа; 2) осудність; 3) досягнення віку адміністративної відповідальності – 16 років.

У науковій літературі обґрунтовано позицію, що суб'єкт адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, є спеціальним [15, с. 132]. Ним можуть бути виключно особи, які перебувають або перебували у певних відносинах з потерпілим: сімейних, родинних або прирівняних до них. Коло таких осіб, як уже зазначалося, визначається спеціальним законодавством про запобігання та протидію домашньому насильству.

Наголосимо, що стать кривдника для кваліфікації правопорушення юридичного значення не має. Кривдником може бути як чоловік, так і жінка, що відповідає принципу гендерної нейтральності адміністративного законодавства.

Згідно з положеннями п. 4 ч. 1 ст. 34 КУпАП, вчинення правопорушення неповнолітнім визнається обставиною, що пом'якшує відповідальність за адміністративне правопорушення. Водночас законодавець у ст. 13 КУпАП установив спеціальне правило: у разі вчинення особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, вони підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах, тобто без застосування пом'якшувальних факторів, пов'язаних з віком.

Додатково слід зазначити, що ст. 24-1 КУпАП регламентує заходи впливу, призначені для корекції поведінки неповнолітніх правопорушників. Однак законодавець унеможливив їх застосування у випадках, коли правопорушення має ознаки домашнього насильства. Така законодавча позиція обґрунтовується тим, що дії 16–17-річної особи, кваліфіковані як домашнє насильство, свідчать про особливо небезпечний характер діяння, яке завдає шкоди не лише окремій особі, а й фундаментальним сімейним цінностям та безпеці найбільш вразливих членів суспільства. Застосування пом'якшувальних заходів, передбачених ст. 24-1 КУпАП, не відповідало б завданню ефективного захисту прав і безпеки членів сім'ї.

Суб'єктивна сторона адміністративного правопорушення відображає внутрішній психічний стан особи, її волю та ставлення до вчиненого діяння і його наслідків. Вина як ключовий елемент суб'єктивної сторони може проявлятися у двох формах: умислі (прямої або непрямої) та необережності (самовпевненості або недбалості). Для встановлення вини необхідно довести, що особа діяла свідомо, передбачаючи наслідки своїх дій та бажаючи або свідомо допускаючи їх настання, або ж допустила порушення через необережність.

Згідно зі ст. 10 КУпАП, адміністративне правопорушення вважається вчиненим умисно, якщо особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки і бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків. Аналіз положень ст. 173-2 КУпАП та спеціального законодавства про запобігання домашньому насильству свідчить, що суб'єктивна сторона цього правопорушення характеризується виключно умисною формою вини, оскільки домашнє насильство визначається законом як умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру [6]. Це означає, що кривдник усвідомлює протиправність своєї поведінки, розуміє, що його дії або бездіяльність завдають чи можуть завдати шкоди фізичному, психічному здоров'ю або економічному благополуччю члена сім'ї, і свідомо вчиняє такі дії або допускає їх настання.

З формального боку теоретично можна уявити ситуацію, коли недбалість одного з подружжя в управлінні сімейним майном може спричинити економічні збитки для іншого члена сім'ї та викликати в останнього психологічні страждання. Однак якщо такі наслідки стали результатом необережності, а не умислу, вони не підпадають під кваліфікацію за ст. 173-2 КУпАП, оскільки відсутня обов'язкова ознака складу правопорушення – умисна форма вини.

Факультативними ознаками суб'єктивної сторони є мотив і мета вчинення правопорушення. Як зазначає О. Р. Ткаченко, більшість дослідників сходяться на думці, що мотив і мету враховують при кваліфікації діяння лише у випадках, коли вони прямо зазначені в диспозиції статті або мають значення для індивідуалізації відповідальності. Мотив визначається як внутрішнє спонукання, що штовхає особу до вчинення певних дій, тоді як мета – це уявний результат, до досягнення якого особа прагне [16, с. 225].

У контексті ст. 173-2 КУпАП мотивом вчинення домашнього насильства може бути усвідомлене внутрішнє спонукання до насильницьких дій, зумовлене потребою: контролювати поведінку та життя членів сім'ї (родичів); утверджувати власну домінуючу позицію в сімейній ієрархії; виражати негативні емоції (гнів, ревності, задрість, незадоволеність); помститися за реальні чи уявні образи; отримати матеріальну вигоду шляхом економічного контролю. Мотив є внутрішнім імпульсом, який спонукає правопорушника до використання фізичного, психологічного чи економічного впливу в сімейно-му середовищі.

Метою вчинення домашнього насильства є досягнення конкретного результату, а саме: встановлення або посилення контролю над жертвою, що проявляється в підпорядкуванні потерпілого волі кривдника; зниження автономії та самостійності потерпілого; створення стану залежності (психологічної, економічної, соціальної) потерпілого від кривдника; завдання шкоди фізичному або психічному здоров'ю потерпілого;

примушування потерпілого до певної поведінки або утримання від певних дій. Досягнення цієї мети дає змогу кривдникові підтримувати власну позицію влади в сімейних стосунках та контролювати життя інших членів сім'ї.

Установлення мотиву та мети, хоч і не є обов'язковим для кваліфікації правопорушення за ст. 173-2 КУпАП, може мати значення для індивідуалізації адміністративного стягнення та застосування додаткових заходів протидії домашньому насильству.

Висновки. Проведене дослідження юридичного складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, дає змогу зробити такі висновки теоретичного та практичного характеру.

Еволюція правової норми, яка зазнала шести редакцій з моменту її запровадження у 2003 році, відображає процес адаптації законодавства до сучасних стандартів захисту прав людини та міжнародних зобов'язань України у сфері протидії домашньому насильству. Чинна редакція статті характеризується розширеним підходом до визначення форм домашнього насильства й посиленням превентивної функції адміністративної відповідальності.

Системний аналіз об'єкта правопорушення засвідчив невідповідність між його фактичним розміщенням у главі 14 КУпАП (правопорушення, що посягають на громадський порядок) та реальною правовою природою. Родовим об'єктом є суспільні відносини у сфері захисту прав громадян, а безпосереднім – фізичне, психічне здоров'я та економічне благополуччя членів сім'ї. Така систематизаційна невідповідність створює підстави для законодавчого перегляду структури КУпАП з метою забезпечення логічної узгодженості та системності кодифікованого акта.

Об'єктивна сторона правопорушення характеризується складністю та багатоаспектністю, охоплюючи три форми насильства: фізичне, психологічне й економічне. Матеріальний склад правопорушення вимагає обов'язкового встановлення шкідливих наслідків та причинно-наслідкового зв'язку між діянням і наслідками. Однак на практиці виникають значні труднощі з доказуванням психологічного та економічного насильства, що потребує розробки методичних рекомендацій для правоохоронних органів щодо фіксації

таких форм насильства, зокрема із залученням психологів, соціальних працівників і використанням аудіо- та відеофіксації.

Суб'єктом правопорушення є осудна фізична особа, яка досягла 16-річного віку та перебуває у визначених законом відносинах із потерпілим. Установлення спеціального суб'єкта є обов'язковою умовою кваліфікації, що підтверджується судовою практикою. Законодавче виключення застосування до неповнолітніх кривдників заходів, передбачених ст. 24-1 КУпАП, свідчить про визнання особливої суспільної небезпеки домашнього насильства та необхідність жорсткого правового реагування навіть щодо осіб віком 16–17 років.

Суб'єктивна сторона характеризується виключно умисною формою вини, що відрізняє домашнє насильство від інших адміністративних правопорушень і підкреслює усвідомлений характер завдання шкоди. Мотив (контроль, домінування, вираження негативних емоцій) та мета (встановлення влади, завдання шкоди) є факультативними ознаками, однак їх установлення має вагоме значення для розуміння механізму вчинення правопорушення та індивідуалізації відповідальності.

Редакція ч. 2 ст. 173-2 КУпАП, яка передбачає відповідальність за вчинення діяння щодо «малолітньої чи неповнолітньої особи», містить термінологічну надмірність. Ураховуючи, що обидві категорії охоплюються поняттям «дитина» згідно з Конвенцією ООН про права дитини та національним законодавством, доцільним є використання єдиного терміна «дитина» або «неповнолітня особа». Така зміна забезпечить правову визначеність, усуне плеоназм та узгодить термінологію з іншими нормативними актами.

Перспективами подальших досліджень є: розробка методичних рекомендацій для працівників поліції щодо документування різних форм домашнього насильства; вивчення зарубіжного досвіду адміністративної відповідальності за домашнє насильство з метою імплементації ефективних практик; аналіз співвідношення адміністративної та кримінальної відповідальності за домашнє насильство та розробка критеріїв розмежування; дослідження ефективності застосування обмежувальних заходів та їх впливу на зниження рецидиву домашнього насильства.

Список використаних джерел

1. Науково-практичний коментар до ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/КК007638> (дата звернення: 09.10.2025).
2. Бурлак М. Процесуальні недоліки на досудовій стадії у справах про адміністративні правопорушення за ч. 1 ст. 173-2 КУпАП та їх наслідки. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/procesualni-nedoliki-na-dosudovii-stadiyi-u-spravah-pro-adminpravoporogusennia-za-c-1-st-173-2-kupap-ta-yix-naslidki> (дата звернення: 09.10.2025).
3. Хуторянська Т. В. Загальна характеристика юридичного складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 91–96.
4. Чишко К. О. Адміністративно-правова кваліфікація правопорушень у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки : монографія. Харків : Панов, 2017. 232 с.
5. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України № 2229-VIII від 07 грудня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 09.10.2025).
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#n702> (дата звернення: 10.10.2025).
7. Мердова О. М., Умрихіна І. О., Дронік Д. С. Визначення предмета та меж доказування у справах про притягнення осіб до адміністративної відповідальності. *Правовий часопис Донбасу*. 2025. № 3. С. 33–39. DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2025-92-33-39>.
8. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
9. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 10.10.2025).

10. Звіт судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення за 2022 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-p%20_%204-%202022.xls (дата звернення: 11.10.2025).
11. Звіт судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення за 2023 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-p_4-2023.xls (дата звернення: 11.10.2025).
12. Звіт судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення за 2024 рік. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/main_site/zvit_2024/1-%D0%BF_4.2024.xls (дата звернення: 11.10.2025).
13. Документування адміністративних правопорушень, передбачених статтею 173-2 КУпАП (за результатами аналітичного дослідження постанов районних судів м. Маріуполь): наук.-практ. реком. / С. С. Вітвіцький, О. М. Мердова, О. О. Светлічна. Маріуполь : Донецький державний університет внутрішніх справ, 2021. 30 с.
14. Напрями та шляхи вдосконалення діяльності органів і підрозділів Національної поліції України щодо протидії домашньому насильству та взаємодії з цього питання з органами державної влади та громадськими організаціями: наук.-метод. реком. / за заг. ред. В. Г. Дрозд, В. Б. Коби, О. В. Ковальової. Одеса : Департамент забезпечення діяльності Голови Національної поліції України. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 270 с.
15. Нерода М. А. Особливості визначення суб'єкта адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення. *Держава та регіони. Серія Право*. 2022. № 4 (78). С. 130–134. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.4.18>
16. Ткаченко О. Р. Мотив і мета адміністративних правопорушень. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С. 224–227.

References

1. Naukovo-praktychnyi komentar do st. 173-2 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Scientific and practical commentary on Article 173-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses]. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/KK007638> (data zvernennia: 09.10.2025) [in Ukrainian].
2. Burlak, M. Protsesualni nedoliki na dosudovii stadii u spravakh pro administratyvni pravoporushennia za ch. 1 st. 173-2 KUpAP ta yikh naslidky. [Procedural deficiencies at the pre-trial stage in cases of administrative offenses under Part 1 of Article 173-2 of the Code of Administrative Offenses and their consequences]. Retrieved from <https://www.hsa.org.ua/blog/procesualni-nedoliki-na-dosudovii-stadiyi-u-spravakh-pro-adminpravoporushennia-za-c-1-st-173-2-kupap-ta-yix-naslidki> (data zvernennia: 09.10.2025) [in Ukrainian].
3. Khutorińska, T.V. (2014). Zahalna kharakterystyka yurydychnoho skladu administratyvnoho pravoporushennia, peredbachenoho st. 173-2 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. [General characteristics of the legal structure of an administrative offense provided for in Article 173-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 73, 91–96 [in Ukrainian].
4. Chyshko, K.O. (2017). Administratyvno-pravova kvalifikatsiia pravoporushen u sferi zabezpechennia hromadskoho poriadku ta hromadskoi bezpeky [Administrative and legal classification of offenses in the field of public order and public safety]: monohrafiia. Kharkiv : Panov [in Ukrainian].
5. Pro zapobihannia ta protydiiu domashnomu nasylstvu [On preventing and combating domestic violence]: Zakon Ukrainy № 2229-VIII vid 07 hrud. 2017 r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (data zvernennia: 09.10.2025). [in Ukrainian].
6. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Administrative Offenses of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 07 hrud. 1984 r. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#n702> (data zvernennia: 21.05.2025) [in Ukrainian].
7. Merdova, O.M., Umrykhina, I.O., Dronik, D.S. (2025). Vyznachennia predmeta ta mezh dokazuvannia u spravakh pro prytiahnennia osib do administratyvnoi vidpovidalnosti [Determination of the subject matter and limits of evidence in cases involving bringing persons to administrative responsibility]. *Pravovyi chasopys Donbasu*, 3, 33–39. <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2025-92-33-39> [in Ukrainian].
8. Kolpakov, V.K. (2008) Administratyvna vidpovidalnist (administratyvno-deliktne pravo) [Administrative liability (administrative tort law)]: navch. posib. Kyiv : Yurinkom Inter [in Ukrainian].
9. Simeyniy kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 10 sich. 2002 r. № 2947-III. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (data zvernennia: 10.10.2025). [in Ukrainian].
10. Zvit sudiv pershoi instantsii shchodo rozghliadu sprav pro administratyvni pravoporushennia za 2022 rik [Report of courts of first instance on the consideration of cases of administrative offenses for 2022]. Retrieved from https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-p%20_%204-%202022.xls (data zvernennia: 11.10.2025) [in Ukrainian].
11. Zvit sudiv pershoi instantsii shchodo rozghliadu sprav pro administratyvni pravoporushennia za 2023 rik [Report of courts of first instance on the consideration of cases of administrative offenses for 2023]. Retrieved from https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-p_4-2023.xls (data zvernennia: 11.10.2025) [in Ukrainian].
12. Zvit sudiv pershoi instantsii shchodo rozghliadu sprav pro administratyvni pravoporushennia za 2024 rik [Report of courts of first instance on the consideration of cases of administrative offenses for 2024]. Retrieved from https://court.gov.ua/storage/portal/main_site/zvit_2024/1-%D0%BF_4.2024.xls (data zvernennia: 11.10.2025) [in Ukrainian].
13. Dokumentuvannia administratyvnykh pravoporushen, peredbachenykh statteiu 173-2 KUpAP (za rezultatamy analitychnoho doslidzhennia postanov raionnykh sudiv m. Mariupol) [Documentation of administrative offenses provided for in Article 173-2 of the Code of Administrative Offenses (based on the results of an analytical study of the decisions of district courts of Mariupol)]: nauk.-prakt. rekom. / S.S. Vitvitsky, O.M. Merdova, O.O. Svetlichna. (2021). Mariupol: Donetsk State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
14. Napriamy ta shliakhy vdoskonalennia diialnosti orhaniv i pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy shchodo protydii domashnomu nasylstvu ta vzaiemodii z tsoho pytannia z orhanamy derzhavnoi vlady ta hromadskymy orhanizatsiiamy [Areas and ways to improve the activities of the National Police of Ukraine and its departments in combating domestic violence and cooperating with state authorities and civil society organizations on this issue]: nauk.-metod. rekom. / za zah. red. V.H. Dрозd,

V.B. Koby, O.V. Kovalovoi. (2024). Odesa : Departament zabezpechennia diialnosti Holovy Natsionalnoi politsii Ukrainy. Odesa : Vydavnytstvo "Yurydyka" [in Ukrainian].

15. Neroda, M.A. (2022). Osoblyvosti vyznachennia subiekta administratyvnoho pravoporushennia, peredbachenoho statteiu 173-2 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Peculiarities of determining the subject of an administrative offense, provided for in Article 173-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses]. *Derzhava ta rehiony. Seriia Pravo*, 4 (78), 130–134. <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.4.18> [in Ukrainian].

16. Tkachenko, O.R. (2015). Motyv i meta administratyvnykh pravoporushen. [Motive and purpose of administrative offenses]. *Porivnialno-analitychne parvo*, 5, 224–227 [in Ukrainian].

Kiblik Daria,

Doctor of Philosophy in Law,

Associate Professor at the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Faculty of Training Specialists for Preventive Activities Units of the National Police of Ukraine

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2518-7647>

Danilov Sergey,

Doctor of Philosophy in Law,

Associate Professor at the Department of Administrative and Legal Disciplines,

Faculty of Training Specialists for Preventive Activity Units, National Police University

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-4646-3339>

Kitsul Yurii,

Candidate of Law,

Associate Professor at the Department of Administrative and Legal Disciplines,

Faculty of Training Specialists for Preventive Activity Units of the National Police

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5997-0916>

THE EVOLUTION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RESPONSIBILITY FOR DOMESTIC VIOLENCE: FROM LEGISLATIVE CHANGES TO LAW ENFORCEMENT CHALLENGES

The article examines the legal composition of the administrative offense of domestic violence under Article 173-2 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine. The study analyzes the evolution of the legal norm, which has undergone six revisions since its introduction in 2003, reflecting the adaptation of legislation to modern human rights protection standards and Ukraine's international obligations in combating domestic violence.

The research reveals a discrepancy between the article's placement in Chapter 14 of the Code (offenses against public order) and its actual legal nature. The generic object of the offense is social relations in the sphere of protection of citizens' rights, while the immediate object is the physical, mental health and economic well-being of family members. The objective side is characterized by three forms of violence: physical, psychological and economic, with mandatory establishment of harmful consequences and causal relationship.

The subject of the offense is a sane natural person who has reached 16 years of age and is in legally defined relationships with the victim. The subjective side is characterized exclusively by intent, distinguishing domestic violence from other administrative offenses.

Statistical analysis of judicial practice demonstrates critical problems: in 2024, 24.17% of cases were closed, with 43.46% of closed cases being dismissed due to absence of the event or elements of the offense. This indicates systematic deficiencies in documenting offenses by police and difficulties in establishing mandatory elements of the offense composition.

The study identifies terminological redundancy in Part 2 of Article 173-2 regarding "minor or juvenile person" and proposes using the unified term "child". Prospects for further research include developing methodological recommendations for police officers and studying foreign experience in administrative liability for domestic violence.

Key words: domestic violence, perpetrator, object, objective side, subject, subjective side, administrative offense, components of an administrative offense.

Дата першого надходження статті до видання: 24.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 342.7

DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-92-95

Конарєва Ганна Олегівна,

кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри адміністративного права та процесу
навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3000-5737>

Морозов Євген Євгенійович,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри адміністративного права та процесу
навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4200-929X>

Полтавець Андрій Анатолійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права та процесу
навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9011-8480>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу адміністративно-правового статусу Державної міграційної служби України. Розкрито поняття та особливості Державної міграційної служби України як центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну міграційну політику, визначено її сервісний характер. Проаналізовано норми Положення про Державну міграційну службу України, запропоновано внесення змін до нього. Розглянуто підходи вчених до поняття та структури адміністративно-правового статусу Державної міграційної служби України. Визначено, що елементами адміністративно-правового статусу Державної міграційної служби України є завдання та функції, компетенція (предмети відання та повноваження), відповідальність.

Ключові слова: Державна міграційна служба України, адміністративно-правовий статус, міграційна політика, повноваження органів виконавчої влади, адміністративні послуги.

Постановка проблеми. Міграційна політика кожної держави відіграє визначальну роль у процесах її розвитку, впливає на регулювання й ефективний розподіл трудового потенціалу, забезпечує збереження національної самобутності, а також сприяє дотриманню принципів расової та релігійної толерантності й недопущенню дискримінації. У цьому контексті особливого значення набуває діяльність Державної міграційної служби

України як центрального органу виконавчої влади, на який покладено завдання з реалізації державної міграційної політики, забезпечення правового статусу іноземців та осіб без громадянства, протидії нелегальній міграції, а також оформлення й видачі документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України. Ефективність виконання зазначених функцій значною мірою залежить від чіткого нормативного

закріплення адміністративно-правового статусу цього органу, визначення його компетенції, прав та обов'язків, а також механізмів взаємодії з іншими суб'єктами публічної адміністрації.

Актуальність дослідження адміністративно-правового статусу Державної міграційної служби України обумовлена динамічними змінами міграційного законодавства, а також необхідністю приведення національних правових механізмів у відповідність до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини. Водночас у науковій літературі питання комплексного аналізу адміністративно-правового статусу Державної міграційної служби України залишаються дискусійними та потребують подальшого системного осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Адміністративно-правовий статус Державної міграційної служби України був предметом дослідження таких науковців як В. Репело, А. Омельченко, М. Єфремова, А. Максименко, Д. Гурін, проте з огляду на сьогодення це питання потребує актуалізації.

Метою статті є дослідження адміністративно-правового статусу Державної міграційної служби України, визначення його структурних елементів, а також окреслення проблемних аспектів правового регулювання діяльності зазначеного органу в сучасних умовах розвитку адміністративного права України.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правовий статус Державної міграційної служби України визначено Положенням про Державну міграційну службу України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 360. Відповідно до Положення Державна міграційна служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [1].

Оскільки Державна міграційна служба України є центральним органом виконавчої влади вважаємо доцільним розглянути загальні вимоги щодо організації, повноважень та порядку діяльності центральних органів виконавчої влади України, визначені Законом України «Про центральні органи виконавчої влади».

Відповідно до ч. 1 ст. 17 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» основними завданнями центральних органів виконавчої влади є:

- 1) надання адміністративних послуг;
- 2) здійснення державного нагляду (контролю);
- 3) управління об'єктами державної власності;
- 4) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики на розгляд міністрів, які спрямовують та координують їх діяльність;
- 5) здійснення інших завдань, визначених законами України [2].

Положенням про Державну міграційну службу України визначено два основні завдання Державної міграційної служби України:

- 1) реалізація державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів;

- 2) внесення на розгляд Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції),

у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [1].

Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» визначаються види центральних органів виконавчої влади залежно від покладених на них завдань: служби, агентства, інспекції, комісії, бюро, Український інститут національної пам'яті.

Частиною 2 ст. 17 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» визначено, що центральні органи виконавчої влади можуть здійснювати одне або кілька визначених частиною першою цієї статті завдань. У разі якщо більшість функцій центрального органу виконавчої влади складають функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам, центральний орган виконавчої влади утворюється як служба [2].

Відповідно, Державна міграційна служба України відноситься до служб як різновиду центральних органів виконавчої влади. Проте, серед завдань, визначених Положенням про Державну міграційну службу України, немає пункту щодо надання адміністративних послуг.

Таким чином, вважаємо доцільним внести зміни до Положення про Державну міграційну службу України, а саме – пункт 3 доповнити підпунктом 3 в такій редакції: «надання адміністративних послуг у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів».

В науці адміністративного права адміністративно-правовий статус органів виконавчої влади визначається як різновид правового статусу, який визначає права, обов'язки, повноваження та відповідальність конкретного суб'єкта цієї системи (міністерство, служба, агентство, інспекція, центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, колегіальний орган, інший центральний орган виконавчої влади, місцевий орган влади) у сфері публічного адміністрування та конкретних адміністративних відносин. Він встановлюється законами або іншими нормативно-правовими актами, однак здебільшого – положеннями про засади та організацію їхньої діяльності [3, с. 507].

О. Воронятников вважає, що адміністративно-правовим статусом Державної міграційної служби України є визначена нормами адміністративного права компетенція – предмети відання, права й обов'язки (повноваження); відповідальність за дії чи бездіяльність у межах власної чи делегованої компетенції; публічність, виконавчо-розпорядчі, дозвільно-реєстраційні, контрольні функції у сфері міграції [4, с. 33].

О.П. Сікорський зазначає, що елементом адміністративно-правового статусу державного департаменту у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб МВС України є компетенція, яка визначає його правовий статус та оперативну самостійність. Під «компетенцією» запропоновано розуміти закріплену законом або відповідним підзаконним актом сукупність предметів відання й повноважень. Тобто компетенція поєднує в собі два елементи – по-перше, «предмети відання» (суспільні відносини), по-друге, «права і обов'язки» або «владні повноваження» органу. Підкреслено, що повноваження є державно-владними і, крім прав та обов'язків, також містять таке: видання розпоряджень, надання вказівок, прийняття обов'язкових для всіх рішень;

організацію виконання прийнятих рішень; контроль за виконанням розпоряджень державного органу не лише засобами переконання, але й у необхідних випадках – заходами державного примусу [5, с. 102].

Таким чином, більшість науковців розглядає адміністративно-правовий статус Державної міграційної служби України за класичною структурою адміністративно-правового статусу органів державної влади, а саме – як сукупність таких елементів як завдання та функції, компетенція (предмети відання та повноваження), відповідальність.

Повноваження Державної міграційної служби України визначено у пункті 4 Положення про Державну міграційну службу України, більшість з яких пов'язані з наданням адміністративних послуг у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [1].

Н.О. Шаронова пропонує виокремити види адміністративних послуг, що надаються іноземцям підрозділами Державної міграційної служби, які можна поділити на дві групи:

а) реєстраційно-дозвільні: видача посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон; оформлення посвідки на постійне проживання іноземцем та особам без громадянства, які іммігрували в Україну на постійне проживання; отримання дозволу на імміграцію; продовження строку перебування на території України; видача посвідки на тимчасове проживання;

б) сервісно-інформаційні: оформлення і видача запрошень іноземцям та особам без громадянства на отримання візових документів для в'їзду в Україну за клопотаннями юридичних осіб; оформлення і видача запрошень іноземцям та особам без громадянства на отримання візових документів для в'їзду в Україну за заявами фізичних осіб; надання консультацій з приводу оформлення документів, необхідних для визначення правового статусу іноземця в Україні (крім консультацій з приводу оформлення права на зайняття господарською діяльністю та вчинення правочинів) [6, с. 42].

Таким чином, особливістю адміністративно-правового статусу Державної міграційної служби України є те, що це центральний орган виконавчої влади, який виконує сервісні функції, тобто надає адміністративні послуги в межах своєї компетенції.

Висновки. Державна міграційна служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів. Як служба публічного характеру, вона наділена владними управлінськими повноваженнями та здійснює свою діяльність у межах і на підставі Конституції України, законів України та підзаконних нормативно-правових актів.

Особливістю Державної міграційної служби України є її сервісно-управлінська спрямованість, що поєднує виконання контрольно-наглядових функцій із наданням адміністративних послуг. У процесі своєї діяльності Служба приймає індивідуальні адміністративні акти, які безпосередньо впливають на правовий статус фізичних осіб, зокрема іноземців та осіб без громадянства, що зумовлює підвищені вимоги до законності, обґрунтованості та дотримання принципів належного врядування.

Адміністративно-правовий статус Державної міграційної служби України слід розглядати як сукупність таких елементів: завдання та функції, компетенція (предмети відання та повноваження), відповідальність.

Повноваження Державної міграційної служби України переважно пов'язані з наданням адміністративних послуг у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

Особливістю адміністративно-правового статусу Державної міграційної служби України є те, що це центральний орган виконавчої влади, який виконує сервісні функції, тобто надає адміністративні послуги в межах своєї компетенції.

Таким чином, Державна міграційна служба України є важливим інституційним елементом механізму реалізації міграційної політики держави, який забезпечує баланс між публічними інтересами, потребами національної безпеки та дотриманням прав людини у сфері міграційних відносин.

На підставі проведеного дослідження вважаємо доцільним внести зміни до Положення про Державну міграційну службу України в частині визначення завдань Державної міграційної служби України.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-п#n8>
2. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#n220>
3. Дрозд О. Ю., Сорока Л. В., Миськів Л. І. Загальнотеоретичні основи концепту «адміністративно-правовий статус державної служби» з оглядом його особливостей на прикладі органів державної виконавчої служби. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 506–508. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/126>
4. Воронятніков О. Правовий статус Державної міграційної служби України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 6. С. 31–37.
5. Сікорський О.П. Адміністративно-правовий статус державного департаменту у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб МВС України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / ХНУВС. Харків, 2011. 226 с.
6. Шаронова Н.О. Адміністративні послуги, що надаються іноземцям підрозділами Державної міграційної служби України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2024. 195 с.

References

1. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu mihratsiinu sluzhbu Ukrainy [On approval of the Regulations on the State Migration Service of Ukraine]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.08.2014 r. № 360. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-п#n8> [in Ukrainian]

2. Pro tseentralni orhany vykonavchoi vlady [On central executive bodies]: Zakon Ukrainy vid 17.03.2011 r. № 3166-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#n220> [in Ukrainian]
3. Drozd, O. Yu., Soroka, L. V., & Myskiv, L. I. (2023). Zahalnoteoretychni osnovy kontseptu «administratyvno-pravovyi status derzhavnoi sluzhby» z ohliadom yoho osoblyvosti na prykladi orhaniv derzhavnoi vykonavchoi sluzhby [General theoretical foundations of the concept of "administrative and legal status of civil service" with an overview of its features using the example of state executive service bodies]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 5, 506–508. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/126> [in Ukrainian]
4. Voroniatnikov, O. (2011). Pravovyi status Derzhavnoi mihratsiinoi sluzhby Ukrainy [Legal status of the State Migration Service of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 6, 31–37 [in Ukrainian]
5. Sikorskyi, O. P. (2011). Administratyvno-pravovyi status derzhavnoho departamentu u spravakh hromadianstva, immihratsii ta reiestratsii fizychnykh osib MVS Ukrainy [Administrative and legal status of the State Department for Citizenship, Immigration and Registration of Individuals of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Candidate's thesis*. KhNUVS. Kharkiv [in Ukrainian]
6. Sharonova, N. O. (2024). Administratyvni posluhy, shcho nadaiutsia inozemtsiam pidrozdilamy Derzhavnoi mihratsiinoi sluzhby Ukrainy [Administrative services provided to foreigners by units of the State Migration Service of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Zaporizkyi natsionalnyi universytet, Zaporizhzhia [in Ukrainian]

Konarieva Hanna,

Candidate of Law,
Head of the Department of Administrative Law and Process
of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Management
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3000-5737>

Morozov Yevhenii,

Candidate of Law,
Senior Lecturer at the Department of Administrative Law and Process
of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Management
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4200-929X>

Poltavets Andrii,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Administrative Law and Process
of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Management
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9011-8480>

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE STATE MIGRATION SERVICE OF UKRAINE

The article is devoted to the analysis of the administrative and legal status of the State Migration Service of Ukraine. The State Migration Service of Ukraine is a central executive body, the activities of which are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Internal Affairs and which implements state policy in the areas of migration (immigration and emigration), including counteraction to illegal migration, citizenship, registration of individuals, refugees and other categories of migrants defined by law. The concept and features of the State Migration Service of Ukraine as a central executive body implementing state migration policy are disclosed, its service nature is determined. The norms of the Regulation on the State Migration Service of Ukraine are analyzed, amendments to it are proposed in terms of defining the tasks of the State Migration Service of Ukraine. The approaches of scientists to the concept and structure of the administrative and legal status of the State Migration Service of Ukraine are considered. It is determined that the elements of the administrative and legal status of the State Migration Service of Ukraine are tasks and functions, competence (subjects of responsibility and authority), responsibility. The authority of the State Migration Service of Ukraine is mainly related to the provision of administrative services in the areas of migration (immigration and emigration), including counteraction to illegal migration, citizenship, registration of individuals, refugees and other categories of migrants defined by law. A feature of the administrative and legal status of the State Migration Service of Ukraine is that it is a central executive body that performs service functions, that is, provides administrative services within its competence.

Key words: State Migration Service of Ukraine, administrative and legal status, migration policy, powers of executive bodies, administrative services.

Дата першого надходження статті до видання: 24.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

Кушнір Ярослав Олександрович,

доктор філософії в галузі права, доцент,
докторант відділу ад'юнктури та докторантури
(Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8519-5331>

Фаріон Олег Борисович,

доктор військових наук, професор,
професор кафедри національної безпеки
(Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6751-0468>

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАПОБІГАННЯ ЗАГРОЗАМ ПРИКОРДОННІЙ БЕЗПЕЦІ

У статті розкрито правову природу та зміст міжнародної співпраці Державної прикордонної служби України. Проаналізовано нормативні положення профільного законодавства, що регулюють взаємодію прикордонного відомства з іноземними компетентними органами, військовими формуваннями та міжнародними організаціями. Визначено, що міжнародна співпраця має допоміжний характер у структурі оперативно-службової діяльності, однак відіграє важливу роль у запобіганні транскордонним та воєнним загрозам. Запропоновано напрями вдосконалення законодавчого регулювання та підготовки персоналу.

Ключові слова: міжнародна співпраця, Державна прикордонна служба України, прикордонна безпека, оперативно-службова діяльність, запобігання загрозам.

Постановка проблеми. Міжнародна співпраця в діяльності правоохоронних і військових формувань України набуває особливого значення в умовах трансформації системи національної безпеки, воєнного стану та зростання рівня гібридних загроз. Від ефективності зовнішньої взаємодії органів сектору безпеки та оборони, зокрема Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ), значно залежить стан прикордонної безпеки, протидія транскордонній злочинності, контроль міграційних процесів і реалізація міжнародних зобов'язань держави.

Попри нормативне закріплення окремих аспектів міжнародної взаємодії ДПСУ, законодавство не визначає її місце серед основних функцій прикордонного відомства, що створює прогалину між практичною потребою в такій діяльності та її правовим забезпеченням. Наявні положення профільного закону лише частково регламентують співпрацю з іноземними та міжнародними партнерами, обмежуючи суб'єктний склад і сферу такої взаємодії, тоді як реальні виклики вимагають ширшого підходу – з урахуванням військових аспектів охорони кордону, міжнародних операцій і координації дій із прикордонними структурами суміжних держав і міжнародними організаціями.

Крім того, у науковій та відомчій доктрині відсутній цілісний підхід до розуміння сутності міжнародної співпраці ДПСУ, його правової природи, змісту реалізації та потенціалу для посилення прикордонної безпеки. Ця невизначеність унеможливує ефективне нормативно-правове, організаційне та кадрове забезпечення відповідного напрямку діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика міжнародної співпраці органів сектору безпеки й оборони України поступово набуває міждисциплінарного характеру та знаходить відображення в працях представників різних галузей права, державного управління та педагогіки.

Суттєвий внесок у дослідження міжнародної співпраці в правоохоронній сфері зробили С. М. Перепьолкін та С. Г. Паршутін [1]. Автори акцентують на принциповій ролі правових норм і на координованому характері взаємодії, що має значення для функціонування прикордонного відомства.

У митній сфері міжнародну співпрацю розглядали О. С. Нагорічна та В. В. Слободян [2]; у поліційному контексті А. В. Солонар наводить власне тлумачення, [3], що цілком узгоджуються з позицією О. М. Ємця [4]. Дослідження вказаних авторів дають змогу сформулювати

увялення про ключові ознаки міжнародної співпраці: рівноправність суб'єктів, нормативну детермінованість, спільність мети та координований характер дій. Водночас зазначені підходи здебільшого мають загальнотеоретичний характер і не враховують специфіки діяльності органів охорони державного кордону (далі – ООДК).

Мета статті – з'ясувати правову природу, зміст та особливості міжнародної співпраці Державної прикордонної служби України, а також визначити напрями його подальшого вдосконалення в умовах трансформації сектору безпеки та оборони держави.

Для досягнення поставленої мети визначено такі *проміжні цілі*:

- визначити поняття «міжнародна співпраця»;
- дослідити нормативно-правові засади міжнародної співпраці в діяльності ДПСУ;
- розкрити суб'єктний склад та зміст міжнародної співпраці;
- з'ясувати проблематику у сфері міжнародної співпраці ДПСУ;
- запропонувати напрями вдосконалення нормативного та організаційного забезпечення міжнародної співпраці ДПСУ.

Виклад основного матеріалу. Семантичний аналіз терміна «міжнародна співпраця» дає змогу констатувати таке:

- «міжнародний» – у якому беруть участь представники різних країн, народів; який використовують для зв'язку між країнами, народами [5, с. 728];
- «співпраця» – спільна діяльність, спільні дії [6, с. 520].

Як бачимо, семантичне тлумачення цієї дефініції дає змогу констатувати наявність як мінімум чотирьох обов'язкових ознак:

- а) сфера здійснення, що передбачає участь щонайменше двох державних утворень (представників різних країн), які взаємодіють у межах офіційних відносин;
- б) діяльнісний компонент, який відображає потребу в здійсненні конкретних зовнішніх дій чи поведінкових актів;
- в) суб'єктна структура, що охоплює не менш ніж дві незалежні інституції, особи або їх об'єднання, які від імені різних держав (їхніх територій, соціальних груп або окремих інтересів) вступають в офіційні взаємовідносини;
- г) характер взаємодії, який має спільний, кооперативний зміст і спрямований на досягнення взаємовигідних результатів або переваг у процесі спільної діяльності.

Нормативне вираження досліджуваного поняття порівняно нещодавно введено в систему національного законодавства для забезпечення запиту Збройних сил України, дефініція закріплена так: міжнародна співпраця – складник зовнішніх відносин України, які здійснюються в межах реалізації державної політики для забезпечення національних інтересів у зовнішньополітичній сфері, сфері оборони та воєнній сфері згідно із законодавством України та нормами міжнародного права [7].

Жодних інших нормативних трактувань вітчизняна система національного законодавства не надає. Як наслідок, її (системи) гармонійність та єдність дають змогу екстраполювати підхід законодавця для потреб інших суб'єктів.

Вітчизняна доктрина також не залишила поза межами наукового пізнання питання міжнародної співпраці. Наприклад, С. М. Перепьолкін та Є. Г. Паршутін, предметно досліджуючи міжнародну співпрацю

в правоохоронній сфері, пропонують міжнародну співпрацю розуміти як регулярну цілеспрямовану й координовану спільну діяльність учасників міжнародних публічних відносин, що здійснюється на основі загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права та спрямована на узгодження їх інтересів для досягнення спільних цілей [1, с. 9]. Не заперечуючи ґрунтовного внеску фахових дослідників в обрану нами тематику, не можемо повністю погодитися із запропонованим визначенням, оскільки повністю виключити з нормативно-правових основ діяльності суб'єктів національну регламентацію було б недоречно.

О. С. Нагорічна та В. В. Слободян, досліджуючи міжнародну співпрацю в митній справі, пропонують авторську візію цієї дефініції: це один із видів спільної діяльності держав, міжнародних митних організацій та інших суб'єктів, спрямованої на узгодження їхніх інтересів та досягнення спільних цілей у вирішенні особистих та спільних проблем у митній справі на основі загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права [2, с. 35].

А. В. Солонар, розкриваючи питання міжнародної співпраці поліції, пропонує авторський підхід, відповідно до якого міжнародна співпраця поліції розуміється як передбачена нормативно-правовими актами, узгоджена за часом, місцем та метою спільна діяльність, спрямована на забезпечення виконання покладених на них державою завдань, форми якої проявляються в процесі безпосередньої співпраці [3, с. 158].

Наведені підходи вітчизняних профільних дослідників дають нам змогу до констатованих раніше апіорних ознак, отриманих у процесі семантичного аналізу, додати ще декілька, зокрема:

- 1) міжнародна співпраця виникає та розвивається між рівноправними суб'єктами міжнародного права, на основі формування й цілеспрямованого проведення ними зовнішньої політики, яка ґрунтується на спільності або збігу державних інтересів;
- 2) підґрунтям для міжнародної співпраці є норма права [4, с. 143].

Підсумовуючи вищевикладене, пропонуємо зробити проміжний висновок щодо визначення поняття «міжнародна співпраця», під яким розуміємо: спільну діяльність, що здійснюється уповноваженими суб'єктами, які представляють різні країни / народи на підставі правових норм міжнародного та національного рівня з метою задоволення спільних інтересів суб'єктів взаємодії.

Установивши дефініцію міжнародної співпраці та апіорні ознаки такої діяльності, фокус нашого дослідження переміщується власне на розкриття особливостей міжнародної співпраці ДПСУ. Слід зазначити, що в науковій та фаховій літературі така діяльність прикордонного відомства містить лише поодинокі напрацювання, зокрема, ідеться про міжнародну взаємодію у сфері правоохоронної діяльності, про співпрацю з прикордонними відомствами європейських держав, у контексті реадмісії та процедури ідентифікації при здійсненні примусового видворення, про відносини між ДПСУ та Frontex як наслідок комплексного дослідження сутності та змісту міжнародної співпраці як напрями діяльності ДПСУ ще не проведено.

Зважаючи на те, що однією з визначених ознак міжнародної співпраці є його нормативно-правове забезпечення, то фахове дослідження має містити аналіз нормативно-правових основ діяльності прикордонного відомства. Загалом, функціонал ДПСУ закріплено в статті 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» (далі – профільний закон), у якій,

зокрема, вказано, що виконання визначених законодавством функцій є оперативно-службовою діяльністю (далі – ОСД) ДПСУ [8].

Досить обширний зміст ОСД ДПСУ зумовив появу у вітчизняній доктрині численних підходів до класифікації функціоналу прикордонного відомства. Підставою для класифікації науковці вибирають власне зміст ОСД та сукупність державно-владних повноважень, наданих для здійснення цього напрямку діяльності. Наприклад, В. В. Половніков пропонує класифікувати законодавчо визначені функції ДПСУ так: охоронна, контролю, забезпечення режимів, розвідувальна, інформаційно-аналітична, оперативно-розшукова, боротьби з правопорушеннями, координаційна [9, с. 29]. Г. А. Магась класифікує функції ДПСУ крізь призму оперативного мистецтва і, як наслідок, виокремлює такі види функцій: прикордонна служба, прикордонний контроль, оперативно-профілактичні заходи, прикордонна операція, бойове застосування сил та засобів ДПСУ [10].

Слід зауважити, що жодна з наведених класифікацій, а також нормативне закріплення ОСД не передбачають включення міжнародної співпраці до функцій прикордонного відомства безпосередньо. Утім, присутність цього напрямку діяльності в практиці ДПСУ важко заперечити. Так, можна зробити висновок, що міжнародна співпраця має допоміжний, свого роду забезпечувальний характер щодо основної ОСД прикордонного відомства. Як наслідок, такий напрям діяльності опосередковано є ОСД, свого роду формою вираження окремих функцій та станом на сьогодні не становить окрему (самостійну) функцію.

Про такий стан справ свідчать окремі державно-владні повноваження, які надані прикордонникам для забезпечення міжнародної співпраці, адже здійснення функцій відбувається власне завдяки реалізації посадовими особами ДПСУ своїх державно-владних повноважень, тому слід зосередитися на наданих профільним законом правах та обов'язках прикордонників у сфері міжнародної і Так, п. 42 і п. 43 статті 20 профільного закону [8] становлять нормативне ядро міжнародної співпраці ДПСУ, оскільки саме вони вперше й поки що єдино закріплюють право прикордонного відомства на офіційну взаємодію із зовнішніми (іноземними та міжнародними) суб'єктами в межах визначеної компетенції. Водночас їх аналіз дає змогу виявити як позитивні риси правового регулювання, так і певні прогалини.

Схожий підхід національного регулятора в контексті наявності прогалин правозастосування простежується й у внутрішньовідомчому правовому забезпеченні, оскільки повноваження Адміністрації ДПСУ у сфері міжнародної співпраці спрямовані на деталізацію окреслених на рівні закону повноважень щодо сфери, змісту та суб'єктного складу міжнародної співпраці (пп. 11–14) [11].

Деталізуючи нормативно-правові основи міжнародної співпраці для основного органу в структурі ДПСУ – органу охорони державного кордону, законодавець указує, що обмеженню підлягає не лише сфера міжнародної співпраці, а й суб'єктний склад такої спільної діяльності. Так, ООДК наділений правомочністю взаємодіяти лише з органами (підрозділами) прикордонної охорони суміжних держав (п. 11) [12], що вже відчутно звужує суб'єктний склад спільної міжнародної діяльності, порівняно з Адміністрацією ДПСУ. Тоді як сфера міжнародної співпраці зведена до прикордонно-представницької роботи, участі в роботі українських делегацій та робочих груп на державному кордоні, заходах міжнародної співпраці, а також можливість бути реципієнтом міжнародної технічної допомоги (пп. 19 п. 5) [12].

Аналіз нормативно-правових основ діяльності підрозділу охорони державного кордону дає змогу зробити висновок про виключення його із суб'єктного складу міжнародної співпраці та відсутність будь-яких повноважень у досліджуваній сфері [13]. Так, суб'єктний склад міжнародної співпраці в структурі ДПСУ та предмет такої співпраці нормативно визначений. До основних суб'єктів міжнародної співпраці належать:

1. Адміністрація ДПСУ, яка співпрацює з компетентними органами та військовими формуваннями іноземних держав, міжнародними організаціями, з іноземними дипломатичними і консульськими установами у сфері захисту державного кордону, а саме: протидія транскордонній деліквентності, розроблення проєктів міжнародних договорів про реадмісію, залучення та використання міжнародної технічної допомоги, укладення міжнародних договорів України з прикордонних питань (наприклад, обмеження чи поновлення прав іноземців та осіб без громадянства). Окрім зазначеного, Адміністрація ДПСУ організовує прикордонно-представницьку роботу органів охорони державного кордону.

2. Орган охорони державного кордону проводить міжнародну співпрацю лише з органами (підрозділами) прикордонної охорони суміжних держав у сфері прикордонно-представницької роботи, зокрема: участь у роботі українських делегацій та робочих груп на державному кордоні, заходах міжнародної співпраці, а також можливість бути реципієнтом міжнародної технічної допомоги.

Уважаємо за доцільне зазначити, що формування такого суб'єктного складу в структурі ДПСУ разом із чітким визначенням предмета потребує перегляду в умовах дії правового режиму воєнного стану, адже ОСД ДПСУ трансформувалася під впливом об'єктивних чинників із типово правоохоронної до більш військової. Таке твердження підкріплюється змінами до профільного закону, що мали місце після запровадження правового режиму воєнного стану. Зокрема, це п. 2 – п. 3-1 [8], які легалізують участь прикордонників у заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі й стримування збройної агресії проти України.

Дослідження нормативно-правових основ міжнародної співпраці ДПСУ, окрім аналізу профільного закону та положень, які деталізують державно-владні повноваження суб'єктного складу структури ДПСУ, неможливе без звернення до профільного наказу МВС у розглядуваній сфері. Основним нормативно-правовим актом, який регулює міжнародну співпрацю ДПСУ, є Наказ МВС від 12.01.2016 року № 6 «Про затвердження Положення про прикордонних представників України та їх апарат» [14], який затверджує склад та структуру прикордонно-представницького апарату, порядок організації їхньої діяльності й власне зміст такої діяльності:

Сучасна ОСД прикордонного відомства та наказ МВС від 12.01.2016 року № 6 дають змогу виокремити такий зміст міжнародної співпраці:

- контроль за дотриманням режиму державного кордону (абз. 1 п. 1 розділу V) [14].

Уважаємо, що такий контроль здійснюється щодо легальності перетинання державного кордону, включно зі спільними патрулюваннями, спільними контрольно-перевірочними процедурами, прийманням / передачею осіб, що незаконно перетнули державний кордон, чи реалізації заходів щодо посилення інженерного забезпечення / облаштування державного кордону, провадженням робіт на державному кордоні, контроль заходження та перебування невійськових суден і військових кораблів у внутрішніх водах і портах України та перебування в них;

– листування прикордонних представників (абз. 1 п. 2 розділу V) [14], під яким пропонуємо розуміти оперативний взаємообмін необхідною інформацією, що стосується забезпечення режиму державного кордону чи забезпеченню реалізації адміністративно-правових процедур, спрямованих на залишення окремими суб'єктами території України;

– прикордонно-представницькі зустрічі (абз. 1 п. 2 розділу V) [14], які, на нашу думку, здійснюються для поточного контролю та перспективного планування діяльності з охорони й захисту державного кордону або ж у процесі реалізації процедури реадмісії осіб, проведення спільних прикордонних операцій чи профілактичних заходів;

– спільні засідання прикордонних представників (абз. 1 п. 2 розділу V) [14], під час яких проводиться послідовний та логічний аналіз фактів і доказів, який підкріплюється відповідними документами та матеріальними доказами з метою об'єктивного розгляду прикордонного інциденту;

– розслідування прикордонних конфліктів та інцидентів на державному кордоні (абз. 1 п. 1 розділу V) [14], яке, на нашу думку, проводиться з метою докладного вивчення прикордонними представниками обставин, пов'язаних із виникненням та характером подій на державному кордоні, включно з ідентифікацією осіб, визначенням постраждалих та свідків, оцінкою матеріальних збитків й ухваленням відповідних рішень;

– діяльність у надзвичайних ситуаціях (абз. 1 п. 1 розділу V) [14], яка провадиться в разі виникнення надзвичайних ситуацій у контрольованих прикордонних районах України або суміжної держави, як-от стихійні лиха, аварії, катастрофи тощо, вважаємо, що прикордонні представники організують свою діяльність для мінімізації негативних наслідків зазначених подій, наприклад, під час контрольованого пропуску осіб поза пунктом пропуску;

– захист інтересів України на зовнішньополітичній арені (абз. 1 п. 1 розділу V) [14], під яким пропонуємо розуміти недопущення виправдовування деструктивної діяльності держави агресора, сприйняття чи легітимізації тимчасової окупації державної території України, публічних закликів до заперечення державосуб'єктності України чи поділу її території.

Підбиваючи проміжний підсумок, під міжнародною співпрацею ДПСУ пропонуємо розуміти систему взаємодії та обміну інформацією між прикордонним відомством України та прикордонними службами інших країн (переважно), що здійснюється з метою забезпечення недоторканності державного кордону та забезпечення суверенних прав України в її прилеглий і виключній (морській) економічній зоні в чітко окреслених законом сферах, а саме: охорони та захисту державного кордону, запобігання транскордонним деліктам, контролю за переміщенням людей та товарів, міграційним правопорядком, а також виконання інших функцій, пов'язаних із захистом національних інтересів та прикордонної безпеки.

Проведене дослідження дало змогу комплексно відобразити весь спектр функціональної діяльності ДПСУ з міжнародної співпраці, а також визначити проблематику дуалістичного характеру, а саме нормативно-правового та змістовного характеру:

1) невідповідність нормативно-правових основ міжнародної співпраці ДПСУ, зокрема сфери міжнародної співпраці та суб'єктного складу такої діяльності, реаліям правового режиму воєнного стану;

2) рівень підготовки прикордонників для належної реалізації заходів міжнародної співпраці потребує покращення, адже Наказ МВС від 12.01.2016 року № 6 вимагає від прикордонних уповноважених (представників) України специфічних компетентностей, наприклад, знань про внутрішньополітичне становище суміжної держави та характер відносин з Україною з прикордонних питань (абз. 1 п. 1 розділу V) [14]. При цьому підготовка таких посадових осіб здійснюється на практиці, після призначення на відповідну посаду, що видається досить ірраціональним.

Відповідно для усунення виявленої проблематики пропонуємо напрями вдосконалення міжнародної співпраці ДПСУ, які для зручності пропонуємо розділити на два компоненти: організаційно-правове та якісне вдосконалення міжнародної співпраці.

Ураховуючи той факт, що однією з констатованих апіорних ознак міжнародної співпраці як виду діяльності органу державної влади є його ґрунтування на правовій нормі, то організаційно-правове вдосконалення спрямоване саме на уточнення нормативно-правових основ міжнародної співпраці ДПСУ.

Акцентуємо увагу на тому, що профільний закон у своїх положеннях звужує сферу та суб'єктний склад міжнародної співпраці ДПСУ, маючи на меті підкреслити предметну компетенцію. Такий підхід національного законодавця є цілком логічним та зрозумілим, проте в умовах збройної агресії повинен бути переглянутим.

Зауважимо, ДПСУ із самого початку свого функціонування не була типовим правоохоронним органом, що підтверджено доктринально. Наприклад, А. М. Притула визначає ДПСУ як державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, наводячи власні аргументи [15, с. 110], І. Ф. Корж переконаний, що національне прикордонне відомство – це військово-формування з правоохоронними функціями [16]. Ба більше, вітчизняні новели національного законодавства посилюють місце та роль ДПСУ як основного суб'єкта забезпечення прикордонної безпеки, надаючи координаційні повноваження у сфері захисту державного кордону (ст. 27-1–27-3) [17]. Додатково загрози прикордонної безпеки трансформуються з типових правоохоронних: транскордонна делінквентність та нелегальна міграція, у військові, серед яких: незаконне перетинання державного кордону диверсійно-розвідувальними групами противника, інтервенція військ держави-агресора, диверсійно-підривна робота, постійні обстріли різними зразками озброєння та техніки.

Саме тому досить дивним видається, чому поза увагою законодавця залишається сфера міжнародної співпраці ДПСУ, яку також можна було б використати для посилення прикордонної безпеки з використанням військових методів охорони державного кордону. На вирішення цієї проблематики пропонуємо внести доповнення до профільного закону (ст. 20) щодо розширення державно-владних повноважень прикордонного відомства:

взаємодіяти з питань охорони державного та *захисту державного кордону України, протидії військовим загрозам, незаконній міграції, незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, транскордонній злочинності, контрабандній діяльності з компетентними органами та військовими формуваннями іноземних держав, міжнародними організаціями в порядку і на засадах, установлених законодавством (пропонована редакція п. 42 ст. 20 [8], де курсивом виділено зміни). Таке уточнення дасть змогу розширити*

дозволену сферу міжнародної співпраці прикордонно-го відомства (ідеться про сферу протидії військовим загрозам прикордонної безпеки), пристосувавши її до сучасної специфіки ОСД ООДК.

Такі доповнення тягнуть за собою необхідність гармонізації національної системи законодавства і, як наслідок, необхідність їх імплементації в:

А) Положення про Адміністрацію Держприкордонслужби України [11];

Б) Положення про орган охорони державного кордону [12].

Якісний напрям удосконалення міжнародної співпраці ми вбачаємо в підвищенні рівня підготовки персоналу, залученого до міжнародної співпраці, шляхом надання додаткових професійних компетентностей. А. В. Балендр переконаний, що міжнародна співпраця щодо підготовки фахівців прикордонного відомства є важливим компонентом міжнародної співпраці у сфері охорони державного кордону [18, с. 306], із чим важко не погодитися.

Ураховуючи науковий потенціал Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, яка має статус навчального закладу – партнера Frontex та належне навчально-матеріальне забезпечення, доцільним видається запровадження навчальних дисциплін «Міжнародна співпраця» і «Організація міжнародної співпраці» із циклу вільного вибору на оперативному та стратегічному рівнях військової освіти. Це сприятиме формуванню необхідних професійних компетентностей у майбутніх фахівців.

Для особового складу, вже залученого до міжнародної співпраці, доцільно використовувати дистанційні форми навчання, що реалізуються відділом дистанційних технологій НАДПСУ на засадах принципу «освіта впродовж життя». Пропонується впровадження поглибленого курсу підвищення кваліфікації, спрямованого на вдосконалення знань із національного та міжнародного законодавства, особливостей прикордонних регіонів, історії, звичаїв та етнопсихології населення суміжних держав, що дасть змогу посилити партнерські відносини з прикордонними відомствами суміжних держав, наслідком чого стане підвищення ефективності міжнародної співпраці ДПСУ.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, насамперед слід констатувати, що семантичний, нормативний та доктринальний аналіз дав змогу виробити авторське, концептуально вивірене розуміння поняття «міжнародна співпраця ДПСУ». Розгортання дослідження в площині діяльності ДПСУ показало, що нормативно-правові засади міжнародної співпраці прикордонного відомства залишаються фрагментарними й не повною мірою відображають реальний зміст ОСД в умовах правового режиму воєнного

стану. Профільний закон, фіксуючи функціонал ДПСУ, фактично не виокремлює міжнародну співпрацю як самостійну функцію, а закріплює його як допоміжний, забезпечувальний напрям ОСД.

У межах дослідження суб'єктного складу та змісту міжнародної співпраці ДПСУ доведено, що нині до кола його ключових суб'єктів належать, по-перше, Адміністрація ДПСУ, уповноважена на взаємодію з компетентними органами та військовими формуваннями іноземних держав, міжнародними організаціями та іноземними дипломатичними установами з питань захисту державного кордону, протидії транскордонній делінквентності, реалізації міжнародних договорів (зокрема про реадмісію), залучення міжнародної технічної допомоги та організації прикордонно-представницької роботи; по-друге, орган охорони державного кордону, наділений істотно вужчим обсягом прав, обмеженим взаємодією винятково з органами прикордонної охорони суміжних держав у сфері прикордонно-представницької діяльності й реалізації окремих заходів міжнародної технічної допомоги. Підрозділ охорони державного кордону фактично виключено з кола суб'єктів міжнародної співпраці.

Зміст міжнародної взаємодії, з огляду на положення профільного наказу МВС від 12.01.2016 № 6, репрезентований комплексом специфічних форм діяльності прикордонних представників. У процесі з'ясування проблематики у сфері міжнародної співпраці ДПСУ виявлено дуалістичний характер наявних перешкод – одночасно нормативно-правовий та змістовний. До першої групи віднесено невідповідність чинних правових основ міжнародної співпраці сучасним умовам воєнного стану: законодавче звуження сфери взаємодії та суб'єктного складу, ігнорування військового виміру загроз прикордонній безпеці, неприведення профільних положень про Адміністрацію ДПСУ та орган охорони державного кордону відповідно до оновленої ролі прикордонного відомства як координувального суб'єкта забезпечення прикордонної безпеки та змістовний блок проблем, пов'язаний із рівнем підготовки персоналу, залученого до міжнародної співпраці.

Запропоновані в статті напрями вдосконалення міжнародної співпраці ДПСУ логічно структуруються на організаційно-правовий та якісний компоненти, що безпосередньо відповідає поставленій меті дослідження. В організаційно-правовому вимірі обґрунтовано необхідність уточнити профільний закон шляхом розширення державно-владних повноважень прикордонного відомства у сфері міжнародної взаємодії; у якісному аспекті запропоновано спрямувати зусилля на підвищення рівня професійної підготовки персоналу, що здійснює міжнародну співпрацю шляхом використання науково-освітнього потенціалу НАДПСУ як навчального закладу – партнера Frontex.

Список використаних джерел

1. Перепьолкін С. М., Паршутін Є. Г. Міжнародне співробітництво у сфері правоохоронної діяльності : навч. посібн. Дніпро : ДДУВС, 2018. 112 с.
2. Нагорічна О. С., Слободян В.В. Основні форми міжнародного співробітництва у митній справі. *Приазовський економічний вісник*. 2020. Вип. 3 (20). С. 34–42. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-3-6>.
3. Солонар А. В. До питання міжнародного співробітництва органів поліції. *Порівняльно аналітичне право*. 2017. № 3. С. 156–159.
4. Ємець О. М. Правові аспекти міжнародного співробітництва правоохоронних органів. *Правовий часопис Донецького університету*. 2013. № 2. С. 142–148.
5. Словник української мови: у 11 т./ АН УРСР, Ін-т мовознавства. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т. 4. 916 с.
6. Словник української мови: у 11 т./ АН УРСР, Ін-т мовознавства. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т. 9. 1015 с.
7. Про здійснення міжнародного співробітництва Міністерством оборони України та Збройними силами України : наказ Міноборони України від 23.07.2021 № 218. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0218322-21#Text> (дата звернення 10.11.2025 року).

8. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 № 661-IV/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення 10.11.2025 року).
9. Половников В. В. Державна прикордонна служба України як правоохоронний орган. *Науковий вісник Державної прикордонної служби України: науково-практичний альманах*. Хмельницький, 2004. № 3. С. 29–31.
10. Магась Г. А. Теоретичне дослідження категорій оперативного мистецтва Державної прикордонної служби України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія державне управління: електронне фахове видання*. Хмельницький, 2018. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/%20Vnadsdu_2018_1_5 (дата звернення 10.11.2025 року).
11. Про затвердження Положення про Адміністрацію Державної прикордонної служби України : постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 № 533/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення 10.11.2025 року).
12. Про затвердження Положення про орган охорони державного кордону Державної прикордонної служби України : Наказ Міністерства внутрішніх справ від 30.11.2018 № 971/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1468-18#Text> (дата звернення 10.11.2025 року).
13. Про затвердження Положення про відділ прикордонної служби Державної прикордонної служби України : Наказ Міністерства внутрішніх справ від 15.04.2016 № 311/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-16#Text> (дата звернення 10.11.2025 року).
14. Про затвердження Положення про прикордонних представників України та їх апарат : Наказ Міністерства внутрішніх справ від 12.01.2016 № 6 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0185-16#Text> (дата звернення 10.11.2025 року).
15. Притула А. М. Державна прикордонна служба України в системі забезпечення національної безпеки України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Одеса, 2020. № 23. С. 108–111.
16. Корж І. Ф. Державна прикордонна служба України: правовий статус та місце в системі сектору безпеки та оборони України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2017. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadsdu_2017_2_3 (дата звернення 10.11.2025 року).
17. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 року №1777-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text> (дата звернення 10.11.2025 року).
18. Балендр А. В. Теоретичні і методичні основи професійної підготовки фахівців з охорони кордону в країнах Європейського Союзу : дис. ... д-ра педагог. наук. Хмельницький, 2020. 595 с.

References

1. Perepiolkin, S.M., & Parshutin, Ye.H. (2018). Mizhnarodne spivrobitnytstvo u sferi pravookhoronnoi diialnosti [International cooperation in the field of law enforcement]. Dnipro: DDUVS [in Ukrainian].
2. Nahorichna, O.S., & Slobodian, V.V. (2020). Osnovni formy mizhnarodnoho spivrobitnytstva u mytnii spravi [Main forms of international cooperation in customs affairs]. *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk – Pryazovskyi Economic Bulletin*, 3(20), 34–42 [in Ukrainian].
3. Solonar, A.V. (2017). Do pytannia mizhnarodnoho spivrobitnytstva orhaniv politsii [On the issue of international cooperation of police bodies]. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative Analytical Law*, 3, 156–159 [in Ukrainian].
4. Yemets, O.M. (2013). Pravovi aspekty mizhnarodnoho spivrobitnytstva pravookhoronnykh orhaniv [Legal aspects of international cooperation of law enforcement agencies]. *Pravovy chasopys Donetskoho universytetu – Law Journal of Donetsk University*, 2, 142–148 [in Ukrainian].
5. Akademiia Nauk URSR, Instytut movoznavstva. (1970–1980). Slovyk ukrainskoi movy: u 11 t., Vol. 4 [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes, Vol. 4]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
6. Akademiia Nauk URSR, Instytut movoznavstva. (1970–1980). Slovyk ukrainskoi movy: u 11 t., Vol. 9 [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes, Vol. 9]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
7. Ministerstvo oborony Ukrainy. (2021, July 23). Nakaz № 218 “Pro zdiisnennia mizhnarodnoho spivrobitnytstva Ministerstvom oborony Ukrainy ta Zbroinomy Sylamy Ukrainy” [Order No. 218 “On the implementation of international cooperation by the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine”]. Retrieved November 10, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0218322-21#Text> [in Ukrainian].
8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003, April 3). Zakon Ukrainy “Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrainy” № 661-IV [Law of Ukraine “On the State Border Guard Service of Ukraine” No. 661-IV]. Retrieved November 10, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> [in Ukrainian].
9. Polovnikov, V.V. (2004). Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy yak pravookhoronnyi orhan [The State Border Guard Service of Ukraine as a law enforcement body]. *Naukovyi visnyk Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Scientific Bulletin of the State Border Guard Service of Ukraine*, 3, 29–31 [in Ukrainian].
10. Mahas, H.A. (2018). Teoretychne doslidzhennia katehorii operatyvnoho mystetstva Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Theoretical study of the categories of operational art of the State Border Guard Service of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriiia “Derzhavne upravlinnia” – Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Public Administration Series*, 1. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/%20Vnadsdu_2018_1_5 [in Ukrainian].
11. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2014, October 16). Postanova № 533 “Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Administratsiiu Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy” [Resolution No. 533 “On approval of the Regulation on the Administration of the State Border Guard Service of Ukraine”]. Retrieved November 10, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
12. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. (2018, November 30). Nakaz № 971 “Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhan okhorony derzhavnoho kordonu Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy” [Order No. 971 “On approval of the Regulation on the Border Protection Body of the State Border Guard Service of Ukraine”]. Retrieved November 10, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1468-18#Text> [in Ukrainian].

13. Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy. (2016). Pro zatverdzhennia Polozhennia pro viddil prykordonnoi sluzhby Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy: Nakaz MVS Ukrainy vid 15.04.2016 № 311 [On approval of the Regulation on the Border Guard Department of the State Border Guard Service of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs No. 311 of 15.04.2016]. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-16#Text> [in Ukrainian].

14. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. (2016, January 12). Nakaz № 6 “Pro zatverdzhennia Polozhennia pro prykordonnykh predstavnykiv Ukrainy ta yikh aparat” [Order No. 6 “On approval of the Regulation on Border Representatives of Ukraine and their apparatus”]. Retrieved November 10, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0185-16#Text> [in Ukrainian].

15. Prytula, A.M. (2020). Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy v systemi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [The State Border Guard Service of Ukraine in the system of national security of Ukraine]. *Visnyk Pivdennoho rehionalnogo tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 23, 108–111 [in Ukrainian].

16. Korzh, I.F. (2017). Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy: pravovi status ta mistse v systemi sektoru bezpeky ta oborony Ukrainy [The State Border Guard Service of Ukraine: legal status and place in the system of the security and defense sector of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, 2. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_2_3 [in Ukrainian].

17. Verkhovna Rada of Ukraine. (1991, November 4). Zakon Ukrainy “Pro derzhavnyi kordon Ukrainy” № 1777-XII [Law of Ukraine “On the State Border of Ukraine” No. 1777-XII]. Retrieved November 10, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text> [in Ukrainian].

18. Balendr, A.V. (2020). Teoretychni i metodychni osnovy profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv z okhorony kordonu v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Theoretical and methodological foundations of professional training of border protection specialists in EU countries]. Doctoral thesis. Khmelnytskyi: NADPSU [in Ukrainian].

Kushnir Yaroslav,

Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor,

Doctoral Student at the Department of Adjunct and Doctoral Studies

(Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8519-5331>

Farion Oleh,

Doctor of Military Sciences, Professor,

Professor at the Department of National Security

(Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6751-0468>

INTERNATIONAL COOPERATION OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE AS AN INSTRUMENT FOR PREVENTING THREATS TO BORDER SECURITY

The article examines the legal nature and content of international cooperation carried out by the State Border Guard Service of Ukraine (SBGSU) as an integral element of its operational and service activities. Based on semantic, legal, and doctrinal analysis, the study clarifies the conceptual framework of the term “international cooperation” and identifies its key characteristics, including the equality of actors, normative regulation, joint activity, and the pursuit of common interests. The current national legislation, in particular the Law of Ukraine “On the State Border Guard Service of Ukraine”, legitimizes the international cooperation of the SBGSU in the areas of combating illegal migration, drug trafficking, and transborder crime, as well as in interaction with competent foreign authorities, military formations, and international organizations. At the same time, it does not define such cooperation as an independent function of the border agency.

The analysis of practical activity demonstrates that the SBGSU has established a stable system of international interaction, encompassing information exchange, joint operations and patrols, investigation of border incidents, and participation in representative and coordination meetings at the state border. However, international cooperation still has an auxiliary and supporting nature in relation to the main functions of the Service. Considering the current conditions of martial law and the hybrid nature of external threats, this direction of activity requires further normative and organizational improvement.

The article substantiates the necessity of expanding the SBGSU’s legal powers in the sphere of countering military threats to border security and proposes amendments to the relevant provisions of the Law of Ukraine. Particular attention is paid to the professional development of personnel involved in international cooperation, emphasizing the need to introduce specialized academic disciplines and distance learning courses within the framework of continuous professional education

Key words: international cooperation, State Border Guard Service of Ukraine, border security, operational and service activity, prevention of threats.

Дата першого надходження статті до видання: 10.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 349.6:656.1
DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-103-108

Левіщенко Дмитро Костянтинович,
здобувач

(Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7475-4646>

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ДЕФІНІЦІЇ «БЕЗПЕКА ДОРОЖНЬОГО РУХУ»

У статті досліджено поняття «безпека дорожнього руху» як складне, міждисциплінарне соціально-правове явище, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки, збереження життя і здоров'я громадян, ефективного функціонування транспортної системи та соціально-економічної стабільності в Україні. Окреслено концептуальні підходи до визначення поняття вітчизняними науковцями, виокремлено основні напрями його наукової інтерпретації. Крім того, зазначено, що проблеми визначення поняття «безпека дорожнього руху» пов'язані з його багатогранністю, різноманітним тлумаченням у нормативно-правових актах, нечіткістю інфраструктурних та технологічних компонентів, відсутністю уніфікованого юридичного регулювання та інтегрованого міжгалузевого підходу, а також недостатньою реалізацією освітніх заходів, що ускладнює ефективне формування і реалізацію державної політики у сфері дорожньої безпеки. Узагальнено, що безпека дорожнього руху є комплексним поняттям, яке охоплює правові, технічні, організаційні, соціальні та інформаційно-просвітницькі складові.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, дорожній рух, транспортна система, правове регулювання, національна безпека, державна політика, дорожньо-транспортна пригода, нормативно-правове забезпечення, учасники дорожнього руху.

Постановка проблеми. Проблематика забезпечення безпеки дорожнього руху набуває особливої ваги в умовах сучасної трансформації суспільних відносин, інтенсифікації транспортних потоків та зростання рівня аварійності на автошляхах України. Безпека дорожнього руху є важливою складовою національної безпеки, оскільки прямо впливає на збереження життя і здоров'я громадян, функціонування транспортної системи, соціально-економічну стабільність та якість державного управління. Незважаючи на численні зусилля державних органів і прийняття відповідних нормативно-правових актів, ця сфера залишається однією з найбільш вразливих у суспільному житті країни.

У цьому контексті особливої важливості набуває необхідність глибокого осмислення та системного аналізу самого поняття «безпека дорожнього руху» як багатоаспектного соціально-правового явища. Його чітке розуміння є основою для формування ефективної державної політики, удосконалення нормативно-правового забезпечення, розробки превентивних механізмів, а також впровадження сучасних технологічних і організаційних рішень у сфері транспортної безпеки. Відтак, дослідження теоретичних засад і практичних аспектів безпеки дорожнього руху є актуальним і своєчасним як з наукової, так і з прикладної точки зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній юридичній літературі є багато праць, які присвячені аналізу розуміння поняття «безпека дорожнього руху», зокрема, таких науковців, як В. І. Борисов, І. Л. Булик, І. Г. Бухтіярова, Н. В. Давидова, О. В. Джафарова,

Ю.С. Коллер, О. М. Кучеренко, В.О. Осипов, І.Д. Пастух, О.О. Пашенко, М.В. Плугатир, О. Г. Стрельченко, М.В. Співак, Є.В. Скрипа, А.О. Собакарь та інші.

Метою наукової статті є формування авторського підходу до тлумачення поняття «безпека дорожнього руху» шляхом аналізу наявних наукових та нормативно-правових дефініцій.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження сутності поняття «безпека дорожнього руху» доцільно здійснити узагальнену характеристику двох ключових складових цього терміну – «безпека» та «дорожній рух», оскільки саме їхнє змістове наповнення формує цілісне розуміння досліджуваного явища.

Так, поняття «безпека» у загальному розумінні означає стан захищеності особи, суспільства, об'єктів або систем від загроз, ризиків, небезпек чи негативного впливу. У контексті дорожнього руху безпека передбачає попередження аварійних ситуацій, зменшення ймовірності виникнення дорожньо-транспортних пригод, а також мінімізацію їхніх наслідків для учасників руху, інфраструктури та навколишнього середовища.

Безпека – це не лише відсутність небезпеки як такої, але й ефективність заходів, що вживаються для її запобігання: нормативно-правове регулювання, технічне забезпечення, організаційні заходи, інформаційна політика, навчання та контроль.

У той же час, під дорожнім рухом розуміється сукупність суспільних відносин і процесів, що виникають у ході переміщення транспортних засобів, пішоходів та інших учасників вуличної-дорожньої мережі. Це

динамічне явище, яке охоплює транспортні потоки, інфраструктурні елементи (дороги, перехрестя, світлофори, розмітку тощо), правила поведінки, що регулюють взаємодію учасників дорожнього руху.

Дорожній рух є важливою частиною життєдіяльності суспільства, що впливає на економіку, соціальні процеси, екологічну ситуацію та якість життя. Його ефективне функціонування потребує впорядкованості, дисципліни, відповідного рівня культури учасників, а також належного державного управління.

Таким чином, поняття «безпека дорожнього руху» може бути визначене як стан організації та функціонування дорожньої системи, при якому забезпечено зниження або запобігання загрозам життю, здоров'ю та майну учасників руху, а також мінімізація негативного впливу на суспільство і довкілля.

Слід відзначити, що термін «безпека дорожнього руху» є одним із ключових у нормативно-правовому полі України та широко застосовується в різноманітних законодавчих і підзаконних актах, які регламентують функціонування транспортної сфери. Зокрема, це поняття закріплене у Законі України «Про дорожній рух» [1], де визначено правові засади організації дорожнього руху та заходи, спрямовані на його безпечне забезпечення.

Отже, Закон України «Про дорожній рух» відіграє ключову роль у формуванні нормативного підґрунтя для визначення та реалізації поняття «безпека дорожнього руху». Згідно з цим нормативно-правовим актом, безпека дорожнього руху розглядається як невід'ємна складова системи правових, соціальних, освітніх і організаційно-технічних заходів, спрямованих на захист життя та здоров'я громадян, запобігання дорожньо-транспортним пригодам, створення комфортних умов для всіх учасників руху та збереження навколишнього природного середовища.

У контексті дефініції «безпека дорожнього руху» цей Закон закладає базові параметри, які визначають її зміст, а саме:

- нормативне регулювання суспільних відносин у сфері дорожнього руху;
- чітке окреслення прав, обов'язків і відповідальності учасників дорожнього руху та відповідних державних інституцій;
- визначення повноважень органів влади щодо забезпечення координації, контролю і нагляду у сфері безпеки;
- регулювання діяльності в галузі транспорту та дорожнього господарства;
- нормативне закріплення механізмів профілактики ДТП і мінімізації їх наслідків.

Крім того, у статті 20 Закону акцентується важливість освітнього компоненту безпеки дорожнього руху, що виявляється у формуванні навичок безпечної поведінки серед громадян з раннього віку. Це свідчить про системний підхід держави до безпеки дорожнього руху як процесу безперервного виховання правосвідомих і підготовлених учасників дорожнього середовища.

Таким чином, Закон «Про дорожній рух» не лише окреслює сферу правового регулювання дорожньої безпеки, а й формує цілісне бачення цього поняття, що охоплює як інституційні, так і поведінкові та інфраструктурні аспекти безпеки. Це дозволяє розглядати «безпеку дорожнього руху» як комплексне, багатогранне явище, врегульоване на рівні державної політики та правозастосовної практики.

Закон України «Про автомобільний транспорт» [2] є ключовим нормативно-правовим актом, що регулює відносини у сфері автомобільних перевезень пасажирів і вантажів, а також встановлює основні засади функціонування автомобільного транспорту як складової транспортної системи держави. Одним із фундаментальних принципів, закладених у цьому законі, є забезпечення безпеки перевезень, яка розглядається не лише як технічний або організаційний аспект, а як пріоритет державної політики у сфері транспорту.

У контексті формування визначення поняття «безпека дорожнього руху», Закон «Про автомобільний транспорт» [2] доповнює його зміст, акцентуючи увагу на тому, що безпека має забезпечуватися на всіх етапах функціонування автотранспортної системи – від технічного стану транспортних засобів і кваліфікації водіїв до вимог щодо інфраструктури, організації перевезень і державного контролю.

У статтях Закону окремо підкреслюється обов'язок перевізників, органів виконавчої влади та інших суб'єктів у сфері автотранспорту дотримуватись вимог безпеки з метою захисту життя, здоров'я, майна громадян, довкілля та інтересів держави, що безпосередньо узгоджується з доктринальними підходами до трактування поняття «безпека дорожнього руху» як стану захищеності учасників дорожнього руху від загроз аварійності, техногенних небезпек і недоліків інфраструктури.

Отже, Закон «Про автомобільний транспорт» розширює розуміння безпеки дорожнього руху, закріплюючи її як міжгалузеве поняття, яке охоплює правові, технічні, організаційні та соціальні аспекти транспортної діяльності, і тим самим формує нормативну базу для реалізації державної політики в цій сфері. Його положення є важливою складовою у визначенні комплексного і функціонального підходу до категорії «безпека дорожнього руху».

Термін «безпека дорожнього руху» займає одне з важливих місць у правових актах, що регулюють порядок і умови дорожнього руху в Україні, зокрема в Правилах дорожнього руху [3]. Вони встановлюють обов'язкові для всіх учасників дорожнього руху вимоги, які спрямовані на попередження дорожньо-транспортних пригод та забезпечення захисту життя і здоров'я громадян. У цьому контексті поняття «безпека дорожнього руху» стає основним компонентом юридичних норм, що регламентують поведінку водіїв, пішоходів та інших учасників дорожнього руху. Правила визначають вимоги до дорожніх знаків, світлофорів, безпеки транспортних засобів, а також поведінки учасників на дорозі, що є невід'ємною частиною забезпечення безпеки дорожнього руху.

Крім того, велике значення поняття «безпека дорожнього руху» надається в Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках [4], де воно розглядається як стратегічний орієнтир для розвитку та модернізації транспортної системи країни. В Стратегії чітко прописано завдання щодо покращення рівня безпеки на дорогах, зокрема через зниження смертності та травматизму на них та, передбачено комплексний підхід до оновлення транспортної інфраструктури, поліпшення умов для учасників дорожнього руху, а також інтеграцію новітніх технологій у сфері безпеки дорожнього руху. Однією з головних цілей стратегії є створення безпечних та ефективних умов для руху транспортних засобів та

пішоходів, що сприятиме значному зменшенню кількості дорожньо-транспортних пригод і наслідків, пов'язаних з ними.

Згідно з визначенням поняття «безпека дорожнього руху», яке міститься у вищезгаданих актах, цей термін не обмежується лише технічними аспектами або нормативними вимогами до учасників руху. Важливою складовою безпеки є також забезпечення соціальної стабільності та здоров'я населення через зменшення негативних наслідків від дорожньо-транспортних пригод. У цьому контексті безпека дорожнього руху виступає як необхідна умова для належного функціонування транспортної системи країни та забезпечення загальної безпеки громадян.

Тому безпека дорожнього руху охоплює широкий спектр заходів, включаючи правове регулювання, технічні норми, соціальну і освітню діяльність, що створюють основу для сталого розвитку транспорту та зменшення рівня дорожньо-транспортного травматизму в Україні.

Окремим документом, присвяченим саме безпеці дорожнього руху, є Стратегія підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року [5], у якій визначено основні напрями, цілі та механізми реалізації державної політики у цій сфері. Згадування цього поняття також зустрічається в низці інших нормативно-правових актів, інструкцій, стандартів та методичних рекомендацій, що підтверджує його важливу роль у формуванні цілісної системи управління безпекою дорожнього руху в Україні.

Слід наголосити, що питання формування, забезпечення та реалізації поняття «безпека дорожнього руху» займає вагомe місце у наукових дослідженнях українських вчених, які розглядають його не лише з юридичної, а й з міждисциплінарної позиції. Серед основних підходів домінує розуміння безпеки дорожнього руху як комплексного правового, технічного, соціального та управлінського явища, що включає систему заходів, спрямованих на запобігання дорожньо-транспортним пригодам, зниження рівня аварійності та мінімізацію її наслідків.

Зауважимо, що вагомe місце в розробці теоретико-правових основ поняття «безпека дорожнього руху» займає монографічне дослідження О. В. Джафарової, яка аналізує діяльність органів публічної влади, наділених дозволяючими функціями у сфері дорожнього руху. Зокрема, авторка розглядає механізми видачі дозволів, погоджень, свідоцтв і витягів з реєстрів як інструменти превенції адміністративних правопорушень у цій сфері. У своїх пізніших працях вчена актуалізує значення транспортної безпеки як складової національної безпеки та підкреслює важливість запобігання дорожньо-транспортному травматизму через удосконалення правового регулювання [6, с. 519].

Значний внесок у розвиток теоретичних основ поняття «безпека дорожнього руху» зробили вітчизняні науковці Ю.С. Коллер та А.О. Собакар, які здійснили глибокий аналіз наукових підходів до його визначення. В результаті узагальнення наявних дефініцій дослідники виокремили основні наукові напрями інтерпретації цього поняття. Зокрема, безпека дорожнього руху розглядається:

1) як умова реалізації державної соціально-економічної політики;

2) як забезпечення стійкості учасників дорожнього руху до загроз, пов'язаних із дорожньо-транспортними пригодами;

3) як елемент глобальної системи міжнародної безпеки;

4) як чинник протидії нелегальним видам економічної діяльності (зокрема, шахрайству, контрабанді, викраденню вантажів і транспортних засобів);

5) як система суспільних відносин, що виникають у процесі організації та здійснення дорожнього руху;

6) як складова частина національної безпеки;

7) як певний стан, що характеризує рівень захищеності учасників дорожнього руху від небезпек, пов'язаних із функціонуванням транспортної системи [7].

Проблематика просвітницької діяльності у сфері безпеки дорожнього руху знайшла своє відображення у наукових дослідженнях Н. В. Давидової. Дослідниця особливу увагу зосередила на важливій ролі органів публічної влади у формуванні та реалізації ефективної інформаційної політики, що має на меті не лише інформування населення про правила дорожнього руху, але й систематичне підвищення рівня правової культури громадян. У межах цього підходу безпека дорожнього руху розглядається не лише як технічне чи адміністративне завдання, а як соціальна цінність, яка потребує свідомої участі всіх учасників дорожнього руху [8, с. 26].

Науковиця обґрунтовано наголошує, що однією з ключових передумов зниження рівня аварійності на дорогах є формування правосвідомої, відповідальної поведінки громадян. Йдеться, зокрема, про системну роботу з формування у громадян сталих моделей поведінки, зокрема шляхом впровадження освітніх програм, масово-роз'яснювальних кампаній, соціальної реклами, а також за допомогою залучення засобів масової інформації та інституцій громадянського суспільства.

Значне місце у підході Н. В. Давидової займає питання запобігання дорожньо-транспортним пригодам шляхом формування відповідального ставлення до норм безпеки як серед водіїв, так і серед пішоходів. Вона підкреслює, що ефективна просвітницька діяльність повинна бути частиною державної політики у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та передбачати координацію зусиль органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, правоохоронних структур і освітніх установ [8, с. 26].

Таким чином, Н. В. Давидова пропонує розглядати інформаційно-просвітницьку роботу не як допоміжний елемент, а як один із ключових інструментів державної стратегії у сфері безпеки дорожнього руху, що здатен суттєво впливати на зміну поведінкових моделей та зниження рівня дорожньо-транспортного травматизму.

О. М. Кучеренко у своєму дисертаційному дослідженні комплексно аналізує правові аспекти відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху. Зокрема, науковець наголошує на нагальній потребі реформування чинного адміністративного законодавства з метою його адаптації до сучасних умов та викликів, що виникають у контексті збільшення кількості дорожньо-транспортних пригод і зростання їхньої соціальної небезпеки [9, с. 114].

Автор обґрунтовує доцільність посилення адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з порушеннями Правил дорожнього руху, зокрема тими, що спричиняють загрозу життю, здоров'ю та майновим правам учасників дорожнього руху. Особлива увага приділяється недосконалому чинним правовим нормам, які не завжди забезпечують належний превентивний та стримувальний ефект. У зв'язку з цим Кучеренко акцентує на необхідності підвищення штрафних

санкцій, удосконалення процедур фіксації та документування правопорушень, а також підвищення ефективності роботи органів публічної влади, зокрема підрозділів Національної поліції, щодо притягнення порушників до відповідальності [9, с. 114].

Крім того, вчений пропонує розглядати правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху не лише як технічні порушення, а як дії, що несуть потенційну загрозу національній безпеці, з огляду на значущість цієї сфери для збереження людського капіталу, зменшення державних витрат на лікування потерпілих, судові процеси та компенсаційні виплати [9, с. 114].

Таким чином, праця О. М. Кучеренка підкреслює важливість комплексного підходу до удосконалення адміністративної юрисдикції у сфері безпеки дорожнього руху, яка має поєднувати правові, організаційні та освітні заходи з метою забезпечення максимальної ефективності профілактики правопорушень і зменшення негативних наслідків дорожньо-транспортних пригод.

Вагомий науковий внесок у дослідження правового регулювання безпеки дорожнього руху зробив Є. В. Скрипа, який у своїх працях послідовно обґрунтовує необхідність розроблення та прийняття єдиного, кодифікованого Транспортного кодексу України. На думку вченого, чинне законодавство, що регулює правовідносини у сфері транспорту та дорожнього руху, є фрагментарним, недостатньо узгодженим між собою, а в деяких випадках – застарілим та не відповідає сучасним викликам [10, с. 213–220].

Є. В. Скрипа акцентує на тому, що систематизація нормативно-правової бази у сфері безпеки дорожнього руху дозволить створити цілісну та ефективну правову інфраструктуру, яка охоплюватиме не лише регулювання дорожнього руху, а й відповідальність за його порушення, повноваження органів публічної влади, механізми реалізації державної політики у сфері БДР, вимоги до транспортної інфраструктури, транспортних засобів та водіїв.

Особливу увагу вчений приділяє питанням чіткого законодавчого закріплення адміністративної відповідальності за порушення у сфері БДР в окремому розділі майбутнього кодексу, що, на його переконання, сприятиме підвищенню ефективності правозастосовної практики. Водночас науковець підкреслює необхідність належного бюджетного фінансування заходів, спрямованих на підвищення рівня безпеки дорожнього руху, включаючи модернізацію дорожньої інфраструктури, удосконалення системи контролю та моніторингу, інформаційно-просвітницьку роботу серед населення [10, с. 213–220].

З огляду на вищезазначене, вважаємо, що пропозиції Є. В. Скрипи заслуговують на особливу увагу, оскільки спрямовані на стратегічне реформування законодавчої бази у сфері безпеки дорожнього руху шляхом її уніфікації, узгодження з міжнародними стандартами та забезпечення комплексного підходу до регулювання цієї важливої сфери суспільних відносин.

Таким чином, аналіз наукової доктрини свідчить про наявність усталеного розуміння безпеки дорожнього руху як системної категорії, що поєднує в собі правові, управлінські та освітні механізми впливу. Проблематика безпеки дорожнього руху не лише вимагає ефективного нормативного забезпечення, а й потребує системного підходу до її реалізації на практиці – через якісну правотворчу діяльність, ефективну роботу правоохоронних органів, просвітництво, а також активну участь громадянськості.

Запропоновані підходи дають змогу глибше зрозуміти сутність безпеки дорожнього руху як багатогранного явища, що охоплює правові, соціальні, економічні та безпекові аспекти. Вони активно використовуються в науковій літературі та правовій доктрині для концептуального осмислення цього терміну в контексті державної політики, правозастосування та стратегічного планування.

Разом із тим, незважаючи на наукову цінність цих підходів, варто наголосити на необхідності формалізації єдиного, чіткого й легального визначення поняття «безпеки дорожнього руху» у законодавстві України. Саме офіційне тлумачення цього терміну відіграє ключову роль у правозастосовній практиці, зокрема в судових процесах, під час реалізації державної політики та при здійсненні нагляду й контролю у сфері дорожнього руху. Врахування доктринальних позицій у поєднанні з нормативним закріпленням є необхідною умовою подолання існуючих прогалин та забезпечення правової визначеності у цій сфері.

Висновки. Проблеми щодо визначення поняття «безпеки дорожнього руху» полягають у кількох важливих аспектах, що зумовлено багатогранністю і складністю самого терміну, який охоплює правову, соціальну, технічну та організаційну сфери регулювання. Незважаючи на те, що це поняття є ключовим у нормативно-правовому полі України й активно застосовується в різноманітних законодавчих і підзаконних актах, його тлумачення та застосування не завжди є однозначним, що створює певні труднощі в правозастосовній практиці.

Однією з головних проблем є різноманітність підходів до розуміння цього поняття. Зокрема, у різних нормативно-правових актах, таких як Закон України «Про дорожній рух», Закон України «Про автомобільний транспорт», Правила дорожнього руху та інші документи, безпека дорожнього руху трактується по-різному – залежно від правового, технічного або соціального контексту. Така варіативність формулювань ускладнює створення єдиного, цілісного та системного розуміння поняття, яке могло б стати базовим у законодавчій та управлінській діяльності.

Ще одним викликом є нечіткість у визначенні інфраструктурних і технологічних компонентів безпеки. Хоча стратегічні документи, зокрема Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року, наголошують на модернізації інфраструктури як одному з ключових елементів забезпечення безпеки, чинні нормативні акти не завжди конкретизують технічні параметри й вимоги до безпечної інфраструктури. Відсутність чіткого поняття «інфраструктура безпеки» або його звужене тлумачення призводить до фрагментарного впровадження необхідних заходів на практиці.

Юридичне регулювання безпеки дорожнього руху також не є достатньо уніфікованим і ефективним. Нерідко правові акти не містять чітких норм щодо відповідальності, контролю та механізмів реалізації прав і обов'язків учасників дорожнього руху. Це призводить до прогалин у законодавстві та труднощів у притягненні до відповідальності порушників правил, а також до обмеженої ефективності контролюючих органів.

Важливою проблемою є відсутність інтегрованого міжгалузевго підходу до формування політики у сфері безпеки дорожнього руху. Кожен із законодавчих актів чи то про автомобільний транспорт, чи про дорожній рух, висвітлює поняття безпеки з окремої перспективи: технічної, організаційної чи соціальної. Проте відсутність загальної методології призводить до неузгодженості в політиці безпеки, що вимагає комплексної уніфікації норм і принципів на міжвідомчому рівні.

Не менш значущою є проблема недостатньої реалізації освітнього та просвітницького компонентів у сфері безпеки дорожнього руху. Хоча Закон України «Про дорожній рух» формально передбачає необхідність виховання правосвідомої поведінки громадян із раннього віку, на практиці такі заходи часто не мають системного характеру, залишаються епізодичними або не охоплюють усі верстви населення. Як наслідок, рівень правової культури та обізнаності учасників дорожнього руху залишається низьким, що негативно впливає на загальний рівень безпеки на дорогах.

Усі ці чинники свідчать про необхідність удосконалення нормативного підходу до визначення поняття «безпека дорожнього руху» та розробки єдиної доктринальної основи, яка охоплювала б усі ключові елементи – правові, інституційні, інфраструктурні, технічні, освітні та соціальні. Такий підхід дозволив би ефективніше формувати та реалізовувати державну політику у сфері дорожньої безпеки.

Таким чином, визначення поняття «безпека дорожнього руху» стикається з низкою проблем, пов'язаних із узгодженням різних підходів до його трактування та

забезпеченням ефективності правового і організаційного механізму в сфері дорожнього руху. Для досягнення більш чіткої і комплексної реалізації безпеки дорожнього руху в Україні необхідно усунути існуючі правові прогалини, інтегрувати різні аспекти безпеки в єдину систему, а також забезпечити більш ефективну співпрацю між органами влади, підприємствами та громадянами.

З урахуванням аналізу чинного законодавства України, стратегічних документів, нормативно-правових актів та практичного контексту застосування поняття, авторське визначення терміну «безпека дорожнього руху» може бути сформульоване наступним чином. Безпека дорожнього руху – це стан гарантованої захищеності життя, здоров'я, прав і майна учасників дорожнього руху та суспільства в цілому, що забезпечується комплексом правових, організаційно-управлінських, технічних, інфраструктурних, інформаційно-освітніх і соціальних заходів, спрямованих на попередження дорожньо-транспортних пригод, мінімізацію їх наслідків та створення умов для сталого функціонування транспортної системи.

Список використаних джерел

1. Про дорожній рух : Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3353-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>.
2. Про автомобільний транспорт : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2344-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 22. Ст. 105.
3. Про правила дорожнього руху : постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовт. 2001 р. № 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text>.
4. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : постанова Кабінету Міністрів України від 27 груд. 2024 р. № 1550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-2024-%D0%BF#Text>.
5. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 жовт. 2020 р. № 1360-р. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 214.
6. Джафарова О. В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 688 с.
7. Коллер Ю. С., Собакарь А. О. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху : монографія. Київ : Леся, 2015. 204 с.
8. Давидова Н. В. Адміністративно-правове забезпечення пропаганди безпеки дорожнього руху в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2019. 232 с.
9. Кучеренко О. М. Адміністративна відповідальність за порушення правил дорожнього руху, що спричинило дорожньо-транспортну пригоду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2016. 188 с.
10. Скрипа Є. В. Адміністративно-правові засади забезпечення безпеки на автомобільному транспорті : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2020. 426 с.

References

1. Pro dorozhnii rukh [On Road Traffic]: Zakon Ukrainy vid 30 cherv. 1993 r. № 3353. (1993). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> [in Ukrainian].
2. Pro avtomobilnyi transport [On Motor Transport]: Zakon Ukrainy vid 5 kvit. 2001 r. № 2344-III. (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 22, 105 [in Ukrainian].
3. Pro pravyla dorozhnoho rukhu [On Road Traffic Rules]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 zhovt. 2001 r. № 1306. (2001). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
4. Pro skhvalennia Natsionalnoi transportnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii u 2025–2027 rokakh [On Approval of the National Transport Strategy of Ukraine until 2030 and Operational Action Plan for 2025–2027]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 hrud. 2024 r. № 1550. (2024). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-2024-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
5. Pro skhvalennia Stratehii pidvyshchennia rinvnia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini na period do 2024 roku [On Approval of the Road Traffic Safety Strategy in Ukraine until 2024]: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 zhovt. 2020 r. № 1360-r. (2020). *Uriadovyi kurier*, 214 [in Ukrainian].
6. Dzhafarova, O.V. (2015). Dozvilna diialnist orhaniv publichnoi administratsii v Ukraini: pytannia teorii ta praktyky [Permissive activity of public administration bodies in Ukraine: theoretical and practical issues]. Monohrafiia Kharkiv: Disa plus [in Ukrainian].
7. Koller, Yu.S., & Sobakar, A.O. (2015). Administratyvna vidpovidalnist za pravoporushennia u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu [Administrative responsibility for offenses in the field of road traffic safety]: Monohrafiia. Kyiv: MP Lesia [in Ukrainian].
8. Davydova, N.V. (2019). Administratyvno-pravove zabezpechennia propahandy bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini [Administrative and legal support of road traffic safety promotion in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Dnipro [in Ukrainian].

9. Kucherenko, O.M. (2016). Administratyvna vidpovidalnist za porushennia pravyl dorozhnoho rukhu, shcho sprychynulo dorozhno-transportnu prygodu [Administrative responsibility for violation of traffic rules that caused a road accident]. *Candidate's thesis*. Dnipro [in Ukrainian].

10. Skrypa, Ye.V. (2020). Administratyvno-pravovi zasady zabezpechennia bezpeky na avtomobilnomu transporti [Administrative and legal principles of ensuring safety in motor transport]. *Doctor's thesis*. Dnipro [in Ukrainian].

Levishchenko Dmytro,

Postgraduate Student

(Scientific Institute of Public Law, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-7475-4646>

PROBLEM ASPECTS OF DEFINITION «ROAD SAFETY»

The article examines the concept of «road safety» as a complex, interdisciplinary socio-legal phenomenon, which is important for ensuring national security, preserving the life and health of citizens, the effective functioning of the transport system and socio-economic stability in Ukraine.

The relevance of the topic is due to the increase in the level of accident on highways, despite the adopted state measures and regulations in this area. At the Center of the Research – Analysis of the content of the concept of «road safety» through the lens of legal definitions, scientific approaches and functional characteristics.

The structural components of this term are revealed: «Safety» as a state of protection from threats and «traffic» as a complex of social relations that arise in the process of movement.

The legislative framework, in particular the provisions of the Laws of Ukraine «On Road» and «On Road Traffic», traffic rules, strategies for improving the level of road safety, and the National Transport Strategy of Ukraine are analyzed.

The article outlines conceptual approaches to defining the concept of domestic scientists, identifies the main directions of its scientific interpretation. In addition, it is stated that the problems of defining the concept of «road safety» are related to its versatility, the variety of interpretations in normative legal acts, fuzzy infrastructure and technological components, the lack of unified legal regulation and integrated inter-industry approach, as well as the implementation of educational measures.

The author proposes his own interpretation of the definition of «Road Safety» as a state of organization of the road system, which provides reduction or prevention of threats to life, health and property of traffic participants, as well as minimizing the negative impact on society and the environment. It is generalized that road safety is a complex concept that covers legal, technical, organizational, social and information and educational components.

Key words: traffic safety, traffic, transport system, legal regulation, national security, state policy, road accident, regulatory support, traffic participants.

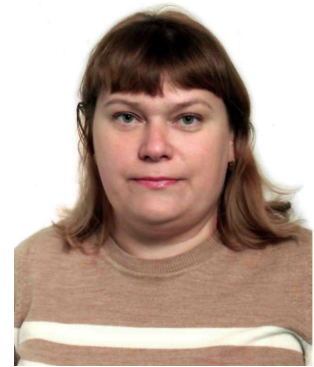
Дата першого надходження статті до видання: 28.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 37.091.3/5
DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-109-112

Пузирна Наталія Станіславівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
(Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7297-0829>

ФУНКЦІЇ ОСВІТЬОГО ОМБУДСМЕНА В УКРАЇНІ: НОРМАТИВНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню функцій освітнього омбудсмена в Україні. Проаналізовано Положення про освітнього омбудсмена. Визначено зміст правозахисної, консультативно-роз'яснювальної, моніторингової та представницької функцій освітнього омбудсмена. Наголошено на тому, що здійснення вищезазначених функцій освітнього омбудсмена неможлива без належного використання ефективних форм діяльності, що забезпечують дієвий захист прав учасників освітнього процесу й сприяють удосконаленню освітньої системи загалом. Зроблено висновок, що функції освітнього омбудсмена становлять функціональне ядро його діяльності та безпосередньо забезпечують реалізацію визначених завдань у сфері захисту прав учасників освітнього процесу.

Ключові слова: освітній омбудсмен, функція, дотримання прав, освіта, діяльність, законодавство.

Постановка проблеми. Національне законодавство гарантує право на освіту, а саме ст. 53 Конституції України закріплено, що кожен має право на освіту [1]. Проте реальне забезпечення освітніх прав потребує не лише формального нормативного закріплення, а й ефективних інституційних механізмів контролю за їх дотриманням. Історія становлення інституцій, покликаних забезпечувати та захищати освітні права громадян, упродовж тривалого часу в Україні обмежувалася переважно нормативним регулюванням та діяльністю загальних органів управління освітою. Проте з розвитком суспільно-політичних процесів, зростанням ролі громадянських ініціатив та необхідністю вдосконалити механізми реагування на порушення освітніх прав постала потреба у створенні нових правозахисних інструментів. Таким інструментом стало запровадження посади освітнього омбудсмена в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження функцій омбудсмена в Україні знайшло своє відображення в роботах таких учених, як С. В. Банах [2], О. В. Марцеляк [3], В. М. Михальчук, Н. І. Стахова [4], Н. М. Петельнікова [5] тощо. Дослідники приділили увагу питанням функцій омбудсмена в сучасному світі, функцій уповноваженого з прав людини в державному управлінні України, Національному превентивному механізму як головної функції інституту омбудсмена в забезпеченні захисту прав і законних інтересів засуджених та ув'язнених. Питанням функціонування інституту освітнього омбудсмена в Україні присвячені роботи І. М. Алмаші [6], Т. С. Репеде [7] тощо. Водночас питання функцій освітнього омбудсмена в Україні, зокрема в період воєнного стану, залишаються недостатньо вивченими, що й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є комплексний аналіз функцій освітнього омбудсмена в Україні, з'ясування їх нормативного змісту, практичної реалізації та визначення проблем і перспектив удосконалення інституції.

Виклад основного матеріалу. Запровадження інституту освітнього омбудсмена в Україні у 2019 році зумовлено сукупністю соціальних, управлінських та системних факторів, що загострили потребу в ефективному механізмі захисту прав учасників освітнього процесу.

Відповідно до Положення про освітнього омбудсмена [8], освітній омбудсмен є посадовою особою, уповноваженою Кабінетом Міністрів України на здійснення функцій із захисту прав у сфері освіти. Згідно з п. 8 цього нормативно-правового акта, функціональне призначення освітнього омбудсмена полягає в забезпеченні дієвого механізму захисту освітніх прав і свобод громадян, а також у підвищенні ефективності реалізації державної політики у сфері освіти. Серед ключових завдань, що окреслюють межі повноважень освітнього омбудсмена, слід виокремити:

- 1) сприяння реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення права кожної особи на якісну, доступну й безперешкодну освіту відповідно до принципів рівності та недискримінації;
- 2) контроль за дотриманням вимог освітнього законодавства, зокрема шляхом реагування на факти його порушення та участі в удосконаленні правозастосовної практики;
- 3) здійснення заходів, спрямованих на забезпечення рівного доступу до освіти, включно з протидією дискримінації, булінгу та іншим формам порушення освітніх прав;
- 4) сприяння розвитку інклюзивної освіти, підтримка впровадження механізмів адаптації освітнього середовища до потреб дітей з особливими освітніми потребами;
- 5) участь у забезпеченні виконання міжнародних зобов'язань України у сфері освіти, зокрема щодо додержання прав людини на освіту, передбачених відповідними міжнародно-правовими актами;
- 6) налагодження взаємодії з Міністерством освіти і науки України, іншими центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування,

закладами освіти, громадськими об'єднаннями та іншими суб'єктами, залученими до реалізації освітньої політики. Комплексність і міжвідомчий характер цих завдань підкреслюють особливу роль освітнього омбудсмена як координувальної та правозахисної інституції, що функціонує на перетині публічної адміністрації, освітньої діяльності та прав людини.

Здійснення функцій освітнього омбудсмена неможливе без належного використання ефективних форм діяльності, що забезпечують дієвий захист прав учасників освітнього процесу та сприяють удосконаленню освітньої системи загалом. Так, освітній омбудсмен в Україні виконує низку ключових функцій: правозахисну, консультативно-роз'яснювальну, моніторингову та представницьку.

Правозахисна функція передбачає реагування на порушення прав осіб у сфері освіти, зокрема школярів, студентів, педагогічних працівників і батьків. Омбудсмен отримує, систематизує та аналізує звернення, формує правові висновки й рекомендації, спрямовані на усунення порушень.

Т. С. Репеде зауважує, що особливості діяльності освітнього омбудсмена наочно проявляються в ситуаціях, коли батьки дітей з особливими освітніми потребами звертаються зі скаргами на неналежну реалізацію індивідуальної освітньої програми (далі – ІОП). Якщо діалог із керівництвом школи не дає результатів, батьки збирають відповідну документацію – ІОП, листування зі школою, оцінки та подають звернення до Служби освітнього омбудсмена. Після аналізу матеріалів омбудсмен ініціює обговорення з усіма сторонами, а в разі потреби – глибше розслідування, що може містити опитування педагогічного персоналу, перегляд програм підготовки та ресурсного забезпечення. На підставі отриманих висновків омбудсмен може надати конкретні рекомендації: організувати підвищення кваліфікації педагогів, забезпечити додаткові ресурси для дитини тощо. У разі виявлення порушень відповідні звернення можуть бути направлені до органів державної влади або правоохоронних органів. При цьому освітній омбудсмен також здійснює контроль за виконанням наданих рекомендацій. Водночас реалізація таких рішень нерідко супроводжується труднощами, пов'язаними з професійними й адміністративними ризиками [7, с. 48].

Утім, регулярна підготовка звітів і рекомендацій, здійснювана освітнім омбудсменом, свідчить про його орієнтацію не лише на реагування в межах окремих звернень, а й на формування стійкого та ефективного механізму захисту прав в освіті. Так, статистика діяльності Служби освітнього омбудсмена за 2024 рік демонструє відчутну результативність: опрацьовано 1 712 звернень, з яких 1 571 надійшло безпосередньо від учасників освітнього процесу; сформульовано 360 рекомендацій для закладів освіти та 152 – для органів управління освітою; направлено 406 звернень до державних органів і 21 повідомлення до правоохоронних структур [9]. Наведені дані переконливо свідчать, що, попри відносно новизну інституції, освітній омбудсмен уже відіграє вагомий роль у забезпеченні системного правозахисту в освітній сфері. Це, своєю чергою, зумовлює потребу в подальшому інституційному зміцненні, розширенні повноважень і вдосконаленні процедур діяльності цього органу з огляду на нові виклики в галузі освіти.

Консультативно-роз'яснювальна функція передбачає інформування громадськості щодо прав і обов'язків у сфері освіти. На офіційному вебсайті Служби

освітнього омбудсмена регулярно публікують юридичні роз'яснення, інструкції на типові освітні ситуації та практичні рекомендації щодо реагування на порушення освітніх прав. Наприклад, під час воєнного стану були розміщені аналітичні матеріали про порядок оцінювання в надзвичайних умовах, алгоритми дій учнів та педагогів, а також поради щодо облаштування укриття в закладах освіти – усі ці роз'яснення сприяють підвищенню правової обізнаності учасників освітнього процесу [10].

Моніторингова функція охоплює системне спостереження за станом дотримання прав у сфері освіти. Звіти про результати моніторингу містять аналітичні дані, узагальнення проблемних тенденцій, а також пропозиції щодо змін до нормативно-правових актів. Ця функція є важливим інструментом впливу на державну політику у відповідній галузі, що дає змогу не лише реагувати на вже наявні порушення, а й створювати умови для їх упередження в майбутньому. Вона реалізується через участь у розробці проектів законів, підзаконних актів, наказів Міністерства освіти і науки України, методичних рекомендацій, а також надання правових висновків щодо необхідних змін у законодавстві. Завдяки системному моніторингу звернень громадян омбудсмен ідентифікує проблемні сфери освітнього права, які потребують законодавчого врегулювання, та ініціює відповідні зміни. Наприклад, у період з листопада 2024 року до травня 2025 року Службою освітнього омбудсмена ініційовано зміни до понад десяти нормативно-правових актів, спрямованих на посилення гарантій реалізації права на освіту та усунення прогалин у законодавстві [11].

Представницька функція реалізується через взаємодію з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, закладами освіти, громадськими організаціями та міжнародними партнерами. Омбудсмен є не лише посередником у врегулюванні конфліктів, а й учасником політичного діалогу щодо актуальних проблем у сфері освіти. Така співпраця має на меті не лише вирішення індивідуальних випадків порушення прав, а й запобігання системним недолікам.

У цьому контексті І. М. Алмаші зазначає, що реалізація державної політики у сфері захисту прав людини неможлива без налагодження конструктивної взаємодії між громадянами та органами державної влади, зміцнення основ громадянського суспільства, а також гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими стандартами. У цьому процесі омбудсмен відіграє роль посередника, який має не лише здійснювати контроль за дотриманням прав людини, а й забезпечувати дієвий механізм співпраці між державою та суспільством [6, с. 64].

Власне, так, у межах своєї діяльності, освітній омбудсмен в Україні реалізує багаторівневу модель взаємодії із широким колом суб'єктів – як державними, так і недержавними. Зокрема, налагоджено тісну співпрацю з:

1. Міністерством освіти і науки України – з метою інформування про системні проблеми в освіті та напрацювання рекомендацій щодо удосконалення державної освітньої політики.

2. Державною службою якості освіти України – щодо реагування на звернення, пов'язані з порушеннями прав у школах і закладах вищої освіти.

3. Офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини – для координації зусиль у сфері правозахисту та уникнення дублювання повноважень.

4. Громадськими організаціями (зокрема, асоціаціями батьків, учителів, освітніх експертів, правозахисників), які є каналами комунікації із суспільством і формують суспільний запит на системні зміни.

5. Громадською мережею радників освітнього омбудсмена, яка забезпечує представництво інтересів учасників освітнього процесу на місцях і сприяє оперативному реагуванню на порушення.

6. Органами місцевого самоврядування, відповідальними за управління сферою освіти на регіональному рівні.

Також важливим напрямом діяльності є налагодження партнерства з професійною спільнотою та науковими інституціями. Зокрема, у березні 2025 року освітнім омбудсменом підписано меморандум про співпрацю з Профспілкою працівників освіти і науки України, спрямований на консолідацію зусиль у захисті прав працівників освітньої сфери та здобувачів освіти, а також на вдосконалення механізмів реагування на порушення в трудовій та освітній сферах [12]. Крім того, укладено угоду про співпрацю з Національною академією педагогічних наук України, що передбачає науково-експертну підтримку роботи Служби освітнього омбудсмена, зокрема в напрямі аналізу системних освітніх проблем і розробки відповідних пропозицій [13]. Завдяки такій взаємодії інституція освітнього омбудсмена функціонує як комунікативна платформа між громадськістю, освітньою спільнотою та державними органами, сприяючи

підвищенню рівня довіри до системи освіти й забезпечуючи ефективну реалізацію принципів демократичного врядування.

Висновки. Проведений комплексний аналіз функцій освітнього омбудсмена в Україні, з'ясування їх нормативного змісту та визначення проблем і перспектив удосконалення діяльності цієї інституції дав змогу дійти висновку, що функції освітнього омбудсмена становлять функціональне ядро його діяльності та безпосередньо забезпечують реалізацію визначених завдань у сфері захисту прав учасників освітнього процесу. Ми переконані, що кожна функція виконує самостійну, але взаємопов'язану роль у загальному механізмі забезпечення права на освіту. До ключових функцій, на наш погляд, належать: правозахисна – забезпечує реагування на індивідуальні звернення та відновлення порушених освітніх прав; консультативно-роз'яснювальна – сприяє підвищенню правової обізнаності громадян у сфері освіти; моніторингова – фіксує системні порушення та формує підґрунтя для змін у правовому регулюванні; представницька – забезпечує взаємодію з державними і недержавними структурами. Залишається невирішеною проблема, пов'язана з наявними ризиками адміністративної залежності освітнього омбудсмена, що виявляються в підпорядкованості Міністерству освіти і науки України, тому доцільним є нормативне посилення інституційної автономії цієї посади.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Банак С. В. Функції омбудсманів у сучасному світі : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 196 с.
3. Марцеляк О. В. Функції омбудсмена. *Право і безпека*. 2003. Том 2, № 4. С. 61–67.
4. Стахова Н. І., Михальчук В. М. Роль та функції уповноваженого з прав людини в державному управлінні України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 16. С. 97–103. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.16.97>
5. Петельнікова Н. М. Національний превентивний механізм як головна функція інституту омбудсмена у забезпеченні захисту прав та законних інтересів засуджених та ув'язнених. *Публічне право*. 2018. № 3. С. 40–46.
6. Алмаші І. М. Освітній омбудсмен як інституційна гарантія у сфері забезпечення прав людини на освіту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019. Вип. 58, Том 1. С. 61–66. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-3322.58-1.13>
7. Репеде Т. С. Шляхи подолання загроз інституту освітнього омбудсмена у сфері захисту прав людини в Україні. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 46–51. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.7>
8. Деякі питання освітнього омбудсмена : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 червня 2018 р. № 491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-п#Text> (дата звернення 21.11.2025).
9. Про нашу роботу. Звіти про роботу 2024 рік. URL: <https://eo.gov.ua/pro-nashu-robotu/> (дата звернення 21.11.2025).
10. Освіта в умовах воєнного стану. 2022. URL: <https://eo.gov.ua/osvita-v-umovakh-voiennoho-stanu/2022/04/11/> (дата звернення 21.11.2025).
11. Півроку на посаді освітнього омбудсмена: основні напрями та результати роботи. URL: <https://eo.gov.ua/piv-roku-na-posadi-osvitnoho-ombudsmena-osnovni-napriamy-ta-rezultaty-roboty/2025/05/08/> (дата звернення 21.11.2025).
12. Освітній омбудсмен підписала меморандум про співпрацю з профспілкою працівників освіти і науки України. URL: <https://eo.gov.ua/osvitniy-ombudsmen-pidpysala-memorandum-pro-spivpratsiu-z-profspilkoiu-pratsivnykiv-osvity-i-nauky-ukrainy/> (дата звернення 21.11.2025).
13. Національна академія педагогічних наук України : Угода з освітнім омбудсменом про співпрацю. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2593/> (дата звернення 21.11.2025).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 254k/96-VR (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, 141 [in Ukrainian].
2. Banakh, S.V. (2016). Funktsii ombudsmeniv u suchasnomu sviti [Functions of ombudsmen in the modern world]. Ternopil [in Ukrainian].
3. Martseliak, O.V. (2003). Funktsii ombudsmena [Functions of the ombudsman]. *Pravo i bezpeka*, 2(4), 61–67 [in Ukrainian].
4. Stakhova, N.I., & Mykhalchuk, V.M. (2021). Rol ta funktsii upovnovazhenoho z prav lyudyny v derzhavnomu upravlinni Ukrainy [Role and functions of the human rights commissioner in public administration of Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 16, 97–103. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.16.97> [in Ukrainian].
5. Pietelnikova, N.M. (2018). Natsionalnyi preventyvnyi mekhanizm yak holovna funktsiia instytutu ombudsmena u zabezpechenni zakhystu prav ta zakonnykh interesiv zasudzhenykh ta uviaznenykh [National preventive mechanism as the main func-

tion of the ombudsman institute in ensuring protection of rights and legal interests of convicted and imprisoned persons]. *Publichne pravo*, 3, 40–46 [in Ukrainian].

6. Almashi, I.M. (2019). Osvitnii ombudsmen yak instytutsiina harantiia u sferi zabezpechennia prav liudyny na osvitu [Educational ombudsman as an institutional guarantee in the field of human right to education]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia "Pravo"*, 58(1), 61–66. <https://doi.org/10.32782/2307-3322.58-1.13> [in Ukrainian].

7. Repede, T.S. (2023). Shliakhy podolannia zahroz instytutu osvitiho ombudsmena u sferi zakhystu prav liudyny v Ukraini [Ways to overcome threats to the educational ombudsman institute in the field of human rights protection in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*, 6, 46–51. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.7> [in Ukrainian].

8. Deiaki pytannia osvitiho ombudsmena [Some issues of the educational ombudsman], Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 491 (June 6, 2018). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-p#Text> [in Ukrainian].

9. Educational Ombudsman. (n.d.). *Pro nashu robotu. Zvity pro robotu 2024 rik [About our work. Reports for 2024]*. Retrieved from <https://eo.gov.ua/pro-nashu-robotu/> [in Ukrainian].

10. Educational Ombudsman. (n.d.). *Osvita v umovakh voiennoho stanu [Education under martial law]*. (2022). Retrieved from <https://eo.gov.ua/osvita-v-umovakh-voiennoho-stanu/2022/04/11/> [in Ukrainian].

11. Educational Ombudsman. (n.d.). *Pivroku na posadi osvitiho ombudsmena: osnovni napriamy ta rezultaty roboty [Half a year in office of the educational ombudsman: main directions and results]*. Retrieved from <https://eo.gov.ua/piv-roku-na-posadi-osvitiho-ombudsmena-osnovni-napriamy-ta-rezultaty-roboty/2025/05/08/> [in Ukrainian].

12. Educational Ombudsman. (n.d.). *Osvitnii ombudsmen pidpysala memorandum pro spivpratsiu z profspilkoiu pratsivnykiv osvity i nauky Ukrainy [Educational ombudsman signed a memorandum of cooperation with the Trade Union of Education and Science Workers of Ukraine]*. Retrieved from <https://eo.gov.ua/osvitiho-ombudsmen-pidpysala-memorandum-pro-spivpratsiu-z-profspilkoiu-pratsivnykiv-osvity-i-nauky-ukrainy/> [in Ukrainian].

13. National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. (2022). *Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy: Uhoda z osvitiho ombudsmenom pro spivpratsiu [National Academy of Educational Sciences of Ukraine: Agreement with the educational ombudsman on cooperation]*. Retrieved from <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2593/> [in Ukrainian].

Puzyrna Nataliia,

Candidate Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Public and Private Law
(Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7297-0829>

FUNCTIONS OF THE EDUCATION OMBUDSMAN IN UKRAINE: LEGALLY PRESCRIBED DEFINITION AND PRACTICAL REALISATION

The article examines the functions of the Education Ombudsman in Ukraine. It is noted that for a long period, the development of institutions responsible for ensuring and protecting citizens' educational rights in Ukraine was mainly limited to regulatory provisions and the activities of general education management bodies. However, as socio-political processes developed, the role of civic initiatives increased, and the need to improve mechanisms for responding to violations of educational rights became more pressing, the creation of new human rights protection tools was required. One such tool was the introduction of the position of the Education Ombudsman in Ukraine. According to the Regulation on the Education Ombudsman, the Ombudsman is an official authorised by the Cabinet of Ministers of Ukraine to perform functions related to the protection of rights in the field of education. It is emphasised that the performance of these functions is impossible without effective forms of activity that ensure real protection of the rights of participants in the educational process and contribute to the improvement of the education system as a whole. Therefore, the Education Ombudsman in Ukraine performs several key functions: human-rights protection, advisory and explanatory, monitoring, and representative. The article highlights that the human-rights protection function ensures responses to individual complaints and the restoration of violated educational rights; the advisory and explanatory function promotes citizens' legal awareness in the field of education; the monitoring function identifies systemic violations and provides a basis for changes in legal regulation; the representative function ensures cooperation with state and non-state institutions. It is stressed that each function plays an independent yet interconnected role within the overall mechanism for ensuring the right to education. The article concludes that the functions of the Education Ombudsman form the functional core of his or her activity and directly ensure the implementation of tasks related to protecting the rights of participants in the educational process. Attention is drawn to the unresolved issue of risks associated with the Ombudsman's administrative dependence, particularly due to subordination to the Ministry of Education and Science of Ukraine. In this context, it is advisable to strengthen the institutional autonomy of this position through regulatory means.

Key words: Education Ombudsman, function, rights protection, education, activity, legislation.

Дата першого надходження статті до видання: 24.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.2:343.9

DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-113-118

Колодяжний Максим Геннадійович,кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу кримінологічних досліджень*(Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України,
м. Харків)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2149-9165>КОМПЛЕКСНІСТЬ У ФОКУСІ МІЖСИСТЕМОЇ ВЗАЄМОДІЇ НАУК
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЦИКЛУ

У статті на підставі результатів емпіричного та поглибленого теоретичного дослідження, урахувавши загальнонаукову методологію системного підходу, сформульовано авторські судження щодо місця та міжсистемних зв'язків різних галузей знання, які входять до системи наук кримінально-правового циклу. Основний акцент здійснено на взаємодії між кримінальним правом та кримінологією. Акцентовано увагу на емуляції, що має місце між ними.

Ключові слова: комплексність, система, міждисциплінарність, кримінальне право, кримінологія.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток кримінологічного знання характеризується певними ознаками статичності його теоретико-методологічного базису. Адаже основний кримінологічний дискурс відбувається з огляду на вирішення прикладних наукових проблем, пов'язаних із запобіганням окремим видам кримінальних правопорушень, зокрема в період правового режиму воєнного стану в Україні. Для надання певного наукового імпульсу в поглибленні теоретичних кримінологічних розвідок потребує пізнання інтегративно-наскрізних наукових категорій і понять, що пронизують усю теорію і практику запобігання злочинності. Таким поняттям уважається комплексність, що перебуває в основі відомого комплексного підходу. У представленій науковій статті пропонується розглянути одну з багатьох граней комплексності. Вона стосується взаємодії різних наук, що займаються запобіганням злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти співвідношення наук кримінально-правового циклу та їх ролі в справі запобігання злочинності вивчали такі українські вчені: А. Бабенко, В. Батиргарєєва, Ю. Баулін, В. Борисов, В. Василевич, В. Голіна, Б. Головкін, О. Джува, В. Дрьомін, А. Закалюк, А. Зелінський, О. Костенко, О. Кулик, І. Лановенко, О. Литвинов, Ю. Орлов, М. Панов, В. Попович, І. Рущенко, В. Туляков, І. Туркевич, В. Шакур та деякі ін. Серед зарубіжних учених, які досліджували ці питання, можна виокремити, зокрема: Г. Барнса (H. Barnes), Д. Гарланда (D. Garland), П. Гіллйярда (P. Hillyard), Д. Гордона (D. Gordon), С. Пантазіса (C. Pantazis), С. Томбса (S. Tombs), Ж. Пінателя (J. Pinatel), Е. Сазерленда (E. Sutherland), Д. Тафта (D. Taft), Н. Тітерса (N. Teeters) та ін.

Відсутність одноманітності щодо цього питання в науці, а також розгляд представлені наукової матерії крізь призму проблеми комплексності свідчать про його актуальність і теоретичну значущість.

Метою статті є розширення гносеологічних кордонів комплексності шляхом співвідношення наук кримінально-правового циклу.

Виклад основного матеріалу. Вихідним положенням щодо міжсистемної взаємодії наук кримінально-правового циклу є те, відповідно до якого кожна галузь знання, що займається різними боками запобігання злочинності, можна визнати певною системою. Звідси допустимо говорити про активні міжсистемні зв'язки кримінології, кримінального права, кримінального процесу, криміналістики та кримінально-виконавчого права.

На теперішній час відсутнє єдине розуміння місця кримінології при взаємодії з науками, що вивчають інші боки проблеми злочинності. Згідно з першою позицією, яка була активно розвинена М. Пановим, між кримінальним правом і кримінологією має місце генетичний зв'язок, що вказує на їх тісну взаємодію. Попри визнання кримінології, як й інших наук кримінально-правового циклу, самостійними науками, все ж таки кримінальне право називається цим ученим базовою (фундаментальною) наукою для кримінології [1]. Тоді як кримінологічна наука відповідно до такої позиції є прикладною галуззю знань [2].

Подібна категорична позиція щодо нібито підпорядкованого становища кримінології стосовно кримінального права потребує ґрунтовної методологічної критики. За слушним зауваженням М. Панова, фундаментальні науки покликані відповідати на запитання «Що пізнається?» і «Як пізнається?», тоді як прикладні – «Для чого

пізнається?». У цьому контексті саме кримінологічна наука, спираючись на значний емпірико-теоретичний масив даних, зокрема в історичній, соціальній, психологічній та біологічній площинах, досліджує природу злочинної поведінки, соціальну сутність злочинності, тенденції її поширення та закономірності відтворення в сучасному мультисистемному глобальному соціумі. Ба більше, кримінологія володіє суттєво ширшим і методологічно різноманітнішим науковим інструментарієм для пошуку відповіді на базове питання «Що є об'єктом пізнання?». Предмет кримінологічної науки охоплює складні взаємозв'язки між індивідуальними, середовищними, соціальними, економічними, культурними та іншими детермінантами злочинності, що виходить за межі суто нормативного підходу. У цьому розумінні завдання кримінального права як нормативно-регулятивної галузі знань мають інший характер і охоплюють вужчу сферу аналізу. Вона пов'язана переважно з формально-юридичними конструкціями кримінально-правових заборон і санкцій. Це не применшує значущості кримінального права, проте свідчить про відсутність підстав для тверджень щодо його більш «фундаментального» чи «керівного» статусу стосовно кримінології. Навпаки, між цими науками є взаємодоповнюваність і методологічна автономність, що виключає ієрархічну субординацію.

Одним з аспектів, який виражає місце указаних галузей знання в єдиній науковій системі, є їх здатність впливати на поширення явища кримінальної протиправності. Жодним чином не применшуючи значущості кримінального права для наук кримінально-правового циклу, варто зазначити, що в юридичній доктрині нерідко простежується надмірний нормативний оптимізм щодо реального впливу кримінально-правових засобів на рівень та динаміку злочинності. Такий підхід у західній літературі називається *penal populism*. Це явище, коли кримінально-правова політика формується не на підставі результатів ґрунтовних, зокрема кримінологічних досліджень, експертного аналізу чи оцінки реальної ефективності тих або інших заходів, а відповідно до популістських вимог масового електорату – емоцій страху перед злочинністю й політичного бажання демонстрації жорсткого реагування держави на поширення певних кримінальних правопорушень [3].

Практика свідчить, що такі очікування часто не підтверджуються емпірично. З метою формального «зниження» показників злочинності законодавець періодично вдається до перегляду кваліфікаційних ознак окремих кримінальних правопорушень. Так, одна з останніх законодавчих новел призвела до збільшення у 2024 р. аж у 10 (!) разів вартості викраденого майна (з 302,8 грн до 3 028 грн) [4] як умови для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

Зерно цієї проблеми можна коротко описати словами відомого норвезького кримінолога Н. Крісті, який наголосив, що «злочинності не існує» (*crime does not exist*) [5, с. 3]. Автор цієї тезою вказує на відносність (релятивність) самого явища злочинності через штучний і «рукотворний» характер перманентного процесу криміналізації / декриміналізації окремих діянь, суспільно небезпечний характер яких за легким розчерком пера депутатів та інших політиків то з'являється, то, навпаки, зникає. Щодо цього видаються логічними зауваження В. Дрьоміна, який підкреслив, що «...кримінально-правові заборони не здатні змінити ані соціальний статус людей у суспільстві, ані їх ставлення один до одного, ані систему колективних цінностей. Влада, яка розраховує

на всесилля каральних заходів у протидії злочинності, приречена на невдачу» (Дрьомін В. Соціальна аномія як кримінологічний феномен, 2011 р.) [6]. Тому не слід як ігнорувати, так і перебільшувати реальні спроможності запобігання злочинності кримінально-правовими засобами.

Зв'язок кримінології та кримінального права є безсумнівним, оскільки саме кримінальне право визначає межі злочинного (протиправного), формує підходи до кваліфікації кримінальних правопорушень, кримінальної відповідальності та караності, а також регламентує процеси криміналізації і декриміналізації діянь. Водночас слушною є позиція І. Рушенка, що наука кримінального права характеризується високим рівнем консерватизму [7, с. 22]. Щодо цього кримінологія вирізняється більшою гнучкістю та динамічністю. Вона здатна оперативніше пропонувати науково обґрунтовані моделі некарального запобігання окремим видам протиправної поведінки, тоді як кримінальне право змушене залишатися в межах відносно стабільної структури закону України про кримінальну відповідальність, що й визначає межі основного наукового дискурсу в цій галузі.

Водночас є і показові винятки, зумовлені новими соціальними викликами, насамперед умовами воєнного стану. У цьому контексті слід позитивно оцінити оперативну реакцію законодавця на необхідність внесення змін і доповнень до КК України, зокрема із залученням учених-правників. Запроваджені новели передбачають кримінальну відповідальність за діяння, що отримали поширення після початку повномасштабного російського вторгнення: злочини проти основ національної безпеки, військові кримінальні правопорушення, а також окремі посягання на власність, відповідальність за які посилені у зв'язку з учиненням їх в умовах воєнного чи надзвичайного стану та ін.

Спрямованість учених на захист та обстоювання інтересів власної наукової галузі є зрозумілою. Проте в цьому процесі пріоритетом мають залишатися толерантність, наукова гнучкість, логічність і відкритість суджень, а не прагнення знаходити іноді штучні доводи на користь переваги однієї науки над іншою. Це твердження повною мірою стосується дискусій щодо співвідношення та ступеня міжсистемної взаємодії наук кримінально-правового циклу. Відповідно до усталених канонів наукової етики, недоречно апелювати до «більшої важливості», завуальованої під фундаментальність, наприклад, кримінального права для кримінології.

Класично-архаїчний погляд на кримінологію як «молодшу сестру» кримінального права не витримує жодної критики. У правовій науці іноді проявляються форми необґрунтованого ставлення до кримінології крізь призму її внутрішньогалузевої меншовартості [1]. Тому відкидання ідеї «переваги» однієї дисципліни над іншою і визнання рівної значущості кримінології в системі наук кримінально-правового циклу відповідає сучасним методологічним підходам до міждисциплінарності та етики наукового дослідження.

У наукових колах іноді спостерігається недовіра до кримінологічного знання та певних здобутків учених-кримінологів. У західній літературі можна спостерігати різні погляди: від розуміння кримінології як інструмента політичного менеджменту страху [8] до навіть висловлення сумнівів доцільності існування кримінології як окремої науки, пропонуючи замість неї розвиток концепції досліджень соціальної шкоди (*social harm studies*) [9].

Попри окремі методологічні та теоретичні труднощі, кримінологія сьогодні є самостійною наукою про злочинність, що динамічно розвивається як у світі, так і в Україні. Вона постійно поповнює свій методологічний, емпіричний, теоретичний, зокрема категоріально-понятійний арсенал і забезпечує практичну базу новими стратегіями й підходами для впливу на складні та різноманітні об'єкти запобіжної діяльності. Кримінологія продовжує відкривати нові перспективи передусім завдяки досягненням у генетиці та нейробіології, які сприяють поглибленому розумінню етіології різних форм злочинної поведінки.

Водночас не заперечується системоутворювальне значення кримінального права для інших наук кримінально-правового циклу. Водночас твердження про виключну роль кримінального права для кримінології, обгрунтовану його «фундаментальністю», є певним перебільшенням. Навіть у гіпотетичному разі скасування КК України, а отже, втрати матеріальної основи для визначення різних видів кримінальної протиправності, кримінологія не припинила б існування. У такому разі її головний імпульс пізнання був би переорієнтований на дослідження девіантної та суспільно шкідливої поведінки.

Аналогічно слід зазначити, що в наукових колах іноді виникають дискусії, критика та певний опір з боку окремих учених-криміналістів щодо досліджень кримінально-правових проблем, які проводять науковці, що не є фахівцями з кримінального права. Чинне законодавство України не обмежує такої діяльності, і, відповідно, розробка окремих аспектів кримінально-правової матерії представниками суміжних дисциплін є правомірною, особливо враховуючи, що певні недоліки правової охорони та регулювання традиційно розглядають кримінологи в межах комплексу нормативно-правових детермінантів злочинності.

Іноді новий, нестандартний погляд на вирішення раніше відомих проблем лише збагачує теорію кримінального права та сприяє її міждисциплінарному розвитку. Водночас для досягнення максимальної наукової точності певні наукові завдання слід виконувати вузькопрофільним фахівцям: кримінологи розробляють стратегію й тактику некарального впливу на злочинність, а вчені в галузі кримінального права досліджують проблеми кримінальної відповідальності та караності за окремі види суспільно небезпечних діянь. Проте аргументована порада чи консультація з боку представників суміжних дисциплін є корисною та має вітатися, оскільки це сприяє комплексності (міждисциплінарності) такого підходу та синтезу здобутків різних наук зі спільним галузевим корінням.

Наразі спостерігається тенденція щодо культивування автономії галузевого експертного знання, адже епоха енциклопедичних знань закінчилася. Ця обставина, зокрема, активізувала розвиток науки через розширення її меж насамперед не в ширину, а в глибину. Загалом, обстоюється позиція щодо доцільності своєрідного наукового партикуляризму, коли фахівці в певній галузі знання концентруються на питаннях, що охоплює відповідна внутрішньогалузева (видова) проблематика. Такий підхід дає змогу забезпечити глибокий науковий аналіз та підвищує якість наукових досліджень, водночас створюючи основу для міждисциплінарного синтезу знань на комплексній основі.

Вище описано один підхід щодо співвідношення наук кримінально-правового циклу. Є й протилежний, який варіюється від позиції домінування кримінології

не лише над науками, які вивчають злочинність, а й над філософією – до визнання кримінології наукою, тісно спорідненою до інших наук кримінально-правового циклу.

Окремі зарубіжні учені в середині ХХ ст. висловлювали власне бачення зовнішньосистемної взаємодії кримінології з іншими науками. Зокрема, американський соціолог Е. Сазерленд зазначав, що кримінологія містить комплекс знань, які розглядають злочин як соціальне явище [10, с. 1]. Американські кримінологи Д. Тафт, Г. Барнс, Н. Тітірс позиціонували кримінологію більш широко і включали в коло її інтересів кримінальний закон, питання покарання, роботу правоохоронної та пенітенціарної систем [11; 12]. Тобто за такого підходу кримінальне право фактично розчинялось у науках кримінології та соціології. Ж. Пінатель, представник французької клінічної кримінології, відводив кримінальному праву формальну роль у впливі на кримінологічне знання, ставлячи його на третє місце після біологічних наук. На думку цього вченого, кримінологія в методологічному плані має йти шляхом медицини, яка використовує у своїх цілях різні наукові галузі [13].

Відомий український кримінолог І. Лановенко щодо цього пішов ще далі, обгрунтовуючи позицію про те, що кримінологія впливає навіть на філософію. Для цього науковець запропонував нову суміжну науку у вигляді кримінологічної філософії. Вона названа особливою філософською дисципліною, що згодом посідає належне місце в системі філософського знання. На думку І. Лановенка, кримінологія, яка дедалі більше набуває комплексного характеру, буде інтегратором знання (і насамперед інтегратором у галузі методології пізнання – її філософсько-психолого-соціологічної основи), що може бути прийнятним для дослідження проблем людини (Лановенко І. П. Кримінологія як комплексна наука: методологія, проблеми, 2002 р.) [14, с. 639–652]. Така позиція вважається перебільшенням і штучним розширенням меж кримінологічного знання, яке в будь-якому разі спирається на філософію та її методологію, зокрема діалектику.

Досить категорично щодо цього висловлює свою позицію В. Попович, зазначаючи, що мають місце міжпредметні взаємозв'язки кримінології та інших наук кримінально-правового циклу. Кримінологія об'єднує напрями розвитку кримінально-правових дисциплін у єдиній комплексній системі вдосконалення організаційної інфраструктури та правових механізмів запобігання, виявлення, документування й розкриття вчинених правопорушень. Учений наголошує, що кримінологія володіє загальнотеоретичною методологією для розвитку запобіжного потенціалу всього кримінально-правового циклу наук [15].

Визнаючи особливе місце кримінології в системі наук кримінально-правового блоку, все ж таки висловлені вище судження вважаються частково перебільшеними. Вони дещо звужують автономний методологічний та праксеологічний потенціал відповідних галузей знання, які займаються проблемами запобігання злочинності. Така позиція підтверджена в перебігу цього дослідження емпірично. Зокрема, більшість (59,3 %) опитаних експертів (усього 27 осіб) у виді провідних учених України в галузі наук кримінально-правового циклу зазначили, що всі науки (кримінальне право, кримінологія, криміналістика, кримінальний процес, кримінально-виконавче право) є самостійними, однак між ними відбувається тісна міжсистемна наукова взаємодія.

Проти визнання кримінології загальнотеоретичною наукою щодо всіх наук кримінально-правового циклу була І. Туркевич, хоча вона й уточнювала, що кримінологія відіграє таку роль лише стосовно аспектів, які торкаються її предмета, передусім злочинності [16]. Базовий характер кримінології для наук кримінально-правового циклу підкреслюється В. Шакуном. При цьому вчений деталізує, що кримінальне право і кримінологія доповнюють одне одного [17, с. 22]. Окремі вчені підкреслюють також, що кримінальне право як комплексна наука не може існувати без певного «інвестування» з боку інших супутніх галузей [18, с. 34], включно з боку кримінології.

Найбільш виваженою вважається позиція А. Закалюка й В. Дрьоміна. Перший учений указує, що кримінологія є самостійною наукою, що перебуває на стику юридичних, економічних, соціальних, психологічних наук [19, с. 20]. Другий учений констатує про те, що кримінологію можна назвати юридичною наукою, а також одночасно визнати її вихід за межі правової матерії [20].

Система наук кримінально-правового циклу характеризується певним рівнем емуляції [21], тобто наявністю конкуренції між її складниками: кримінологічною, кримінально-правовою, кримінально-процесуальною, криміналістичною та кримінально-виконавчою системами. Найбільш інтенсивні процеси суперництва спостерігаються між кримінальним правом та кримінологією, оскільки вони конкурують за визначення власної системної значущості у сфері запобігання злочинності, відповідно, репресивними та нерепресивними засобами.

Обстоюється позиція, що таке зовнішньосистемне суперництво має бути раціональним і продуктивним. Крайні форми антагонізму, наприклад, повна відмова або заборона проведення кримінологічних досліджень, як це траплялось у 30 – на початку 50-х рр. ХХ ст., є негативним досвідом. Раціональна конкуренція стимулює підвищення якості наукових досліджень і сприяє розвитку кожної наукової системи. Водночас важливим є дотримання принципів взаємоповаги та співпраці між представниками суміжних наукових напрямів. Така міжгалузєва взаємодія забезпечує комплексний (міждисциплінарний) підхід до дослідження спільних проблем і сприяє розвитку науки про злочинність та вдосконаленню всієї системи кримінально-правових наук.

У підсумку слід резюмувати, що комплексність проявляється, зокрема, у тісному міждисциплінарному зв'язку кримінології та кримінального права. Обидві науки оперують частково схожим категоріально-понятійним апаратом, що не заперечує їх самостійності та фундаментального характеру. При цьому кримінологія має виражену прикладну спрямованість, зосереджуючись на праксеологічних і прогностичних функціях, тоді як кримінальне право нормативно регулює кримінально-правові відносини та забезпечує охорону прав, свобод та інтересів особи, суспільства і держави.

Твердження про виключну фундаментальність кримінального права для кримінології є перебільшенням. Коректніше розглядати кримінологію як науку, що підтримує тісний теоретико-прикладний зв'язок не лише з кримінальним правом, а й із науками кримінального процесу, криміналістики та кримінально-виконавчого права. На розвиток кримінології значно впливають також філософія, соціологія, біологія, генетика, нейробіологія, нейроендокринологія, психологія, педагогіка, девіантологія, правова статистика та математика. Перелічені науки збагачують теоретичний базис кримінології для досягнення мети у вигляді підвищення ефективності запобігання злочинності та захисту прав і свобод людини.

Рівність й автономність наук кримінально-правового циклу підкреслює необхідність їх взаємовпливу та міждисциплінарної інтеграції, яка є зовнішньосистемним проявом комплексності. Як зазначав французький філософ Р. Декарт, у суперечках істина часто лежить між крайніми поглядами, кожен з яких відходить від неї залежно від інтенсивності захисту власної позиції [22]. Американський філософ К. Вільбер у контексті розвитку ідей інтегративної (концептуально комплексної) теорії наголошував, що будь-яка думка є лише частковим відображенням реальності [23, с. 49]. Без взаємного обміну знаннями та інтеграції досліджень ефективне виконання завдань у сфері запобігання злочинності ускладнюється, а комплексний підхід до аналізу та вирішення проблем злочинності стає неможливим або значно менш ефективним.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати про таке:

1. Комплексність є інтегративною (суцільно проникаючою) властивістю кримінологічного знання й водночас істотною ознакою кримінологічної системи України.

2. Міжсистемна взаємодія наук кримінально-правового циклу є класичним (міждисциплінарним) вираженням комплексності. Вона полягає в органічному поєднанні теоретичних і прикладних аспектів впливу на явище кримінальної протиправності, що розвивається кримінологією, кримінальним правом, кримінальним процесом, криміналістикою, кримінально-виконавчим правом. При цьому комплексність може проявлятися й внутрішньосистемно, тобто в повноті та змісті окремих комплексів (рівнів) кримінологічної системи. Такий підхід можна назвати «модерною» інтерпретацією комплексності.

3. Надання будь-яких переваг чи керівної ролі певної галузі знань у системі наук кримінально-правового блоку є неприпустимим й методологічно некоректним. Усі науки, які охоплює така система, мають самостійний та фундаментальний характер. При цьому ступінь прикладного складника в них може відрізнитися.

4. У системі наук кримінально-правового циклу найвиразніші змагальні (внутрішньогалузєві) процеси спостерігаються між кримінальним правом і кримінологією. Ці дисципліни доповнюють одна одну: кримінальне право визначає нормативні засади охорони кримінально-правових відносин, тоді як кримінологія забезпечує емпіричне та аналітичне підґрунтя – досліджує стан і тенденції злочинності, її детермінацію та рівень соціальної небезпеки окремих кримінальних правопорушень, що дає змогу обґрунтовувати необхідність і зміст кримінально-правових заборон. Лише в тісній міжсистемній взаємодії кримінального права та кримінології, зокрема засобів репресивного та проактивного, відповідно, впливу на злочинність бачиться його висока ефективність.

5. Подальший вектор наукових розвідок у дослідженні комплексності в кримінології має спрямовуватися на: розширення уявлення про сутність зовнішнього та внутрішнього прояву комплексності; пізнання комплексності крізь призму змісту кримінологічної доктрини; дослідження інших комплексів кримінологічної системи (кримінологічної політики, законодавства, світогляду, кримінології як навчальної дисципліни, діяльності); установа зовнішньосистемних зв'язків кримінологічної системи із соціальною системою України, соціальними системами інших держав світу, а також із глобальною соціальною та кримінологічною системами.

Список використаних джерел

1. Панов М. І. Про співвідношення і взаємозв'язок понятійних апаратів наук кримінального циклу. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 158–170. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.146.176976>.
2. Панов М. І., Панова С. В. Кримінологія та кримінальне право: до проблеми співвідношення та міждисциплінарних наукових зв'язків. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2. С. 58–68.
3. Pratt J. *Penal Populism*. London: Routledge, 2007. 222 p.
4. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за дрібне викрадення чужого майна та врегулювання деяких інших питань діяльності правоохоронних органів : Закон України від 18.07.2024 р. № 3886-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3886-20#Text>.
5. Christie N. *A Suitable Amount of Crime*. London: Routledge, 2004. 148 p.
6. Денисов С. Ф., Тимчук О. Л. Концепція аномії в кримінології: теоретичні та прикладні аспекти. *Вісник ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 4. С. 74–85. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.100.74-85>.
7. Рущенко І. П. Соціологія злочинності : монографія. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. 370 с.
8. Garland D. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Chicago : University of Chicago Press, 2001. 336 p.
9. Hillyard P., Pantazis C., Tombs S., Gordon D. *Beyond Criminology: Taking Harm Seriously*. London : Pluto Press, 2004. 332 p.
10. Sutherland E. H. *Principles of Criminology*. Philadelphia : J. B. Lippincott Company. 1947. 643 p.
11. Taft D. R. *Criminology*. New York : Macmillan, 1956. 779 p.
12. Barnes H. E., Teeters N. K. *New Horizons in Criminology*. New York : Prentice-Hall, 1951. 887 p.
13. Gassin R. La Criminologie Clinique de Jean Pinatel et la Criminologie Clinique Actuelle. *International Annals of Criminology*. 1999. Vol. 37. Issue 1–2. P. 19–40. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0003445299003220>.
14. Антологія української юридичної думки: у 10 т. Т. 9: Юридична наука рад. доби. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юрид. книга, 2004. 848 с.
15. Попович В. М. Методологічне значення кримінології для розвитку запобіжного потенціалу кримінально-правового циклу наук. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. Число 2. С. 70–78.
16. Туркевич І. К. До проблеми про місце кримінології в системі наук. *Вісник Академії адвокатури України*. 2005. № 3. С. 50–56.
17. Тимошенко В. І., Шакун В. І. Теоретичні основи кримінології: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 240 с.
18. Ювенальна віктимологія: теоретико-правова модель: монографія / Є. С. Назимко, М. С. Андріяшевська, Т. І. Тіточка. Запоріжжя : Гельветика, 2021. 208 с.
19. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Ін Юре, 2007. 424 с.
20. Др'омін В. М. Сучасні функції кримінології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. № 29. Т. 2. С. 64–67.
21. Колодяжний М. Г. Емуляція в системі наук кримінально-правового циклу. *Методологічні засади криміналістики: традиції та новації*: зб. мат. Криміналістичних читань, присвяч. пам'яті акад. В. О. Коновалової (Харків, 28 берез. 2025 р.) / редкол.: А. П. Гетьман, В. М. Шевчук, С. Є. Демидова та ін.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, каф. криміналістики; Нац. акад. прав. наук України; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2025. С. 123–128.
22. Рене Декарт. URL: <https://nautilus.com.ua/articles/decart422>.
23. Wilber K. *Sex, ecology, spirituality: The spirit of evolution*. Boston & London: Shambhala Publications, 1995. 851 p.

References

1. Panov, M.I. (2019). Pro spivvidnoshennia i vzaïmozv'язok poniatiinykh aparativ nauk kryminalnoho tsykladu [On the Correlation and Interaction of the Conceptual Apparatuses of the Criminal Cycle Sciences]. *Problemy zakonnosti*, 146, 158–170. <https://doi.org/10.21564/2414-990x.146.176976> [in Ukrainian].
2. Panov, M.I., & Panova, S.V. (2018). Kryminolohiia ta kryminalne pravo: Do problemy spivvidnoshennia ta mizhdystsiplinarnykh naukovykh zv'язkiv [Criminology and Criminal Law: On the Problem of Correlation and Interdisciplinary Scientific Relations]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, 2, 58–68 [in Ukrainian].
3. Pratt, J. (2007). *Penal populism*. London : Routledge [in English].
4. Zakon Ukrainy “Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia ta deiakykh inshykh zakoniv Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za dribne vykradennia chuzhoho maiana ta vrehuliuvannia deiakykh inshykh pytan diialnosti pravookhoronnykh orhaniv” vid 18.07.2024 p. № 3886-IX [Law of Ukraine “On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses and Some Other Laws of Ukraine Regarding Strengthening Liability for Petty Theft of Others’ Property and Regulating Some Other Issues of Law-Enforcement Agencies’ Activity” of July 18, 2024, № 3886-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3886-20#Text> [in Ukrainian].
5. Christie, N. (2004). *A suitable amount of crime*. London: Routledge [in English].
6. Denysov, S.F., & Tymchuk, O.L. (2023). Kontsepsiia anomii v kryminolohii: teoretyni ta prykladni aspekty [The Concept of Anomie in Criminology: Theoretical and Applied Aspects]. *Visnyk LNNI im. E. O. Didorenka*, 4, 74–85. <https://doi.org/10.33766/2524-0323.100.74-85> [in Ukrainian].
7. Rushchenko, I.P. (2001). *Sotsiologhiia zlochynnosti* [Sociology of Crime]: monohrafiia. Kharkiv: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu vnutrishnykh sprav [in Ukrainian].
8. Garland, D. (2001). *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*. Chicago : University of Chicago Press [in English].
9. Hillyard, P., Pantazis, C., Tombs, S., & Gordon, D. (2004). *Beyond criminology: Taking harm seriously*. London : Pluto Press [in English].

10. Sutherland, E.H. (1947). Principles of criminology. Philadelphia : J. B. Lippincott Company [in English].
11. Taft, D.R. (1956). Criminology. New York : Macmillan [in English].
12. Barnes, H.E., & Teeters, N.K. (1951). New horizons in criminology. New York : Prentice Hall [in English].
13. Gassin, R. (1999). La criminologie clinique de Jean Pinatel et la criminologie clinique actuelle. International Annals of Criminology, 37(1–2), 19–40. <https://doi.org/10.1017/S0003445299003220> [in English].
14. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.). (2004). Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky: Yuprydychna nauka rad. doby [Anthology of Ukrainian Legal Thought: Legal Science of the Soviet Era] (Vol. 9). Kyiv : Yurydychna Knyha [in Ukrainian].
15. Popovych, V.M. (2009). Metodolohichne znachennia kryminolohii dlia rozvytku zapobizhnoho potentsialu kryminalno-pravovoho tsykladu nauk [Methodological Significance of Criminology for Developing the Preventive Potential of the Criminal Law Cycle]. Visnyk Akademii advokatury Ukrainy, 2, 70–78 [in Ukrainian].
16. Turkeych, I.K. (2005). Do problemy pro mistse kryminolohii v systemi nauk [On the Problem of the Place of Criminology in the System of Sciences]. Visnyk Akademii advokatury Ukrainy, 3, 50–56 [in Ukrainian].
17. Tymoshenko, V.I., & Shakun, V.I. (2021). Teoretychni osnovy kryminolohii [Theoretical Foundations of Criminology] : monohrafiia. Kyiv : Yurinkom Inter [in Ukrainian].
18. Nazymko, Ye.S., Andriiashhevska, M.S., & Titochka, T.I. (2021). Yuvenalna viktymolohiia: teoretyko-pravova model [Juvenile Victimology: A Theoretical and Legal Model]: monohrafiia. Zaporizhzhia : Helvetyka [in Ukrainian].
19. Zakaliuk, A.P. (2007). Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: Teoriia i praktyka. Knyha 1: Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky [Course of Modern Ukrainian Criminology. Book 1: Theoretical Foundations and History of Ukrainian Criminological Science]. Kyiv : In Yurie [in Ukrainian].
20. Dromin, V.M. (2017). Suchasni funktsii kryminolohii [Modern Functions of Criminology]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia, 29 (2), 64–67 [in Ukrainian].
21. Kolodyazhny, M.G. (2025). Emuliatyia v systemi nauk kryminalno-pravovoho tsykladu [Emulation in the System of Criminal-Law Cycle Sciences: zb. mat. Kryminalistychnykh chytan', prysviach. pam'ati akad. V. O. Konovalovoi 28 berez. 2025 r.] Kharkiv : Pravo, 123–128 [in Ukrainian]
22. Dekart, R. (n.d.). Rene Dekart [René Descartes]. Retrieved from <https://nautilus.com.ua/articles/decart422> [in Ukrainian].
23. Wilber, K. (1995). Sex, ecology, spirituality: The spirit of evolution. Boston & London : Shambhala Publications [in English].

Kolodyazhny Maxim,

Candidate of Law, Senior Researcher,

Head of the Department of Criminological Research

(Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kharkiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2149-9165>

COMPLEXITY IN THE FOCUS OF INTERSYSTEM INTERACTION OF THE CRIMINAL-LAW CYCLE SCIENCES

The article, based on the results of empirical and in-depth theoretical research, and taking into account the dialectical method and the general scientific methodology of the systemic approach, formulates the author's judgments regarding the place of various branches of knowledge within the system of criminal-law cycle sciences, as well as the intersystem connections between criminology, criminal law, criminalistics, criminal procedure law, and penitentiary law. A general description of complexity and the complex approach is provided. It is argued that complexity has both external-system and internal-system expressions. It is emphasized that the intersystem interaction between the sciences of the criminal-law block has an interdisciplinary character; which constitutes a classical external manifestation of complexity. The range of other sciences whose results are used by criminology to fulfil its tasks in the field of crime prevention is clarified. The main emphasis is placed on the interaction between criminal law and criminology. Attention is drawn to the emulation that occurs between them. Based on the analysis of existing scholarly positions on this issue presented by domestic and foreign researchers, the corresponding viewpoints are grouped into two main categories. The first includes scholars who stress the greater importance of criminal law compared to criminology. The second group consists of researchers who hold the opposite view. Other, more balanced perspectives on the place of criminology within the system of criminal-law cycle sciences are also identified. To support the author's position, the results of the empirical study are used. The conclusions, among other things, outline promising directions for further exploration of the problem of complexity in criminology.

Key words: complexity, system, interdisciplinarity, criminal law, criminology.

Дата першого надходження статті до видання: 17.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 343.541(477)
DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-119-123

Котенок Тетяна Володимирівна,

науковий співробітник групи інтелектуальної власності
відділу організації наукової діяльності

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7402-963X>

ЗАГАЛЬНІ ЗАХОДИ ВІКТИМОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДИТИНИ

У статті здійснено комплексний науковий аналіз загальних заходів віктимологічного запобігання насильницьким злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини з урахуванням сучасних кримінологічних підходів і потреб удосконалення державної політики у сфері захисту прав дитини. Доведено, що загальні заходи віктимологічного запобігання мають комплексний і міждисциплінарний характер та охоплюють правові, соціальні, освітні й психологічні інструменти, спрямовані на формування безпечного середовища для дітей, підвищення рівня їх поінформованості щодо ризиків насильства, а також удосконалення механізмів раннього виявлення загроз статевої свободі та статевої недоторканості. Особливу увагу приділено доцільності впровадження регіональних програм віктимологічного прогнозування рівня віктимізації дітей, а також створення спеціального фонду відшкодування шкоди потерпілим від злочинів із визначенням альтернативних джерел його фінансування.

Ключові слова: віктимологія, дитина, насильство, запобігання, віктимізація, профілактика, безпека, захист.

Постановка проблеми. Незважаючи на наявність суворої кримінальної відповідальності та окремих механізмів захисту, насильницькі злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини залишаються однією з найбільш латентних і соціально небезпечних форм злочинності. Збереження стабільно високого рівня таких посягань свідчить про обмежену ефективність підходів, орієнтованих переважно на кримінально-правове реагування після вчинення злочину, та актуалізує потребу в посиленні превентивної складової захисту дітей. Суттєвою проблемою є недостатня увага до виявлення й усунення віктимогенних чинників, що зумовлюють підвищену вразливість дітей до сексуального насильства. Соціальна занедбаність, неблагополучне сімейне середовище, відсутність навичок безпечної поведінки, обмежений контроль за перебуванням дітей у цифровому та публічному просторі, а також несвоєчасне реагування уповноважених органів створюють умови, за яких дитина стає потенційною жертвою насильницького злочину.

Водночас у системі запобігання злочинності відсутній цілісний підхід до загальних віктимологічних заходів запобігання насильницьким злочинам сексуального характеру щодо дітей. Нормативне регулювання має фрагментарний характер, а взаємодія між правоохоронними органами, закладами освіти, соціальними та медичними службами, органами місцевого самоврядування і громадськими організаціями залишається недостатньо скоординованою. Особливою проблемою є відсутність систематичного віктимологічного аналізу та прогнозування рівня віктимізації дітей, що перешкоджає розробленню профілактичних заходів

і знижує результативність державної політики у сфері захисту дитинства. За таких умов профілактична діяльність має переважно загальний характер і не враховує специфіку ризиків, притаманних окремим соціальним групам або територіям. У зв'язку з цим постає об'єктивна потреба в науковому обґрунтуванні загальних заходів віктимологічного запобігання насильницьким злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема запобігання злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, а також застосування віктимологічного підходу у їх профілактиці є предметом уваги значної кількості українських науковців. Вагомий науковий доробок у сфері дослідження сексуального насильства щодо дітей сформували, зокрема, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, І. М. Даньшин, О. М. Джу́жа, М. Ю. Капустіна, В. М. Попович, Д. М. Тичина, С. В. Шевченко та інші. У їхніх працях розкриваються закономірності віктимної поведінки неповнолітніх, аналізуються причини й умови вчинення злочинів сексуального характеру щодо дітей, а також обґрунтовуються напрями підвищення ефективності профілактичних заходів.

Окремий пласт наукових досліджень присвячено міжнародно-правовим стандартам захисту дітей від сексуального насильства, які стали предметом аналізу в роботах Н. О. Колеснікової, М. В. Савчина, Т. В. Корнякової та інших авторів. Поряд із цим у наукових працях представників педагогічної та психологічної науки, зокрема Т. В. Говорун, О. В. Безпалько, І. Д. Зварич, значну увагу приділено питанням формування у дітей

умінь безпечної поведінки, здатності своєчасно розпізнати потенційні загрози та адекватно реагувати на ризикові ситуації. Втім, попри наявність ґрунтовних напрацювань у зазначеній сфері, проблематика загальних заходів віктимологічного запобігання насильницьким злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини й надалі залишається недостатньо систематизованою та потребує подальшого наукового осмислення.

Мета статті – наукове обґрунтування змісту та значення загальних заходів віктимологічного запобігання насильницьким злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, а також визначення основних напрямів їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Віктимологічні заходи запобігання насильницьким злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини нерозривно пов'язані зі станом соціального середовища, у якому відбувається формування особистості дитини. Соціально-економічна нестабільність, бідність, безробіття батьків, трудова міграція, зниження рівня сімейного контролю та емоційного зв'язку між дітьми й дорослими істотно підвищують ризик віктимізації неповнолітніх. У таких умовах дитина частіше опиняється без належного нагляду, підтримки та захисту, що створює сприятливе підґрунтя для посягань на її статево свободу та недоторканість [1].

Особливе місце серед віктимогенних чинників займає неблагополучне сімейне середовище, у якому має місце насильство, зловживання алкоголем або наркотичними засобами, психологічна занедбаність дитини. У таких сім'ях діти часто не мають можливості своєчасно повідомити про загрозу або вже вчинене насильство, що призводить до латентності злочинів сексуального характеру та їх повторюваності [2]. У зв'язку з цим загальні заходи віктимологічного запобігання повинні передбачати системну підтримку сімей групи ризику, розвиток соціального патронажу, раннє втручання соціальних служб та міжвідомчу взаємодію у сфері захисту дитинства.

Освітні заклади відіграють суттєву роль у системі загальних заходів віктимологічного запобігання, оскільки саме школа є тим середовищем, у якому дитина проводить значну частину часу та де можуть бути виявлені перші ознаки віктимізації. Формування у дітей знань про особисті кордони, право на тілесну недоторканість, навичок розпізнавання небезпечних ситуацій і звернення по допомогу має стати невід'ємною складовою освітнього процесу.

Водночас важливо підкреслити, що загальне віктимологічне запобігання в освітньому середовищі не повинно зводитися до формального проведення окремих лекцій чи виховних годин. Йдеться про системну підготовку педагогічних працівників до виявлення поведінкових і психологічних ознак сексуального насильства, налагодження алгоритмів взаємодії між школами, соціальними службами та правоохоронними органами, а також створення безпечного шкільного простору, у якому дитина не боїться повідомляти про загрозу або насильство [3].

Сучасні умови розвитку інформаційного суспільства зумовили появу нових форм віктимізації дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет, соціальних мереж та цифрових комунікацій. Онлайн-ґрумінг, поширення матеріалів сексуального характеру за участю дітей, шантаж інтимними зображеннями стали серйозними викликами для системи запобігання сексуальному насильству. У цьому контексті заходи віктимологічного запобігання мають враховувати цифрові ризики та

передбачати комплексні інформаційно-просвітницькі програми для дітей, батьків і педагогів.

Особливого значення набуває формування у дітей цифрової грамотності, розуміння правил безпечної поведінки в онлайн-просторі, а також усвідомлення механізмів звернення по допомогу у разі загроз або насильства. Для батьків і законних представників важливим є підвищення рівня обізнаності щодо цифрових ризиків та способів контролю за перебуванням дітей у віртуальному середовищі без порушення їх прав і свобод [4].

Окремим аспектом загального віктимологічного запобігання є недопущення вторинної віктимізації дітей, які вже зазнали сексуального насильства. Повторна травматизація може мати місце під час спілкування з правоохоронними органами, у процесі судового розгляду, під час проведення експертиз або внаслідок негативної реакції соціального оточення. Неврахування вікових і психологічних особливостей дитини, надмірна формалізація процедур та відсутність спеціальної підготовки у відповідних фахівців посилюють негативні наслідки пережитого насильства [5].

У зв'язку з цим загальні заходи віктимологічного запобігання повинні включати підготовку спеціалізованих кадрів, запровадження дружніх до дитини процедур, обмеження кількості допитів, використання спеціально обладнаних приміщень та забезпечення обов'язкової психологічної підтримки на всіх етапах кримінального провадження.

Важливою складовою загальних заходів віктимологічного запобігання є формування в суспільстві нульової толерантності до насильницьких злочинів проти дітей. Інформаційна політика держави має бути спрямована на подолання стереотипів, які виправдовують або замовчують сексуальне насильство, а також на підвищення рівня довіри до механізмів захисту прав дитини. Засоби масової інформації, соціальні кампанії, участь громадських організацій можуть відігравати важливу роль у формуванні суспільного осуду таких злочинів та стимулюванні повідомлень про них [6].

Принципово важливим є те, що ефективність загальних заходів віктимологічного запобігання у сфері захисту статевої свободи та статевої недоторканості дитини має оцінюватися не лише за статистичними показниками злочинності, а й за якістю відновлення прав потерпілих, рівнем їх соціальної та психологічної реабілітації, зменшенням повторної віктимізації та рівнем довіри суспільства до державних інститутів [7, с. 5]. Саме ці критерії дозволяють говорити про реальність, а не декларативність запобігання.

Тривалий час у кримінально-правовій теорії переважав підхід, відповідно до якого інтереси потерпілого від злочину зводилися переважно до покарання винної особи та запобігання вчиненню нею нових злочинів. Такий підхід, хоча і має важливе значення для забезпечення загальної превенції, є явно недостатнім у випадку насильницьких злочинів сексуального характеру щодо дітей. Для дитини, яка зазнала сексуального насильства, першочергового значення набувають не каральні аспекти, а можливість отримати своєчасну допомогу, відновити психоемоційну рівновагу, відчувати захищеність і впевненість у майбутньому.

У цьому контексті особливої актуальності набуває питання відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем. Чинне законодавство України формально передбачає механізм компенсації шкоди за рахунок винної особи шляхом подання цивільного позову в межах кримінального провадження. Однак практика застосування

цього механізму переконливо свідчить про його низьку ефективність, особливо у справах щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини. Процедури є тривалими, складними для розуміння потерпілими та їх законними представниками, а у багатьох випадках злочинці не мають реальної можливості виконати судові рішення щодо відшкодування шкоди [8].

Ситуація ще більше ускладнюється у випадках, коли особу злочинця не встановлено, кримінальне провадження зупинено або закрито, а також коли винна особа є неплатоспроможною. За таких умов дитина-фактичний потерпілий і її сім'я залишаються без будь-якої реальної компенсації, що не лише поглиблює наслідки пережитої травми, а й підвищує рівень вторинної віктимізації, пов'язаної з відчуттям незахищеності та несправедливості [9].

Саме тому у сучасній віктимологічній доктрині дедалі більшого поширення набуває підхід, відповідно до якого у випадках насильницьких злочинів, зокрема сексуального характеру щодо дітей, держава повинна брати на себе обов'язок компенсації завданої шкоди. Такий підхід ґрунтується на принципі взаємної відповідальності держави та особи і передбачає, що у разі неспроможності держави забезпечити належний рівень безпеки вона зобов'язана компенсувати шкоду, завдану її громадянам.

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що у більшості держав Європи, а також у США, Канаді, Австралії, Японії та Новій Зеландії, державна компенсація шкоди потерпілим від умисних насильницьких злочинів є невід'ємною складовою системи захисту прав людини. У цих країнах створено спеціальні компенсаційні фонди, діяльність яких регламентується окремими законами і спрямована на забезпечення швидкої, доступної та ефективної допомоги потерпілим, незалежно від результатів кримінального переслідування винної особи [10].

Особливу роль у формуванні таких підходів відіграють європейські стандарти, засновані на концепції соціальної солідарності та справедливості. Відповідно до цієї концепції, суспільство визнає, що окремі категорії осіб, зокрема діти, перебувають у значно більш уразливому становищі і не можуть самостійно нести тягар наслідків злочину. Тому відшкодування шкоди таким потерпілим має здійснюватися за рахунок публічних ресурсів, з подальшим правом регресної вимоги держави до винної особи [11].

З огляду на це, створення в Україні Фонду відшкодування шкоди потерпілим від злочинів слід розглядати як один із ключових загальних заходів віктимологічного запобігання насильницьким злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини. Такий фонд має забезпечувати компенсацію витрат на медичну та психологічну допомогу, реабілітацію, соціальну підтримку, а у разі тяжких наслідків – і довгострокові виплати. Джерелами його фінансування можуть бути кошти від реалізації конфіскованого майна, штрафних санкцій, спеціальних зборів, а також добровільні внески [12].

Водночас важливим є забезпечення прозорості діяльності такого фонду та участі у його роботі представників громадськості, правозахисних організацій, фахівців у сфері захисту прав дитини, що сприятиме підвищенню довіри до механізмів державної допомоги та ефективності їх функціонування.

Поряд із компенсаційними механізмами, віктимологічні заходи запобігання мають включати розроблення та реалізацію комплексних державних програм, спрямованих на зниження рівня віктимізації дітей. Такі програми

повинні поєднувати соціальні, правові, освітні та психологічні заходи, бути зорієнтованими на раннє виявлення ризиків сексуального насильства, формування навичок безпечної поведінки у дітей, підвищення професійної підготовки педагогів, соціальних працівників і правоохоронців.

Отже, загальні заходи віктимологічного запобігання насильницьким злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини мають охоплювати не лише профілактику віктимної поведінки, а й створення ефективних механізмів державної компенсації, реабілітації та соціальної підтримки потерпілих. Реалізація таких заходів є необхідною умовою зниження рівня віктимізації дітей, формування безпечного соціального середовища та підвищення ролі держави як реального гаранта захисту прав і свобод дитини.

Висновки. Загальні віктимологічні заходи запобігання насильницьким злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини спрямовані на виявлення та мінімізацію віктимогенних чинників, що підвищують ризик становлення дитини жертвою кримінального правопорушення. Йдеться насамперед про усунення соціальних, організаційних, інформаційних і поведінкових умов, які сприяють формуванню віктимної вразливості неповнолітніх, а також про створення безпечного середовища, орієнтованого на превенцію сексуального насильства щодо дітей.

Загальні віктимологічні заходи запобігання мають комплексний характер і охоплюють систему дій держави та суспільства, спрямованих на підвищення рівня обізнаності щодо ризиків сексуального насильства, формування у дітей навичок безпечної поведінки, посилення контролю за середовищем підвищеної небезпечності, а також удосконалення механізмів раннього виявлення ситуацій, що можуть призвести до посягань на статево-свободу та статево-недоторканість дитини. У цьому контексті загальні віктимологічні заходи запобігання виходять за межі суто кримінально-правового впливу та набуває міждисциплінарного характеру, поєднуючи правові, соціальні, освітні та психологічні заходи. Водночас проблема захисту прав і законних інтересів дітей, які потерпіли від насильницьких злочинів сексуального характеру, ефективного поновлення їх прав та відшкодування заподіяної шкоди залишається однією з найбільш складних. Попри наявність окремих нормативних приписів, чинне законодавство не формує цілісного механізму віктимологічної профілактики та комплексної підтримки потерпілих дітей, що негативно впливає як на рівень запобігання таким злочинам, так і на процес реабілітації жертв. У цьому зв'язку обґрунтовано є необхідність прийняття спеціального Закону України «Про віктимологічну профілактику», який би закріпив систему заходів віктимологічного запобігання, визначив коло суб'єктів їх реалізації, підстави та порядок застосування щодо дітей як особливо вразливої категорії потерпілих. Прийняття відповідної Концепції захисту потерпілих від злочинів в Україні сприятиме узгодженню діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та недержавних інституцій у сфері захисту прав дітей, які постраждали від сексуального насильства. Обґрунтовано доцільність розроблення та впровадження спеціальних програм віктимологічного прогнозування рівня віктимізації дітей на регіональному рівні, що дозволить своєчасно виявляти групи підвищеного ризику та спрямовувати превентивні заходи саме на усунення найбільш небезпечних віктимогенних факторів.

Список використаних джерел

1. Бистров А. Є. Особливості віктимної поведінки розумово відсталих підлітків : дис. ... канд. психолог. наук : 19.00.08. Харків, 2019. 242 с.
2. Андріяшевська М. С. Індивідуальна віктимологічна профілактика поведінки неповнолітніх, які стали жертвами злочинних посягань. *Право.ua*. 2017. № 1. С. 196–203.
3. Віктимологія : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2017. 308 с.
4. Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 522 с.
5. Тичина Д. М. Роль потерпілого (жертви) в механізмі вчинення злочину. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 87–98.
6. Красносельська Л. С. Віктимність неповнолітніх: сутність, значення, профілактика. *Злочинність як суспільна проблема та шляхи її вирішення в Україні*. Харків : Право, 2016. С. 175–177.
7. Банчук О. А., Дмитрієва І. О., Малишев Б. В., Саїдова З. М. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. ред. О. А. Банчука. Київ : Москаленко О. М., 2015. 268 с. URL: <https://www.slideshare.net/CentrePravo/ss-59927557>.
8. Ткач М. П. Відшкодування майнової шкоди фізичній особі, яка постраждала внаслідок злочину. URL: http://www.uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_DPD/Tkach_006.pdf
9. Мудрак І. В. Потерпілий в кримінальному провадженні: проблеми захисту прав. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 2. С. 321–324.
10. Джужа А. О. Реституція та компенсація як особливі форми віктимологічного запобігання злочинам: досвід країн Західної Європи та США. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (102). С. 312–322.
11. Джужа О. М., Моїсєєв Є. М. Жертва злочину: підходи до визначення та проблеми класифікації. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2011. № 2. С. 74–81.
12. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. 352 с.

References

1. Bystrov, A.Ye. (2019). Osoblyvosti viktyimnoi povedinky rozumovo vidstalykh pidlitkiv [Peculiarities of victim behavior of mentally retarded adolescents]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
2. Andriiashevska, M.S. (2017). Indyvidualna viktyimolohichna profilaktyka povedinky nepovnlitnikh, yaki staly zhertvamy zlochynnykh posiahan [Individual victimological prevention of behavior of minors who became victims of criminal encroachments]. *Pravo.ua*, 1, 196–203 [in Ukrainian].
3. Holina, V.V., & Holovkin, B.M. (Eds.). (2017). *Viktyimolohiia [Victimology]: Navchalnyi posibnyk*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Dzhuzha, A.O. (2018). Teoretychni ta praktychni zasady viktyimolohichnoho zapobihannia zlochynam v Ukraini [Theoretical and practical principles of victimological crime prevention in Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Tychyna, D.M. (2017). Rol poterpiloho (zhertvy) v mekhanizmi vchynennia zlochynu [The role of the victim (victim) in the mechanism of committing a crime]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 4, 87–98 [in Ukrainian].
6. Krasnoselska, L.S. (2016). *Viktyimnist nepovnlitnikh: sutnist, znachennia, profilaktyka [Victimhood of minors: essence, meaning, prevention]. Zlochynnist yak suspilna problema ta shliakhy yii vyrishennia v Ukraini* (pp. 175-177). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Banchuk, O.V., Dmytriieva, I.O., Malyshev, B.V., & Saidova, Z.M. (2015). Vidshkoduvannia poterpilym vid nasylnytskykh zlochyniv: yevropeiski standarty i zarubizhne zakonodavstvo [Compensation to victims of violent crimes: European standards and foreign legislation]. O.A. Banchuk (Eds.). Kyiv: Moskalenko O.M. Retrieved from <https://www.slideshare.net/CentrePravo/ss-59927557> [in Ukrainian].
8. Tkach, M.P. Vidshkoduvannia mainovoi shkody fizychnii osobi, yaka postrazhdala vnaslidok zlochynu [Compensation for property damage to an individual who suffered as a result of a crime]. Retrieved from http://www.uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_DPD/Tkach_006.pdf [in Ukrainian].
9. Mudrak, I.V. (2016). Poterpilyi v kryminalnomu provadzhenni: problemy zakhystu prav [Victim in criminal proceedings: problems of protecting rights]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 2, 321–324 [in Ukrainian].
10. Dzhuzha, A.O. (2017). Restytutsiia ta kompensatsiia yak osoblyvi formy viktyimolohichnoho zapobihannia zlochynam: dosvid krain Zakhidnoi Yevropy ta SShA [Restitution and compensation as special forms of victimological crime prevention: experience of Western European countries and the USA]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 1(102), 312–322 [in Ukrainian].
11. Dzhuzha, O.M., & Moiseiev, Ye.M. (2011). Zhertva zlochynu: pidkhody do vyznachennia ta problemy klasyfikatsii [Victim of crime: approaches to definition and problems of classification]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*, 2, 74–81 [in Ukrainian].
12. Moiseiev, Ye.M., Dzhuzha, O.M., & Bazylevych, B.B. (et al.). (2006). *Kryminolohichna viktyimolohiia [Criminological victimology]: navch. posib. / O.M. Dzhuzha (eds.)*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

Kotenok Tetiana,

Researcher of the Intellectual Property Group at the Department of Organization of Scientific Activities

(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7402-963X>

GENERAL MEASURES FOR VICTIMOLOGICAL PREVENTION OF VIOLENT CRIMES AGAINST THE SEXUAL FREEDOM AND SEXUAL INTEGRITY OF A CHILD

The article presents a comprehensive scientific analysis of general measures of victimological prevention of violent crimes against sexual freedom and sexual integrity of children, taking into account modern criminological approaches and the needs for improving state policy in the field of child rights protection. It is substantiated that victimological prevention of such crimes should be aimed not only at responding to already committed criminal offenses, but primarily at identifying and neutralizing victimogenic factors that increase the risk of a child becoming a victim of sexual violence. It is proven that general measures of victimological prevention are comprehensive and interdisciplinary in nature and include legal, social, educational and psychological tools aimed at creating a safe environment for children, increasing their awareness of the risks of violence, as well as improving mechanisms for early detection of threats to sexual freedom and sexual integrity. It is emphasized that the effectiveness of such measures largely depends on the coordinated activities of state authorities, local governments, law enforcement agencies, educational institutions, social services and public organizations.

The article focuses on the problems of protecting the rights and legitimate interests of children who have suffered from violent sexual crimes, in particular in terms of restoring violated rights, providing comprehensive assistance and compensation for the harm caused. The need for legislative consolidation of the system of general and individual victimological prevention by adopting a special law and developing conceptual principles for protecting victims of crimes in Ukraine is substantiated. Special attention is paid to the feasibility of implementing regional programs for victimological forecasting of the level of child victimization, as well as the creation of a special fund for compensation for victims of crimes with the identification of alternative sources of its financing.

It is concluded that general measures of victimological prevention of violent crimes against sexual freedom and sexual integrity of a child should be considered as a priority direction of state policy in the field of childhood protection, which requires systemic legal support, interagency cooperation and reorientation to prevent the victimization of children as a particularly vulnerable category of victims.

Key words: *victimology, child, violence, prevention, victimization, prevention, safety, protection.*

Дата першого надходження статті до видання: 25.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 343.988:[343.37+343.35]:349.6
DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-124-128

Крейтор Андрій Андрійович,
заступник голови

(Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів
та захисту споживачів, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6013-0550>

ОСОБИ – НОСІЇ ОПЕРАТИВНО ЗНАЧУЩОЇ ПОВЕДІНКИ ПІД ЧАС ВЧИНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ НАДРОВИКОРИСТАННЯ

У статті зазначено, що проблема нанесення шкоди довкіллю внаслідок незаконного видобутку корисних копалин пов'язана з надприбутковістю цього незаконного промислу, участю посадових осіб (правоохоронних та природоохоронних органів), які забезпечують безперешкодне здійснення протиправної діяльності, а також із відвертим нехтуванням умовами безпеки природного середовища в процесі надровикористання. Виокремлено осіб – носіїв оперативної поведінки, до яких належать такі категорії: відповідальні працівники суб'єктів надровикористання, які за характером своєї діяльності зобов'язані дотримуватися правил екологічної безпеки чи контролювати їх виконання іншими особами; службові особи та відповідальні працівники суб'єктів господарювання, які забезпечують виконання правил екологічної безпеки для суб'єктів надровикористання; службові особи екологічного контролю; рядові працівники суб'єктів надровикористання, які можуть скоювати екологічні злочини як за своєю ініціативою, так і за вказівкою своїх керівників; особи, які здійснюють незаконний видобуток корисних копалин; спеціально уповноважені особи, які відповідають за проведення будівельних, днопоглиблювальних і вибухових робіт, прокладання кабелів, трубопроводів та інших комунікацій на об'єктах (землях, водних об'єктах, ПЗФ тощо), які мають природоохоронний статус.

Ключові слова: сфера надровикористання, екологічні злочини, суб'єкти, особи, носії оперативної поведінки.

Постановка проблеми. На території України, яка становить 0,4 % світової території, виявлено до 5 % усіх мінерально-сировинних ресурсів земної кулі. При цьому запаси залізних руд становлять понад 14 % від загальносвітових, марганцевих руд – більше за 43 %. Україна посідає також провідні місця за запасами титану, цирконію, літію, графіту, каоліну, вогнетривких глин, сірки, калійних солей. Значна кількість природних ресурсів території України має унікальні економічні та природні якісні характеристики. У вартісному виразі розвідані протягом другої половини ХХ ст. вітчизняні запаси родовищ корисних копалин оцінюються в 7–7,5 трлн дол. США [1, с. 6]. В Україні зберігаються значні обсяги видобутку мінеральної сировини. Водночас використання надр у більшості випадків пов'язане з певними екологічними ризиками. Діяльність гірничодобувних підприємств має потужний негативний вплив на довкілля та всі його компоненти, а також пов'язана з накопиченням великої кількості промислових відходів. Окрім забруднення земель, атмосфери та водних об'єктів, погіршення умов існування флори і фауни, така діяльність може призводити до поширення різноманітних захворювань серед населення. Враховуючи геофізичні властивості надр, можна стверджувати, що жоден різновид надровикористання не може відбуватися без одночасної експлуатації комплексу взаємопов'язаних із ними ресурсів, особливо земель [2, с. 151–152].

Кількість екологічних злочинів із кожним роком не зменшується, і ця тенденція найближчим часом посилюватиметься. Наслідки цих злочинних діянь важко визначити, оскільки вони відразу непомітні, а результати руйнуючої дії всього масиву різних забруднень проявляються лише через достатньо значний проміжок часу. Однак це анітрохи не зменшує виключно суспільну небезпечність цих злочинів. Проблема виявлення, дослідження та протидії зазначеним злочинам у сучасних умовах має комплексний та інтегративний характер, що зумовлюється деструктивним впливом цих посягань на навколишнє середовище, можливими шкідливими наслідками для життя і здоров'я людей, майна, безпеки виробництва, системи господарювання в державі [3, с. 23–24]. Попри намагання держави забезпечувати дієвий контроль за додержанням умов екологічної безпеки в процесі надровидобувної діяльності шляхом створення ряду державних інституцій з відповідними функціями, проблема, яка стосується незаконного видобутку корисних копалин, нанесення шкоди довкіллю, досягла піка актуальності в суспільстві, що пов'язано з надприбутковістю цього незаконного промислу, участю посадових осіб (правоохоронних та природоохоронних органів), які забезпечують безперешкодне здійснення протиправної діяльності, а також із відвертим нехтуванням умовами безпеки природного середовища в процесі надровикористання. Зазначене обумовлює

потребу у виокремленні категорій осіб, які беруть участь у вчиненні екологічних злочинів у сфері надровикористання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряд науковців, досліджуючи як екологічні злочини, так і злочини у сфері надровикористання, приділяли увагу категоріям осіб, які беруть участь у вчиненні зазначених злочинів. Зокрема, О. С. Книженко, розглядаючи екологічні злочини з позиції теорії криміналістики, зазначає, що спосіб злочинного забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів, земель унаслідок порушення правил надровикористання взаємопов'язаний з іншими елементами характеристики: особою злочинця, предметом злочинного посягання, наслідками злочину [4, с. 80–84]; А. С. Вербієць вказує, що від способу вчинення злочину залежить коло осіб, які беруть у ньому участь, їх безпосередні ролі та знаряддя, що використовуються для досягнення злочинної мети [5, с. 131–132]; О. С. Тарасенко позиціонує таких осіб як об'єктів індивідуального профілактичного впливу [6, с. 318–319]; М. Г. Максименцев вибирає два основні критерії класифікації для осіб, які незаконно видобувають корисливі копалини: за особливостями мотиваційного комплексу злочинної діяльності та за ступенем «кримінальної зараженості» [7, с. 155–159]; О. І. Ревенко здійснює класифікацію суб'єктів злочинів у сфері надровикористання з огляду на їх посади [8, с. 81–82]. Але зазначені науковці не розглядають категорії осіб у контексті їх характеристики як суб'єктів вчинення екологічних злочинів у сфері надровикористання.

Мета статті – виокремити категорії осіб – носіїв оперативної значущої поведінки під час вчинення екологічних злочинів у сфері надровикористання.

Виклад основного матеріалу. Що стосується осіб, які беруть участь у вчиненні екологічних злочинів, то ряд науковців здійснювали їх класифікацію з позиції суб'єктів екологічних злочинів або злочинів у сфері надровикористання.

Зокрема, М. Г. Максименцев вибирає два основні критерії класифікації для осіб, які незаконно видобувають корисливі копалини: за особливостями мотиваційного комплексу злочинної діяльності та за ступенем «кримінальної зараженості» [7, с. 155–159], тобто запропонована науковцем класифікація ґрунтується на психолого-особистісних якостях осіб.

О. І. Ревенко здійснює класифікацію суб'єктів злочинів у сфері надровикористання з огляду на їх посади: службові особи Державної служби геології та надр України, Державної служби гірничого нагляду та промислової безпеки України, центральних органів виконавчої влади, які відповідно до своїх службових повноважень реалізують державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр, що забезпечували прикриття злочинної діяльності злочинних груп; працівники державних та приватних шахт; власники підприємств, які займаються легальною розробкою надр або будівельними роботами; керівники вугільних складів і конвертаційних центрів [8, с. 81–82].

С. О. Книженко вважає, що екологічні злочини вчинюють особи, які можуть бути поділені на такі групи: службові особи державних органів виконавчої влади (державні інспектори з карантину рослин, службові особи центральних органів виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів; службові особи еколого-експертних підрозділів Міністерства екології та природних ресурсів України та ін.); службові особи підприємств, установ, організацій (керівники господарств,

архітектори, керівники проектного бюро, відділу, інституту; члени приймальних або ліквідаційних комісій підприємств, установ, організацій, інших); спеціально уповноважені особи (особи, які відповідають за експлуатацію технологічних установок або інших джерел небезпеки; працівники підприємств, установ, організацій, які уповноважені надати технічні умови щодо інженерного забезпечення об'єкта архітектури; особи, які виконують розробку робочої документації для будівництва тощо); інші особи (орендарі та власники земельних ділянок, інші особи) [4, с. 93].

На нашу думку, всі ці класифікації мають сенс, оскільки характеризують осіб – суб'єктів злочину з різних боків. Але характеристика осіб повинна надавати оперативним працівникам напрям пошуку, не тільки ґрунтуючись на кримінально-правових ознаках суб'єкта злочину, але й беручи до уваги попередній досвід розкриття таких злочинів.

Під час аналізу осіб як носіїв оперативної значущої поведінки потрібно враховувати таку обставину – є кілька варіантів здійснення злочинної діяльності й залежно від цього ці особи становлять оперативну зацікавленість. На стадії прийняття рішення про вчинення екологічного злочину у сфері надровикористання особа вимушена брати до уваги фактор наявності чи відсутності можливостей (і можливих наслідків) їх вчинення. Зокрема, позитивним рішенням про незаконне видобування корисних копалин може бути лише в тому разі, коли наявні певні засоби. Сам факт їх наявності (скажімо, екскаватора та/або вантажівки) може слугувати істотним чинником і складовою криміногенної ситуації, здатен наділити модель злочинної поведінки пріоритетним значенням, у тому числі за механізмом раціонального вибору, через співвідношення прогнозованих витрат та отримуваних вигід, благ. Так само особи, які здійснюють легальний видобуток корисних копалин, оцінюють наявність корупційних зв'язків за неперешкоджання кримінальної активності [7, с. 207–208] (у тому числі й бездіяльності щодо забезпечення екологічної безпеки). У цьому частково виявляється зв'язок особи – носія оперативної значущої поведінки з джерелом забруднення та результатами такої поведінки. Знаючи цей зв'язок і володіючи інформацією про способи забруднення, можна більш-менш обґрунтовано висувати версії про особу злочинця [4, с. 44–45].

Разом із тим неможливо виокремити таких осіб (носіїв оперативної значущої поведінки), не спираючись при цьому на норми кримінального права, оскільки тільки вони встановлюють умови, за яких особа може бути притягнута до відповідальності, а отже, виступає як об'єкт зацікавленості оперативних працівників і є носієм оперативної значущої поведінки. Тому ми виокремлюємо та класифікуємо зазначених осіб, використовуючи, зокрема, кримінально-правові ознаки.

Суб'єктом частини екологічних злочинів у сфері надровикористання може бути лише особа, яка має ознаки спеціального суб'єкта. Спеціальні ознаки особи, яка вчиняє екологічний злочин, можуть прямо називатись у диспозиціях відповідних статей (наприклад, вчинення злочину службовою особою, ст. 238 КК, або особою, спеціально відповідальною за інформування належних адресатів про забруднення моря, ч. 3 ст. 243 КК), чи впливати з їх змісту (зокрема, суб'єктом злочину за ст. 236 КК може бути лише особа, зобов'язана дотримуватись правил екологічної безпеки під час виконання своєї діяльності) [9]. «Так, вчинення злочину шляхом порушення спеціальних правил (статті 241, 243 та ін.)

свідчить про те, що його суб'єктом може бути лише особа, на яку покладено обов'язок дотримуватися вимог цих правил». Такими особами є службові особи підприємства, установи, організації та головні спеціалісти або спеціалісти підприємства, установи, організації, відповідальні за правильне ведення технологічного процесу та дотримання природоохоронних правил, встановлених нормативними актами.

З огляду на це ми виокремлюємо таку категорію осіб – носіїв оперативної значущої поведінки, як відповідальні працівники суб'єктів надровикористання, які за характером своєї діяльності зобов'язані дотримуватися правил екологічної безпеки чи контролювати їх виконання іншими особами.

Ряд екологічних злочинів (зокрема, передбачені ст. 242, 246, 248 КК) можуть вчинятися будь-якою особою, наділеною ознаками загального суб'єкта злочину [1, с. 141]. Це особи, на яких покладено правовий обов'язок дотримуватися відповідних приписів законодавства щодо порядку проведення державної екологічної експертизи, правил екологічної безпеки (службові особи підприємств, установ, організацій, відповідальні за проектування, розміщення, експлуатацію певних природоохоронних систем на об'єктах надровикористання, члени приймальних комісій таких об'єктів); спеціально уповноважені особи, на яких покладено обов'язок розробити і здати замовникові відповідну документацію або прийняти (ввести) в експлуатацію споруду з інженерними системами захисту довкілля [1, с. 109].

З огляду на це ми виокремлюємо таку категорію осіб – носіїв оперативної значущої поведінки, як службові особи та відповідальні працівники суб'єктів господарювання, які забезпечують виконання правил екологічної безпеки для суб'єктів надровикористання. Спеціальні дозволи на користування надрами в межах конкретних ділянок надаються тільки спеціалізованим підприємствам, установам і організаціям, а громадянин України може стати користувачем надр, якщо він має відповідну кваліфікацію, матеріально-технічні й економічні можливості для користування надрами. Оскільки набуття права на експлуатацію надр має свої особливості (численні дозвільні процедури, котрі має пройти фізична чи юридична особа, яка бажає отримати в користування певну ділянку надр), то особам, які пройшли процес отримання дозволу на надровикористання, будуть притаманні закріплені в дозволі ознаки (зокрема, у тій формі, коли останній вчиняється з порушенням правил екологічної безпеки в процесі надровикористання), тобто ці особи позиціонуються як такі, що вчиняють екологічний злочин на легально діючих надровидобувних об'єктах [1, с. 237]. Що стосується цієї категорії, то серед зазначених осіб виокремлюються такі, від яких можна отримати оперативну значущу інформацію. Розглядаючи таких працівників як джерела інформації, їх можна розмежувати на дві категорії: особи, які обізнані про наявність екологічних порушень у діяльності об'єкта; та працівники, які спеціалізуються на виконанні організаційних і внутрішніх функцій щодо забезпечення екологічної безпеки. Зазвичай некваліфіковані працівники підприємства працюють за наймом, виконуючи свої безпосередні обов'язки. Налагодження контактів із такими особами дасть можливість встановити факти, що вказують на порушення правил екологічної безпеки. Способи підтвердження інформації, отриманої від цих осіб, можуть різнитися залежно від ситуації, що складається в процесі перевірки. У багатьох випадках працівники першої

категорії можуть бути використані оперативниками для перевірки інформації, отриманої від «сторонніх» осіб. Це зумовлено їх можливістю висвітлювати наявність оперативної значущих фактів у процесі функціонування надровидобувного об'єкта. Працівники другої категорії мають доступ до внутрішньої сфери діяльності надровидобувного об'єкта й можливість висвітлювати факти, які недоступні іншим працівникам. Зокрема, службові особи, інженерно-технічні працівники, володіють оперативною значущою інформацією про причини виходу з ладу очисних споруд чи їх неправильну експлуатацію тощо. Крім того, серед рядових працівників ми виокремлюємо осіб, що працюють безпосередньо з потенційними забруднювачами на потенційних джерелах забруднення. Наприклад, це працівники очисних споруд, агрегатів газоочищення й пиловловлення, інші [4, с. 74]. З огляду на це ми виокремлюємо таку категорію осіб – носіїв оперативної значущої поведінки, як рядові працівники суб'єктів надровикористання, які можуть скоювати екологічні злочини як за своєю ініціативою, так і за вказівкою своїх керівників.

Ряд осіб наділені посадовим повноваженнями щодо контролю виконання суб'єктами надровикористання правил екологічної безпеки. З огляду на це ми виокремлюємо таку категорію осіб – носіїв оперативної значущої поведінки, як службові особи екологічного контролю. Працівників цих органів ми розглядаємо з двох позицій: як осіб, які мають можливість вчинювати злочинні дії (службові особи Державної служби геології та надр України, які сприяють без наявності достатніх підстав видачі спеціальних дозволів на видобування надр; працівники природоохоронних органів (інспектори державної екологічної інспекції, працівники еколого-експертних підрозділів, інші експерти державної екологічної експертизи тощо), які за неправомірну винагороду приховують факти невідповідності очисних споруд та інших порушень екологічної безпеки); осіб, які мають доступ до первинної інформації і зобов'язані повідомити про факт екологічного злочину внаслідок виконання посадових обов'язків (тобто це посадові особи, наприклад співробітники інспекцій).

Особи, які здійснюють незаконний видобуток корисних копалин, віднесені нами до однієї категорії, оскільки незалежно від їх функцій у процесі розробки надр (організатори або виконавці) та виду корисних копалин, які вони видобувають (державного або місцевого значення), вчинення ними екологічних злочинів не обумовлено виробничою діяльністю суб'єкта надровикористання. Ця категорія теж не є однорідною з погляду їх позиціонування як суб'єктів злочину. Зокрема, організатори незаконного видобутку корисних копалин встановлюють корупційні зв'язки з представниками місцевої влади та контролюючих органів (тому особи із цієї категорії радше є об'єктами пошуку з позиції притягання до відповідальності за вчинення екологічних злочинів); особи, які незаконно здійснюють незаконний видобуток корисних копалин, можуть бути використані для отримання інформації про екологічні злочини.

Ще одна категорія носіїв оперативної значущої поведінки – це спеціально уповноважені особи, які відповідають за проведення будівельних, днопоглиблювальних і вибухових робіт, прокладання кабелів, трубопроводів та інших комунікацій на об'єктах (землях, водних об'єктах, ПЗФ ті ін.), що мають природоохоронний статус. Зазначені особи в процесі своєї діяльності вчиняють злочини, пов'язані з надровикористанням (наприклад, у процесі виробничої діяльності

викопують пісок, гравій, граніти тощо і відразу використовують їх у своїй виробничій діяльності), спричиняючи тим самим шкоду екології.

Наступна категорія – це особи, які можуть отримати інформацію про злочин унаслідок виконання своїх обов'язків, що не пов'язані з виконанням природоохоронної або надроохоронної функції, і не повідомити про порушення умов екологічної безпеки. До таких належать: керівники державних підприємств, які укладають договори для проведення розвідувальних робіт для визначення корисних копалин на природоохоронних ділянках; службові особи та працівники суб'єктів господарювання (виробничо-технічний персонал підприємств, науково-дослідних інститутів, зокрема, особи, що були присутні, коли було віддано злочинні розпорядження, особи, які можуть надати інформацію про факт та причини поломки або неправильної експлуатації певного обладнання, очисних споруд; особи, які безпосередньо обслуговують механізми, технологічні лінії, очисні споруди та ін.)

Висновки. До осіб – носіїв оперативної значущої поведінки під час вчинення екологічних злочинів у сфері надровикористання належать такі категорії: відповідальні працівники суб'єктів надровикористання, які за характером своєї діяльності зобов'язані дотримуватися правил екологічної безпеки чи контролювати їх виконання іншими особами; службові особи та відповідальні працівники суб'єктів господарювання, які забезпечують виконання правил екологічної безпеки для суб'єктів надровикористання; службові особи екологічного контролю; рядові працівники суб'єктів надровикористання, які можуть скоювати екологічні злочини як за своєю ініціативою, так і за вказівкою своїх керівників; особи, які здійснюють незаконний видобуток корисних копалин; спеціально уповноважені особи, які відповідають за проведення будівельних, днопоглиблювальних і вибухових робіт, прокладання кабелів, трубопроводів та інших комунікацій на об'єктах (землях, водних об'єктах, ПЗФ та ін.), що мають природоохоронний статус.

Список використаних джерел

1. Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький М. В. Мовчан Р. О. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика : практ. посіб. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 452 с.
2. Грицан О. А. Правові засади екологічного контролю за використанням та охороною надр : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Івано-Франківськ, 2009. 198 с.
3. Туровець Ю. М. Початковий етап розслідування злочинів проти довкілля : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Хмельницький, 2012. 222 с.
4. Книженко С. О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 207 с.
5. Вербієць А. С. Гідророзмив як спосіб незаконного видобутку бурштину-сирцю. *Актуальні проблеми оперативно-розшукової протидії злочинам* : матеріали круглого столу (Дніпро, 31 травня 2019 р.). Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 131–132.
6. Тарасенко О. С. Об'єкти індивідуального профілактичного впливу злочинів, пов'язаних із землекористуванням. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 квітня 2012 р.). Харків : ХНУВС, 2012. С. 318–319.
7. Максименцев М. Г. Кримінологічні засади протидії злочинності у сфері надрокористування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 498 с.
8. Ревенко О. І. Основи методики розслідування незаконного видобування вугілля : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 225 с.
9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

References

1. Dudorov, O.O., Kamenskyi, D.V., Komarnytskyi, M.V., & Movchan, R.O. (2014). *Zlochynty proty dovkillia: kryminalno-pravova kharakterystyka: prakt. Posib.* [Crimes against the environment: criminal and legal characteristics: a practical guide]. Luhansk: RVV LDUVS im. E.O. Didorenka [in Ukrainian].
2. Hrytsan, O.A. (2009). *Pravovi zasady ekolohichnoho kontroliu za vykorystanniam ta okhoronoiu nadr* [Legal principles of environmental control over the use and protection of subsoil]. *Candidate's thesis*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
3. Turovets, Yu.M. (2012). *Pochatkovyi etap rozsliduvannia zlochniv proty dovkillia* [The initial stage of the investigation of crimes against the environment]. *Candidate's thesis*. Khmelnytskyi [in Ukrainian].
4. Knyzhenko, S.O. (2005). *Kryminalistychna kharakterystyka ta osnovni polozhennia rozsliduvannia ekolohichnykh zlochniv* [Forensic characteristics and basic provisions of the investigation of environmental crimes]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Verbiets, A.S. (2019). *Hidrorozmiv yak sposib nezakonnoho vydobutku burshtynu-syrtsiu* [Hydroerosion as a method of illegal extraction of raw amber]. *Aktualni problemy operatyvno-rozshukovoi protydii zlochnyam: materialy kruhloho stolu* [Current issues of operational-search counteraction to crimes: materials of the round table] (pp. 131–132). Dnipro: DDUVS [in Ukrainian].
6. Tarasenko, O.S. (2012). *Obiekyt indyvidualnoho profilaktychnoho vplyvu zlochniv, poviazanykh iz zemlekorystuvanniam* [Objects of individual preventive influence of crimes related to land use]. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy: materialy nauk.-prakt. konf.* [Modern problems of legal, economic, and social development of the state: materials of the scientific and practical conference] (pp. 318–319). Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].
7. Maksimentsev, M.H. (2019). *Kryminolohichni zasady protydii zlochnynosti u sferi nadrokorystuvannia* [Criminological principles of combating crime in the field of subsoil use]. *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
8. Revenko, O.I. (2018). *Osnovy metodyky rozsliduvannia nezakonnoho vydobuvannia vuhillia* [Fundamentals of the methodology for investigating illegal coal mining]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
9. Verkhovna Rada of Ukraine (2001). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III* [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001 No. 2341-III]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 25–26, 131 [in Ukrainian].

Kreitor Andrii,

Deputy Chairman

(State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6013-0550>

**PERSONS ENGAGED IN OPERATIONALLY SIGNIFICANT BEHAVIOUR
WHEN COMMITTING ENVIRONMENTAL CRIMES IN THE FIELD
OF MINERAL RESOURCE USE**

The article states that the problem of environmental damage caused by illegal mining is linked to the excessive profitability of this illegal activity, the involvement of officials (law enforcement and environmental protection agencies) who ensure the unhindered conduct of illegal activities, and, accordingly, with blatant disregard for the safety of the natural environment in the process of subsoil use. The article identifies individuals who engage in operationally significant behaviour, including the following categories: responsible employees of subsoil use entities who, by the nature of their activities, are required to comply with environmental safety rules or monitor their implementation by other persons; officials and responsible employees of business entities who ensure compliance with environmental safety rules for subsoil use entities; environmental control officials; rank-and-file employees of subsoil use entities who may commit environmental crimes either on their own initiative or on the instructions of their superiors; persons engaged in illegal extraction of minerals; specially authorised persons responsible for construction, dredging and blasting works, laying cables, pipelines and other communications at facilities (land, water bodies, protected natural areas, etc.) that have environmental protection status.

Key words: subsoil use, environmental crimes, subjects, persons, carriers of operationally significant behaviour.

Дата першого надходження статті до видання: 25.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 343.1:351.74
DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-129-132

Крикун Сергій Вікторович,
здобувач

(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6344-4842>

КОНФІДЕНЦІЙНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У ПРОВЕДЕННІ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті проаналізовані проблемні питання щодо використання конфіденційного співробітництва у проведенні різних форм контролю за вчиненням злочину. Зазначено, що конфіденційне співробітництво – це законодавчо визначена діяльність прокурорів, слідчих, працівників оперативних підрозділів з іншими особами, які в межах кримінального провадження надають допомогу на умовах конфіденційності або залучені до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Стверджується, що використовуючи конфіденційну допомогу громадян, правоохоронні органи отримують значущу інформацію, яка сприяє реалізації завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження. Наголошується, що напрями використання правоохоронними органами негласних працівників у проведенні контролю за вчиненням злочину залежать від форм такої негласної слідчої (розшукової) дії, а також від можливостей осіб, які надають конфіденційну допомогу.

Ключові слова: контроль за вчиненням злочину, конфіденційне співробітництво, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукова діяльність, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Вирішення завдань протидії злочинності вимагає від працівників органів досудового розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції України своєчасного отримання достовірної і повної інформації, оцінка якої дозволяє зробити обґрунтовані висновки і ухвалити правильні рішення. Контроль за вчиненням злочину, у всіх його формах, має негласний характер. Тактика його проведення будується на принципах конспірації та наступальності [1, с. 102]. Для отримання своєчасної, достовірної і повної інформації, яка б сприяла якісному проведенню контролю за вчиненням злочину, уповноваженими суб'єктами використовуються специфічні сили, засоби і методи, особливе місце серед яких, на нашу думку, займає конфіденційне співробітництво. У зв'язку з цим, за нашим переконанням, серед проблемних аспектів, що потребують наукового обґрунтування, можна виділити питання теоретичного обґрунтування напрямів використання конфіденційного співробітництва у проведенні контролю за вчиненням злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-праксеологічним питанням використанні конфіденційного співробітництва у протидії злочинності присвячено ґрунтовні наукові праці С.В. Албула, Л.І. Аркуші, В.І. Василичука, М.Л. Грібова, В.В. Дарягана, О.І. Козаченка, С.С. Кудінова, Д.Й. Никорчука, В.В. Паливоди, С.В. Пенькова, С.І. Пічкурена, М.А. Погорельського, Є.Д. Скулиша, Я.О. Талізінної, В.Є. Тарасенка, О.С. Тарасенка, Д.М. Цехана, С.С. Чернявського, Р.М. Шехавцова, Ю.О. Шишацької, Т.Г. Щурата та інших. Разом із тим, різноманітність форм проведення контролю за вчиненням злочину, специфічність кожної з них обумовлюють доцільність подальших наукових розвідок з метою вдосконалення цього інструменту протидії злочинності.

Метою статті вбачається теоретичний аналіз та обґрунтування напрямів використання конфіденційного співробітництва у проведенні контролю за вчиненням злочину.

Виклад основного матеріалу. Стаття 275 Кримінального процесуального кодексу України закріплює, що під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій [2; 3, с. 383]. Це право слідчого у повній мірі може реалізовуватися і під час проведення контролю за вчиненням злочину.

Слово «конфіденційний» походить від латинського «confidentia» – «довіряти», «покладатися», яке, своєю чергою, складається з «con» – «разом» та «fidere» – «вірити». Отже, етимологічно слово «конфіденційний» означає щось, що ґрунтується на довірі і тому не підлягає розголошенню [4, с. 378; 5, с. 26].

За справедливим твердженням науковців, конфіденційне співробітництво – це законодавчо визначена діяльність прокурорів, слідчих, працівників оперативних підрозділів з іншими особами, які в межах кримінального провадження надають допомогу на умовах конфіденційності або залучені до проведення негласних слідчих (розшукових) дій [6, с. 7; 4, с. 379]. Конфіденційне співробітництво може використовуватися як за ініціативою правоохоронного органу, так і за ініціативою осіб, які на умовах конфіденційності вирішили надати допомогу правоохоронним органам у протидії злочинності [5, с. 93]. Аналіз теоретичних джерел дозволяє зробити висновки про те, що використання конфіденційного співробітництва:

– соціально зумовлено як вид суспільно корисної діяльності;

- має свої морально-етичні засади та принципи;
- ґрунтується на чинному законодавстві та має відомче нормативно-правове регулювання;
- є складовою та невід'ємною частиною правоохоронної діяльності;
- використовується для розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів і має за мету виключно боротьбу зі злочинністю;
- спрямовано на одержання відомостей про злочинні прояви осіб, які готують, учиняють або вчинили злочини, на виявленні причин та умов, що сприяють учиненню злочинів; здійснюється конспіративно, на добровільній основі [7, с. 11].

Принагідно слід зазначити, що використання правоохоронними органами конфіденційного співробітництва у протидії злочинності ґрунтується на принципах верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини, режиму секретності, добровільності, конспірації та взаємодії з органами і підрозділами інших центральних органів виконавчої влади, які є суб'єктами протидії злочинності [3, с. 383].

На законодавчому рівні для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності оперативним підрозділам кримінальної поліції надано право мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників, використовувати негласне співробітництво, а також право отримувати від юридичних чи фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про злочини, що готуються або вчинені, та про загрозу безпеці суспільства і держави [8; 9, с. 14]. При цьому забороняється встановлення негласного співробітництва з військовослужбовцями та службовцями кадрового складу розвідувальних органів України, а також залучати до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності осіб, діяльність яких пов'язана зі збереженням професійної таємниці, а саме: адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів, якщо таке співробітництво пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру [7, с. 15; 8]. Примітно, що ст. 275 КПК України «Використання конфіденційного співробітництва» також містить аналогічні заборони – «Забороняється залучати до конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих дій адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів, якщо таке співробітництво буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру» [2].

Використовуючи конфіденційну допомогу громадян, правоохоронні органи отримують актуальну, значущу інформацію, яка сприяє реалізації завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження. Таку інформацію, яка має значення для проведення контролю за вчиненням злочину, громадяни, які конфіденційно співпрацюють з правоохоронними органами, отримують при безпосередньому спілкуванні з особами, які цікавлять правоохоронні органи, через інших осіб, обізнаних про злочинну діяльність, а також за допомогою особистого спостереження за їх діями [6, с. 7]. Слід погодитись з твердженням науковців в тому, що успішне вирішення завдань контролю за вчиненням злочину багато в чому визначається ступенем забезпечення проведення заходів конфіденційною інформацією, оскільки громадяни, які конфіденційно співпрацюють з правоохоронними органами, перебуваючи в безпосередньому контакті з конкретними особами, мають широкі можливості в здійсненні необхідних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій. Такі можливості громадяни,

які конфіденційно співпрацюють з правоохоронними органами, мають насамперед для: отримання інформації про осіб, факти та інших обставин, що мають значення для організації проведення контролю за вчиненням злочину; надання ініціатору заходів фактичних даних, предметів і документів, необхідних для викриття конкретних винних осіб у вчиненні злочинів, що контролюються; здійснення впливу на осіб з метою зміни їх поведінки, що сприятиме створенню умов для їхнього викриття або попередження вчинення ними нових злочинів [1, с. 121]. При цьому, отримання постійної інформації необхідно, перш за все, щодо осіб, які представляють інтерес у зв'язку з проведенням контролю за вчиненням ними злочину.

Розглянемо більш докладно напрями використання конфіденційного співробітництва у проведенні різних форм контролю за вчиненням злочину:

Контрольована поставка. Це форма контролю за вчиненням злочину, яка полягає в організації і здійсненні слідчим та оперативним підрозділом контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України [1, с. 122; 2]. У теоретичних джерелах, а також на практиці контрольована поставка може бути декількох варіантів: внутрішньодержавна (пов'язана з переміщенням товарів, предметів, речовин всередині однієї держави); транзитна (коли територія України є лише транзитним маршрутом переміщення товарів, предметів, речовин з інших країн); пов'язана з ввезенням товарів, предметів, речовин з території інших держав до України; пов'язана з вивезенням товарів, предметів, речовин з території України до інших держав [1, с. 122].

При проведенні контрольованої поставки, на нашу думку, напрямами використання конфіденційного співробітництва є: отримання конфіденційної інформації; безпосередня участь особи у контрольованому переміщенні товарів, предметів, речовин; надання консультацій щодо характеристики товарів, предметів, речовин, контрольоване переміщення яких здійснюється, особливостей переміщення, митного та прикордонного оформлення, тимчасового зберігання тощо; надання для використання у проведенні заходів приміщень та автотранспорту; сприяння у здійсненні інших негласних слідчих (розшукових) дій тощо.

Контрольована та оперативна закупка. Це окремі форми контролю за вчиненням злочину. Оперативна закупка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила. У свою чергу, контрольована закупка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, який перебуває у вільному обігу, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила [1, с. 123; 2].

При проведенні контрольованої та оперативної закупки, на нашу думку, напрямами використання конфіденційного співробітництва є: створення сприятливих умов для проведення НС(Р)Д; надання актуальної

інформації щодо перебігу подій та змін у обстановці проведення заходів; безпосередня участь особи у проведенні заходів; надання консультацій щодо характеристики товару, закупка якого здійснюється (зброя, вибухівка, наркотичні засоби, психотропні речовини, радіоактивні матеріали, твори мистецтва, підакцизні товари тощо), особливостей його зберігання та використання тощо; сприяння у здійсненні інших оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій тощо.

Спеціальний слідчий експеримент. Це форма контролю за вчиненням злочину, яка полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину [1, с. 125; 2].

При проведенні спеціального слідчого експерименту, на нашу думку, напрямами використання конфіденційного співробітництва є: надання актуальної інформації щодо перебігу подій та змін у обстановці проведення заходів; безпосередня участь особи у проведенні спеціального слідчого експерименту; надання консультацій щодо специфіки повноважень особи, дії якої контролюються, особливостей функціонування організації, установи, підприємства, де працює особа, порядку документообігу тощо; сприяння у здійсненні інших оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій тощо.

Імітування обстановки злочину. Імітування обстановки злочину полягає в діях слідчого, уповноваженої особи, з використанням імітаційних засобів, які

створюють у оточуючих уяву про вчинення реального злочину, з метою його запобігання та викриття відомої чи невідомої особи (осіб), яка планувала чи замовляла його вчинення [1, с. 127; 2].

Напрямами використання конфіденційного співробітництва при проведенні спеціального слідчого експерименту, на нашу думку, є: надання актуальної інформації щодо перебігу подій та змін у обстановці проведення заходів; безпосередня участь особи у проведенні імітування обстановки злочину; сприяння у здійсненні інших оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій; надання консультацій та порад щодо створення умов для проведення заходів, специфіки використанні імітаційних засобів тощо.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що використання конфіденційного співробітництва є важливою складовою забезпечення результативності проведенні контролю за вчиненням злочину. Напрямами використання негласних працівників у проведенні контролю за вчиненням злочину залежать від форм такої негласної слідчої (розшукової) дії, а також від можливостей осіб, які надають конфіденційну допомогу. Такими основними напрямами використання конфіденційного співробітництва у проведенні контролю за вчиненням злочину є: надання своєчасної, актуальної інформації; безпосередня участь у проведенні контролю за вчиненням злочину; сприяння у здійсненні інших оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій; надання консультацій та порад щодо забезпечення умов проведення контролю за вчиненням злочину.

Список використаних джерел

1. Негласні слідчі (розшукові) дії : навч. посіб. / С. В. Албул, С. А. Дроботов, Г. І. Масяйкін та ін.; за заг. ред. С. А. Дроботова. Київ : Вістка, 2022. 470 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Шишацька Ю. О. Форми залучення конфідентів до негласних слідчих (розшукових) дій. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 т. (Одеса, 19 трав. 2023 р.). Одеса : Юридика, 2023. Т. 2. С. 382–384. URL: <https://hdl.handle.net/11300/26732>.
4. Кудінов С. С., Шеховцов Р. М. Щодо законодавчого визначення конфіденційного співробітництва. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 377–380. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/91>.
5. Тализіна Я. О. Використання конфіденційного співробітництва у кримінальному провадженні : монографія / наук. ред. І. А. Тітко. Київ : Алерта, 2023. 304 с. URL: <https://surl.li/dsluwv>
6. Албул С. В. Напрями вдосконалення правового регулювання використання конфіденційного співробітництва у протидії злочинності в Україні. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави* : матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 31 жовт. 2022 р.). Одеса : ОДУВС, 2022. С. 5–8. URL: <https://surl.li/gajfsy>.
7. Албул С. В., Корнієнко М. В. Конфіденційне співробітництво у протидії злочинності: досвід правового регулювання в Україні та країнах Європейського Союзу. *The European dimension of modern legal science* : scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. P. 1–25. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-252-4-1>.
8. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>
9. Чернявський С. С., Грібов М. Л., Князев С. М. Законодавче регулювання оперативно-розшукової діяльності: проблеми та шляхи їх розв'язання. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (20). С. 8–20. URL: <https://surl.li/tuwlrf>.

References

1. Albul, S.V., Drobotov, S.A., & Masiak, H.I. (et al.). (2022). *Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii* [Covert investigative (search) actions]: navch. posib. / S.A. Drobotov (eds.). Kyiv: Vistka [in Ukrainian].
2. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI. (2012). Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
3. Shyshatska, Yu.O. (2023). *Formy zaluchennia konfidentiv do nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii* [Forms of involving confidants in covert investigative (detective) actions]. *Yevropeiski oriientyry rozvytku Ukrainy v umovakh viiny ta hlobalnykh vylykiv XXI stolittia: synerhiia naukovykh, osvithnykh ta tekhnolohichnykh rishen*: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (vj. 2). (pp. 382–384). Odessa: Yurydyka. Retrieved from: <https://hdl.handle.net/11300/26732> [in Ukrainian].

4. Kudinov, S.S., & Shekhovtsov, R.M. (2023). Shchodo zakonodavchoho vyznachennia konfidentsiinoho spivrobotnytstva [Regarding the legislative definition of confidential cooperation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 9, 377–380. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/91> [in Ukrainian].

5. Talyzina, Ya.O. (2023). Vykorystannia konfidentsiinoho spivrobotnytstva u kryminalnomu provadzhenni [The use of confidential cooperation in criminal proceedings]: Monohrafiia. I.A. Titko (Eds.). Kyiv: Alerta. Retrieved from: <https://surl.li/dsluwv> [in Ukrainian].

6. Albul, S.V. (2022). Napriamy vdoshkonalennia pravovoho rehuliuвання vykorystannia konfidentsiinoho spivrobotnytstva u protydii zlochynnosti v Ukraini [Directions for improving the legal regulation of the use of confidential cooperation in combating crime in Ukraine]. *Rol ta mistse pravoohoronykh orhaniv u rozbudovi demokratychnoi pravovoi derzhavy: materialy XIV Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 5–8). Odesa: ODUVS. Retrieved from: <https://surl.li/gajfsy> [in Ukrainian].

7. Albul, S.V., & Korniienko, M.V. (2022). Konfidentsiine spivrobotnytstvo u protydii zlochynnosti: dosvid pravovoho rehuliuвання v Ukraini ta krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Confidential cooperation in combating crime: experience of legal regulation in Ukraine and the countries of the European Union.] *The European dimension of modern legal science: Scientific monograph.* Riga, Latvia: Baltija Publishing. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-252-4-1> [in Ukrainian].

8. Pro operatyvno-rozshukovu diialnist [On operational-search activities]: Zakon Ukrainy vid 18 liut. 1992 r. № 2135-XII. (1992). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> [in Ukrainian].

9. Cherniavskiy, S.S., Hribov, M.L., & Kniaziev, S.M. (2020). Zakonodavche rehuliuвання operatyvno-rozshukovoi diialnosti: problemy ta shliakhy yikh rozviazannia [Legislative regulation of operational-search activities: problems and ways to solve them]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 2(20), 8–20. Retrieved from: <https://surl.li/tuwlrj> [in Ukrainian].

Krykun Serhii,

Researcher

(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6344-4842>

CONFIDENTIAL COOPERATION ON CONTROL OVER THE COMMISSION OF A CRIME: THEORETICAL ASPECTS

The article analyses problematic issues regarding the use of confidential cooperation in conducting various forms of control over the commission of crimes. It is argued that the fight against crime requires employees of pre-trial investigation bodies and operational units of the National Police of Ukraine to obtain reliable and complete information in a timely manner; the assessment of which allows them to draw reasonable conclusions and make the right decisions. It is stated that in order to obtain timely, reliable and complete information that would facilitate effective control over the commission of crimes, authorized law enforcement agencies use specific forces, means and methods, among which confidential cooperation plays a special role. It is noted that confidential cooperation is a legally defined activity of prosecutors, investigators, and operational unit employees with other persons who, within the framework of criminal proceedings, provide assistance on a confidential basis or are involved in conducting covert investigative (search) activities. Confidential cooperation may be used both on the initiative of law enforcement agencies and on the initiative of individuals who have decided to assist law enforcement agencies in combating crime on a confidential basis. It is argued that by using confidential assistance from citizens, law enforcement agencies obtain significant information that contributes to the implementation of operational-investigative activities and criminal proceedings. It should be noted that the ways in which law enforcement agencies use undercover agents to monitor the commission of crimes depend on the forms of such covert investigative (search) activities, as well as on the capabilities of the persons providing confidential assistance. It has been proven that the main areas of use of confidential cooperation by law enforcement agencies in monitoring the commission of crimes are: provision of timely, relevant information; direct participation of individuals in monitoring the commission of crimes; assistance in carrying out other operational and investigative measures and covert investigative (search) activities; provision of consultations and advice on ensuring the conditions for monitoring the commission of crimes.

Key words: monitoring of crimes, confidential cooperation, covert investigative (search) activities, operational-search activities, combating crime.

Дата першого надходження статті до видання: 26.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.98

DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-133-138

Безрук Олександр Володимирович,

заступник начальника Головного управління Національної поліції
в Закарпатській області – начальник кримінальної поліції

(Головне управління Національної поліції в Закарпатській області, м. Ужгород)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3147-701X>

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ГАРЯЧІ СЛІДИ» ЯК КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

Стаття присвячена визначенню сутності поняття «гарячі сліди» як криміналістичної категорії. Сутність «гарячих слідів» визначається, спираючись на широке розуміння сліду як джерела криміналістично-значущої інформації про злочин, положення теорії інформації та інформаційних процесів як теоретичної бази для дослідження механізму слідоутворення інформації та виходячи з наступних п'яти ознак, властивих процесу утворення інформації: 1) достовірність; 2) повнота, 3) своєчасність; 4) актуальність; 5) об'єктивність (адекватність).

Методологічно доречним вважається використовувати щодо строку розслідування «за гарячими слідами» словосполучення «у найкоротший строк». Такий підхід відповідатиме застосовуваний у міжнародній поліцейській практиці концепції «золотого часу» (англ. golden hour). Під «гарячими слідами» розуміють особливу категорію джерел криміналістично-значущої інформації про злочин, що виникає безпосередньо в процесі його підготовки, вчинення або одразу після події й характеризується відносною статичністю, підвищеною концентрацією, повнотою, оперативністю (своєчасністю й актуальністю) та пізнавальною цінністю, що забезпечує можливість у найкоротший строк встановити механізм злочинної події, особу злочинця та здійснити його затримання шляхом розв'язання широко спектру ідентифікаційних, діагностичних (ситуаційних) криміналістичних завдань.

Ключові слова: гарячі сліди, злочин, інформація, механізм, криміналістична категорія, криміналістично-значуща інформація розслідування, слід, строк, оперативність.

Постановка проблеми. Слідознавство традиційно посідає центральне місце в системі криміналістичних знань, оскільки саме сліди злочину є основним джерелом встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні. Водночас зростання інтенсивності злочинності та підвищене навантаження на правоохоронні органи в умовах війни об'єктивно зумовлюють необхідність скорочення часових меж збирання та фіксації криміналістично значущої інформації на місці події. За таких умов реальної потреби переосмислення ролі часу як ключового чинника роботи із слідовою інформацією та забезпечення оперативності досудового розслідування актуалізується криміналістичний концепт «гарячих слідів».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальнюючи наявні напрацювання криміналістичної науки щодо питання розкриття та розслідування злочинів «за гарячими слідами», слід констатувати, що перші і по-суті єдині вузького плану та ґрунтовні напрацювання щодо процесу розслідування за «гарячими слідами» у криміналістиці сформувалися у період 1970–1980-х років ХХ століття. На той час цей підхід розглядався як

сукупність технічних і організаційних заходів, спрямованих на негайне реагування на подію злочину, на межі із оперативно-розшуковою діяльністю. В сучасному криміналістичному колі дослідники лише називали проблему розслідування злочинів «за гарячими слідами» (О. Алексеева, В. Бахіна, П. Біленчука, В. Волобуєва, В. Глібка, В. Коросташової, А. Кофанова, В. Лук'янчикова, В. Тіщенко та ін.). Жоден з сучасних науковців не вдається до спеціалізованих авторських та ґрунтовних досліджень, що були б присвячені виключно методології розслідування злочинів «за гарячими слідами».

Мета статті – окреслити сутність поняття «гарячі сліди» як криміналістичної категорії.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку наукової думки увага криміналістів вже не зосереджується суто на матеріальних відображеннях, наукове розуміння сліду суттєво розширилось. Сфера криміналістичного пошуку та дослідження охоплює матеріальні, ідеальні, поведінкові та цифрові (електронні) сліди. Зроблено спроби поглиблено дослідити сутність слідів як результат взаємодії людини та предметів із навколишнім середовищем, у якому, по

суті, відбивається подія злочину. Пов'язано це з розвитком підгалузей трасології, зокрема: дактилоскопії (дослідження слідів рук людини); дослідження слідів ніг людини, її взуття; дослідження знарядь, агрегатів, інструментів; дослідження холодної зброї і залишених ними слідів; дослідження слідів знарядь та інструментів; експертиза слідів транспортних засобів, інших галузей криміналістичної техніки та судової експертизи.

Вважаємо, що це дозволяє по-новому осмислити природу сліду та підкреслити його пізнавальну роль, яка полягає в тому, що слід у широкому розумінні виступає джерелом криміналістично-значущої інформації про злочин, що дає змогу відтворювати події минулого, визначати учасників та встановлювати механізм їхніх дій. Саме тому розвиток криміналістики демонструє поступове ускладнення класифікацій і методів дослідження слідів як джерел інформації про злочин із врахуванням інформаційного та технологічного прогресу суспільства.

Категорія «криміналістично значуща інформація» є широко застосовуваною у криміналістичних дослідженнях. Втім, її змістовне наповнення зводиться часто до сфери доказової діяльності, залишаючи поза увагою практичні аспекти самої пізнавальної процедури щодо неї, обмежуючи її суто процесуальними вимогами.

В. Гончаренко стверджував, що доказування в кримінальному провадженні є не відтворенням події минулого з ознаками кримінального правопорушення в реальному вимірі, а створенням інформаційної моделі цієї події з усіма її зв'язками і взаємообумовленостями [1, с. 143]. На думку науковця, саме опора на філософську теорію відображення та теорію інформації дає право стверджувати можливість у кожному випадку дослідження (розслідування і судового розгляду) кримінального правопорушення встановлювати адекватність нашого знання про досліджувану подію, відкривати необхідну інформацію щодо злочинного діяння або встановлювати його відсутність і врешті решт приймати обґрунтоване й соціально привабливе юридичне рішення [1, с. 143–144].

Спіраючись саме на цей підхід до вивчення криміналістично-значущої інформації, ми надалі звернемося до положень теорії інформації і не будемо заглиблюватися у питання кримінальної процесуальної науки та співвідношення численних процесуальних категорій як «доказ», «відомості» (ст. 264, ч. 2 ст. 265 КПК), «відомості про наявність інформації» (ч. 1 ст. 264), «інформації відомостей» (ч. 1 ст. 265), «інформації з електронних носіїв», «електронний документ» чи «комп'ютерна інформація».

У ст. 1 Закону України «Про інформацію», інформацію розуміють як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [2]. О. Самойленко пише, що у вказаному визначенні законодавець намагається поєднати одночасно два підходи в розумінні інформації: семантичний та семіотичний (теорія інформації) [3; 4]. Семантичний підхід досліджує інформацію з погляду її змісту: інформація обов'язково має певний предмет, який повинен бути інтерпретований у знання певного адресанта цієї інформації. З семіотичного погляду інформація – це кількість, яка вимірюється, наприклад, в «бітах» і визначається як вірогідність частотності символів. Ф. Бердичевський, В. Гончаренко, В. Образцов, М. Салтевський та більшість криміналістів розглядають процес слідоутворення також як інформаційний процес, наслідки вчиненого злочину іменуються

доказовою інформацією або інформацією доказового значення [5]. Отже, фактично криміналістика досліджує не тільки інформацію (відомості), що мають доказове значення, а й сам інформаційний процес. Тому хочемо наголосити на потребі звернутись до інших характеристик або властивостей інформації, які визнаються в теорії інформації та прямо пов'язані із інформаційним процесом, зокрема: 1) достовірність; 2) повнота, 3) своєчасність; 4) актуальність; 5) об'єктивність [6; 7]. Адже, як вбачається з теорії інформації, остання не завжди є матеріальною, передається через носії (знаки, сигнали), залежить від їх розташування, не зникає у джерела при передачі та зрозуміла обізнаній особі.

Подальший аналіз суті «гарячих слідів» доцільно проводити через призму цих властивостей процесу утворення інформації, відповідно й характеристик її джерела – сліду. Це забезпечує комплексне розуміння ролі «гарячих слідів» у швидкому виявленні та затриманні злочинця та відновленні механізму злочинної події.

1. Достовірність є одним з критеріїв оцінки доказів відповідно до ст. 94 КПК України. Закон прямо не містить його визначення, практично ж його розуміють як здатність доказу точно і без спотворень відображати реальні події або як властивість доказу, коли його істинність не викликає сумнівів (саме так цей термін тлумачиться в українській мові) [8, с. 388; 9 с. 120]. Використання терміну в КПК найчастіше стосується оцінки правдивості показань свідків, тобто ідеальних слідів (в пам'яті осіб). З позицій кримінального процесу достовірність доказу завжди підлягає оцінці з точки зору його змісту в системі зібраної сукупності доказів. Як зазначає В. Вапнярчук, якщо сумніви в достовірності є наслідком прямого порушення закону, то доказ недопустимий; коли ж такі сумніви виникають з інших причин (наприклад, неякісно проведене експертне дослідження), доказ буде недостовірним [9]. На підставі звернення до базових положень теорії доказового права автор зазначає, що достовірність не може бути пред'явлена заздалегідь до кожного доказу в момент його отримання. З чим насправді в криміналістичному сенсі можна посперечатися. У працях Р. Белкіна, В. Гончаренка, В. Іщенко наголошується, що достовірність забезпечується використанням науково верифікованих методів.

Щодо «гарячих слідів» потрібно підкреслити, що ризик викривлення інформації у перші години після злочинної події надзвичайно високий. Зовнішні фактори обстановки місця події можуть змінити фізичні (в тому числі просторові) або хімічні характеристики сліду, що фактично не дозволяє говорити вже про наявність «гарячих слідів». Наприклад, щодо злочинів проти довкілля, зокрема забруднення земель, повітря, води, незаконне використання природних ресурсів, до компетенції Державної екологічної інспекції України належить саме визначення загальних концентрацій та наявності забруднених речовин, що здійснюється інструментально-лабораторними методами підрозділами Інспекції, і на момент огляду місця події реальні показники забруднення можуть суттєво відрізнятись від показників в момент забору вихідних даних Інспекцією [10]. Отже, джерела інформації, які відносно статично закріпили/зафіксували стан злочинної події і не піддавалися впливу зовнішніх факторів, є «гарячими слідами».

2. Повнота криміналістично значущої інформації набуває особливого значення, оскільки саме комплексний характер виявлених на початковому етапі розслідування слідів забезпечує можливість адекватного

відтворення цілісної картини механізму події. Типово діяльність злочинця розгортається у часі як послідовність стадій – підготовки, безпосереднього вчинення, приховування злочину та інші дії в межах посткримінальної поведінки – і кожна з них супроводжується утворенням специфічних матеріальних та ідеальних слідів дій учасників. Чим вища динаміка цих стадій, тим більш фрагментарним та інформативно насиченим буде комплекс «гарячих слідів». Саме тому практики завжди звертають увагу на ступінь концентрації інформації, що має доказове значення, у часі та просторі. Чим вище її показник від середнього або типового для певної категорії злочинів, тим більш ефективно можна використати її сукупність в цілях розкриття злочину. Недостатня повнота «гарячих слідів» веде до упереджених або помилкових версій, оскільки слідчий діє в умовах браку вихідної інформації про злочин.

Крім того, ми вважаємо важливою повноту збору «гарячих слідів». Вона є ключовою для відтворення механізму події, встановлення ролі учасників і забезпечення надійності доказової бази.

Як зазначають П. Антонюк, О. Волошин, І. Сорока та М. Чорний, нестача уваги до повноти збору інформації на початковому етапі, зокрема під час огляду місця події, часто призводить до втрати важливих доказів. Однією з причин цього є вузька фокусованість слідчого на вирішенні виключно ідентифікаційних завдань, таких як ототожнення особи, знаряддя чи транспортного засобу, що залишив сліди у матеріальному середовищі.

3. Своєчасність як характеристика сліду, на нашу думку, відображатиме властивість інформації, яку несе слід, бути доступною та використаною у той момент, коли виникає потреба в прийнятті процесуального рішення. Основний акцент тут потрібно змістити на час отримання та використання слідів про злочин, в контексті «гарячого сліду» – чи може інформація, яку несе слід, розглядатися як несподівана та термінова для використання. Наприклад, повідомлення про вчинений злочин надійшло до правоохоронного органу через три доби після події злочину, своєчасність реагування працівників правоохоронних органів на інформацію не буде забезпечувати стовідсоткову високу інформаційно-пізнавальну значущість слідів на місці такої події для розв'язання тактичного завдання «Встановлення та затримання злочинця». Аналогічне стосується ситуації вчинення злочину фактично під контролем оперативних підрозділів, коли інформація про підготовку до злочину стала підставою оперативної розробки особи в межах оперативно-розшукової справи, і джерела інформації про підготовку до вчинення злочину піддавались кримінальному та можливо спільно зі слідчим кримінально-процесуальному аналізу, при цьому оперативно-розшукові підрозділи забезпечили здобуття первинної інформації про злочинну подію та підозрювану особу. В описаних прикладах говорити про розслідування злочину в контексті «гарячих слідів» не є доречним. Це можуть бути «свіжозалишені сліди», адже сам процес роботи з ними не супроводжуватиметься фактором «раптовості».

Актуальність розуміється нами як властивість інформації, що підкреслює її важливість та значущість для розв'язання конкретного завдання на конкретний момент, тобто слід повинен мати суттєве інформаційне значення для вирішення конкретного завдання. Основний акцент «гарячого сліду» на цінності та відповідності змісту інформації, яку він несе, розв'язанню тактичного завдання «Встановлення та затримання

злочинця». Наприклад, від очевидця дорожньо-транспортної пригоди надійшла інформація про марку автомобіля учасника події, який залишив місце події, але під час огляду місця події виявлено реєстраційний номерний знак цього транспортного засобу, джерело її надало своєчасно, але вона не є актуальною, або, наприклад, коли з'являються актуальні за значенням відомості від оперативного контакту про зміну маршруту руху злочинця після вчинення злочину.

У криміналістичному контексті цих слідів такі властивості інформації, як своєчасність та актуальність, відіграють ключову роль у забезпеченні ефективності розслідування злочинів за «гарячими слідами». Порівнюючи їх, можна відзначити: своєчасність характеризує час надходження та використання інформації/її носія (сліду); актуальність – значущість інформації/її носія (сліду) і відповідність його змісту тактичному завданню «Встановлення та затримання злочинця». Водночас своєчасно отримані дані можуть виявитися неактуальними, якщо вони не сприяють встановленню обставин події або особи злочинця. Таким чином, для розслідування злочину «за гарячими слідами» інформація має бути одночасно своєчасною та актуальною, адже від втрати будь-якого з цих параметрів знижується її цінність, що прямо впливає на процес розслідування. Якщо прагнути поєднати своєчасність і актуальність в один термін, у науковій юридичній та криміналістичній літературі найчастіше використовується поняття оперативності інформації, яке, на нашу думку, й охоплює обидва аспекти: 1) інформація надходить і використовується в той момент, коли вона потрібна для прийняття рішень; 2) інформація має змістове значення для розв'язання завдання щодо встановлення особи злочинця та його затримання. Отже, під оперативністю інформації як характеристики «гарячих слідів» ми розуміємо їхню якість не лише надходити у потрібний час, а й їхню релевантність для розкриття злочину та встановлення особи злочинця.

З огляду на вказане, закономірним постає питання: який час вважати правильним для того, щоб злочин вважався розкритим за «гарячими слідами». Аналіз наукової літератури з цього питання дозволяє відзначити, що, по-перше, позиції дослідників щодо тривалості збереження цінності «гарячих слідів» істотно різняться та коливаються від 1 до 15 діб. При цьому науковці посилаються або на підзаконні нормативні акти, які, втратили чинність (Наказ МВС України від 24 вересня 2010 року № 456 «Про затвердження Положення про основи організації розкриття злочинів органами внутрішніх справ України» [12] – встановлено протягом однієї доби), або інструкції на рівні контрольно-методичних відділів (до 3 діб), що можна пояснити процедурою початку кримінального провадження відповідно змісту Кримінально-процесуального кодексу 1960 року. Наведений підхід, на нашу думку, мав суто практичний сенс в минулому, сьогодні він не відповідає змісту законодавства. Вважаємо, що часові межі «розслідування за гарячими слідами» не повинні ототожнюватися з процесуальними строками розслідування чи оперативно-розшукової діяльності, вони залежать від реальної динаміки вчинення злочину та процесу його розслідування, які зумовлені ступенем свіжості слідів, їх відносною статичністю та повнотою, необхідною для встановлення підозрюваної особи та її затримання.

Важливо підкреслити, що в чинних на сьогодні нормативних актах, які тим чи іншим чином стосуються оперативності реагування на злочинну подію, часові

межі розуміння розслідування злочинів за «гарячими слідами» не регламентовані (в Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України [13] щодо організації реагування на заяви і повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення та інші події використовується формулювання «негайно» (п. 4.2.11.); в Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні [14] більш використовуваним стає формулювання «в найкоротший строк»).

Отже, ми не встановлюємо жодних часових формул для розуміння того, що злочин розкрито «за гарячими слідами», цим поняттям окреслюється складний пізнавальний процес роботи із «гарячими слідами», і підмінити його зміст суто управлінською регламентацією є неправильним та створює ризики спотворення об'єктивної істини через поспіх, викривлення інформації, що має доказове значення. Методологічно доречним вважаємо використовувати щодо строку розслідування «за гарячими слідами» словосполучення «у найкоротший строк». Такий підхід буде відповідати й застосовуваний в міжнародній поліцейській практиці концепції «золотого часу» (англ. golden hour), яка полягає у позначенні критично важливого в цілях подальшого розслідування періоду після вчинення злочину, коли зберігається найбільша кількість достовірних слідів, а дії слідчих і оперативних підрозділів можуть істотно вплинути на успішність розкриття та розслідування кримінального правопорушення [15].

4. Об'єктивність. Об'єктивність забезпечує незалежність криміналістично значущої інформації від волі, упереджень чи інтересів суб'єкта, який з нею працює. Інформація про «гарячі сліди» має бути передана чітко та вимірно, бути придатною для аналізу слідчим, експертом та судом, незалежно від упереджень або очікувань суб'єкта, який здійснює збір слідів. Об'єктивність інформації забезпечується не лише процесуальним

статусом слідчого під час здійснення розслідування, а й організаційно-функціональною моделлю проведення кожної окремо взятої слідчої (розшукової) та негласної слідчої (розшукової) дії, коли чітко розмежовані повноваження учасників, відповідальність та специфіка функцій в межах слідчо-оперативної групи (СОГ). В цьому сенсі підкреслимо, що об'єктивність криміналістично значущої інформації в контексті «гарячих слідів» забезпечується такими взаємопов'язаними чинниками огляду місця події: 1) процесуальним керівництвом слідчого (обов'язковість вказівок слідчого для всіх присутніх осіб гарантує єдність тактики проведення огляду та підпорядкування його єдиній пізнавальній меті – збиранню «гарячих слідів»); 2) функціональним розмежуванням ролей між учасниками слідчої групи; 3) застосуванням техніко-криміналістичних засобів, що мінімізують вплив суб'єктивного сприйняття слідчого або інших учасників збору «гарячих слідів»; 4) поєднанням засобів оперативно-розшукової та слідчої діяльності (функціональне поєднання).

Висновки. Під «гарячими слідами» ми розуміємо особливу категорію джерел такої інформації про злочин, що виникає безпосередньо в процесі його підготовки, вчинення або одразу після події та характеризуються відносною статичністю, підвищеною концентрацією, повнотою, оперативністю (своєчасністю й актуальністю) та пізнавальною цінністю, що забезпечує можливість у найкоротший строк встановити механізм злочинної події, особу злочинця та здійснити його затримання шляхом розв'язання широко спектру ідентифікаційних, діагностичних (ситуаційних) криміналістичних завдань.

Такий багатовимірний характер «гарячих слідів», зумовлений поєднанням часових, просторових, інформаційних (пізнавальних) та тактичних елементів обстановки місця події, по суті, динамічної системи, зумовленої процесом слідоутворення, взаємодія всіх чинників обґрунтовує в подальшому можливість здійснення аналізу «гарячих слідів» як системи шляхом побудови їх структурних схем.

Список використаних джерел

1. Кримінальне процесуальне право України : навч. посіб. / за ред. В. Г. Гончаренка, В. А. Колесніка. Київ : Юстініан, 2014. 573 с.
2. Про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
3. Аляев Г. Теорія інформації на тлі історії філософії. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2015. Вип. 754–755. С. 3–8.
4. Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Одеса : ТЕС, 2020. 372 с.
5. Гончаренко В. І., Котюк І. І. Гносеологічна функція криміналістичної інформації. *Вісник Київського університету. Серія «Юридичні науки»*. 1985. Вип. 26. С. 78–84.
6. Сухий О. Л., Міленін В. М., Тарадайнік В. М. Алгоритми пошуку в інформаційних системах : метод. рек. Київ, 2015. 71 с.
7. Кудінов В. А., Пакриш О. Є., Підвисоцький В. В. Інформаційні технології : мультимед. курс. Київ: НАВС, 2017. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/inform_tekhnolohii/lection/lec1.html.
8. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1971. Т. 2 : Г–Ж. 550 с.
9. Вапнярчук В. В. Достовірність і значущість доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. № 55. Т. 2. С. 120–123.
10. Голубєва Н. В. Встановлення забруднення атмосферного повітря промисловим об'єктом у кримінальних провадженнях. *Криміналістика та судова експертиза*. 2024. Вип. 69. С. 439–447. DOI: 10.33994/kndise.2024.69.42
11. Антонюк П. Є., Волошин О. Г., Сорока І. В., Чорний М. В. Огляд місця події як засіб збирання доказів: процесуальні та криміналістичні аспекти. *Криміналістика та судова експертиза*. 2024. Вип. 69. С. 163–185. DOI: 10.33994/kndise.2024.69.15
12. Про затвердження Положення про основи організації розкриття злочинів органами внутрішніх справ України : наказ МВС України від 24 верес. 2010 р. № 456. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0105-11#Text>.
13. Про затвердження Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України : наказ МВС України від 23 трав. 2017 р. № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17>.

14. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#n249>.

15. Aler Cris Anthony B. *Fundamentals of Investigation and Intelligence. College of Arts and Sciences Bachelor of Science in Criminology*. Northwest Samar State University, 2020. 49 p. URL: <https://www.studocu.com/ph/document/northwest-samar-state-university/bsed-values/cdi-1-mt-module-2-sy22-23/46609822>

References

1. Honcharenko, V.H., & Kolesnik, V.A. (Eds.). (2014). *Kryminalne protsesualne pravo Ukrayiny* [Criminal procedural law of Ukraine]: navch. posib. Kyiv: Yustinian [in Ukrainian].
2. Pro informatsiyu [On information]: *Zakon Ukrayiny vid 2 zhovt. 1992 r. № 2657-XII*. (1992). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> [in Ukrainian].
3. Aliaiev, H. (2015). *Teoriya informatsiyi na tli istoriyi filosofiyi* [Theory of information in the context of the history of philosophy]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*, 754–755, 3–8 [in Ukrainian].
4. Samoilenko, O.A. (2020). *Osnovy metodyky rozsliduvannya zlochyniv, vchynenykh u kiberprostorii* [Fundamentals of methods for investigating crimes committed in cyberspace]: monohrafiya. A.F. Volobuev (Eds.). Odesa: TES [in Ukrainian].
5. Honcharenko, V.I., & Kotiuk, I.I. (1985). *Hnoseolohichna funktsiia kryminalistychnoi informatsii* [The gnoseological function of forensic information]. *Visnyk Kyivskoho universytetu. Seriya «Yurydychni nauky»*, 26, 78–84 [in Ukrainian].
6. Sukhyi, O.L., Milenin, V.M., & Taradainik, V.M. (2015). *Alhorytmy poshuku v informatsiinykh systemakh* [Algorithms for searching in information systems]: metod. rek. Kyiv [in Ukrainian].
7. Kudinov, V.A., Pakrysh, O.Ye., & Pidvysotskyi, V.V. (2017). *Kudinov Informatsiini tekhnolohii* [Information technologies]: multymed. kurs. Kyiv: NAVS. Retrieved from: https://arm.navs.edu.ua/books/inform_tekhnolohii/lection/lec1.html [in Ukrainian].
8. Bilodid, I.K. (Ed.). (1971). *Slovyk ukrainskoi movy* [Ukrainian language dictionary]. (Vol. 2). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
9. Vapniarchuk, V.V. (2019). *Dostovirnist i znachushchist dokaziv u kryminalnomu provadzhenni* [Reliability and significance of evidence in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 55(2), 120–123 [in Ukrainian].
10. Holubieva, N.V. (2024). *Vstanovlennia zabrudnennia atmosferynoho povitria promyslovym ob'ektom u kryminalnykh provadzhenniakh* [Determining air pollution from industrial objects in criminal proceedings]. *Kryminalistyka ta sudova ekspertyza*, 69, 439–447. DOI: 10.33994/kndise.2024.69.42 [in Ukrainian].
11. Antoniuk, P.Ye., Voloshyn, O.H., Soroka, I.V., & Chorny, M.V. (2024). *Ohliad mistsia podii yak zasib zbyrannia dokaziv: protsesualni ta kryminalistychni aspekty* [Crime scene examination as a tool for collecting evidence: Procedural and forensic aspects]. *Kryminalistyka ta sudova ekspertyza*, 69, 163–185. DOI: 10.33994/kndise.2024.69.15 [in Ukrainian].
12. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro osnovy orhanizatsii rozkryttia zlochyniv orhanamy vnutrishnikh sprav Ukrainy* [On approval of the Regulation on the basics of crime detection by internal affairs bodies of Ukraine]: nakaz MVS Ukrainy vid 24 veres. 2010 r. № 456. (2010). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0105-11#Text> [in Ukrainian].
13. *Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii diialnosti chervovoi sluzhby orhaniv (pidrozdiliv) Natsionalnoi politsii Ukrainy* [On approval of the Instruction on the organization of the duty service of bodies (units) of the National Police of Ukraine]: nakaz MVS Ukrainy vid 23 trav. 2017 r. № 440. (2017). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17> [in Ukrainian].
14. *Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyjavlenni ta rozsliduvanni* [On approval of the Instruction on the organization of interaction of pre-trial investigation bodies with other bodies and units of the National Police of Ukraine in preventing, detecting, and investigating criminal offenses]: nakaz MVS Ukrainy vid 7 lyp. 2017 r. № 575. (2017). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#n249> [in Ukrainian].
15. Aler, Cris Anthony B. (2020). *Fundamentals of Investigation and Intelligence. College of Arts and Sciences Bachelor of Science in Criminology*. Northwest Samar State University. URL: <https://www.studocu.com/ph/document/northwest-samar-state-university/bsed-values/cdi-1-mt-module-2-sy22-23/46609822>

Bezruk Oleksandr,

Deputy Head of the Main Directorate of the National Police in the Transcarpathian Region – Head of the Criminal Police
(National Police in the Transcarpathian Region, Uzhhorod)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3147-701X>

THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF «HOT TRACES» AS A CRIMINALIST CATEGORY

The article is devoted to defining the essence of the concept of hot traces as a forensic category. The essence of hot traces is determined on the basis of a broad understanding of a trace as a source of forensically significant information about a crime, the provisions of information theory and information processes as a theoretical basis for studying the mechanism of information trace formation, and proceeding from the following five characteristics inherent in the process of information formation: 1) reliability; 2) completeness; 3) timeliness; 4) relevance; 5) objectivity (adequacy).

Hot traces are considered reliable as sources of information that have relatively statically fixed/recorded the state of the criminal event and have not been affected by external factors; the assessment of the reliability of ideal hot traces has certain specific features. Completeness is considered through the comprehensive nature of the traces identified at the initial stage of the investigation as hot traces. Timeliness and relevance have a particular specificity with regard to hot traces: such a specific feature of hot traces as the operational nature of information simultaneously encompasses both timeliness and relevance. Objectivity ensures the independence of information from the will, biases, or interests of the subject working with it.

From a methodological perspective, it is considered appropriate to use the phrase within the shortest possible time when referring to the time limits of investigations conducted «hot on the trail». This approach corresponds to the concept of the «golden hour» widely applied in international police practice. «Hot traces» are understood as a special category of sources of forensically significant information about a crime that arise directly in the process of its preparation, commission, or immediately after the event, and are characterized by relative static nature, increased concentration, completeness, operational efficiency (timeliness and relevance), and cognitive value. These characteristics ensure the possibility, within the shortest possible time, to establish the mechanism of the criminal event, identify the offender, and effect their apprehension by solving a wide range of identification and diagnostic (situational) forensic tasks.

Key words: *hot traces, crime, information, mechanism, forensic category, forensically significant investigative information, trace, time limit, operational efficiency.*

Дата першого надходження статті до видання: 26.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 347.965:343.102:343.132.2:343.977
DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-139-146

Євтушенко Ольга Вікторівна,
начальник управління міжнародної комунікації
Головного слідчого управління
(Національна поліція України, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-8898-5737>

ПРОБЛЕМАТИКА ЗБЕРЕЖЕННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ В ПРИМІЩЕННЯХ АДВОКАТА

Стаття присвячена проблематиці збереження адвокатської таємниці під час проведення обшуку в приміщеннях адвоката. Зазначено, що в Україні спостерігається тривожна тенденція до зростання кількості обшуків у приміщеннях адвоката, трапляються випадки, коли ігнорується той факт, що адвокати можуть здійснювати свою діяльність не індивідуально, а в межах адвокатських об'єднань чи компаній. Досліджено основні порушення при проведенні обшуків у житлових приміщеннях і володіннях громадян на етапі досудового розслідування. Виокремлені порушення, що стосуються недотримання вимог процесуальної форми, передбачених КПК України під час проведення обшуку у приміщеннях, де здійснюється професійна діяльність адвоката. Сформовано пропозиції щодо шляхів дотримання адвокатської таємниці під час проведення обшуку в приміщеннях адвоката.

Ключові слова: слідча (розшукова) дія, професійна діяльність адвоката, порушення гарантій конфіденційності, ухвала про дозвіл на обшук житла, професійна таємниця.

Постановка проблеми. Кодекс поведінки європейських адвокатів ССВЕ визначає захисника як «найдовірнішого радника та представника особи яка звернулася до адвоката» (принцип 6), який завжди зобов'язаний діяти виключно в його інтересах (ст. 2.7) [1]. Адвокат зобов'язаний зберігати в секреті всю інформацію, отриману від особи, яка до нього звернулася під час надання правничої допомоги, незалежно від терміну давності. Крім того, він повинен забезпечувати дотримання принципу конфіденційності з боку своїх помічників та будь-яких осіб, залучених до спільного надання юридичної допомоги. Збереження принципу професійної таємниці відіграє ключову роль, адже його порушення фактично нівелює основоположні засади судового процесу, зокрема принцип змагальності сторін. Професійна правова підтримка адвоката може бути максимально ефективною лише за умови, що держава та її органи не створюють жодних перешкод у процесі здійснення ним своєї діяльності із захисту інтересів клієнта [2].

Проте в Україні спостерігається тривожна тенденція до зростання кількості обшуків у приміщеннях, де здійснюється професійна діяльність адвокатів, що нерідко призводить до порушення їхньої професійної таємниці:

- обшуки часто виходять за межі того, що передбачено рішенням слідчого судді, дозвіл на обшук приміщення одного адвоката використовується для проведення обшуків місць роботи його колег по адвокатському об'єднанню;
- обшуки набувають насильницьких форм;
- майже завжди призводять до порушення гарантій конфіденційності, що негативно впливає на правову систему країни загалом;
- недотримання присутності представників регіональних рад адвокатів, які відповідно до законодавства повинні бути присутніми під час обшуків в адвокатських

офісах. Їх нерідко або взагалі не повідомляють про проведення обшуку, або інформують у надто стислі строки – безпосередньо перед початком заходу, що унеможливує їх своєчасне прибуття на місце.

Особливої складності викликає питання допустимості використання доказів, отриманих із порушенням адвокатської таємниці. У цьому контексті центральну роль відіграє практика Європейського суду з прав людини, який послідовно підкреслює неприпустимість втручання в конфіденційні відносини між адвокатом і клієнтом без надзвичайно вагомих підстав. Водночас в Україні спостерігається недостатній рівень імплементації цих стандартів у національну правозастосовну практику [3]. Неправильне дотримання процесуальної форми, визначеної законодавством, при отриманні та фіксації доказів спричиняє сумніви щодо достовірності доказової інформації. Це, своєю чергою, веде до визнання таких доказів недопустимими. Недотримання правових норм у процесі отримання доказів порушує фундаментальні права і свободи особи, забезпечення яких виступає ключовим обов'язком держави, що закріплено у статті 3 Конституції України [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема збереження адвокатської таємниці під час проведення обшуку в приміщеннях адвоката як окремий об'єкт дослідження науковою спільнотою не розглядалася, більш детально науковці свої роботи присвячували правовим та організаційним засадам обшуку у кримінальному провадженні. Науковим підґрунтям для дослідження даної проблематики стали роботи таких вітчизняних вчених; О. Л. Дульський (2020) «Забезпечення стороною захисту дотримання прав та законних інтересів учасників проведення обшуку» [5]; А. О. Нечваль (2020) «Тактика обшуку у житлі та іншому володінні особи» [6]; Т. Є. Зелькіної (2021) «Обмеження майнових прав

осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування» [7]; В. І. Галаган, Ж. В. Удовенко (2021) «Гарантії забезпечення невторчання в особисте і сімейне життя під час апеляційного та касаційного провадження» [8]; С. М. Тарасюк (2021) «Кримінальний процесуальний механізм забезпечення конституційних прав особи при проведенні в її житлі чи іншому володінні слідчих (розшукових) дій» [9]; В. С. Могили (2021) «Повноваження слідчого та слідчого судді при поданні, розгляді та вирішенні клопотань про проведення слідчих (розшукових) дій» [10]; Л. М. Перцовой-Тодорової (2022) «Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення обшуку на стадії досудового розслідування» [11]; О. С. Смірнов, Г. К. Тетерятник (2023) «Обшук у кримінальному провадженні» [12]; О. Г. Литвиненко (2025) «Права та обов'язки учасників обшуку в умовах воєнного стану: вимоги законодавства та виклики сьогодення» [13]; Котів М. Р. (2025) «Правовий привілей чи умовна гарантія? До питання про абсолютність адвокатської таємниці» [14] та інші.

Варто зазначити, що проаналізувавши роботи з досліджуваного питання, ми виявили, що у вітчизняному доробку переважна кількість наукових розвідок стосується інституту обшуку у кримінальному провадженні, а окремих монографічних, комплексних робіт, присвячених тематиці забезпечення адвокатської таємниці при проведенні обшуку в приміщенні адвоката, на сучасному етапі проведено не було.

Отже, **метою цієї статті** є науково-практичний аналіз проблематики збереження адвокатської таємниці під час проведення обшуку в приміщеннях адвоката, надання пропозицій щодо вдосконалення законодавства України.

Виклад основного матеріалу. У статті 12 Загальної декларації прав людини 1948 р. вказано, що жодна особа не має зазнавати необґрунтованого вторчання у її особисте чи сімейне життя, а також неправомірного порушення недоторканності житла або конфіденційності кореспонденції [15]. Відповідно до статті 30 Конституції України, кожна особа має гарантоване право на недоторканність житла [16]. Подібні принципи закріплені й у ряді інших міжнародно-правових документів. В Україні адвокатська таємниця є окремою складовою правового інституту, що охоплює будь-яку інформацію, яка стала відомою адвокату або іншим особам у рамках здійснення адвокатської діяльності. Це стосується консультацій, складання документів, інформації на електронних носіях тощо. Основні гарантії збереження адвокатської таємниці закріплено в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і доповнено нормами про професійну етику та захист адвокатської діяльності. Ці гарантії удвічі важливі, оскільки вони мають як конституційно-правовий, так і загальнопроцесуальний вимір, забезпечуючи право на ефективний захист і приватність поряд із забезпеченням інтересів кримінального переслідування [17]. На особливість проведення обшуку в житлі чи іншому володінні адвоката неодноразово привертала увагу Європейського суду з прав людини. Суд зазначав, що вторчання у професійну таємницю адвоката може вплинути на здійснення правосуддя та, як наслідок, порушити право на справедливий суд. Це питання особливо підкреслене у пункті 37 рішення у справі «Німітц проти Німеччини» [18]. Процесуальна форма проведення обшуку є критично важливою з точки зору дотримання правових підстав для його проведення у житлі чи іншому володінні особи. З огляду на це всі слідчі (розшукові) дії можна поділити за такими критеріями: за рішенням слідчого; на основі ухвали слідчого,

погодженої керівником органу досудового розслідування; за постановою прокурора; на підставі ухвали слідчого судді тощо. Проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення огляду або обшуку допускається виключно на підставі вмотивованого рішення суду. Окрім того, закон передбачає виняткові ситуації, за яких може бути дозволене проникнення до житла чи іншого володіння особи, а також проведення огляду або обшуку без судового рішення. Такі випадки виникають у разі крайньої необхідності, коли йдеться про порятунок життя людей, збереження майна або негайне переслідування осіб, підозрюваних у скоєнні злочину, як зазначено у частині третій статті 233 Кримінального процесуального кодексу України [19].

Ю. І. Кравець зазначає, що мінімізація потенційних негативних наслідків, пов'язаних із некоректним застосуванням частини третьої статті 233 Кримінального процесуального кодексу України, залежить насамперед від ефективного використання правових запобіжників, визначених у відповідній постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду. Особливого значення набуває дотримання вимог щодо додаткового й чіткого обґрунтування позиції органів кримінального переслідування, зокрема у клопотанні про надання дозволу на обшук у порядку частини третьої статті 233 КПК [20]. Таке клопотання повинно бути підтвержене відповідними матеріалами, що використовуються для його обґрунтування. Крім того, в ухвалі слідчого судді, постановленій *ex post facto*, має бути чітко зазначено, які саме обставини на момент проникнення свідчили про реальність загрози: знищення, втрачати речових доказів чи інші ризики, а також інформація, що обґрунтовувала сприйняття цієї загрози як невідкладної [20]. У контексті реалізації положень частини третьої статті 233 КПК, порушення зазначених юридичних норм, зокрема відмова від негайного звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку без наявності об'єктивних перешкод до такого звернення, зумовлює підстави для відмови суддею у легалізації відповідного обшуку *ex post facto* [21].

Відсутність ефективних процесуальних механізмів, що дозволяють оскаржити законність судових рішень щодо надання дозволу на проведення обшуків, створює суттєвий дисбаланс у реалізації прав сторін кримінального провадження. Це, у свою чергу, негативно впливає на загальний правовий статус особи. На думку О. М. Дроздова та Н. В. Глинської, такі прогалини в кримінальному процесуальному законодавстві мають вкрай шкідливі наслідки та потребують невідкладного врегулювання шляхом внесення змін до чинних нормативно-правових актів. Зокрема, пропонують доповнити частину 4 статті 234 Кримінального процесуального кодексу України новим пунктом 4-1, який би передбачав обов'язковість наведення обґрунтування невідкладності проникнення із посиланням на докази у випадках проведення обшуків відповідно до частини 3 статті 233 КПК України. У разі впровадження таких змін слідчі судді отримають повноваження вимагати від слідчого чи прокурора зазначеного обґрунтування. Це, в кінцевому підсумку, сприятиме посиленню захисту конституційного права особи на недоторканність житла чи іншого володіння [20]. Ми, безперечно, схилиємося до згоди з думкою науковців. Справді, виправляти недоліки законодавця шляхом обмеження конституційних прав людини є неприпустимим.

Отже, процесуальна форма обшуку в цілому відповідає положенням Конституції України та іншим законодавчим актам. Водночас, Р. А. Кичко наголошує, що

кримінальні процесуальні норми, які регулюють підстави і порядок проведення таких слідчих (розшукових) дій, потребують удосконалення. Це стосується, зокрема, посилення процесуальних гарантій не лише для досягнення цілей обшуку, а й для захисту прав та законних інтересів його учасників [22].

Останнім часом спостерігається негативна тенденція щодо збільшення кількості скарг на роботу органів досудового розслідування, особливо в аспекті проведення обшуків у житлових приміщеннях і володіннях громадян на етапі досудового розслідування. Основні претензії громадян стосуються недотримання вимог процесуальної форми, передбачених КПК України. Проведені дослідження дозволяють виокремити такі порушення:

- звернення до судів із клопотаннями за умов недотримання правил підсудності, що негативно вплинуло на строки розгляду;

- відсутність у матеріалах клопотання інформації, яка підтверджує повноваження слідчого проводити досудове розслідування у відповідному кримінальному провадженні;

- подача слідчими клопотань без попереднього узгодження з прокурором;

- невключення до клопотань даних про правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням відповідної статті Кримінального кодексу України;
- недостатність інформації, що підтверджує факт вчинення кримінального правопорушення;

- відсутність слідчого або прокурора під час розгляду справи у суді;

- надання на розгляд суду клопотань, які не мають офіційного затвердження печатками органів досудового розслідування;

- неуточнений перелік предметів і речей, які планується відшукати;

- недекларування особи чи осіб, у фактичному володінні яких перебувають шукані речі й документи;

- ненадання даних про особу або осіб, які отримали право на проведення обшуку у житлі чи іншому володінні особи;

- невключення до матеріалів оригіналів або належним чином засвідчених копій документів, важливих для встановлення обставин, зазначених у клопотанні;

- подача клопотань, які базуються на підставах, що виходять за межі доказування кримінального правопорушення, зареєстрованого у Єдиному реєстрі досудових розслідувань, та інші подібні недоліки.

Як зазначає О. В. Салманов, що одним із ключових методів збирання та перевірки доказів у кримінальному провадженні є проведення слідчих (розшукових) дій. Від точності дотримання положень кримінального процесуального законодавства та рекомендацій криміналістики під час їх реалізації залежить можливість всебічного, об'єктивного й повного встановлення обставин, що мають значення для забезпечення виконання завдань кримінального провадження [23].

Заслуговує на увагу думка Т. Ю. Демчина щодо необхідності внесення відповідних змін до статті 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Зокрема, необхідно передбачити додаткові вимоги до рішення слідчого судді з питань проведення обшуків житла чи іншого володіння адвоката. Такі рішення повинні чітко визначати конкретну адресу та перелік приміщень, які підлягають обшуку. На додаток, з метою забезпечення правової чіткості, важливо встановити норму, що клопотання слідчого до судді з метою отримання

дозволу на обшук має бути детально сформульованим і містити всі необхідні відомості. Без такої інформації клопотання не повинно прийматися до розгляду. Запровадження зазначених законодавчих вимог дозволить уникнути неприпустимих ситуацій, які іноді виникають на практиці, коли дозвіл на обшук приміщення одного адвоката використовується для проведення обшуків місць роботи його колег по адвокатському об'єднанню. Це особливо актуально у випадках, коли адвокати спільно працюють над певною справою або мають приміщення поруч [24, с. 188]. Підтримуємо бачення, що дозвіл на обшук житла або іншого володіння адвоката має надаватися з дотриманням критеріїв процесуальної необхідності та з чітким обґрунтуванням, чому привілей адвокатської таємниці не поширюється на конкретні речі чи документи [24, с. 188]. Як справедливо стверджує А. І. Палюх, що частина перша статті 235 Кримінального процесуального кодексу має трактуватися як надання права на проникнення до житла або іншого володіння особи з метою проведення слідчих дій, спрямованих на досягнення цілей, окреслених у клопотанні слідчого чи прокурора та підтверджених в ухвалі слідчого судді. Водночас, якщо зазначені цілі можуть бути реалізовані з урахуванням тривалості обшуку та складності проведення слідчих заходів навіть через кілька днів, то не повинно виникати підстав для повторних проникнень до приміщення [25].

У справі Європейського суду з прав людини «Резнік проти України» вказано: «Обшук житла захисника в межах кримінального провадження щодо клієнта і вилучення документів та пристроїв зберігання даних, які на практиці не супроводжувалися достатніми процесуальними гарантіями. Попри внесення важливих змін до відповідної національної нормативно-правової бази після рішення у справі «Головань проти України» [26], залишилися серйозні сумніви щодо якості процесуальних гарантій для захисту адвокатської таємниці:

- надто загально складена ухвала про обшук не була достатньо обґрунтована;

- вилучення, зняття та доступ посадових осіб до електронних пристроїв захисника, які потенційно містять конфіденційні документи, без необхідних гарантій, що становило непропорційне втручання;

- необґрунтоване зберігання пристроїв протягом значного періоду часу.» [27].

На переконання В. С. Новожилова і А. С. Зозулі, сутність процесу зняття показань технічних приладів і засобів як процесуальної дії полягає у перенесенні записаних електронних, візуальних або аудіовізуальних даних на окремий носій, який долучається до матеріалів досудового розслідування. При цьому носій підлягає перевірці щодо його належного походження у межах процесуального регулювання. Визначальною вимогою до такої процедури є забезпечення добровільності, що передбачає обов'язкове зазначення у протоколі про отримання добровільної згоди від особи, яка володіє чи користується відповідними технічними пристроями або засобами [28].

Європейським судом з прав людини вказано, що, незважаючи на важливі зміни, внесені до чинної національної нормативно-правової бази, ухваленням КПК України 2012 року та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», досі існують серйозні сумніви щодо якості процесуальних гарантій для захисту адвокатської таємниці в контексті обшуку загалом і, зокрема, в контексті обшуків із вилученням електронних пристроїв зберігання даних...» [29].

Європейський суд з прав людини також зауважує, що національне законодавство, як вбачається, не передбачало конкретної процедури чи гарантій стосовно перевірки електронних носіїв даних, які могли б запобігти розкриттю органу досудового розслідування відомостей електронного листування, захищених адвокатською таємницею. Навіть якщо відповідний адвокат чи його представник були присутні під час обшуку, швидке відокремлення під час обшуку конкретних електронних файлів, на які поширюється адвокатська таємниця, від тих, на які вона не поширюється, може виявитися складним завданням (у справі Європейського суду з прав людини «Сергава проти Естонії») [30] ноутбук та мобільний телефон заявника – адвоката – було вилучено з його будинку та автомобіля і далі досліджено органами влади в межах кримінального провадження, подальше їх дослідження становили порушення ст. 8 Конвенції прав людини, та є втручанням у його право на повагу до кореспонденції. Національне законодавство не містить жодного положення про процедуру чи гарантії, які б регулювали огляд / перевірку електронних носіїв інформації та запобігали тому, щоб повідомлення / інформація, охоплені адвокатською таємницею, були скомпрометованими. Крім того, рішення про обшук не передбачало захисту матеріалів, імовірно охоплених адвокатською таємницею. До того ж рішення про пошук за ключовими словами (чи іншим методом відсіювання) та їх добір (деякі з них явно охоплювали широку сферу) були повністю залишені на розсуд відповідних слідчих органів. Національне законодавство не наділяло заявника жодним правом бути присутнім під час пошуку за ключовими словами й не містило жодних конкретних процесуальних правил, що мають бути дотримані в разі заперечення вилучення чи вивчення змісту щодо адвокатської таємниці. ЄСПЛ не вбачив підстав для з'ясування того, чи було фактично порушено адвокатську таємницю в цій справі. Водночас відсутність процесуальних гарантій стосовно захисту адвокатської таємниці вже не відповідає вимогам критерію, за яким втручання має здійснюватися «згідно із законом» в розумінні пункту 2 статті 8 Конвенції) [31].

Європейський суд з прав людини зазначає, що після вилучення з дому заявника ці електронні носії були направлені на експертизу зовнішнім технічним експертам, які мали ідентифікувати та витягнути, додатково до усіх перелічених в ухвалі про обшук документів, будь-які документи щодо ширшого переліку підприємств і осіб, а також будь-яку кореспонденцію й будь-які видалені елементи. Хоча заявник не стверджував, що будь-який конфіденційний документ справді був витягнутий із зазначених носіїв даних, Європейський суд з прав людини вважає, що сам факт вилучення, зняття електронних пристроїв адвоката, які потенційно могли містити такі документи, та надання доступу до них посадовим особам без жодного зовнішнього нагляду чи інших необхідних гарантій, на думку Європейського суду з прав людини, становив непропорційне втручання у права заявника за Конвенцією...

Європейський суд з прав людини у справі «Резнік проти України» наголошує, що «права представників ради адвокатів, які брали участь в обшуку, як вбачається, не перевищували прав будь-яких інших учасників обшуку, і обмежувалися, по суті, постановкою запитань і поданням коментарів чи заперечень, які не вимагали від виконавців вжиття конкретних подальших дій... Також не існувало порядку, за допомогою якого судовий

чи інший орган, незалежний від органу досудового розслідування, оперативно розглядав би будь-які суперечки між представниками ради адвокатів та виконавцями обшуку, аби ухвалити рішення про можливість вилучення та розкриття органу досудового розслідування конкретного документа...» [27].

Щодо конкретних гарантій у ситуаціях, коли обшуки і вилучення направлені на професійних юристів, Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на тому, що адвокатська таємниця є ключовою основою довірчих відносин між клієнтами і їхніми захисниками.

Стосовно конкретних гарантій у випадках, коли обшук і вилучення спрямовані на професійних юристів, Європейський суд з прав людини неодноразово підкреслював, що адвокатська таємниця становить основу довірчих відносин між клієнтами та захисниками, які, виконуючи роль посередників між сторонами та судами, відіграють важливу функцію у забезпеченні справедливого правосуддя. (приміром, рішення Європейського суду з прав людини у справах «Андре та інший проти Франції» заява № 18603/03, пункт 42, від 24 липня 2008 року [32] та «Сабер проти Норвегії» заява № 459/18, пункт 51, від 17 грудня 2020 року [33]). Державні органи мають право втручатися в конфіденційність спілкування з адвокатом або його робочі матеріали лише за наявності вагомих підстав. (рішення у справах «Ходорковський і Лебедєв проти Росії» заяви № 11082/06 і № 13772/05, пункт 632, від 25 липня 2013 року [34] та «Кадура і Смалій проти України», заяви № 42753/14 і № 43860/14, пункт 142, від 21 січня 2021 року [35]). Отже, порядок та умови проведення обшуків у приміщеннях адвокатів мають проходити ретельну перевірку, спрямовану на забезпечення захисту адвокатської таємниці (рішення у справі «Леоцакос проти Греції» заява № 30958/13, пункт 42, від 04 жовтня 2018 року [36]).

Збереження конфіденційності інформації, отриманої в результаті особистого спілкування між адвокатом і його клієнтом, передбачає не лише створення належних умов для такого спілкування (без можливості доступу до нього третіх осіб), але й суворе дотримання адвокатської таємниці самим адвокатом. Гарантія захищеності адвокатської діяльності, зокрема заборона втручання у приватне спілкування між адвокатом і клієнтом, насамперед виражається в їхньому праві на конфіденційне спілкування [37]. Так, пункт 22 Основних принципів, які стосуються ролі юристів, зазначає, що уряди повинні визнавати та забезпечувати дотримання конфіденційності комунікацій і консультацій між адвокатом і клієнтом у межах виконання професійних обов'язків юриста [38].

Обґрунтовано зазначає С. М. Тарасюк, що ухвалення рішення щодо здійснення слідчих (розшукових) дій у житлі або іншому володінні особи є нерозривно пов'язаним із обмеженням конституційних прав людини. У зв'язку з цим такі дії допустимі виключно за умови існування об'єктивної та реальної необхідності, за умови дотримання встановлених законодавством підстав і суворого дотримання визначеного процесуального порядку їх проведення [39].

Висновки. З огляду на зазначене та на характер порушень, констатованих Європейським судом, на нашу думку, доцільно:

– під час постановлення ухвал про надання дозволу на обшук житла, чи іншого володіння адвоката чітко прописувати документи, як паперові, так і цифрові,

які підлягають вилученню, з метою дотримання гарантій адвокатської діяльності в частині забезпечення конфіденційності документів, які становлять адвокатську таємницю, належним чином обґрунтувати такі ухвали;

– завчасно повідомляти про проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, раду адвокатів регіону за місцем проведення для забезпечення участі представника ради адвокатів регіону;

– проводити процедури забезпечення судового контролю після вилучення матеріалів, що можуть містити адвокатську таємницю;

– оперативно розглядати скарги представників ради адвокатів на дії працівників правоохоронних органів під час проведення обшуку з метою ухвалення рішення про можливість вилучення та розкриття органу досудового розслідування конкретного документа;

– посилити санкції за порушення гарантій адвокатської таємниці.

Список використаних джерел

1. Кодекс поведінки європейських адвокатів ССВЕ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343#Text
2. Боса І. В. Гарантії адвокатської діяльності: ознаки та механізми реалізації. *Наукові записки. Серія «Право»*. 2023. Вип. 14. С. 210–215. DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-210-215.
3. Котів М. Р. Правовий привілей чи умовна гарантія? До питання про абсолютність адвокатської таємниці. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права. Серія «Економічна», «Юридична»*. 2025. Вип. 44. С. 621–629. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17069333>.
4. Мельничук Ю. Л. Поняття допустимості доказів у кримінальному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Т. 5. № 86. С. 107–115. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.1>.
5. Дульський О. Л. Забезпечення стороною захисту дотримання прав та законних інтересів учасників проведення обшуку: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Київ, 2020. 275 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/17146>.
6. Нечваль А. О. Тактика обшуку у житлі та іншому володінні особи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. 219 с.
7. Зелькіна Т. Є. Обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Київ, 2021. 291 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/86e119dd-896f-4704-89d0-7346a78d0230/content>.
8. Галаган В. І., Удовенко Ж. В. Гарантії забезпечення невторчання в особисте і сімейне життя під час апеляційного та касаційного провадження. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 201–211. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.21>.
9. Тарасюк С. М. Кримінальний процесуальний механізм забезпечення конституційних прав особи при проведенні в її житлі чи іншому володінні слідчих (розшукових) дій: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Київ, 2021. 255 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14646>
10. Могила В. С. Повноваження слідчого та слідчого судді при поданні, розгляді та вирішенні клопотань про проведення слідчих (розшукових) дій: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Одеса, 2021. 248 с.
11. Перцова-Тодорова Л. М. Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення обшуку на стадії досудового розслідування: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Київ, 2022. 246 с.
12. Смірнов О. С., Тетерятник Г. К. Обшук у кримінальному провадженні: монографія. Одеса: Юридика, 2023. 208 с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/obshuk-u-kriminalnomu-provazhenni.pdf>.
13. Литвиненко О. Г. Права та обов'язки учасників обшуку в умовах воєнного стану: вимоги законодавства та виклики сьогодення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 5. Ч. 3. С. 199–203. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.30>.
14. Кравець Ю. І. Невідкладний обшук: проблемні питання правозастосовної практики. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. Ч. 3. С. 229–232. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.33>.
15. Загальна декларація прав людини: міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
16. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
17. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 62.
18. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Niemietz v. Germany» on December 16, 1992 (Application № 13710/88). URL: <http://www.echr.europa.org/doc/2461421/2461421.html>.
19. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
20. Дроздов О. М., Глинська Н. В. Невідкладний обшук: у пошуках балансу між ефективністю та дотриманням прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 612–624. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.103>.
21. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 7 жовт. 2024 р. у справі № 466/525/22 (провадження № 51-7310кмо23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122272945>.
22. Кичко Р. А. Концептуальні підходи до розуміння недоторканості права власності в кримінальному провадженні. *Європейський правничий часопис*. 2025. Вип. 8. С. 175–181. DOI: 10.36919/3041-1149(Print).8.2025.175-181.
23. Салманов О. В. Слідчі (розшукові) дії як складова досудового розслідування. *Наше право*. 2020. № 4. С. 105–110. DOI: 10.32782/NP.2020.4.16.
24. Демчина Т. Ю. Проблеми дотримання адвокатської таємниці під час проведення обшуків житла та іншого володіння адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 3. С. 185–192. URL: <https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP-32020-Ost.pdf#page=185>.
25. Палюх А. І. Правові аспекти нормативного регулювання та практики проведення обшуку. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права*. 2020. № 25. С. 216–223. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.4140414>.

26. Справа «Головін проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 13 жовт. 2023 р. заява № 47052/18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i93#Text.
27. Справа «Резник проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 23 січ. 2025 р. заява № 31175/14. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:\[%22001-243728%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-243728%22]}).
28. Новожилова В. С., Зозуля А. С. Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото, кінозйомки, відеозапису: правова природа, порядок здійснення та процесуальний результат. *Форум права*. 2022. № 72 (1). С. 76–89. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.6471048>.
29. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 62.
30. Справа «Сергава проти Естонії»: рішення Європейського суду з прав людини від 16 листоп. 2021 р. заява № 698/19. URL: https://laweuro.com/?p=17308#google_vignette.
31. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. № 995-004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
32. Справа «Андре та інший проти Франції»: рішення Європейського суду з прав людини від 24 лип. 2008 р. заява № 18603/03. URL: <https://precedent.uia/1630000405>.
33. Справа «Сабер проти Норвегії»: рішення Європейського суду з прав людини від 17 груд. 2020 р. заява № 459/18. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-206519%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-206519%22]}).
34. Справа «Ходорковський і Лебедев проти Росії» (: рішення Європейського суду з прав людини від 25 лип. 2013 р. заяви № 11082/06, № 13772/05. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2211082/06%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-122697%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2211082/06%22],[%22itemid%22:[%22001-122697%22]}).
35. Справа «Кадура і Смалій проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 21 січ. 2021 р. заяви № 42753/14, № 43860/14. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2242753/14%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-207420%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2242753/14%22],[%22itemid%22:[%22001-207420%22]}).
36. Справа «Леонакос проти Греції»: рішення Європейського суду з прав людини від 4 жовт. 2018 р. заява № 30958/13. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2230958/13%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-186449%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2230958/13%22],[%22itemid%22:[%22001-186449%22]}).
37. Заборовський В. Конфіденційне спілкування адвоката зі своїм клієнтом як гарантія здійснення адвокатської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2021. № 66. С. 244–250. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.66.40>.
38. Основні принципи щодо ролі адвокатів, прийняті Восьмим Конгресом Організації Об'єднаних Націй з питань запобігання злочинності та поведження з правопорушниками, Гавана, Куба, 27 серп. – 7 верес. 1990 р. URL: https://zakononline.ua/documents/show/156416__156416
39. Тарасюк С. М. Обмеження конституційних прав особи при проведенні в її житлі слідчих (розшукових) дій. *Історико-правовий часопис*. 2022. № 17 (2). С. 170–176. DOI: <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2021-2/24>.

References

1. Kodeks povedinky yevropeiskykh advokativ SSVE [Code of Conduct of European Lawyers CCBE]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343#Text [in Ukrainian].
2. Bosa, I.V. (2023). Harantii advokatskoi diialnosti: oznaky ta mekhanizmy realizatsii [Guarantees of legal activity: features and mechanisms of implementation]. *Naukovi zapysky. Seriiia «Pravo»*, 14, 210–215. DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-210-215 [in Ukrainian].
3. Kotiv, M.R. (2025). Pravovyi pryvilei chy umovna harantiiia? Do pytannia pro absoliutnist advokatskoi taiemnytsi [Legal privilege or conditional guarantee? On the question of the absoluteness of legal secrecy]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu i prava. Seriiia «Ekonomichna», «Yurydychna»*, 44, 621–629. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17069333> [in Ukrainian].
4. Melnychuk, Yu.L. (2024). Poniattia dopustymosti dokaziv u kryminalnomu protsesi [The concept of admissibility of evidence in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo»*, 5(86), 107–115. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.1> [in Ukrainian].
5. Dul'skyi, O.L. (2020). Zabezpechennia storonoiu zakhystu dotrymannia prav ta zakonnykh interesiv uchasnykiv provedennia obshuku [Ensuring the protection of the rights and legitimate interests of the participants in the search]. *Doctor's thesis*. Kyiv. Retrieved from <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/17146> [in Ukrainian].
6. Nechval, A.O. (2020). Taktyka obshuku u zhytli ta inshomu volodinni osoby [Tactics of a search in a person's home and other possessions]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Zelkina, T.Ye. (2021). Obmezhennia mainovykh prav osib u kryminalnomu provadzheni na stadii dosudovoho rozsliduvannia [Restrictions on the property rights of individuals in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation]. *Doctor's thesis*. Kyiv. Retrieved from <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/86e119dd-896f-4704-89d0-7346a78d0230/content> [in Ukrainian].
8. Halahan, V.I., & Udovenko, Zh.V. (2021). Harantii zabezpechennia nevtruchannia v osobyste i simeine zhyttia pid chas apeliatsiinoho ta kasatsiinoho provadzhenia [Guarantees of ensuring non-interference in personal and family life during appeal and cassation proceedings]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*, 66, 201–211. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.21> [in Ukrainian].
9. Tarasiuk, S.M. (2021). Kryminalnyi protsesualnyi mekhanizm zabezpechennia konstytutsiinykh prav osoby pry provedenni v yii zhytli chy inshomu volodinni slidchykh (rozshukovykh) dii [Criminal procedural mechanism for ensuring the constitutional rights of a person when conducting investigative (search) actions in his home or other possession]. *Doctor's thesis*. Kyiv. Retrieved from <https://hdl.handle.net/11300/14646> [in Ukrainian].
10. Mohyla, V.S. (2021). Povnovazhennia slidchoho ta slidchoho suddi pry podanni, rozhliadi ta vyrishenni klopotan pro provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii [Powers of the investigator and investigating judge when submitting, considering and deciding on motions to conduct investigative (search) actions]. *Doctor's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

11. Pertsova-Todorova, L.M. (2022). Zabezpechennia prav ta zakonnykh interesiv osib pid chas provedennia obshuku na stadii dosudovoho rozsliduvannia [Ensuring the rights and legitimate interests of individuals during a search at the stage of pre-trial investigation]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Smirnov, O.S., & Teteriatnyk, H.K. (2023). Obshuk u kryminalnomu provadzhenni [Search in criminal proceedings]: Monohrafiia. Odesa: Yurydyka. Retrieved from: <https://jurkniga.ua/contents/obshuk-u-kryminalnomu-provadhenni.pdf> [in Ukrainian].
13. Lytvynenko, O.H. (2025). Prava ta oboviazky uchasnykiv obshuku v umovakh voiennoho stanu: vymohy zakonodavstva ta vyklyky sohodennia [Rights and obligations of search participants in martial law: legislative requirements and current challenges]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 5(3), 199–203. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.30> [in Ukrainian].
14. Kravets, Yu.I. (2025). Nevidkladnyi obshuk: problemni pytannia pravozastosovnoi praktyky [Urgent search: problematic issues of law enforcement practice]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 4(3), 229–232. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.33> [in Ukrainian].
15. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights]: Mizhnar. dok. vid 10 hrud. 1948 r. № 995_015. (1948). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 [in Ukrainian].
16. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96VR. (1996). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
17. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist [On the Bar and Legal Practice]: Zakon Ukrainy vid 5 lyp. 2012 r. № 5076-VI. (2012). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*, 62 [in Ukrainian].
18. Judgment of the European Court of Human Rights in the case «Niemietz v. Germany» on December 16, 1992 (Application № 13710/88). (1992). Retrieved from: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461421/2461421.html> [in English].
19. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI. (2012). Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172> [in Ukrainian].
20. Drozdov, O.M., & Hlynska, N.V. (2024). Nevidkladnyi obshuk: u poshukakh balansu mizh efektyvnistiu ta dotrymanniam prav liudyny [Urgent search: in search of a balance between efficiency and observance of human rights]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 4, 612–624. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.103> [in Ukrainian].
21. Postanova Obiednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu [Resolution of the Joint Chamber of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court]: vid 7 zhovt. 2024 r. u spravi № 466/525/22 (provadhennia № 51-7310kmo23). (2024). Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122272945> [in Ukrainian].
22. Kychko, R.A. (2025). Kontseptualni pidkhody do rozuminnia nedotorkanosti prava vlasnosti v kryminalnomu provadzhenni [Conceptual approaches to understanding the inviolability of property rights in criminal proceedings]. *Yevropeiskyi pravnychi chasopys*, 8, 175–181. DOI: 10.36919/3041-1149(Print).8.2025.175-181 [in Ukrainian].
23. Salmanov, O.V. (2020). Slidchi (rozshukovi) dii yak skladova dosudovoho rozsliduvannia [Investigative (search) actions as a component of pre-trial investigation]. *Nashe parvo*, 4, 105–110. DOI: 10.32782/NP.2020.4.16 [in Ukrainian].
24. Demchyn, T.Yu. (2020). Problemy dotrymannia advokatskoi taiemnytsi pid chas provedennia obshukiv zhytla ta inshoho volodinnia advokata [Problems of observing attorney-client privilege during searches of a lawyer's home and other property]. *Porivnialno-analitychne parvo*, 3, 185–192. Retrieved from: <https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP-32020-Ost.pdf#page=185> [in Ukrainian].
25. Paliukh, A.I. (2020). Pravovi aspekty normatyvnoho rehuliuвання ta praktyky provedennia obshuku [Legal aspects of regulatory regulation and search practices]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu i prava*, 25, 216–223. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.4140414> [in Ukrainian].
26. Sprava «Holovin proty Ukrainy» [The case of «Golovin v. Ukraine»]: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 13 zhovt. 2023 r. zaiava № 47052/18. (2023). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i93#Text [in Ukrainian].
27. Sprava «Rieznyk proty Ukrainy» [The case of «Reznyk v. Ukraine»]: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 23 sich. 2025 r. zaiava № 31175/14. (2025). Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/#%7B%22itemid%22:%5B%22001-243728%22%7D> [in Ukrainian].
28. Novozhylova, V.S., & Zozulia, A.S. (2022). Zniattia pokazan tekhnichnykh pryladiv ta tekhnichnykh zasobiv, shcho maiut funktsii foto-, kinozjomky, videozapysu, chy zasobiv foto, kinozjomky, videozapysu: pravova pryroda, poriadok zdiisnennia ta protsesualnyi rezultat [Taking readings of technical devices and technical means that have the functions of photo, film, video recording, or means of photo, film, video recording: legal nature, procedure for implementation and procedural result]. *Forum prava*, 72(1), 76–89. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.6471048> [in Ukrainian].
29. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist [On the Bar and Legal Activities]: Zakon Ukrainy vid 5 lyp. 2012 r. № 5076-VI. (2012). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*, 62 [in Ukrainian].
30. Sprava «Serhava proty Estonii» [Case «Sergava v. Estonia»]: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 16 lystop. 2021 r. zaiava № 698/19. (2021). Retrieved from: https://laweuro.com/?p=17308#google_vignette [in Ukrainian].
31. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]: Mizhnar. dok. vid 4 lystop. 1950 r. № 995-004. (1950). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
32. Sprava «Andre ta inshyi proty Frantsii» [Case «André and Another v. France»]: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 24 lyp. 2008 r. zaiava № 18603/03. Retrieved from: <https://precedent.ua/1630000405> [in Ukrainian].
33. Sprava «Saber proty Norvehii» [Case of Saber v. Norway]: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 17 hrud. 2020 r. zaiava № 459/18. (2020). Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-206519%22%7D> [in Ukrainian].
34. Sprava «Khodorkovskiy i Liebidiev proty Rosii» [Case of Khodorkovsky and Lebedev v. Russia]: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 25 lyp. 2013 r. zaiavy № 11082/06, № 13772/05. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appid%22:%5B%2211082/06%22%2C%2213772/05%22%7D> [in Ukrainian].
35. Sprava «Kadura i Smalii proty Ukrainy» [Case of Kadura and Smalii v. Ukraine]: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 21 sich. 2021 r. zaiavy № 42753/14, № 43860/14. (2021). Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appid%22:%5B%2242753/14%22%2C%2243860/14%22%7D> [in Ukrainian].

36. Sprava «Leotsakos proty Hretsii» [Case of Leotsakos v. Greece]: Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 4 zhovt. 2018 r. zaiava № 30958/13. (2018). Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2230958/13%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-186449%22%5D%7D>; [in Ukrainian].

37. Zaborovskiy, V. (2021). Konfidentsiine spilkuvannya advokata zi svoim kliientom yak harantiia zdiisnennia advokatskoi diialnosti [Confidential communication between a lawyer and his client as a guarantee of the implementation of legal activities]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pravo»*, 66, 244–250. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.66.40> [in Ukrainian].

38. Osnovni pryntsypy shchodo roli advokativ, pryiniati Vosmym Konhresom Orhanizatsii Obiednanykh Natsii z pytan zapobihannya zlochynnosti ta povodzhennia z pravoporushnykamy [Basic Principles on the Role of Lawyers, Adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders]. (1990). Havana, Kuba. Retrieved from: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RoleOfLawyers.aspx> [in Ukrainian].

39. Tarasiuk, S.M. (2022). Obmezhenia konstytutsiinykh prav osoby pry provedenni v yii zhytli slidchykh (rozshukovykh) dii [Restrictions on the constitutional rights of a person when conducting investigative (search) actions in his home]. *Istoryko-pravovyi chasopys*, 17(2), 170–176. DOI: <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2021-2/24> [in Ukrainian].

Yevtushenko Olha,

Head of the International Communication Department of the Main Investigation Department

(National Police of Ukraine, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-8898-5737>

THE PROBLEM OF PRESERVING ATTORNEY SECRET DURING A SEARCH OF A LAWYER'S PREMISES

The article is devoted to the issue of maintaining legal secrecy during a search of a lawyer's premises. According to the Common Code of Conduct for Lawyers of the European Community, lawyers are obliged to ensure confidentiality, since maintaining legal secrecy is a fundamental condition for building trust between the client and the lawyer. Compliance with the principle of professional secrecy is of utmost importance, since its violation actually undermines the basic principles of the judicial process, including the principle of adversarial proceedings. The article states that in Ukraine there is an alarming trend towards an increase in the number of searches of lawyers' premises, there are cases when the fact that lawyers can carry out their activities not individually, but within the framework of bar associations or companies is ignored. As a result of conducting a sanctioned search of one lawyer, it actually affects other persons working in the same organization. In addition, during the conduct of investigative actions, other violations of the current legislation occur. The search order, in many cases, is formulated too superficially and generally without sufficient justification and clarification regarding the documents and things that would be subject to seizure. The issue of seizing the defense attorney's electronic devices containing confidential documents of the defense attorney, or information regarding other proceedings and clients of the attorney not specified in the issued resolution, remains open. The main violations during searches of residential premises and possessions of citizens at the stage of pre-trial investigation were investigated. Violations related to non-compliance with the requirements of the procedural form stipulated by the Code of Criminal Procedure of Ukraine during searches of premises where the attorney's professional activities are carried out were identified. The works of domestic scientists on this topic, which formed the basis of this article, and the decisions of the European Court of Human Rights are analyzed. Proposals are made on ways to observe attorney-client privilege during a search of a lawyer's premises.

Key words: investigative (search) action, professional activity of a lawyer, violation of confidentiality guarantees, decision on permission to search a home, professional secrecy.

Дата першого надходження статті до видання: 24.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 343.1

DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-147-154

Квашук Олександр Дмитрович,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Національної поліції України

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5969-4576>

ДИСТАНЦІЙНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ НА ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Інтенсивний розвиток інформаційних технологій детермінує якісні зміни суспільних практик у всіх сферах життєдіяльності, у тому числі діяльності правоохоронних та судових органів. Технологічний розвиток, виклики воєнного стану, інші загрози безпеці, міграція – фактори, які актуалізують потребу дослідження процесуальних аспектів упровадження цифрових технологій у практику діяльності органів досудового розслідування. Із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) було запроваджено регламентацію дистанційних процесуальних дій на різних стадіях кримінального провадження, зокрема під час досудового розслідування. Водночас практика їх застосування досі не набула широкого поширення, а нормативно-правове регулювання цього інституту залишається недостатньо розвиненим: відсутні єдині стандарти проведення дистанційних дій, не врегульовані питання автентифікації учасників, захисту інформації та конфіденційності.

У статті проведено комплексний аналіз проблем правового забезпечення дистанційного провадження, виявлено положення, що містять колізії та прогалини. Використано практику застосування дистанційних форм проведення процесуальних дій під час досудового розслідування, виокремлено аспекти перспективного розвитку процесуального інституту дистанційного провадження та напрямки наукових розвідок, а також надано пропозиції щодо удосконалення окремих положень КПК.

Ключові слова: кримінальне провадження, дистанційне досудове розслідування, процесуальні дії, режим відеоконференції, допустимість доказів, воєнний стан.

Постановка проблеми. Правове регулювання дистанційної форми проведення слідчих (розшукових) дій в Україні започатковано з часу ратифікації Україною у 2011 році Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах (далі – Додатковий протокол), що вперше передбачив проведення відео- та телефонної конференції під час допиту в порядку надання міжнародної правової допомоги [1].

З набранням чинності КПК у 2012 році дистанційна форма проведення процесуальних дій досудового розслідування була закріплена на рівні національного законодавства [2].

Дистанційні процесуальні дії мають потенціал економії часу та ресурсів, швидкості вирішення завдань досудового розслідування, реалізації процесуальних гарантій учасників кримінального провадження та забезпечення їх безпеки, проте практика їх проведення у реальному досудовому розслідуванні лише формується.

Фрагментарне використання стороною обвинувачення дистанційних слідчих (розшукових) дій зумовлене, зокрема, недоліками правової регламентації та відсутністю досліджень методик застосування технічних засобів, тактики проведення процесуальних дій у дистанційній формі, що у підсумку позначається і на дієвості їх упровадження на практиці.

Проблемні питання процесуального характеру пов'язані із труднощами встановлення особи віддаленого учасника процесуальної дії, забезпечення його обізнаності із правами та обов'язками, належних умов проведення, відсутності тиску, неупередженості і конфіденційності [3, с. 215], належного регулювання порядку ухвалення рішень про проведення дистанційних слідчих (розшукових) дій [4, с. 214], ефективної правової допомоги [5, с. 440–441] тощо.

На даний час деякі актуальні питання залишаються невирішеними, що негативно впливає на ефективність здійснення дистанційного досудового розслідування.

Отже, дослідження проблемних питань дистанційних процесуальних дій на досудовому провадженні має значну наукову і практичну актуальність, оскільки їх належне правове та організаційне забезпечення є запорукою успішного виконання завдань кримінального провадження, гарантією дотримання прав учасників та важливим елементом модернізації системи кримінальної юстиції в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дистанційного провадження є предметом досліджень у ґрунтовних роботах вчених-процесуалістів: І. Гловюк [5]; О. Дроздова [5]; Т. Подорожної [6]; Н. Слотвінської [3]; М. Смирнова [7]; А. Худика [6]; Н. Черняк [8] та інших. Попри зацікавленість науковців особливостями дистанційного кримінального

провадження, дослідження проблемних питань провадження у режимі відеоконференції переважно стосувалися судових стадій процесу, тому науковий аналіз дистанційних процедур досудового розслідування не втрачає актуальності, особливо в контексті умов інтенсивної цифровізації, розвитку міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, викликів, що детерміновані умовами воєнного стану.

Метою статті є комплексний аналіз правової природи та практики застосування дистанційних процедур під час досудового розслідування у кримінальному провадженні, виявлення проблем їх нормативного регулювання та вироблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства і правозастосовної практики з урахуванням сучасних умов цифровізації та воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Якість процесуально-го закону та практики його застосування корелюється із питанням про їх відповідність загальним засадам кримінального провадження та вимогам належної процедури, дотриманням гарантованих законом прав та свобод учасників і, загалом, спрямованістю на доброякісне виконання завдань кримінального провадження.

КПК передбачає проведення дистанційних процесуальних дій під час досудового розслідування (стаття 232), процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження (стаття 336), допит свідка з використанням технічних засобів з іншого приміщення (ч. 9 ст. 352 КПК) [2].

У ч. 1 ст. 232 та ч. 1 ст. 336 КПК України законодавець закріпив поняття «дистанційного досудового розслідування» та «дистанційного судового провадження».

Поняття «дистанційне досудове розслідування» охоплює собою проведення двох видів слідчих (розшукових) дій (допит, пред'явлення осіб та речей для впізнання), що проводяться в режимі відеоконференції, тобто телекомунікаційної технології інтерактивної взаємодії двох або більше віддалених учасників судового провадження з можливістю обміну аудіо- та відеоінформацією в реальному часі [9].

КПК регулює проведення інших дистанційних процесуальних дій під час досудового розслідування, як з використанням, так і без використання режиму відеоконференції. Так, у ч. 11 ст. 232 КПК передбачено опитування особи в режимі телефонної конференції. Можливість дистанційного допиту у режимі відео-, телефонної конференції у порядку надання міжнародної правової допомоги визначена ст. 567 КПК та ст. 9, 10 Додаткового протоколу. Крім того, після введення правового режиму воєнного стану у КПК було запроваджено дистанційну участь затриманого під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу затриманого із застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку (абз. 12 ч. 1 ст. 615 КПК) та проведення окремої процесуальної дії із дистанційною участю захисника, перекладача (ч. 12 ст. 615) [10].

Викладене дає підстави для більш широкого тлумачення дистанційного досудового розслідування як особливої форми проведення процесуальних дій слідчим, прокурором, дізнавачем, слідчим суддею, у яких один або декілька учасників беруть участь за допомогою технічних засобів та технологій інтерактивної взаємодії, яка передбачає обмін аудіо-, відеоінформацією у реальному часі. Такий підхід, в аспекті дослідження напрямків удосконалення кримінального процесуального регулювання, відкриває перспективу наукових розвідок уніфікації регулювання правових

основ проведення дистанційних процесуальних дій під час досудового розслідування, дослідження єдиних умов та порядку їх застосування.

Чинна редакція ст. 232 КПК передбачає можливість проведення допиту та впізнання у режимі відеоконференції у випадках неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин, необхідності забезпечення безпеки осіб, проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування, наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми.

Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування приймається слідчим, прокурором, а в разі здійснення у режимі відеоконференції допиту згідно із ст. 225 КПК – слідчим суддею з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження чи інших учасників кримінального провадження. У разі, якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного досудового розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя може прийняти рішення про його здійснення лише вмотивованою постановою (ухвалою), обґрунтувавши в ній прийняте рішення. Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування, в якому дистанційно перебуватиме підозрюваний, не може бути прийняте, якщо він проти цього заперечує.

Залежно від того, де перебуває особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно, слідчий доручає службовій особі цього органу досудового розслідування вручити такій особі пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд з нею до закінчення слідчої (розшукової) дії, або доручає проведення цих дій іншому органу досудового розслідування в межах його компетенції (ч.ч. 5, 6 ст. 232 КПК).

У нормі ч. 2 ст. 232 КПК відтворено правило про порядок прийняття рішення про проведення дистанційних процесуальних дій під час судового розгляду (ч. 2 ст. 336 КПК) з тією різницею, що у першому випадку рішення приймає не суд, а слідчий, прокурор або слідчий суддя.

У ч. 2 ст. 232 в рамках одного речення були суміщені відмінні за процесуальною формою порядки прийняття рішень сторони обвинувачення та слідчого судді, без уточнення їх специфіки, що створило невизначеність у питанні процесуальної підстави для проведення дистанційних слідчих (розшукових) дій.

Так, буквальний аналіз конструкції цієї норми створює враження, що у випадку відсутності заперечень сторони або потерпілого, не лише сторона обвинувачення, але і слідчий суддя може не приймати рішень у письмовій формі, і таке тлумачення знаходить підтвердження в науковій літературі [8, с. 200].

Проте рішення слідчого судді є одним із судових рішень, що приймається у формі ухвали та має відповідати вимогам, передбаченим ст. ст. 369, 371–374. Відповідно до ст. 225 КПК питання допиту особи в судовому засіданні вирішується за результатом розгляду відповідного клопотання сторони кримінального провадження у судовому засіданні. На відміну від суду, який здійснює розгляд кримінального провадження, під час якого може постановляти ухвали, що вносяться до журналу судового засідання, слідчий суддя, розглядаючи по суті клопотання про проведення певних процесуальних дій,

не може вирішити його інакше ніж у спосіб постановлення ухвал. Цією ухвалою вирішуються питання дати, часу, місця проведення, місця трансляції, складу учасників тощо. Отже, проведення дистанційного допиту у судовому засіданні є неможливим без постановлення ухвали слідчого судді.

На даний час сформовано практику постановлення слідчими суддями ухвал про допит неповнолітніх у режимі із трансляцією з іншого приміщення, розташованого на базі Центрів захисту та соціально-психологічної підтримки у процесі правосуддя дітей, які постраждали або стали свідками насильства (модель Барнахус). Практику було розпочато з 2023 року у зв'язку із реалізацією пілотних проєктів щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини [11; 12]. В ухвалях слідчі судді визначають форму засідання (відкрите, закрите), дату, час, учасників (слідчий, прокурор, потерпілий, законний представник, представник, психолог, інші співробітники центру) тощо, доручають вручення пам'яток про права та обов'язки, зобов'язують забезпечити відеоконференцз'язок тощо.

Що стосується рішення сторони обвинувачення про проведення дистанційної процесуальної дії, то у ч. 2 ст. 232 КПК, визначаючи процесуальну підставу для проведення слідчої (розшукової) дії, законодавець зазначає, що «рішення ... приймає слідчий, прокурор...». Формально-юридичний аналіз відповідних положень КПК засвідчує, що у випадках, коли проведення слідчої (розшукової) дії не потребує попереднього винесення постанови, законодавець взагалі не використовує поняття «рішення» або «постанова» (проведення допитів, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, оглядів тощо (ст. ст. 224, 228-230, 237, 238, 240) або використовує поняття «рішення» (наприклад, у контексті обшуку особи під час обшуку житла (ч. 5 ст. 107) чи прийняття рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою технічних засобів (ч. 1 ст. 107 КПК). Якщо ж процесуальною підставою проведення слідчої (розшукової) дії має бути рішення саме у формі постанови – у законі використовується конструкція: «на підставі постанови» (ч. 2 ст. 241, ч. 2 ст. 245-1), «за постановою» (ч. 1 ст. 239).

Таким чином, аналіз засвідчує, що КПК не вимагає за загальним правилом винесення постанови слідчим, прокурором, дізнавачем про проведення дистанційного допиту та пред'явлення особи чи речей для впізнання, що не позбавляє їх можливості винесення у необхідних на їх розсуд випадках.

У разі потреби виконання вимог ч. 5 ст. 232 КПК (вручення пам'яток про права та присутність біля допитуваного) слідчий вносить окрему постанову, копія якої надсилається відповідному органу досудового розслідування, під юрисдикцією якого перебуває місцезнаходження віддаленого учасника слідчої (розшукової) дії.

Отже, конструкція норми ч. 2 ст. 232 КПК є невдалою, не сприяє становленню продуктивної слідчої практики, тому потребує змін.

Далі проаналізуємо наступний припис ч. 2 ст. 232: «У разі, якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного досудового розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя може прийняти рішення про його здійснення лише вмотивованою постановою (ухвалою), обґрунтувавши в ній прийняте рішення».

Встановивши таке правило, законодавець закріпив право сторони провадження та потерпілого подати заперечення проти дистанційного провадження, якому

кореспондує відповідний обов'язок слідчого судді та сторони обвинувачення, механізм реалізації якого не визначено.

КПК не визначає, зокрема, таке: сторона провадження та потерпілий вправі заперечувати лише дію зі своєю безпосередньою участю (наприклад, у ролі допитуваного), чи будь-яку іншу дистанційну дію.

На практиці такі рішення слідчих суддів у більшості випадків приймаються без повідомлення учасників кримінального провадження або без їх участі. Дослідженням 143 внесених до ЄДРСР ухвал слідчих суддів щодо проведення допитів у режимі відеоконференції з трансляцією з приміщення центрів захисту та соціально-психологічної підтримки у процесі правосуддя дітей, які постраждали або стали свідками насильства (за моделлю Барнахус), постановлених за період з 01.07.2025 по 01.11.2025, встановлено, що у 100 % випадків питання розглядалися без участі сторін.

Разом із тим, приймаючи рішення про проведення дистанційної процесуальної дії, необхідно враховувати, від проведення процесуальної дії у дистанційній формі, яке може спричинити непропорційне втручання у права та свободи сторони захисту чи потерпілого на стадії досудового розслідування, слід відмовитися.

Так, підозрюваний (обвинувачений) має гарантоване статтею 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод право на ефективну участь у кримінальному процесі, яка, загалом, включає не лише його право бути присутнім, але й заслуховувати та спостерігати за провадженням; він має право на захист, у тому числі конфіденційне та оперативне спілкування із своїм захисником [5, с. 441]. Відтак, слід підтримати положення, за яким рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування, в якому дистанційно перебуватиме підозрюваний, не може бути прийняте, якщо він проти цього заперечує. Аналогічне правило доцільно передбачити і для потерпілого, а положення, за яким слідчий, прокурор для проведення дистанційної процесуальної дії, у випадку наявності заперечень, приймає у формі вмотивованої постанови, доцільно виключити із ч. 2 ст. 232 як таке, що створює умови для невизначеності та умови зловживання процесуальними правами.

Іншими словами, слідча дія, яка не передбачає дистанційної участі підозрюваного або потерпілого, або у випадку відсутності їх заперечень має бути проведена за відповідним рішенням слідчого та слідчого судді на основі оцінки обставин, які є підставою для дистанційного досудового розслідування за внутрішнім переконанням та на основі закону.

Приймаючи таке рішення, слідчий, прокурор мають враховувати і наявність ризиків протидії проведенню дистанційної слідчої (розшукової) дії з боку учасників, які проти неї заперечують. Приймати рішення про проведення дистанційного допиту чи пред'явлення для впізнання у таких випадках можливо лише у виключних випадках.

Вирішуючи питання щодо дистанційної участі захисника (представника потерпілого, адвоката), необхідно виходити із оцінки відповідності засадам кримінального провадження їх віддаленої участі під час допиту підозрюваного, потерпілого (свідка), які перебувають у приміщенні разом зі слідчим. Позитивна відповідь на це питання дозволила б вирішити проблему участі залученого підозрюваним захисника при необхідності проведення невідкладної слідчої (розшукової) дії, якщо його явка є неможливою (ст. 53 КПК). Але питання проблематизується необхідністю ефективного забезпечення

конфіденційного спілкування, реалізації інших прав підозрюваного та обов'язків захисника, запобіганню сторонньому впливу, формальності участі захисника, яка неспроможна забезпечити належний захист підозрюваного [5, с. 440–441].

Слушною є пропозиція М. Пашковського про закріплення права захисника підозрюваного, обвинуваченого під час проведення процесуальної дії бути присутнім у місці, де знаходиться підозрюваний, обвинувачений, а також про можливість їхнього безперешкодного конфіденційного спілкування із застосуванням відповідних технічних засобів [13, с. 147].

В умовах воєнного стану суд може прийняти рішення про здійснення дистанційного судового провадження, в якому поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений, не дивлячись на його заперечення. Відповідні зміни до ч. 2 ст. 336 КПК були внесені Законом України від 23.02.2024 № 3604-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи» [14]. Аналогічні доповнення до ч. 2 ст. 232 КПК внесені не були, що є наслідком технічного недоліку законопроекту, який має бути усунутий. Застосування цієї норми слід здійснювати з урахуванням конвенційних гарантій та лише тоді, коли в конкретному провадженні відповідні умови воєнного стану виключають можливість безпосередньої участі підозрюваного [5, с. 443].

Згідно із ч. 3 ст. 232 КПК використання у дистанційному досудовому розслідуванні технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку. Учасникам слідчої (розшукової) дії повинна бути забезпечена можливість ставити запитання і отримувати відповіді осіб, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії дистанційно, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені КПК.

Закон не визначає критеріїв належної якості зображення і звуку, інформаційної безпеки. Це питання не вирішено також на підзаконному рівні.

Перед початком проведення слідчої (розшукової) дії у режимі відеоконференції необхідно переконатися, що ніщо не перешкоджає особі вільно давати показання, заявляти клопотання, надавати докази, що дозволяє уникнути так званого впливу «поза кадром». Проведення слідчої (розшукової) дії повинно бути організоване таким чином, щоб було видно не тільки її учасників, але й усе приміщення, в якому воно здійснюється, а також усіх осіб, що беруть участь або присутні при його проведенні з метою спостереження за їхньою реакцією на конкретні показання або поставлені питання. Учасникам слідчої (розшукової) дії повинна бути забезпечена можливість ставити запитання і отримувати відповіді осіб, які беруть участь, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені КПК України [8, с. 202].

Одним із проблемних питань перспективи розвитку дистанційних процедур під час досудового розслідування є проблема ідентифікації віддаленого учасника та забезпечення належної функціональності технічних засобів, якості звуку та зображення, технології обробки, збереження, архівування, передачі інформації тощо.

Сучасні технології надають можливість ідентифікації особи за допомогою електронного кваліфікованого підпису, і практика засвідчує успішність Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи в аспекті дистанційної участі під час судових засідань завдяки

інтегрованому програмному забезпеченню платформи «EASYCON», що вирішує питання ідентифікації, участі в режимі відеоконференції за допомогою власних технічних засобів, належної якості звуку та зображення [6, с. 151–152].

КПК передбачає запровадження інформаційно-комунікаційної системи досудового розслідування, яка має взаємодіяти з Єдиним реєстром досудових розслідувань та Єдиною судовою інформаційно-комунікаційною системою, а також іншими інформаційними, інформаційно-комунікаційними системами. Учасники кримінального провадження отримують можливість використовувати систему під час реалізації своїх повноважень, прав та інтересів, за умов та в порядку, що визначені положенням про таку систему.

Отже, запровадження на платформі інформаційно-комунікаційної системи досудового розслідування завдяки інтеграції програмного забезпечення та впровадження необхідних технічних рішень може наблизити практику до вирішення проблеми дистанційної ідентифікації особи, проведення відеоконференцій тощо. ІТКСДР «Кейс» використовується з 16 грудня 2021 року, проте лише у кримінальних провадженнях, досудове розслідування в яких здійснюється детективами Національного антикорупційного бюро України [13, с. 146; 15].

Наступне проблемне питання, яке заслуговує на увагу в рамках цього дослідження, є відсутність правової регламентації порядку розгляду слідчим суддею клопотання сторони кримінального провадження про допит особи у судовому засіданні, у тому числі в режимі відеоконференції.

Загалом, проведення дистанційного досудового розслідування за рішенням слідчого судді здійснюється згідно з положеннями ст. ст. 225, 232 та ст. 336 КПК. У рамках такої процедури може бути допитаний свідок, потерпілий, а також особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого. За наявності підстав, визначених ч. 2 ст. 27 КПК, слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні.

Підстави для допиту у судовому засіданні під час досудового розслідування та допиту стороною обвинувачення у режимі відеоконференції за своїм змістом є відмінними.

Допит слідчим суддею проводиться за обставин, пов'язаних із існуванням небезпеки для життя і здоров'я особи, її тяжкої хвороби, інші обставини, що можуть унеможливити її допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань (ч. 1 ст. 225 КПК).

Отже, підставу проведення допиту у судовому засіданні в режимі відеоконференції утворює фактичний склад, що містить щонайменше одну із обставин, визначених і ч. 1 ст. 225, і ч. 1 ст. 232. Питання про проведення допиту у судовому засіданні та проведення його режимі відеоконференції розглядається одночасно та вирішується однією ухвалою слідчого судді, що постановляється за клопотанням сторони кримінального провадження.

Кравчук П. та Моргун С. резонно звертають увагу на те, що попри дослідження правниками порядку відповідного виду допиту та пропонувані напрацювання, досі у КПК України не регламентовано порядок розгляду слідчим суддею клопотання про проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. Тому на практиці застосовується ст. 244 КПК за аналогією [4, с. 125]. Зазначену законодавчу прогалину має бути усунуто.

Необхідно звернути також увагу на порядок фіксування дистанційної слідчої (розшукової) дії, проведеної у режимі відеоконференції. Відповідно до ч. 9 ст. 232 КПК хід і результати такої слідчої (розшукової) дії фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису.

КПК не містить прямої вимоги складання протоколу за результатами її проведення, разом із тим, законодавець недвозначно зобов'язує проводити допит та пред'явлення для впізнання із додержанням процесуальної форми вказаних слідчих (розшукових) дій.

КПК передбачає необхідність складання протоколів слідчих (розшукових) дій. Невизначеність у питанні фіксування дистанційної процесуальної дії породжує проблему допустимості зібраних доказів, до критеріїв якої судовою практика відносить належне джерело; належний суб'єкт; належну процесуальну форму; належну фіксацію; належну процедуру; належний вид способу формування доказової основи [16].

Таким чином, виникає колізія у регламентації фіксування проведення процесуальних дій під час досудового розслідування, яка потребує уваги законодавця.

На нашу думку, за результатами проведення процесуальної дії слідчий повинен скласти протокол, який підписує слідчий та присутні учасники, які перебувають у приміщенні, у якому вона проводиться. У протокол мають бути внесені відомості, передбачені ст. 104 КПК, і, зокрема, технічні умови проведення, учасники, які брали участь. До протоколу додається відеозапис процесуальної дії та інші матеріали, що пояснюють його зміст (копії документів, що посвідчують особу допитуваного, відомості, що підтверджують вручення пам'ятки про процесуальні права, стенограма допиту тощо), і це узгоджується із положеннями ч. 6 ст. 9 Додаткового протоколу.

Ст. 232 КПК передбачає можливість проведення такої процесуальної дії як опитування у режимі відео- або телефонної конференції особи, яка через знаходження у віддаленому від місця проведення досудового розслідування місці, хворобу, зайнятість або з інших причин не може без зайвих труднощів вчасно прибути до слідчого, прокурора. За намірами законодавця, опитування дозволить зекономити час і ресурси для цілей оперативного отримання орієнтуючої інформації, уникнути проведення зайвих процесуальних дій із особами, що не мають інформації, яка має значення для провадження тощо. За результатами такого опитування, слідчий, прокурор складає рапорт, у якому зазначає дату та час опитування, дані про особу опитуваного, ідентифікаційні ознаки засобу зв'язку, що використовувався опитуваним, а також обставини, які були ним повідомлені. Опитування може фіксуватися за допомогою технічних засобів аудіо- чи відеозапису. Складений за результатами опитування рапорт не може вважати джерелом доказів, та у разі необхідності отримання показань від опитаних осіб слідчий, прокурор має провести їх допит.

Під час досудового розслідування також може виникнути питання про необхідність допиту особи, яка перебуває за кордоном, що потребує проведення процесуальних дій у порядку міжнародної правової допомоги.

КПК регламентує проведення допиту за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції (ст. 567 КПК), але не передбачає аналогічних положень щодо допиту за запитом української сторони.

Допит за запитом компетентного органу іноземної держави проводиться у присутності слідчого судді за місцезнаходженням особи за допомогою відео- або телефонної конференції у таких випадках: 1) неможливості

прибуття певних осіб до компетентного органу іноземної держави; 2) для забезпечення безпеки осіб; 3) з інших підстав, визначених слідчим суддею (судом). Допит шляхом відео- або телефонної конференції виконується у порядку, передбаченому процесуальним законом запитуючої сторони у тій мірі, в якій такий порядок не суперечить засадам кримінального процесуального законодавства України та загальноновизнаним стандартам забезпечення прав людини і основоположних свобод. Компетентний орган запитуючої сторони повинен забезпечити участь перекладача під час проведення відео- або телефонної конференції (чч. 1–3 ст. 567 КПК).

Відповідно до п. «с» ч. 5 ст. 9 Додаткового протоколу допит проводиться безпосередньо судовим органом запитуючої Сторони або під його керівництвом відповідно до її законодавства.

Таким чином, процедура дистанційного допиту особи, яка перебуває за кордоном, під час досудового розслідування в Україні передбачає: 1) подання слідчим, прокурором запити про міжнародну правову допомогу та 2) подання ними клопотання слідчому судді щодо проведення такого допиту.

Питання регламентації вказаних процедур, як і порядку проведення допиту, фіксації його результатів наразі залишається відкритим та потребує подальших наукових досліджень.

Висновки. Отже, дистанційне досудове розслідування є ефективним процесуальним інструментом проведення процесуальних дій в умовах сучасних викликів, який потребує необхідної правової процедури з метою дотримання вимог загальних засад кримінального провадження та процесуальної форми. Враховуючи вищевказане, при наявності певних недоліків та ризиків в умовах воєнного стану, все ж таки залишається актуальним питання застосування кримінального провадження у дистанційному режимі, що потребує необхідності внесення в процесуальне законодавство з метою усунення прогалин, з урахуванням сучасної практики. Подальший розвиток дистанційних процесуальних дій в Україні та наукових розвідок має відбуватися у двох взаємопов'язаних напрямках:

- нормативному – шляхом удосконалення нормативної регламентації процедури, стандартів та гарантій;
- технічному – щодо створення державної цифрової платформи, здатної забезпечити захищений відеозв'язок, зберігання доказової інформації, інтеграцію з базами даних уповноважених органів державної влади.

За результатами дослідження надано пропозиції щодо внесення змін до ст. 232 КПК: «Викласти частину другу та дев'яту статті 232 наступній редакції: «2. Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування приймається слідчим, прокурором, дізнавачем, а про здійснення у режимі відеоконференції допиту згідно із статтею 225 цього Кодексу – слідчий суддя з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження чи інших учасників кримінального провадження, про що постановляє ухвалу. Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування, в якому дистанційно перебуватиме підозрюваний або потерпілий, не може бути прийняте, якщо він проти цього заперече, окрім провадження в умовах воєнного стану, які виключають його безпосередню участь; 9. Про проведення дистанційного досудового розслідування складається протокол згідно із вимогами цього Кодексу, у якому зазначаються технічні умови проведення процесуальної дії. Хід і результати слідчої (розшукової) дії, проведеної у режимі відеоконференції, фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису».

Список використаних джерел

1. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 року. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518#Text (дата звернення: 20.11.2025).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 08.11.2025).
3. Слотвінська Н., Слобода Н. Особливості дистанційного кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія: “Юридичні науки”. 2023. № 3 (39). С. 213–221. DOI: 10.23939/law2023.38.213.
4. Кравчук П. Ю., Моргун С.О. Допит свідка під час досудового розслідування у судовому засіданні як спосіб збирання доказів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні. *Журнал східноєвропейського права*. 2024. № 125. С. 122–127. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/08/kravchuk_morgun_125.pdf (дата звернення: 14.11.2025).
5. Гловок І. В., Дроздов О.М. Проведення судового засідання у режимі відеоконференції у кримінальному провадженні: доктринальні та практичні проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 438–444. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-1/104.
6. Подорожна Т., Худик А. Судове провадження в режимі відеоконференції із застосуванням власних технічних засобів та сервісу “EASYCON”: судова практика в кримінальному процесі в умовах воєнного стану. *Право України*. 2022. № 11. С. 148–161. DOI: 10.33498/loou-2022-11-148.
7. Смирнов М. І. Особливості проведення допиту за допомогою відеоконференції у сфері міжнародної правової допомоги. *Право і суспільство*. 2021. № 2. С. 212–217. DOI: 10.32842/2078-3736/2021.2.29.
8. Черняк Н., Гаркуша А. Процесуальні особливості проведення допиту та пред’явлення для впізнання в режимі відеоконференції за законодавством України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. № 21(5). С. 199–203. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/5/45.pdf> (дата звернення: 18.11.2025).
9. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи : рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (дата звернення: 18.11.2025).
10. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану : Закон України від 27.07.2022 № 2462-IX. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20#n50> (дата звернення: 24.11.2025).
11. Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text> (дата звернення: 26.11.2025).
12. Про затвердження Порядку реалізації пілотного проекту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнакус) : наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 26.07.2024 № 2218/5/180/523/352-Н/1306. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1151-24#Text> (дата звернення: 26.11.2025).
13. Пашковський М.І. Розширення застосування дистанційного кримінального провадження: перспективи та виклики. *Правові питання епідемічної безпеки під час воєнного стану : матеріали міжнар. круглого столу (16 черв. 2022 р.) : електрон. наук. вид. / уклад.: Т. О. Михайліченко, П. П. Нога ; НАПрН України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України; НДІ інтелект. власності НАПрН України [та ін.]. Харків : Право, 2022. 158 с. DOI: 10.31359/978-966-998-416-6*.
14. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14.04.2022 № 2201-IX. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#n43> (дата звернення: 15.11.2025).
15. Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «iКейс» : наказ Національного антикорупційного бюро, Офісу Генерального прокурора, Ради суддів України, Вищого антикорупційного суду від 15.12.2021 № 175/390/57/72. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (дата звернення: 19.11.2025).
16. Постанова Об’єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22.02.2021 р. у справі № 754/7061/15 (провадження № 51-4584кмо18). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95139651> (дата звернення: 24.11.2025).

References

1. Druhiy dodatkoviy protokol do Yevropeiskoi konventsii pro vzaiemnu dopomohu u kryminalnykh spravakh vid 20 kvitnya 1959 roku [Second Additional Protocol to the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters of April 20, 1959]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518#Text (data zvernennia: 20.11.2025) [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012, No. 4651-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia: 08.11.2025) [in Ukrainian].
3. Slotvinska, N., & Sloboda, N. (2023). Osoblyvosti dystantsiinoho kryminalnoho provadzhenia v umovakh voiennoho stanu [Features of remote criminal proceedings under martial law]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”*. Serii: “Yurydychni nauky” – *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: “Legal Sciences”*, 3(39), 213–221. <https://doi.org/10.23939/law2023.38.213> [in Ukrainian].

4. Kravchuk, P. Yu., & Morhun, S. O. (2024). Dopyt svidka pid chas dosudovoho rozsliduvannya u sudovomu zasidanni yak sposib zbyrannia dokaziv storonoiu obvynuvachennia u kryminalnomu provadzhenni [Interrogation of a witness during pre-trial investigation in court as a method of collecting evidence by the prosecution in criminal proceedings]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava – Journal of Eastern European Law*, 125, 122–127. Retrieved from https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/08/kravchuk_morgun_125.pdf (data zvernennia: 14.11.2025) [in Ukrainian].
5. Hloviuk, I. V., & Drozdov, O. M. (2023). Provedennia sudovoho zasidannia u rezhymi videokonferentsii u kryminalnomu provadzhenni: doktrynalni ta praktychni problemy [Conducting a court session in video conference mode in criminal proceedings: doctrinal and practical problems]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, 1, 438–444. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/104> [in Ukrainian].
6. Podorozhna, T., & Khudyk, A. (2022). Sudove provadzhennia v rezhymi videokonferentsii iz zastosuvanniam vlasnykh tekhnichnykh zasobiv ta servisu “EASYCON”: sudova praktyka v kryminalnomu protsesi v umovakh voiennoho stanu [Court proceedings in video conference mode using own technical means and "EASYCON" service: judicial practice in criminal process under martial law]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 11, 148–161. Retrieved from <https://doi.org/10.33498/louu-2022-11-148> [in Ukrainian].
7. Smyrnov, M. I. (2021). Osoblyvosti provedennia dopytu za dopomohoiu videokonferentsii u sferi mizhnarodnoi pravovoi dopomohy [Features of interrogation by video conference in the field of international legal assistance]. *Pravo i suspilstvo – Law and Society*, 2, 212–217. Retrieved from <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.2.29> [in Ukrainian].
8. Cherniak, N., & Harkusha, A. (2016). Protseusualni osoblyvosti provedennia dopytu ta prediavlennia dlia vpiznannia v rezhymi videokonferentsii za zakonodavstvom Ukrainy [Procedural features of conducting interrogation and presentation for identification in video conference mode according to Ukrainian legislation]. *Jurnalul juridic national: teorie si practică – National Juridical Journal: Theory and Practice*, 21(5), 199–203. Retrieved from <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/5/45.pdf> (data zvernennia: 18.11.2025) [in Ukrainian].
9. Polozhennia pro poriadok funktsionuvannia okremykh pidsystem (moduliv) Yedynoi sudovoi informatsiino-komunikatsiinoi systemy [Regulation on the procedure for functioning of separate subsystems (modules) of the Unified Judicial Information and Communication System]. Rishennia Vyschoi rady pravosuddia vid 17 serpnia 2021 roku № 1845/0/15-21. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (data zvernennia: 18.11.2025) [in Ukrainian].
10. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protseusualnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia okremykh polozhen dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 27.07.2022 № 2462-IX [On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding improvement of certain provisions of pre-trial investigation under martial law: Law of Ukraine of July 27, 2022 No. 2462-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20#n50> (data zvernennia: 24.11.2025) [in Ukrainian].
11. Pro zaprovadzhennia ta realizatsiiu pilotnoho proiektu shchodo implementatsii mizhnarodnykh standartiv pravosuddia, druzhnogo do dytyny, u praktychnu diialnist: nakaz Ofisu Heneralnoho prokurora, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Ministerstva yustytzii Ukrainy, Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy N 150/445/2077/5/187 vid 01.06.2023 [On the introduction and implementation of a pilot project on the implementation of international standards of child-friendly justice in practical activities: order of the Office of the Prosecutor General, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Ministry of Justice of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine N 150/445/2077/5/187 of June 1, 2023]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text> (data zvernennia: 26.11.2025) [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia Poriadku realizatsii pilotnoho proiektu shchodo zaprovadzhennia tsentriv zakhystu dytyny (za modelli Barnakhus): nakaz Ofisu Heneralnoho prokurora, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Ministerstva yustytzii Ukrainy, Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy N 2218/5/180/523/352-N/1306 vid 26.07.2024 [On approval of the Procedure for implementation of the pilot project on the introduction of child protection centers (according to the Barnahus model): order of the Office of the Prosecutor General, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Ministry of Justice of Ukraine, Ministry of Social Policy of Ukraine N 2218/5/180/523/352-N/1306 of July 26, 2024]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1151-24#Text> (data zvernennia: 26.11.2025) [in Ukrainian].
13. Pashkovskiy, M. I. (2022). Rozshyrennia zastosuvannia dystantsiinoho kryminalnoho provadzhennia: perspektyvy i vyklyky [Expansion of the application of remote criminal proceedings: prospects and challenges]. In T. O. Mykhailichenko & P. P. Noha (Comps.), *Pravovi pytannia epidemichnoi bezpeky pid chas voiennoho stanu: materialy mizhnar. kruhloho stolu (16 cherv. 2022 r.) elektron. nauk. vyd.* [Legal issues of epidemic safety during martial law: materials of the international round table (June 16, 2022) electronic scientific edition]. Kharkiv: Pravo. <https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6> [in Ukrainian].
14. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protseusualnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia poriadku zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 14.04.2022 № 2201-IX [On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding improvement of the procedure for criminal proceedings under martial law: Law of Ukraine of April 14, 2022 No. 2201-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#n43> (data zvernennia: 15.11.2025) [in Ukrainian].
15. Polozhennia pro informatsiino-telekomunikatsiinu systemu dosudovoho rozsliduvannia «iCase»: nakaz Natsionalnoho antykoruptsiinoho biuro, Ofisu Heneralnoho prokurora, Rady suddiv Ukrainy, Vyschoho antykoruptsiinoho sudu vid 15.12.2021 № 175/390/57/72 [Regulation on the information and telecommunication system of pre-trial investigation “iCase”: order of the National Anti-Corruption Bureau, Office of the Prosecutor General, Council of Judges of Ukraine, High Anti-Corruption Court of December 15, 2021 No. 175/390/57/72]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (data zvernennia: 19.11.2025) [in Ukrainian].
16. Postanova Obiednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 22.02.2021 r. u spravi № 754/7061/15 (provadzhennia № 51-4584kmo18) [Resolution of the United Chamber of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court of February 22, 2021 in case No. 754/7061/15 (proceedings No. 51-4584kmo18)]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95139651> (data zvernennia: 24.11.2025) [in Ukrainian].

Kvashuk Oleksandr,

Candidate of Law,

Senior Lecturer at the Department of Criminal Procedure and Criminalistics,

Faculty of Training Specialists for Pre-trial Investigation Bodies of the National Police of Ukraine

*(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)*ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5969-4576>

REMOTE PROCEDURAL ACTIONS IN PRE-TRIAL PROCEEDINGS: PROBLEMS AND PROSPECTS

The relevance of the study is due to the fact that the current stage of development of criminal proceedings in Ukraine is characterised by the active introduction of digital technologies into the activities of pre-trial investigation bodies and courts. With the adoption of the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012, regulations were introduced for remote procedural actions at various stages of criminal proceedings, in particular during pre-trial proceedings. In the context of martial law and growing threats to the safety of participants in criminal proceedings, remote procedural actions have become not only convenient, but often the only possible way to ensure the continuity of justice. Their use saves time and resources, ensures the effectiveness of investigations and case reviews, and reduces risks to the life and health of participants in the process. At the same time, their use is still not widespread, and the regulatory framework for this institution remains underdeveloped: there are no uniform standards for conducting remote actions, and issues of participant authentication, information protection and confidentiality remain unregulated. In practice, this gives rise to numerous conflicts, in particular regarding the admissibility of evidence obtained remotely. Research into remote procedural actions is of great scientific and practical importance, as their proper legal and organisational support is a prerequisite for the effectiveness of criminal proceedings, a guarantee of respect for the rights of participants and an important element in the modernisation of the criminal justice system in Ukraine.

The Criminal Procedure Code of Ukraine regulates remote criminal proceedings during pre-trial investigation (Article 232) and online court proceedings (Article 336).

The article provides a comprehensive analysis of the problems of regulatory regulation of remote proceedings and identifies provisions that contain conflicts and gaps. The practice of using remote forms of procedural actions during pre-trial investigations is used, aspects of the promising development of the procedural institution of remote proceedings and directions of scientific research are highlighted, and proposals for improving certain provisions of the CPC are provided.

Key words: *criminal proceedings, remote pre-trial investigation, procedural actions, videoconferencing, admissibility of evidence, martial law.*

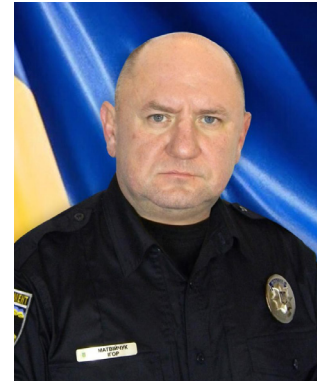
Дата першого надходження статті до видання: 01.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 343.23

DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-155-157

Матвійчук Ігор Анатолійович,

начальник

*(Кіровоградське управління Департаменту внутрішньої безпеки**Національної поліції України, м. Кропивницький)*ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4207-4095>

СЛІДОВА КАРТИНА ЯК ОСНОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗНИКНЕННЯ

Слідова картина насильницького зникнення є ключовим елементом криміналістичної характеристики цього виду правопорушення, проте її теоретичне та практичне осмислення залишається недостатнім. У статті досліджено особливості утворення матеріальних та ідеальних слідів, їхню роль у відтворенні хронології подій, встановленні обставин злочину та ідентифікації осіб, причетних до правопорушення. Встановлено, що на початковому етапі розслідування домінують ідеальні сліди, що пояснюється обмеженим часом вчинення, обмеженим колом очевидців та ухиленням від надання показань. Особливо розглянуто проблему обмеженості матеріальних слідів у місцях застосування насильства через їх можливе знищення або маскування, що підкреслює необхідність системного огляду місця події та розширення пошуку на місця підготовки, переміщення, утримання й приховування наслідків злочину. У підсумку сформульовано рекомендації щодо класифікації слідів за формою, змістом, місцем прояву та механізмом слідоутворення, що сприятиме системному підходу до їх виявлення, фіксації та оцінки.

Ключові слова: насильницьке зникнення, слідова картина, криміналістична характеристика, матеріальні сліди, ідеальні сліди, розслідування, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми. Слідова картина насильницького зникнення, незважаючи на її ключове значення для криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, досі недостатньо теоретично і практично осмислена. Особливо актуальним є питання співвідношення матеріальних та ідеальних слідів, визначення їх ролі у відтворенні хронології та обставин злочину, а також встановлення причинно-наслідкових і функціональних зв'язків між окремими елементами. На початковому етапі розслідування спостерігається дефіцит вихідної інформації, що обумовлено переважанням ідеальних слідів, коротким часовим інтервалом вчинення злочину, обмеженим колом очевидців та ухиленням останніх від надання показань. Водночас специфіка насильницьких зникнень, зумовлена участю співучасників різного статусу (у тому числі представників влади), призводить до множинності слідів, їх належності різним особам та одночасного використання кількох технічних засобів, що ускладнює їх ідентифікацію й кореляційний аналіз. Крім того, на практиці спостерігається обмежена кількість матеріальних слідів у місцях застосування насильства через їх можливе знищення або маскування, що підкреслює необхідність системного підходу до огляду місця події та розширення пошуку на місця підготовки, переміщення, утримання та приховування наслідків злочину.

Важливо також розмежувати поняття «місце вчинення злочину» і «місце події», оскільки невірне визначення цих категорій знижує ефективність розслідування та може призвести до втрати важливих слідів, а отже й до не встановлення істини у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значні напрацювання у розробку теоретичних аспектів вивчення слідів злочину зробили науковці, зокрема А. О. Антошук, П. Д. Біленчук, В. О. Коновалова, І. В. Пиріг, М. А. Погорельський, М. В. Салтевський, Е. Б. Сімакова-Єфремян, В. О. Ткач, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько, М. О. Янковий В. В. Юсупов та інші. Їхні праці охоплюють широке коло питань криміналістичної характеристики злочинів, методики виявлення та фіксації слідів, а також розроблення типових алгоритмів розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Водночас слідова картина як джерело доказової інформації під час розслідування насильницьких зникнень, що поєднують особливу складність слідоутворення та специфіку взаємодії учасників злочину, досі залишається недостатньо вивченою. Особливо це стосується аналізу поєднання матеріальних та ідеальних слідів, специфіки їх утворення в умовах обмеженості фізичних доказів на місці застосування насильства, а також проблеми встановлення причинно-наслідкових зв'язків між слідами на місцях підготовки, переміщення, утримання та приховування потерпілого.

У зв'язку з цим потребує подальшого наукового осмислення роль слідової картини у криміналістичній характеристиці насильницького зникнення, зокрема як засобу відтворення події злочину, ідентифікації учасників, визначення механізму вчинення злочину та розроблення ефективних алгоритмів розслідування.

Мета статті – дослідити слідову картину насильницького зникнення як основного елементу криміналістичної характеристики цього виду злочину, визначити

специфіку утворення матеріальних і ідеальних слідів, їх роль у відтворенні обставин події та встановленні осіб, причетних до злочину.

Виклад основного матеріалу. Значення слідів злочину в криміналістиці полягає в тому, що вони є об'єктивними джерелами інформації про подію злочину, її учасників та умови вчинення правопорушення. Слід дозволяє відтворити дії особи, встановити послідовність подій, механізм скоєння злочину, а також ідентифікувати осіб, причетних до злочину. У кримінальному провадженні сліди виконують роль доказів, що підтверджують або спростовують певні обставини.

Сліди злочину, за твердженням М.В. Салтєвсько-го, – це результат відображення минулого, поданого в сьогоденні. Це ідеальні і матеріальні відображення, які є джерелами відомостей, інформації для пізнання події злочину [1, с. 86].

Слідова картина насильницького зникнення вирізняється складністю та різноманітністю і, як правило, представлена сукупністю матеріальних та ідеальних слідів. Безумовно, те, що матеріальні та ідеальні сліди є засобом відображення обставин події злочину і несуть криміналістично значущу інформацію про злочинця та його дії, жодних сумнівів не викликає. І це закономірно, оскільки в криміналістиці опис злочину здійснюється з урахуванням причинно-наслідкових, просторово-часових, інформаційних та інших зв'язків окремих актів діяльності [2, с. 127].

До ідеальних слідів у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення належать показання осіб, які володіють інформацією про обставини підготовки, вчинення або приховування злочину, що знаходять своє закріплення у протоколах слідчих (розшукових) дій, інших матеріалах кримінального провадження, а також у відомостях, отриманих за допомогою технічних засобів фіксації. Матеріальні сліди, своєю чергою, охоплюють широкий спектр об'єктів: трасологічні сліди-відображення, документи (як справжні, так і підроблені), холодну й вогнепальну зброю, вибухові пристрої, наркотичні засоби, психотропні речовини, аудіо- та відеозаписи, сліди фізичного насильства і катувань, а також інформаційні сліди. Результати емпіричних досліджень свідчать, що у переважній більшості кримінальних проваджень про насильницькі зникнення слідова картина представлена саме поєднанням матеріальних та ідеальних слідів.

Особливості слідоутворення у кримінальних провадженнях цієї категорії значною мірою зумовлені характером співучасті. Як правило, до насильницького зникнення причетні не лише представники держави, а й інші співучасники, які виконують допоміжні або технічні функції. Це зумовлює такі типові риси слідової картини: множинність слідів, що належать різним особам; відносно значний обсяг або вага об'єкта посягання, що виключає можливість одноособового вчинення злочину; одночасне використання кількох технічних засобів і пристроїв, які керувалися або застосовувалися колективно; а також стислий часовий інтервал реалізації злочинного наміру.

З огляду на можливу участь сторонніх осіб, які не є представниками влади, але залучені до злочинної діяльності, дослідження матеріальної обстановки місця події має бути спрямоване не лише на виявлення окремих слідів, а й на встановлення причинно-наслідкових та функціональних зв'язків між ними. Саме тому у криміналістиці обґрунтовано розрізняють поняття «місце вчинення злочину» та «місце події».

Місце події може охоплювати не лише локацію безпосереднього вчинення злочину, а й місця підготовки, переміщення потерпілого, його незаконного утримання,

а також приховування наслідків злочину чи виявлення відповідних слідів. Натомість місце вчинення злочину – це просторово визначена ділянка, де безпосередньо реалізовано злочинне діяння [3, с. 220].

У кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення криміналістичний інтерес становлять як сліди, залишені представниками влади або співучасниками, так і сліди самого потерпілого. Надзвичайно важливим є правильне визначення кола слідів, які об'єктивно могли або повинні були утворитися в результаті вчинення злочину, а також місць їх можливої локалізації. Пошук доцільно здійснювати на місці захоплення, у місцях незаконного утримання, у транспортних засобах, що використовувалися для переміщення потерпілого, а також за маршрутом руху таких транспортних засобів, з урахуванням можливості формування як матеріальних, так і ідеальних слідів.

Водночас характерною рисою насильницьких зникнень є обмежена кількість матеріальних слідів на місці застосування насильства, що зумовлено високою імовірністю їх знищення або маскування. Проте це не звільняє слідчого від обов'язку проведення ретельного огляду місця події. Практика свідчить, що навіть за таких умов можуть бути виявлені сліди взуття, рук (у тому числі в рукавичках), а при застосуванні вогнепальної зброї – сліди пострілу. У безпосередній близькості від місця захоплення нерідко фіксуються сліди транспортного засобу, якщо він використовувався для вчинення злочину.

Специфіка насильницьких зникнень полягає й у тому, що вони інколи вчиняються у присутності очевидців, що зумовлює формування значного масиву ідеальних слідів. Найчастіше такими очевидцями є родичі, знайомі або випадкові перехожі, від яких можна отримати відомості про зовнішність викрадачів, їх кількість, стать, вік, особливі прикмети, використовуваний транспорт і напрямок руху. Процеси захоплення, переміщення та утримання потерпілого, як правило, супроводжуються багаторазовою контактною взаємодією, у результаті чого на одязі потерпілого залишаються мікрволокна одягу злочинців і навпаки, а також сліди на предметах обстановки та у транспортних засобах, що використовувалися для переміщення.

У місцях незаконного позбавлення волі можуть бути виявлені сліди рук і взуття потерпілого, а у разі застосування засобів обмеження рухів – наручників, мотузок тощо – на тілі залишаються садна, потертості, синці, тоді як на самих предметах фіксуються клітини епітелію або кров потерпілого.

Важливого значення також мають і запахові сліди, на що досить рідко звертають увагу. Хоча, як відмічають Юсупов В.В. та Антошук А.О., значення запахових слідів під час розслідування кримінальних правопорушень полягає у вирішенні оперативно-розшукових завдань, висуненні криміналістичних версій та використання їх у процесі доказування як важливих речових доказів причетності особи до вчиненого злочину [4, с. 485].

Отже, дослідження матеріальних слідів у справах про насильницьке зникнення має здійснюватися системно, з урахуванням взаємозалежностей між окремими слідами та обставинами події, а також з метою виявлення стійких кореляційних закономірностей. Аналіз слідової картини дозволяє класифікувати сліди: а) за формою вираження – на матеріальні та ідеальні; б) за змістом – на сліди підготовки, вчинення і приховування злочину; в) за місцем прояву – на ті, що утворилися на території України або іноземної держави; г) за механізмом слідоутворення – на сліди-відображення, сліди-предмети, сліди-речовини, сліди-документи тощо.

Висновки Підсумовуючи, слід зазначити, що початковий етап розслідування кримінальних проваджень про насильницьке зникнення зазвичай характеризується дефіцитом вихідної інформації, що зумовлено ідеальністю слідової картини, нетривалим часом вчинення злочину, обмеженим колом очевидців, ухиленням останніх від надання показань,

а також тим, що дії потерпілих і представників держави зовні не завжди очевидно вказують на факт насильницького зникнення. Саме ці обставини створюють для злочинців можливість вчинення таких діянь навіть за умов значного скупчення людей і водночас істотно ускладнюють процес їх своєчасного викриття та ефективного розслідування.

Список використаних джерел

1. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
2. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.
3. Криміналістика : навч. посіб. / А. Ф. Волобуєв, О. О. Волобуєва, О. А. Самойленко та ін. ; за ред. А. Ф. Волобуєва. Київ : КНТ, 2011. 504 с.
4. Юсупов В. В., Антошук А. О. Збирання запахових слідів на місці події: шляхи удосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 478–481. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/110>

References

1. Saltevskiy, M.V. (2005). *Kryminalistyka (u suchasnomu vykladі) [Forensic science (in modern form)]: pidruchnyk*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
2. Zhuravel, V.A. (2021). *Zahalna teoriia kryminalistyky: heneza ta suchasnyi stan [General theory of forensic science: genesis and current state]: monohrafiia*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Volobuiev, A.F., Volobuieva, O.O., & Samoilenko, O.A. (et al.). (2011). *Kryminalistyka [Forensic]: navch. posib*. A.F. Volobuieva (Eds.). Kyiv: KNT [in Ukrainian].
4. Yusupov, V.V., & Antoshchuk, A.O. (2023). *Zbyrannia zapakhovykh slidiv na mistsi podii: shliakhy udoskonalennia [Collection of odor traces at the scene of a crime: ways to improve]*. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 3, 478–481. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/110> [in Ukrainian].

Matviichuk Ihor,

Head

(Kirovohrad Office of the Internal Security Department of the National Police of Ukraine, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4207-4095>

TRACE PATTERN AS THE MAIN ELEMENT OF THE FORENSIC CHARACTERISTICS OF FORCED DISAPPEARANCE

The trace pattern of a forced disappearance is a key element of the forensic characterization of this type of offense; however, its theoretical and practical understanding remains insufficient. The article examines the peculiarities of formation of material and ideal traces, their role in reconstructing the chronology of events, establishing the circumstances of the crime, and identifying persons involved in the offense. It is determined that at the initial stage of the investigation ideal traces dominate, which is explained by the limited time of the crime, the narrow circle of witnesses, and their reluctance to give testimony. At the same time, the involvement of accomplices of various statuses, including representatives of authority, determines the multiplicity of traces, their belonging to different persons, and the use of several technical means, which complicates identification and correlation analysis.

The problem of the limited amount of material traces at the sites of violence due to their possible destruction or masking is separately considered, which emphasizes the need for a systematic examination of the scene and expanding the search to the places of preparation, movement, detention, and concealment of the consequences of the crime.

The role of traces left by the victim is also analyzed, in particular microfibers, epithelial cells, hand and footwear traces, as well as traces on household items and vehicles used for transportation. Special attention is paid to odor traces as an additional source of information that can contribute to developing versions and proving the involvement of persons. It is shown that the effectiveness of the investigation increases when causal and functional connections between traces at different places of the event are established, which makes it possible to reconstruct the mechanism of the crime and determine the sequence of actions of accomplices.

As a result, recommendations are formulated regarding the classification of traces by form, content, place of occurrence, and mechanism of trace formation, which will contribute to a systematic approach to their detection, fixation, and evaluation. The obtained results confirm that a comprehensive analysis of the trace pattern is a necessary condition for establishing the truth in criminal proceedings on forced disappearance. Improving the algorithms for examining the scene should provide for a phased search for traces along the route of movement, in places of temporary detention, and in areas where bodily injuries may be concealed, which will ensure a more complete reconstruction of the event.

Key words: forced disappearance, trace pattern, forensic characterization, material traces, ideal traces, investigation, criminal offense.

Дата першого надходження статті до видання: 21.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 343.982:[623.454.38:623.746-519](477)
DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-158-163

Свобода Євгенія Юріївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8639-8333>

Поліщук Віталій В'ячеславович,
старший викладач кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1632-0387>

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПІД ЧАС ГУМАНІТАРНОГО РОЗМІНУВАННЯ: РОЛЬ БЕЗПЛОТНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена ролі інноваційних технологій, насамперед безпілотних систем (дронів), у процесі гуманітарного розмінування в Україні в умовах повномасштабної збройної агресії росії. Розкрито актуальність проблеми та окреслено ключові виклики, серед яких: складний рельєф і змішане забруднення; гострий дефіцит сертифікованих саперів; недостатнє матеріально-технічне забезпечення; погодні та логістичні обмеження; високі ризики для персоналу при традиційних методах роботи. Особливу увагу приділено впровадженню безпілотних систем як провідного інноваційного інструменту. Наведено огляд сучасних моделей дронів. Зроблено висновок про необхідність поєднання технологічних рішень, міжнародної підтримки та розвитку національної системи протимінної діяльності для прискорення відновлення територій, повернення земель у господарський обіг та зменшення ризиків для населення.

Ключові слова: інноваційні технології, гуманітарне розмінування, безпілотні системи, вибухонебезпечні предмети, високотехнологічні методи

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України спричинила безпрецедентне забруднення територій вибухонебезпечними предметами, мінами та нерозірваними боеприпасами. Україна сьогодні належить до найбільш замінованих країн світу: за даними Організації Об'єднаних Націй, потенційно небезпечними є понад 30 % площі держави. Це створює серйозні загрози для життя і здоров'я населення, перешкоджає поверненню людей у домівки, розвитку сільського господарства та відновленню критичної інфраструктури. У цих умовах гуманітарне розмінування виступає одним із ключових напрямів післявоєнного відновлення країни. Його мета полягає не лише у фізичному очищенні територій від мін і вибухонебезпечних залишків війни, а й у забезпеченні безпеки населення, поверненні земель у господарський обіг, підвищенні рівня обізнаності громадян про мінну небезпеку. Україна активно розвиває національну систему протимінної діяльності, удосконалює нормативно-правову базу

та розширює міжнародне співробітництво. Розвитку подальшого міжнародного співробітництва у сфері гуманітарного розмінування сприяє підписання 20 квітня 2023 року та набрання чинності з 14 грудня 2023 року Угоди між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої сторони, щодо участі України в Механізмі цивільного захисту Європейського Союзу. Водночас масштаб забруднення, дефіцит ресурсів і необхідність новітніх технологій визначають потребу у комплексному підході до вирішення проблеми. Саме тому дослідження стану, проблем і перспектив гуманітарного розмінування в Україні має надзвичайну актуальність для забезпечення безпеки громадян і сталого відновлення держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітлення питань гуманітарного розмінування знайшло відображення у роботах як українських [1–11] так і зарубіжних [12–14] науковців. Зокрема, виклики та потреби під час розмінування – Кириленко В., Нероба В., Ворочич Б., Задорожний В., Файфура М.,

Цегельник В. (2023); розмінування акваторій – Грицаєнко М. (2017), Блінцов В., Надточий А. (2024); питання організації, формування та реалізації гуманітарного розмінування – Бойко О., Гаман П., Павлов С. (2025); проблеми, труднощі, пріоритети, технології розмінування та виклики для робототехніки – Габіб М. (2008); гуманітарне розмінування та стале управління земельними ресурсами в постконфліктних умовах – Гунавардана Х. та ін. (2016); підходи до оцінювання черговості гуманітарного розмінування територій вивчалися Беспалько Р. та ін. (2023); економічні та правові аспекти – Устименко В. та ін. (2023); підготовки демінерів до гуманітарного розмінування в умовах радіаційного забруднення – Вальченко О., Степанчук С. та ін. (2025).

Метою даного дослідження є висвітлення питань використання дронів під час гуманітарного розмінування на території України.

Виклад основного матеріалу. Гуманітарне розмінування в Україні стало критичною необхідністю після повномасштабного вторгнення росії у 2022 році, коли значні території країни були забруднені мінами та вибухонебезпечними залишками війни, включаючи протипіхотні, протитанкові міни та нерозірвані снаряди.

Відповідно Закону України від 06.12.2018 № 2642-VIII «Про протимінну діяльність в Україні» розмінування (гуманітарне розмінування) – комплекс заходів, які проводяться операторами протимінної діяльності з метою ліквідації небезпек, пов'язаних із вибухонебезпечними предметами, включаючи нетехнічне та технічне обстеження територій, складення карт, виявлення, знешкодження та (або) знищення вибухонебезпечних предметів, маркування, підготовку документації після розмінування, надання громадам інформації щодо протимінної діяльності та передачу очищеної території [15].

Головною метою гуманітарного розмінування є безпека людей, щоб вони могли повернутися до своїх домів та розпочати нормальне життя. Гуманітарне розмінування стало одним із наймасштабніший викликів для держави. Його головна мета полягає

у забезпеченні безпеки людей, поверненні земель до використання, створенні умов для відновлення інфраструктури, аграрного виробництва та житлового фонду.

Навчання щодо мінної небезпеки залишається одним з актуальних питань в Україні, яке є основним компонентом гуманітарного розмінування. В цьому напрямку створюються належні умови в освітньому середовищі в багатьох закладах вищої освіти України. Восени 2025 році за підтримки міжнародних партнерів, а саме компанія «Тетра Тек» на базі Національної академії внутрішніх справ провела навчання із мінної безпеки та гуманітарного розмінування. Під час навчання учасники ознайомлюються з міжнародними стандартами мінної безпеки, сучасними підходами до гуманітарного розмінування, особливостями поведінки з вибухонебезпечними предметами та речовинами, а також із сучасними викликами, що постають у процесі розмінування територій. В результаті проходження курсу навчання претенденти отримують сертифікати з мінної безпеки для інструкторів.

Ми погоджуємося з думкою науковців Герасимчук Л., Пацева І., Валерко Р., які зазначають, що практика систематичного ретельного гуманітарного розмінування – необхідна передумова сталого управління навколишнім природним середовищем в подальшому на постконфліктних територіях, адже дозволить запобігти та мінімізувати деградацію ґрунтів, земельних ресурсів, біорізноманіття, забруднення цих компонентів, викиди забруднюючих речовин, які можуть навіть сприяти зміні клімату, а також сприяти збереженню природних ресурсів [8, с. 234]. Проте реалізація цього завдання супроводжується рядом серйозних проблем, які мають комплексний характер і взаємопов'язані між собою. На нашу думку це: масштабність та складність мінного забруднення; технічні та операційні труднощі; питання кадрового забезпечення та логістичного (матеріального-технічного) забезпечення (табл. 1). За результатами аналізу теоретичних та наукових розробок пропонуємо окреслити зазначені проблеми.

Таблиця 1

Основні проблеми та характеристики мінного забруднення і гуманітарного розмінування територій України

Проблема	Характеристика
1	2
Масштабність та складність мінного забруднення	На звільнених територіях виявляють різноманітні типи мін – протипіхотні, протитанкові, касетні боєприпаси, розтяжки, а також нерозірвані снаряди та бомби. Ворожі війська активно застосовують сучасні міни з елементами самоналаштування, дистанційного мінування, мін-пасток. Дрони стикаються з обмеженнями: візуальні системи погано виявляють поховані міни. Забруднення має змішаний характер: воно охоплює міські території, сільськогосподарські угіддя, лісові масиви, береги водойм та навіть дно річок. У багатьох випадках мінні поля не марковані, карти мінування відсутні, що значно ускладнює роботу саперів. Потрібне картування небезпечних територій для проведення оцінки небезпек; системне очищення поселень і доріг від вибухонебезпечних предметів, а далі вже очищення і рекультивация.
Технічні та операційні труднощі	Більшість районів має щільне мінне забруднення, що робить ручне очищення надзвичайно повільним. Механізовані методи не завжди ефективні через складний рельєф або руйнування інфраструктури. На значних ділянках роботу ускладнюють зміни ґрунту, утворення кратерів, наявність уламків техніки, металевих предметів, які заважають роботі металодетекторів. Погода знижує точність, а обробка даних потребує потужних серверів; у підводних умовах каламутна вода та течії ускладнюють навігацію дронів.
Кадрове забезпечення	Існує, на жаль, гострий дефіцит кваліфікованих фахівців. Підготовка сапера – тривалий процес, що потребує спеціальних навчань, досвіду та сертифікації відповідно до міжнародних стандартів. Через масштаб проблеми навіть значне збільшення кількості операторів не забезпечує необхідного покриття всіх небезпечних територій.

1	2
Логістичне (матеріально-технічне) забезпечення	Бракує технічних засобів – роботизованих систем, спеціалізованих машин для механізованого розмінування, безпілотників із функцією дистанційного сканування, приладів глибинного пошуку. Значна частина техніки, наданої міжнародними партнерами, потребує ремонту, адаптації або навчання персоналу для ефективного використання. Обмежений час польоту дронів та залежність від ручної перевірки після дронів, зберігають ризики

З 2022 року Україна перетворилася на лідера у впровадженні високотехнологічних методів розмінування, перейшовши від ручних інструментів до дронів, роботизованих систем та штучного інтелекту (ШІ). Дрони використовуються на етапах нетехнічного обстеження для виявлення кратерів, залишків техніки та ознак бойових дій, а також для пріоритизації зон ризику.

У 2025 році, завдяки міжнародній підтримці від Організації Об'єднаних Націй (ООН), Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та партнерів, таких як Канада, Франція та Нова Зеландія, було впроваджено як повітряні, так і підводні дрони, що дозволяють очищувати як сухопутні, так і акваторні території. Підрозділи підводного розмінування Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) у 2025 році отримали 16 дистанційно керованих дронів Deep Tracker Revolution. Це не лише прискорює процес, але й сприяє поверненню земель до економічного використання, зокрема в аграрному секторі, де забруднення спричиняє мільярдні втрати.

Від Франції отримано 6 сучасних безпілотних систем розмінування ROCUS загальною вартістю майже 15 мільйонів євро. Вони створені на основі наземної безпілотної платформи THeMIS і дообладнані інструментами для очищення маршрутів [9, с. 10].

В контексті досліджуваної проблематики заслуговує на увагу напрацювання науковців та практиків щодо класифікації безпілотних летальних апаратів (БПЛА). Виділяють наступні підстави класифікації БПЛА: за призначенням; за способом базування; за кількістю застосувань; за рівнем застосування та радіусом дії; за принципом створення піднімальної дії; за типом цільового споряддя тощо [16, с. 338–340].

Пропонуємо зробити огляд основних розробок (ключові моделі дронів) для розмінування.

Дрон «Змії» (повітряний дрон-розмінувач). Цей український безпілотник призначений для швидкого обстеження територій. Він може розмінувати до 80 гектарів на місяць, працюючи дистанційно через пульт, подібно до FPV-дронів. Вартість – 14–20 тис. дол. Дрон використовує сенсори для виявлення мін на поверхні та в ґрунті, прискорюючи процес у разі порівняно з ручним розмінуванням. Він вже пройшов випробування на фронті та в тилу, де допомагає очищати сільгоспугіддя [17].

Наземний дрон Buffalo. Новий український робот, створений у 2025 році, виконує кілька завдань: логістика, розвідка та розмінування. Buffalo оснащений ШІ для автономного виявлення мін, маніпуляторами для нейтралізації та гусеничними шасі для руху по складній місцевості. Він може обстежувати до 5 га на день, зменшуючи ризики для людей. Модель інтегрується з системами РЕБ для захисту від ворожих перешкод.

Дрон з ШІ від UADamage. Дрон з штучним інтелектом, що обстежує до 10 тис. м² на день (у 100 разів швидше, ніж один сапер, який проходить 100 м²). Використовує магнітометри та алгоритми ШІ для

виявлення мін на глибині. Технологія допомагає створювати цифрові карти забруднених зон, що прискорює планування операцій. Цей дрон вже тестується в реальних умовах.

Дрони з магнітометрами. У 2025 році Україна отримала та тестує 7 дронів з магнітометрами для виявлення металевих мін. Вони інтегруються з роботизованими комплексами для повного циклу розмінування.

Гібридні системи. Дрони поєднуються з наземними платформами (наприклад, на базі THeMIS від Milrem Robotics), що дозволяють розмінування в зонах з високою щільністю мін. У 2025 році акцент на ШІ для автономного прийняття рішень.

Підводні дрони, або безпілотні підводні системи (UUS), стали ключовими для очищення акваторій, таких як річки та озера, де забруднено близько 13 500 квадратних кілометрів. Дрони з навігаційними та іміджинговими системами для виявлення мін у каламутній воді. Ці дрони дистанційно керовані, що усуває ризики для дайверів, і інтегруються з супутниковими знімками та ШІ для комплексного аналізу.

Підводні ROV (remotely operated vehicles) від Deep Trekker, розгорнуті в 2025 році, оснащені сонарами, DVL (Doppler velocity logs) та камерами для інспекції підводних загроз. Ці дрони дозволяють розмінувати небезпечні об'єкти в річках, таких як Дніпро, без входження людей у воду. Вони працюють у складних умовах, таких як сильні течії чи каламутна вода, і доповнюють повітряні дрони для комплексного розмінування [17–18].

У гуманітарному розмінуванні в Україні дрони оснащуються мультисенсорними системами, зокрема високороздільними камерами, магнітними датчиками, тепловізорами та ШІ-алгоритмами для аналізу даних.

Компанія Safe Pro AI застосовує дрони для створення високороздільних аерофотознімків, які обробляються моделлю SpotlightAI, здатною розпізнавати понад 150 типів ERW із точністю 92% для поверхневих об'єктів. Дрони автономно пролітають над територіями, збираючи тисячі зображень (наприклад, 15 000 під час демонстрації ООН у 2023 році), які аналізуються на AWS-серверах для створення карт мінних полів. У 2025 році планується інтеграція теплових та геофізичних датчиків для виявлення похованих мін, а також 3D-картографування для оцінки щільності [17–19].

Висновки. Підводячи підсумок, можна зазначити, що гуманітарне розмінування в Україні – це надзвичайно масштабний, тривалий і складний процес, що вимагає комплексного підходу. Масштабованість та доступність роблять дрони ідеальними для України. Дрони значно підвищують безпеку, усуваючи потребу в безпосередньому контакті з мінами: один дрон може обстежити 30 га на день, генеруючи 20 000 зображень, які ШІ обробляє за години, замість тижнів ручної роботи. У тесті 2023 року в Україні дрон

Safe Pro AI виявив 74 міни на 25 га, прискорюючи повернення земель фермерам і зменшуючи жертви серед цивільних (понад 4 700 загиблих чи поранених глобально у 2022 році, здебільшого в Україні). Основними проблемами залишаються: велика площа мінного забруднення, нестача фінансування, дефіцит кадрів і техніки, складність координації між

відомствами, а також соціальні, економічні та екологічні наслідки мінної небезпеки. Перспективним для гуманітарного розмінування в Україні залишається міжнародне співробітництво, зокрема з питань формування ринку гуманітарного розмінування, технічного оснащення відповідних підрозділів та підготовки фахівців.

Список використаних джерел

1. Кириленко В. А., Нероба В. Р. Глобальна проблема розмінування: стан та підходи до розв'язання. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*, 2019. № 2(66). С. 115–119. DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2019-2-66/115-119>
2. Ворочич Б. О. Шляхи вирішення проблемних питань розмінування території України. *Збірник наукових праць центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України*. 2020. № 2(69). С. 143–149. DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2020-2-69/143-149>
3. Bepalko R., Hutsul T., Kazimir I., Myronchuk K. Modern Approaches to Assessing the Priority of Humanitarian Demining. *Technical Sciences and Technologies*. 2023. № 1 (31). С. 146–157. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5363-2023-1\(31\)-146-157](https://doi.org/10.25140/2411-5363-2023-1(31)-146-157).
4. Задорожний В. П., Файфура М. В., Цегельник В. В. Виклики і потреби України під час розмінування території, що постраждали від війни у 2022 році. *Молодий вчений*. 2023. № 1 (113). С. 10–13. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-1-113-3>
5. Hutsul T., Tkach V., Khobzei M. Humanitarian demining: How can UAVs and Internet of Things help? *SISIOT*. 2023. 1 (2). DOI: <https://doi.org/10.31861/sisiot2023.2.02004>
6. Ustylenko V., Rohozian Y., Trehub O., Liashenko P., Zablodska D. Economic and legal dimension of humanitarian demining of Ukraine: problem and research prospects. *Amazonia Investiga*. 2023. 12 (65). P. 287–295. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.65.05.27>.
7. Hutsa O., Yelchaninov D., Yanushkevych D., Tolkunov I., Ivanov L., Petrova R., Morozova A. Conceptualization of Intelligent Control System for Humanitarian Demining Robotic Complexes Based on Verbal Methods. *Science and Innovation*. 2024. 20 (3). P. 82–95. DOI: <https://doi.org/10.15407/scine20.03.082>.
8. Герасимчук Л.О., Пацева І.Г., Валерко Р.А. Гуманітарне розмінування України. *Аграрні інновації*. 2024. № 24. С. 232–238. DOI: <https://doi.org/10.32848/agra.innov.2024.24.33>.
9. Бойко О., Гаман П., Павлов С. Гуманітарне розмінування в Україні: державна політика та державне управління. *Державне управління та політика*. 2025. 5(9). DOI: <https://doi.org/10.70651/3041-2498/2025.5.13>
10. Вальченко О.І., Степанчук С.О., Стрілець В.В., Шевченко Р.І., Макаров Є.О.. Оцінка ефективності підготовки до гуманітарного розмінування радіаційно-забрудненої місцевості із застосуванням нормативів. *Комунальне господарство міст*. 2025. Том 1, вип. 189. С. 410–415. DOI: <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2025-1-189-410-415>
11. Блінцов В. С., Надточий А. В. Гуманітарне розмінування мліководних акваторій: технології та робототехнічне забезпечення. *Shipbuilding marine infrastructure*. 2024. №1 (18). С. 1–10. DOI: [https://doi.org/10.15589/smi2024.1\(18\).01](https://doi.org/10.15589/smi2024.1(18).01)
12. Camacho-Sanchez C., Yie-Pinedo R., Galindo G. Humanitarian demining for the clearance of landmine-affected areas. *Socio-Economic Planning Sciences*. 2023. № 88. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.seps.2023.101611>
13. Habib M.K. Humanitarian Demining. 2008. 394 p. DOI: <https://doi.org/10.5772/5407>.
14. Gunawardana H., Tantrigoda D., Kumara U. Humanitarian Demining and Sustainable Land Management in Post-Conflict Settings in Sri Lanka: Literature Review. *Journal of Management and Sustainability*. 2016. 6 (3). P. 79–90. DOI: <https://doi.org/10.5539/jms.v6n3p79>.
15. Про протимінну діяльність в Україні: Закон України від 06.12.2018 № 2642-VIII. Офіційний вебпортал Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text> (дата звернення: 20.11.25).
16. Кульчицький А.Б., Васікан О.О., Степанюк О.В., Бабенко В.П. Колендзян П.Ф. Безпілотні літальні апарати: поняття і класифікація під час проведення судових експертиз. *Криміналістика і судова експертиза*. 2024. Вип. 69. С. 337–346. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2024.69.32>.
17. Український дрон-розмінувач «Змії» пройшов випробування. URL: <https://texty.org.ua/fragments/113395/ukrayinskyj-dron-rozminovuvach-zmij-projshov-vuprobuvannya-yak-vin-prasyuye-foto-video/> (дата звернення 20.11.2025).
18. Україна отримала від Данії дрони для розмінування. URL: <https://militaryni.com/uk/news/ukrayina-otrymala-vid-daniyi-drony-dlya-rozminuvannya/> (дата звернення 20.11.2025).
19. Heuschmid D., Wacker O., Zimmermann Y., Penava P., Buettner R. Advancements in Landmine Detection: Deep Learning-Based Analysis With Thermal Drones. *IEEE Access*. 2025. 13. 3572196. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2025.3572196>

References

1. Kyrylenko, V., & Neroba, V. (2019). Globalna problema rozminuvanna stan ta pidhodi do rozv'azanna [The global problem of mine clearance: status and approaches to solving]. *Collection of the scientific papers of the Centre for Military and Strategis Studies of the National Defence University of Ukraine*, 2(66), 115–119. DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2019-2-66/115-119>. [in Ukrainian].
2. Vorovich, B. (2020). Shljachy vyrishennja problemnych pytanj rozminuvannja teritotiji Ukrajinj [Ways to solve the problem of demining the territory of Ukraine]. *Collection of the scientific papers of the Centre for Military and Strategis Studies of the National Defence University of Ukraine*, 2(69), 143–149. DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2020-2-69/143-149>. [in Ukrainian].
3. Bepalko, R., Hutsul, T., Kazimir, I., & Myronchuk, K. (2023). Modern Approaches to Assessing the Priority of Humanitarian Demining. *Technical Sciences and Technologies*, 1 (31), 146–157. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5363-2023-1\(31\)-146-157](https://doi.org/10.25140/2411-5363-2023-1(31)-146-157) [in English].

4. Zadorozhnyi, V., Faifura, M., & Tsegelnyk, V. (2023). Vyklyky i potreby Ukrainy pid chas rozminuvannia terytorii, shcho postrazhdaly vid viiny u 2022 rotsi [Challenges and needs of Ukraine during demining of territories affected by the war in 2022]. *Molody vchenyi [Young Scientist]*, 1 (113), 10–13. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-1-113-3> [in Ukrainian].
5. Hutsul, T., Tkach, V., & Khobzei, M. (2023). Humanitarian demining: How can UAVs and Internet of Things help? *SIS-IOT*, 1 (2). DOI: <https://doi.org/10.31861/sisiot2023.2.02004> [in English].
6. Ustymenko, V., Rohozian, Y., Trehub, O., Liashenko, P., & Zablodska, D. (2023). Economic and legal dimension of humanitarian demining of Ukraine: problem and research prospects. *Amazonia Investiga*, 12 (65), 287–295. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.65.05.27> [in English].
7. Hutsa, O., Yelchaninov, D., Yanushkevych, D., Tolkunov, I., Ivanov, L., Petrova, R., & Morozova, A. (2024). Conceptualization of Intelligent Control System for Humanitarian Demining Robotic Complexes Based on Verbal Methods. *Science and Innovation*, 20 (3), 82–95. DOI:10.15407/scine20.03.082 [in English].
8. Herasymchuk, L.O., Patseva, I.H., & Valerko, R.A. (2024). Humanitarne rozminuvannya Ukrainy [Humanitarian demining of Ukraine]. *Ahrarni innovatsiyi*, 24, 232–238. DOI: <https://doi.org/10.32848/ahrar.innov.2024.24.33>. [in Ukrainian].
9. Boyko, O., Haman, P., & Pavlov, S. (2025). Humanitarne rozminuvannya v ukrajini: derzhavna polityka ta derzhavne upravlinnya [Humanitarian aid in Ukraine: state policy and state administration]. *Derzhavne upravlinnya ta polityka*, 5(9). DOI: <https://doi.org/10.70651/3041-2498/2025.5.13> [in Ukrainian].
10. Valchenko, O., Stepanchuk, S., Strelec, V., Shevchenko, R., & Makarov, Y. (2025). Otsinka efektyvnosti pidgotovky do humanitarnoho rozminuvannya radiatsiyno-zabrudnenoyi mistsevosti iz zastosuvannam normatyviv [Evaluation of training effectiveness for humanitarian demining of radiation-contaminated areas with the application of standard]. *Komunal'ne hospodarstvo mist [Municipal Utilities]*, volume 1, issue 189, 410–415. DOI: <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2025-1-189-410-415> [in Ukrainian].
11. Blintsov, V. S., & Nadtochy, A. V. (2024). Humanitarne rozminuvannya milkovodnykh akvatori: tekhnolohiyi ta robototekhnichne zabezpechennya [Humanitarian demining of shallow water areas: technologies and robotic support]. *Shipbuilding marine infrastructure*, 1 (18), 1–10. DOI: [https://doi.org/10.15589/smi2024.1\(18\).01](https://doi.org/10.15589/smi2024.1(18).01) [in Ukrainian].
12. Camacho-Sanchez, C., Yie-Pinedo, R., & Galindo, G. (2023). Humanitarian demining for the clearance of landmine-affected areas. *Socio-Economic Planning Sciences*, № 88. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.seps.2023.101611> [in English].
13. Habib, M.K. (2008). Humanitarian Demining: the Problem, Difficulties, Priorities, Demining Technology and the Challenge for Robotics. 394 p. DOI: <https://doi.org/10.5772/5407> [in English].
14. Gunawardana, H., Tantrigoda, D., & Kumara, U. (2016). Humanitarian Demining and Sustainable Land Management in Post-Conflict Settings in Sri Lanka: Literature Review. *Journal of Management and Sustainability*, 6 (3), 79–90. DOI: <https://doi.org/10.5539/jms.v6n3p79> [in English].
15. Pro protyminnu dijalnist' v Ukraini (2018) Zakon Ukrainy vid 6 grudnya 2018 roku No 2642-VIII [About mine action in Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text> (accessed 20 November 2025).
16. Kulchytskyi, A., Vysikan, O., Stepaniuk, O., Kolendsian, P., & Babenko, V. (2024). Bezpilotni lital'ni aparaty: ponyattya i klasyfikatsiya pid chas provedennya sudovykh ekspertyz [Unmanned aerial vehicles: concept and classification during forensic examination]. *Criminalistics and Forensics*, 69, 337–349. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2024.69.32>. [in Ukrainian].
17. Ukrayins'kyi dron-rozminovuvach «Zmij» proyшов vyprovuvannya [Ukrainian drone-mine-clearing device «Zmij» has passed the test]. Retrieved from: <https://texty.org.ua/fragments/113395/ukrayinskyj-dron-rozminovuvach-zmij-projshov-vyprovuvannya-yak-vin-pracyuye-foto-video/>. [in Ukrainian].
18. Ukrainyina otrymala vid Daniyi drony dlya rozminuvannya [Ukraine received drones for mine clearance from Denmark]. Retrieved from: <https://military.com/uk/news/ukrayina-otrymala-vid-daniyi-drony-dlya-rozminuvannya/> [in Ukrainian].
19. Heuschmid, D., Wacker, O., Zimmermann, Y., Penava, P., & Buettner, R. (2025). Advancements in Landmine Detection: Deep Learning-Based Analysis With Thermal Drones. *IEEE Access*, 13, 3572196. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2025.3572196> [in English].

Svoboda Eugenia

Candidate of Law, Associate Professor,
 Professor at the Department of Forensic Support and Forensic Examinations
 of the Educational and Scientific Forensic Institute
 (National Academy of Internal Affairs, Kyiv)
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8639-8333>

Vitalii Polishchuk

Senior Lecturer at the Department of Forensic Support and Forensic Examinations
 of the Educational and Scientific Forensic Institute
 (National Academy of Internal Affairs, Kyiv)
 ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1632-0387>

EMERGING TECHNOLOGIES IN HUMANITARIAN DEMINING: UNMANNED SYSTEMS AND THEIR APPLICATION IN UKRAINE

This article provides an in-depth examination of innovative technologies deployed in humanitarian demining in Ukraine under conditions of large-scale mine contamination resulting from the full-scale armed aggression of the Russian Federation. The study outlines the significance of modern technological solutions in addressing the unprecedented

extent of explosive ordnance contamination, which affects agricultural areas, urban zones, forests, and water bodies. Attention is focused on the structural challenges of mine action, including the diversity of explosive devices, the absence of reliable minefield mapping, the operational limitations of manual clearance, and the shortage of qualified personnel and specialized equipment. Particular emphasis is placed on the rapid development and integration of unmanned systems—airborne, ground, and underwater—equipped with multisensor platforms such as magnetometers, thermal imagers, high-resolution optical cameras, and artificial intelligence algorithms for automated identification of explosive remnants of war. The article reviews key Ukrainian technological developments, including the “Zmiy” aerial demining drone, the multifunctional ground robot Bufalo, and AI-driven systems for digital mapping of hazardous zones. It also examines international technological contributions, such as remotely operated underwater vehicles, hybrid robotic demining platforms, and sensor-integrated systems used for large-area surveys. These technologies significantly accelerate data collection, improve accuracy in risk assessment, reduce direct exposure of personnel to danger, and enhance the overall efficiency of mine-clearance operations. The study concludes that the strategic combination of technological innovation, international assistance, and institutional modernization of Ukraine’s national mine-action framework is essential for restoring safe living conditions, enabling the return of contaminated land to economic circulation, and supporting long-term post-war recovery.

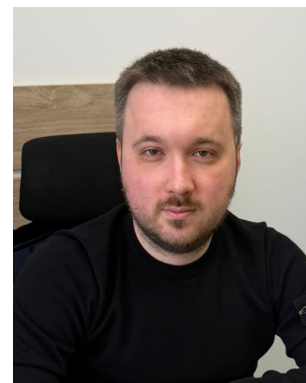
Key words: humanitarian demining, unmanned systems, artificial intelligence, multisensor technologies, explosive ordnance detection, Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання: 28.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

Тимошко Павло Володимирович,

здобувач

*(Науково дослідний інститут публічного права, м. Київ)*ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4207-4095>

ПРОВЕДЕННЯ НСРД, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ВТРУЧАННЯМ У ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ, З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

У статті розглянуто проблемні питання та процедури проведення під час спеціального слідчого експерименту забезпечувальних НСРД: аудіо-, відеоконтроль особи; аудіо-, відеоконтроль місця; спостереження за особою, річчю або місцем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; зняття інформації з електронних комунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем. Зроблено висновок про необхідність проведення зазначених НСРД, залучення до проведення спеціального слідчого експерименту ряду суб'єктів. Класифіковано види спеціального слідчого експерименту залежно від критеріїв: за суб'єктами ініціації та проведення; залежно від порядку отримання дозволів на проведення; залежно від комплексності проведення; за залученням сторонніх осіб; за обмеженням за термінами проведення; за використанням засобів НСРД.

Ключові слова: спеціальний слідчий експеримент, забезпечення, проведення НСРД, втручання у приватне спілкування.

Постановка проблеми. Практична цінність спеціального слідчого експерименту визначена змістом зафіксованих розмов, під час яких виявляють наміри особи, дії якої контролюються, оскільки тільки фіксація факту передачі, наприклад, предмета або вчення певних дій (під контролем) ще недостатньо для притягання особи до відповідальності. Суб'єктивна сторона доводиться шляхом фіксації певного ставлення особи до своїх дій, самостійного бажання їх вчинити, що повинно бути зафіксовано. Вищезазначене свідчить про важливу роль, яку виконують під час проведення спеціального слідчого експерименту засоби фіксації. Хоча особливе місце в розслідуванні ряду злочинів належить спеціальному слідчому експерименту, все ж основним і вирішальним доказом, на якому базується вироки суддів, є проведення спеціального слідчого експерименту за фактом передачі певного предмета або виконання певних дій, і лише в невеликій кількості проваджень визнавалося доказом тільки виголошення певної вербальної інформації (зокрема, вимоги неправомірної вигоди) з подальшим затриманням підозрюваного.

Парадокс полягає в тому, що безпосередньо в межах спеціального слідчого експерименту нормативно не передбачено використання технічних засобів фіксації як сигналу, що надходить аудіоканалом, так і візуальної фіксації дій особи у випадку, коли в цих діях міститься склад злочину. Тобто за результатами проведення самого спеціального слідчого експерименту можна отримати докази факту появи (зберігання) у певної особи певного предмета фізичного світу (у тому числі і грошових коштів). Але що стосується факту фізичного одержання особою цього предмета або факту виконання цією особою певних дій, то ці факти можуть бути зафіксовані

тільки шляхом застосування аудіо-, відеозапису. Зазначені дії можуть бути проведені в рамках інших НСРД. У ч. 8 ст. 271 КПК України зазначено: «Якщо при проведенні контролю за вчиненням злочину виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи, воно має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді згідно з вимогами цього Кодексу» [1]. Таке нечітке формулювання призводить до ряду проблемних моментів у правозастосовній діяльності: проведення аудіо-, відеоконтролю (тобто формально інших НСРД) у рамках спеціального слідчого експерименту без оформлення інших НСРД; надання дозволу прокурором на втручання у приватне спілкування (без отримання ухвали слідчого судді) у рамках спеціального слідчого експерименту; проведення одного спеціального слідчого експерименту без аудіо-, відеоконтролю в межах наданого дозволу прокурором, а другого (за тим же об'єктом) – уже з аудіо-, відеофіксацією (за відповідним рішенням суду); проведення аудіо-, відеоконтролю особи без оформлення проведення спеціального слідчого експерименту, а потім, за результатами аудіо-, відеоконтролю – одержання дозволу від прокурора на проведення спеціального слідчого експерименту. Зазначені проблеми мають чітке джерело, пов'язане з нормативним регулюванням порядку оформлення дозволу на проведення як спеціального слідчого експерименту, так і інших НСРД, що здійснюються в комплексі з ним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З питань проведення НСРД проведено значну кількість досліджень, але стосовно забезпечення спеціального слідчого експерименту шляхом проведення інших НСРД практично теоретичні розробки відсутні. Можна відмітити лише

декілька науковців, які здійснювали теоретичну розробку в цьому напрямі: зокрема, А. С. Родигінін обґрунтовано виокремлення двох груп видів НСРД: моно-НСРД та полі-НСРД, на підставі аналізу заходів, які проводяться з метою забезпечення НСРД і мають дуалістичну сутність, оскільки під час їх проведення використовуються різні методи пізнання, застосовуються різні канали отримання інформації [2, с. 157]. Тобто науковець відносить спеціальний слідчий експеримент до полі-НСРД, але на підставі особливостей тактики оперативно-розшукового забезпечення. О. В. Соколов виокремлює одномоментні та триваючі НСРД, відмічаючи різні механізми їх регламентації, зокрема, відносячи до одномоментних НСРД контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК), відзначаючи, що конструкція вказаної статті передбачає можливість проведення НСРД на підставі відповідної ухвали суду або постанови прокурора одномоментно, тобто один раз [3, с. 109–112]. При цьому не враховується можливість призупинення або прихованої фіксації результатів спеціального слідчого експерименту, а також триваючий характер забезпечувальних НСРД.

О. С. Тарасенко визначає як проблемні питання аудіо-, відеоконтролю саме необхідність їх комплексного проведення в межах інших НСРД [4, с. 107–108].

Мета статті – виокремити критерії класифікації спеціального слідчого експерименту з урахуванням залучених суб'єктів та забезпечувальних НСРД.

Виклад основного матеріалу. Особа, щодо якої проводиться спеціальний слідчий експеримент (об'єкт спеціального слідчого експерименту), розраховує, що спілкування відбувається за таких фізичних чи юридичних умов, за яких учасники спілкування можуть сподіватися на захист інформації від втручання інших осіб. Тобто особа перебуває у ситуації приватного спілкування (ч. 3 ст. 258 КПК України). Відповідно до вимог ч. 4 зазначеної норми втручанням у приватне спілкування є доступ до змісту спілкування за умов, якщо учасники спілкування мають достатні підстави вважати, що спілкування є приватним. Безсумнівно, під час проведення спеціального слідчого експерименту контролювана особа має такі підстави. Адже створення правоохоронцями у нього ілюзії приватного спілкування є необхідною умовою для того, щоб він вступив у контакт з іншою особою, яка за дорученням суб'єкта спеціального слідчого експерименту моделює штучні умови, у яких перевіряються наміри особи (об'єкта спеціального слідчого експерименту) щодо вчинення певних дій, які становлять склад злочину. Тобто чи не в кожному випадку проведення спеціального слідчого експерименту паралельно відбувається втручання у приватне спілкування. Втручання у приватне спілкування під час аудіо-, відеоконтролю особи полягає у негласній фіксації та обробці з використанням технічних засобів розмови особи, втручання у приватне спілкування якої здійснюється в інтересах досудового розслідування, або інших звуків, рухів, дій, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування [5]. Також втручання у приватне спілкування цілком може мати місце під час проведення аудіо-, відеоконтролю місця, коли двоє або більше осіб спілкуються в кафе (чи іншому публічно доступному місці), розраховуючи на конфіденційність, тоді як їх перемовини записуються.

Ми навмисно акцентуємо увагу на необхідності нормативного врегулювання проведення під час спеціального слідчого експерименту втручання у приватне спілкування, оскільки аналіз окремих кримінальних проваджень дає змогу стверджувати, що повторюваними

на практиці є ситуації, зворотні тим, коли фактично проводиться контроль за вчиненням злочину, а юридично – комплекс інших НСРД. Це ті випадки, коли формально існує рішення прокурора про проведення контролю за вчиненням злочину, але в межах реалізації цього рішення проводять не лише інсценування, а й фактично одну або комплекс НСРД без прийняття відповідних процесуальних рішень та одержання дозволу суду [6, с. 23–24].

Особливе значення це отримує з урахуванням різних суб'єктів надання дозволу на проведення спеціального слідчого експерименту та НСРД (пов'язаних із втручанням у приватне спілкування).

Аналізуючи зміст ч. 3 ст. 246, 247, 250, 258–264, 267–274 КПК [1], можна зробити висновок, що:

– контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК) проводиться за рішенням прокурора;

– аудіо-, відеоконтроль особи: аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК), контроль за вчиненням злочину (у випадках, передбачених ч. 8 ст. 271 КПК) проводяться за рішенням слідчого судді за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором (найчастіше здійснюються в комплексі зі спеціальним слідчим експериментом);

– виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів для проведення конкретних негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 273 КПК) проводиться за рішенням керівника органу досудового розслідування, прокурора (хоча не належить до НСРД, але є невід'ємною умовою фіксації доказів під час проведення спеціального слідчого експерименту).

Тобто, з одного боку, згідно з ч. 4 ст. 246 КПК України, виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення такої НСРД, як контроль за вчиненням злочину (у тому числі спеціального слідчого експерименту), а з іншого – проведення спеціального слідчого експерименту без фіксації дій особи, яка є об'єктом спеціального слідчого експерименту, практично не має сенсу. До того ж, хоча рішення про проведення спеціального слідчого експерименту приймається виключно прокурором на основі вивчення матеріалів кримінального провадження, але разом із цим кримінальним процесуальним законом (та іншими підзаконними актами) не визначено порядок ініціювання слідчим перед прокурором питання про необхідність проведення спеціального слідчого експерименту, зокрема, не передбачено, які документи та в якому порядку слідчий подає прокурору з метою прийняття ним рішення про проведення вказаних процесуальних дій.

З огляду на зазначене утворюється декілька форм спеціального слідчого експерименту, де критерієм класифікації є як спосіб надання дозволу (прийняття рішення), так і умови обмеження конституційних прав громадян (втручання або не втручання у приватне спілкування):

– спеціальний слідчий експеримент без додаткової аудіо-, відеофіксації, зі спостереженням у публічно доступному місці;

– спеціальний слідчий експеримент з додатковою аудіо-, відеофіксацією, візуальним спостереженням, але без оформлення інших НСРД. Таку форму виокремлено на підставі тенденцій використання технічних засобів фіксації під час проведення НСРД як елемента їх оперативно-розшукового забезпечення. Дійсно, з позиції оперативно-розшукового забезпечення проведення НСРД

підготовка та проведення одного спеціального слідчого експерименту може потребувати проведення декількох (комплексу) оперативно-розшукових заходів. З практичного погляду це відбувається шляхом здійснення оперативних комбінацій – наприклад, використання технічних засобів фіксації, які не належать до СТЗ, а нібито випадково опинилися на місці його проведення (мобільні телефони, відеофіксатори в автомобілях, відеокамери в публічно доступних місцях тощо). Крім того, якщо спеціальний слідчий експеримент заздалегідь планується в публічно доступному місці, то зазвичай за цим місцем не лише спостерігають, а й документують події, що відбуваються в ньому, без процесуального рішення про проведення візуального спостереження за місцем із використанням фотографування, відеозапису та спеціальних технічних засобів для спостереження [6, с. 23];

– спеціальний слідчий експеримент з аудіо-, відеофіксацією шляхом оформлення інших НСРД.

Під час проведення спеціального слідчого експерименту неможливо повністю змодельовати обстановку, а також передбачити дії об'єкта спеціального слідчого експерименту. Наприклад, коли спеціальний слідчий експеримент відбувається не в заздалегідь запланованому місці, а переноситься в інше, то тут уже має місце проведення візуального спостереження за особою, яке потребує не лише процесуального рішення слідчого, прокурора, а й відповідної ухвали слідчого судді [6, с. 24]. Якщо заздалегідь не передбачити такої можливості й не отримати заздалегідь ухвали слідчого судді, то зафіксувати протиправні дії не вдасться і спеціальний слідчий експеримент буде проведений марно. А саме ця фіксація повинна проводитися в рамках інших НСРД, отримання дозволу на які відрізняється від порядку отримання дозволу на проведення спеціального слідчого експерименту.

За загальним правилом дозвіл на проведення практично всіх видів НСРД дає слідчий суддя – голова чи за його визначенням інший суддя апеляційного суду, в межах територіальної юрисдикції якого перебуває орган досудового розслідування (ст. 246, 247 КПК України). Але виключно прокурор дає дозвіл на проведення такого виду НСРД, як контроль за вчиненням злочину (ч. 4 ст. 247 КПК України) [7, с. 88].

Але під час спеціального слідчого експерименту виникає потреба в проведенні саме тих НСРД, які пов'язані з втручанням у приватне спілкування, а згідно із ч. 1 ст. 258 КПК України ніхто не може зазнавати втручання у приватне спілкування без ухвали слідчого судді. Крім того, ч. 2 ст. 14 КПК України [1] передбачає, що втручання в таємницю спілкування можливе лише на підставі судового рішення у випадках, передбачених КПК, з метою виявлення та запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину, встановлення його обставин, особи, яка вчинила злочин, якщо в інший спосіб неможливо досягти цієї мети.

Під час спеціального слідчого експерименту виникає потреба в проведенні таких НСРД:

– аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України). Відповідно до ст. 260 КПК України, аудіо-, відеоконтроль особи проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші звуки, рухи, дії, пов'язані з її діяльністю або місцем перебування тощо, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування [1]. Тобто втручання у приватне спілкування може бути здійснено шляхом двох самостійних

дій уповноважених підрозділів, а саме: аудіоконтроль особи та відеоконтроль особи. Зокрема, аудіоконтроль особи полягає у негласному прослуховуванні, відборі, фіксації та обробці з використанням технічних засобів відомостей щодо розмов особи або інших звуків, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування, які мають значення для досудового розслідування. Відеоконтроль особи, відповідно, полягає у негласному спостереженні та фіксації із використанням технічних засобів рухів, дій особи, пов'язаних з її діяльністю або місцем перебування, які мають значення для досудового розслідування. Указані дії можуть проводитись як у житлі, іншому володінні особи, так і в публічно доступних місцях. Зазначені дії можуть проводитись як безпосередньо слідчим, що розслідує злочин, так і за його дорученням уповноваженими оперативними підрозділами, визначеними ст. 41, ч. 6 ст. 246 КПК України [8, с. 156–157];

– аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України) полягає у здійсненні прихованої фіксації відомостей за допомогою аудіо-, відеозапису всередині публічно доступних місць, без відома їхнього власника, володільця або присутніх у цьому місці осіб, за наявності відомостей про те, що розмови й поведінка осіб у цьому місці, а також інші події, що там відбуваються, можуть містити інформацію, яка має значення для кримінального провадження. Здійснюються шляхом установлення спеціальних технічних засобів у публічно доступних місцях, а також інколи в місцях імовірної появи особи (визначення в ухвалі слідчого судді повної та точної адреси місця, де проводитиметься НСРД, час і строки її здійснення). Під час проведення спеціального слідчого експерименту здійснюється у випадках, коли відсутня можливість аудіо-, відеоконтролю конкретної особи;

– спостереження за особою, річчю або містом (ст. 269 КПК України). У ході спеціального слідчого експерименту під час проведення аудіо- та відеоконтролю особи в певному місці за діями та розмовами особи (осіб) (житлі чи іншому володінні особи, транспортних засобах, інших місцях, що не є житлом чи іншим володінням особи) здійснюється спостереження уповноваженим на проведення вказаної НСРД оперативним підрозділом;

– обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) здійснюється у випадку виникнення потреби в розміщенні технічних засобів аудіо- та відеоконтролю особи в певному місці з метою фіксації дій та розмов під час проведення спеціального слідчого експерименту (в будь-якому місці перебування особи, зокрема в житлі або в іншому володінні особи, у приміщеннях, транспортних засобах та інших місцях);

– зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) та зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України) здійснюється у випадку необхідності спостереження та фіксації повідомлень особи – об'єкта контролю (під час проведення спеціального слідчого експерименту), який спілкується з іншими особами в процесі вчинення злочину шляхом використання електронної пошти месенджерів, телефонного зв'язку тощо.

Таким чином, під час спеціального слідчого експерименту можливе проведення НСРД, дозвіл на які надається рішенням слідчого судді згідно з вимогами, встановленими чинним законодавством: на підставі ухвали слідчого судді, що постановлена в порядку, який передбачено ст. 246, 248, 249 КПК України [1].

Таким чином, складається парадоксальна ситуація, за якої прокурор уповноважений: приймати рішення про проведення спеціального слідчого експерименту (ст. 271 КПК України); під час проведення спеціального слідчого експерименту приймати рішення про використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів (ч. 1 ст. 273 КПК України); доручати проведення НСРД відповідним оперативним підрозділам (п. 5 ч. 2 ст. 36 КПК України), але в разі потреби в проведенні інших НСРД його повноваження змінюються, унаслідок чого прокурор уповноважений погоджувати або відмовляти в погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення НСРД чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання (п. 10 ч. 2 ст. 36 КПК України), а слідчий суддя, зі свого боку, не уповноважений приймати рішення щодо проведення спеціального слідчого експерименту, але натомість уповноважений приймати рішення про проведення НСРД, які, власне, є забезпечувальними для спеціального слідчого експерименту. Прокурор також уповноважений використовувати результати НСРД у кримінальному провадженні (ч. 4 ст. 252 КПК України), але оцінку як доказів (отриманих за результатами проведення спеціального слідчого експерименту), так і законності та допустимості дії (у тому числі відсутності провокації злочину) суб'єктів спеціального слідчого експерименту здійснює суддя [1]. Отже, вибудовуються два окремі ланцюга прийняття рішень-дозволів на проведення практично одного спеціального слідчого експерименту з комплексі з іншими, забезпечуючи НСРД:

- для проведення спеціального слідчого експерименту слідчий звертається до процесуального керівника (прокурора), і форма такого звернення не встановлена й не регламентована – процесуальний керівник звертається до керівника органу прокуратури (надаючи матеріали кримінального провадження для ознайомлення), який, зі свого боку, приймає рішення про проведення (вносить постанову про проведення) спеціального слідчого експерименту;

- у випадку необхідності здійснення аудіо-, відеофіксації (або інших НСРД, які обмежують права громадян) слідчий звертається до процесуального керівника (прокурора), і форма такого звернення не встановлена й не регламентована – процесуальний керівник звертається з клопотанням до слідчого судді, який виносить ухвалу про проведення (на кожну з НСРД, яка здійснюється в комплексі під час спеціального слідчого експерименту).

Аналізуючи таку ситуацію, потрібно відмітити явне неефективне витрачання ресурсу, оскільки все одно проведення спеціального слідчого експерименту не має сенсу без фіксації злочинних дій, а отже, у будь-якому разі він проводиться з оформленням інших НСРД. Але практично в такій ситуації керівник прокуратури не уповноважений вивчати матеріали на проведення, забезпечуючи НСРД, а слідчий суддя не уповноважений вивчати матеріали спеціального слідчого експерименту. Зрозуміло, що на практиці все відбувається простіше – слідчий (або оперативний працівник, якому надано доручення на проведення спеціального слідчого експерименту) відразу складає і постанову на проведення спеціального слідчого експерименту (яку пізніше підписує керівник прокуратури), вказуючи, що спеціальний слідчий експеримент проводиться відповідно до ч. 8 ст. 271 КПК України, тобто під час проведення контролю за вчиненням злочину виникає потреба в тимчасовому обмеженні конституційних прав особи, та те,

що одночасно проводяться інші НСРД, а також складає клопотання на кожну із забезпечувальних НСРД, вказуючи у фабулі кожної, що вона здійснюється у «рамках» спеціального слідчого експерименту. Дійсно, практика «відпрацювала» такий порядок, який дає можливість не порушувати закон, але при цьому втрачається як сенс такого розподілу повноважень (між прокурором та слідчим суддею), так і наступальність дій суб'єктів спеціального слідчого експерименту (у тому числі й тому, що для винесення рішення про проведення спеціального слідчого експерименту та забезпечувальних НСРД встановлено різні строки).

Крім того, суттєву проблему становить віднесення спеціального слідчого експерименту та «забезпечувальних НСРД» до різних видів з позиції тривалості. Науковці зазначають, що відповідно до п. 4.2 Інструкції [4] всі НСРД залежно від терміну їх проведення умовно можна поділити на тривалі (упродовж певного періоду часу) та одномоментні (разові). Більшість із них мають тривалі характер. У межах строку дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД (а в передбачених законом випадках – постанови слідчого, прокурора про проведення НСРД) слідчим або за його дорученням чи дорученням прокурора уповноваженим оперативним підрозділом здійснюється збір і фіксація даних в одних випадках безперервно (зняття інформації з електронних комунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; аудіо-, відеоконтроль місця), в інших – необмежену кількість разів (аудіо-, відеоконтроль особи; спостереження за особою, річчю або місцем) до досягнення мети конкретної НСРД. Отже, тривалі НСРД можна класифікувати на ті, що: а) тривають безперервно; б) проводяться необмежену кількість разів у межах строку дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД або постанови слідчого, прокурора про проведення НСРД.

У правозастосовній діяльності в більшості випадків вищевказані одномоментні НСРД проводяться безперервно. Крім того, аналізуючи відповідні статті чинного КПК, можемо дійти висновку, що ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД, а також постанова прокурора про контроль за вчиненням злочину надають право провести спеціальний слідчий експеримент лише один раз. Разом із тим на практиці виникають випадки, коли проведення НСРД має бути зупинено слідчим або співробітником уповноваженого оперативного підрозділу, який виконує відповідне доручення слідчого або прокурора, через об'єктивні обставини, насамперед через поведінку особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. Зокрема, аудіоконтроль особи починається в певний момент з метою фіксації, наприклад, виголошення вимоги передачі предмета неправомірної вигоди, але не факт, що спеціальний слідчий експеримент буде проведено того ж дня (а отже, постає питання тимчасового призупинення аудіоконтролю, оскільки вимога зафіксована й необхідний доказ вже отримано, але аудіоконтроль може знадобитися в момент передачі предмета неправомірної вигоди). Потім, в один день розпочинається спеціальний слідчий експеримент шляхом огляду, помітки та вручення заявнику предмета спеціального слідчого експерименту (грошових коштів), але сам момент його передачі може бути чітко не визначеним або відтермінованим фігурантом і відбутися через кілька днів. У такій ситуації приймається рішення про зупинення проведення НСРД, а не про її завершення, оскільки б це призвело до необхідності винесення прокурором нової постанови про контроль за вчиненням злочину

з тих самих підстав (важливим процесуальним аспектом у цьому випадку з урахуванням відсутності в КПК процедури зупинення НСРД є її належне оформлення в протоколі НСРД, оскільки лише за вказаних умов подібні процесуальні дії сторони обвинувачення можуть бути визнані судом законними). Науковці роблять висновок (і ми підтримуємо таку думку), що спеціальний слідчий експеримент не обов'язково повинен бути безперервним у часі, отже, зупинення проведення такої категорії НСРД процесуально є можливим, але це має бути викликаною необхідністю, мати ретельне відображення в протоколі НС(Р)Д та детальну аргументацію конкретних причин, які змушують слідчого або працівника уповноваженого оперативного підрозділу приймати подібне рішення з метою збереження «слідчих можливостей» зі збирання та перевірки доказів [3, с. 111–112]. Проте виникає ще ряд проблем, пов'язаних із необхідністю зупинення або продовження НСРД. Зокрема, не зрозуміло, хто саме приймає рішення про зупинення спеціального слідчого експерименту, якщо він проводиться в комплексі з іншим НСРД. Ч. 5 ст. 246 КПК України регламентує продовження строку проведення НСРД: прокурором, якщо НСРД проводиться за його рішенням (до вісімнадцяти місяців) і слідчим суддею, якщо НСРД проводиться за його рішенням (не більше строку досудового розслідування (ст. 249 КПК України), який не повинен перевищувати 12 місяців (для тяжких та особливо тяжких злочинів (ст. 219 КПК України) [1]. Тобто вже спостерігаються різні строки для продовження НСРД, які проводяться в комплексі й одна без одної не мають сенсу. За логікою для зупинення дії постанови (прокурора) або ухвали (слідчого судді) теж повинно бути передбачено певний порядок. Наприклад, хоча більшість НСРД проводяться виключно в кримінальному провадженні на підставі ухвали слідчого судді, слідчий зобов'язаний повідомити прокурора про прийняття рішення щодо проведення певних НСРД та отримані результати. Прокурор має право заборонити проведення або припинити подальше проведення НСРД [1]. За аналогією повинно бути передбачено і порядок

зупинення НСРД (зокрема, спеціальний слідчий експеримент та «забезпечувальні» НСРД) за повідомленням та рішенням прокурора (який повинен контролювати строки проведення НСРД та приймати рішення про використання отриманих матеріалів – надання їх до суду як доказів).

Висновки. Під час спеціального слідчого експерименту виникає потреба в проведенні таких НСРД: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України); спостереження за особою, річчю або містом (ст. 269 КПК України); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) та зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України). Необхідність проведення зазначених НСРД, залучення до проведення спеціального слідчого експерименту ряду суб'єктів надає можливість класифікувати види спеціального слідчого експерименту залежно від таких критеріїв: за суб'єктами ініціювання та проведення (прокурором; слідчим; оперативним підрозділом, який здійснював попередню оперативну розробку фігуранта; із залученням спеціалізованих оперативних підрозділів); залежно від порядку отримання дозволів на проведення (дозвіл на проведення надає прокурор; дозвіл на проведення надає слідчий суддя); залежно від комплексності проведення (спеціальний слідчий експеримент без забезпечувальних НСРД; спеціальний слідчий експеримент у комплексі із забезпечувальними оперативно-розшуковими заходами; спеціальний слідчий експеримент у комплексі із забезпечувальними НСРД); із залученням сторонніх осіб (фізичної або юридичної особи, не обізнаної про протиправний характер дій; із залученням особи, з якою встановлено оперативний контакт; із залученням викривача або заявника); за обмеженням за термінами проведення (безперервний – триваючий; одномоментний; зупинюваний); за використанням засобів НСРД (заздалегідь ідентифікованих засобів; негласних імітаційних засобів; спеціальних технічних засобів).

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Голос України*. 2012. № 90–91.
2. Родигін А. С. Правова регламентація оперативно-розшукового забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 2. Т. 2. С. 173–179. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.30>.
3. Соколов О. В. Виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 231 с.
4. Тарасенко О. С. Проблемні питання аудіо-, відеоконтролю за проектом нового Кримінально-процесуального кодексу України. *Становлення системи негласного розслідування у кримінально-процесуальному законодавстві України* : матеріали круглого столу (Київ, 7 жовтня 2011 р.). Київ : НАВС ; Ліпкан, 2011. С. 107–108.
5. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерства фінансів України, Адміністрації ДПС України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>.
6. Грібов М. Л. Забезпечення законності контролю за вчиненням корупційних злочинів, пов'язаних із підкупом : метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. 44 с.
7. Слива Ю. М. Судовий контроль за додержанням законів при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій органами Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 286 с.
8. Паршутін А. Б. Теоретичні та правові засади втручання у приватне спілкування при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2020. 237 с.

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 13, 2012 No. 4651-VI] (2012). *Holos Ukrainy*, 90–91 [in Ukrainian].
2. Rodyhin, A. S. (2021). Pravova rehlementatsiia operatyvno-rozshukovoho zabezpechennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Legal regulation of operational and investigative support of covert investigative (detective) actions]. *Naukovyi visnyk*

publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law, 2 (2), 173–179. <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.2.30> [in Ukrainian].

3. Sokolov, O. V. (2019). Vykonnannya operatyvnyh pidrozdilamy doruchen slidchoho, prokurora pro provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Execution by operational units of instructions of the investigator, prosecutor on conducting covert investigative (detective) actions]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

4. Tarasenko, O. S. (2011). Problemni pytannia audio-, videokontroliu za proektom novoho Kryminalno-protsesualnoho kodeksu Ukrainy [Problematic issues of audio and video monitoring under the draft of the new Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Stanovlennia systemy nehlasnoho rozsliduvannia u kryminalno-protsesualnomu zakonodavstvi Ukrainy: materialy kruhloho stolu [Formation of the system of covert investigation in the criminal procedural legislation of Ukraine: materials of the round table]* (pp. 107–108). Kyiv: NAVS; Lipkan [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Instruksii pro orhanizatsiiu provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii ta vykorystannia ikh rezultativ u kryminalnomu provadzhenni: nakaz Heneralnoi prokuratury Ukrainy, MVS Ukrainy, SB Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy, Administratsii DPS Ukrainy, Ministerstva yustytisii Ukrainy vid 16 lystopada 2012 r. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [On approval of the Instruction on the organization of conducting covert investigative (search) actions and the use of their results in criminal proceedings: order of the Prosecutor General's Office of Ukraine, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Security Service of Ukraine, Ministry of Finance of Ukraine, Administration of the State Border Guard Service of Ukraine, Ministry of Justice of Ukraine of November 16, 2012 No. 114/1042/516/1199/936/1687/5]. (2012). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text> [in Ukrainian].

6. Hribov, M. L. (2022). Zabezpechennia zakonnosti kontroliu za vchynenniam koruptsiinykh zlochyniv, poviazanykh iz pidkupom: metod. rek. [Ensuring the legality of control over the commission of corruption crimes related to bribery: methodical recommendations]. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

7. Slyva, Yu. M. (2020). Sudovi kontrol za doderzhanniam zakoniv pry provedenni nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii orhanamy Natsionalnoi politsii Ukrainy [Judicial control over compliance with laws when conducting covert investigative (search) actions by the National Police of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

8. Parshutin, A. B. (2020). Teoretychni ta pravovi zasady vtruchannia u pryvatne spilkuvannia pry provedenni nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Theoretical and legal principles of interference in private communication when conducting covert investigative (search) actions]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

Tymoshko Pavlo,
Researcher

(Scientific Research Institute of Public Law, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4207-4095>

CONDUCTING COVERT INVESTIGATIVE ACTIVITIES INVOLVING INTERFERENCE WITH PRIVATE COMMUNICATIONS FOR THE PURPOSE OF CONDUCTING A SPECIAL INVESTIGATIVE EXPERIMENT

The article discusses problematic issues and procedures for conducting covert investigative actions during a special investigative experiment: audio and video surveillance of a person; audio and video surveillance of a location; surveillance of a person, object or city; inspection of places, dwellings or other property of a person that are not publicly accessible; extraction of information from electronic communication networks; extraction of information from electronic information systems. The conclusion is made about the need to conduct the specified covert investigative actions and to involve a number of entities in the special investigative experiment. The types of special investigative experiments were classified according to the following criteria: by the subjects initiating and conducting them (prosecutor; investigator; operational unit that carried out the preliminary operational development of the suspect; with the involvement of specialised operational units); depending on the procedure for obtaining permits to conduct them (permission to conduct is granted by the prosecutor; permission to conduct is granted by the investigating judge); depending on the complexity of the conduct (special investigative experiment without supporting covert investigative actions; special investigative experiment in conjunction with preventive operational-investigative measures; special investigative experiment in conjunction with preventive covert investigative measures); with the involvement of third parties (natural or legal persons who are unaware of the unlawful nature of the actions; with the involvement of a person with whom operational contact has been established; with the involvement of an informant or applicant); by time limits (continuous – ongoing; one-time; interruptible); by the use of covert investigative measures (pre-identified measures; covert simulation measures; special technical measures).

Key words: special investigative experiment, security, conducting covert investigative actions, interference in private communication.

Дата першого надходження статті до видання: 28.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

УДК 343.1(477)
DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-170-174

Церкунік Людмила Василівна,
аспірант кафедри кримінальної юстиції
навчально-наукового інституту права та психології
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8183-0362>

ПІДСТАВИ ЗУПИНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Автором проаналізовано шлях до формування, а також перспективи реалізації стратегічних цілей, задекларованих у Національній стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року. Зауважено на тому, які саме пілотні проекти запроваджено та реалізуються в Україні й спрямовані на імплементацію міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, в практичну діяльність.

Особливу увагу приділено стану реалізації пілотного проекту – Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими в учиненні кримінального правопорушення, перебігу його реалізації та проблемі відсутності належного нормативно-правового врегулювання результатів застосування вказаної Програми.

Обґрунтовано значення відновних процедур для неповнолітніх у кримінальному провадженні, необхідність доповнення підстав для зупинення досудового розслідування в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх такою, як виконання умов медіаційної угоди.

Звернено увагу на передбачений Стратегією інститут виведення неповнолітнього з кримінального провадження. Акцентовано увагу на необхідності зупинити досудове розслідування в кримінальних провадженнях про правопорушення у зв'язку з початком процедури виведення неповнолітнього з кримінального провадження.

Ключові слова: зупинення, неповнолітні, підозрюваний, відновне правосуддя, медіація, виведення з кримінального провадження, закриття кримінального провадження.

Постановка проблеми. Національною стратегією захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та операційним планом заходів з її реалізації значну увагу приділено питанням щодо напрацювання змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо застосування відновного правосуддя стосовно неповнолітніх під час кримінального провадження, запровадження інституту виведення неповнолітніх із системи кримінального судочинства, надання прокурору повноважень на закриття кримінального провадження щодо неповнолітніх у разі вчинення ними кримінальних проступків та нетяжких злочинів, а також вчинення неповнолітніми суспільно небезпечних діянь, які підпадають під ознаки таких правопорушень, напрацювання змін до законодавства України щодо впровадження та врегулювання порядку здійснення заходів, зокрема реінтеграційного й реабілітаційного характеру для дітей, яких виведено з кримінального провадження, тощо, однак сам механізм реалізації таких заходів наразі відсутній, а тому потребує аналізу й теоретичного опрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти роботи з неповнолітніми, захисту їх найкращих інтересів під час здійснення досудового розслідування в кримінальному провадженні є предметом досліджень багатьох українських учених, як-от Ю. Аленін, Ю. Грошевий, О. Капліна, О. Кучинська, В. Романюк, Д. Сергєєва, О. Хахуцяк, О. Яновська, однак оскільки вищезазначені питання щодо можливостей виведення

неповнолітнього з кримінального провадження, застосування відновлювальних процедур тільки планується, то окремі елементи таких процесів наразі не розроблені й не систематизовані.

Мета дослідження – проаналізувати та спрогнозувати можливі механізми ефективної реалізації процесу виведення неповнолітнього з кримінального провадження під час досудового розслідування та застосування до неповнолітнього відновлювальних процедур.

Виклад основного матеріалу. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 р. № 708-р «Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2028 роках» [1] схвалено Національну стратегію захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року, а також затверджено операційний план заходів з реалізації у 2025–2028 роках Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року.

Ця Стратегія, відповідно, ґрунтується на положеннях Конвенції про права дитини; Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправи правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), 1985 рік; Керівних принципів ООН щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи), 1990 рік; Міжнародних стандартів здійснення правосуддя щодо підлітків, позбавлених волі (Гаванські правила), 1990 рік; Мінімальних стандартних правил ООН щодо заходів

впливу, не пов'язаних з ув'язненням (Токійські правила), 1990 рік; Керівних принципів ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів, 2005 рік; Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, 2007 рік; Керівних принципів Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, 2010 рік; інших міжнародних стандартів, директив ЄС та рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи щодо питань забезпечення прав дитини та здійснення правосуддя щодо дітей. Стратегія узгоджується з Національною стратегією у сфері прав людини, затвердженою Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119, яка є рамковою для забезпечення всіх прав людини, зокрема прав дитини.

Національна стратегія захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року є черговим кроком у формуванні системи ювенальної юстиції та імплементації міжнародного права із забезпечення прав та найкращих інтересів дитини у сфері правосуддя.

Починаючи з 2009 року до 2016 року в Україні виконувалася Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року (затверджена Законом України від 5 березня 2009 р. № 1065-VI), метою якої було об'єднання в єдину систему зусиль держави щодо захисту прав дитини і яка визначила перші кроки та завдання щодо створення системи ювенальної юстиції.

Продовження імплементації положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини, створення дружнього до дитини середовища відповідно до міжнародних стандартів та пріоритетів Стратегії Ради Європи з прав дитини на 2016–2021 роки забезпечило виконання Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453 (Офіційний вісник України, № 48, ст. 1673) [2].

Для розв'язання основних проблем у сфері юстиції щодо дитини та подальшого впровадження міжнародних стандартів здійснення правосуддя щодо неповнолітніх розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 року № 1027 схвалено Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року [3].

Починаючи з 2023 року і по сьогодні процес імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність реалізується в межах низки пілотних проєктів, зокрема:

– наказом Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187 «Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність» (зі змінами) [4], з 01.07.2025 поширено указаний пілотний проєкт на всю територію держави. Цим пілотним проєктом передбачено запровадження спеціалізації дізнавачів, слідчих, прокурорів, інших дотичних суб'єктів у сфері ювенальної юстиції, створення та організацію діяльності спеціалізованих підрозділів, запровадження та проведення спеціалізованого навчання, тощо;

– наказом Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 07.02.2023 № 493/5/67/32 «Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через

регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги» [5] створено Реєстр психологів, які залучаються до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні/міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги, до якого вже включено 587 психологів;

– наказом Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 22.07.2024 № 2176/5/501/176 «Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення (далі – Програма)» [6] з 09.09.2024 запроваджено пілотний проєкт на території держави. Указана Програма може бути застосована в разі: наявності потерпілої сторони – фізичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридичної особи, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди; наявності неповнолітнього, який є підозрюваним чи обвинуваченим у вчиненні кримінального правопорушення; визнання неповнолітнім факту наявності події кримінального правопорушення; згоди неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого й потерпілого на участь у Програмі. Наразі до Реєстру медіаторів включено за результатом проведених конкурсів понад 180 медіаторів, які можуть брати участь у реалізації Програми. З метою реалізації Програми слідчим, дізнавачем, прокурором роз'яснюються умови Програми неповнолітньому підозрюваному й потерпілому, медіаторами проводиться медіація між потерпілим та неповнолітнім підозрюваним чи обвинуваченим; наразі результати медіації вже враховано в низці судових рішень;

– наказом Міністерства юстиції України, Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я від 26.07.2024 № 2218/5/180/523/352-Н/1306 «Про затвердження Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус)» [7] затверджено указаний Порядок, чим розпочато процес імплементації моделі «Барнахус». Так, починаючи з 2019 року триває процес створення мережі Центрів для надання комплексної психологічної, правничої, соціальної, медичної та інших видів допомоги дітям-потерпілим і свідкам моделі «Барнахус» (наразі всього відкрито 15 таких центрів в Україні) у провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством, що втілюється за підтримки Представництва Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) в Україні.

Уважаємо необхідним зазначити, що одним із ключових стратегічних міжнародних документів для України на найближчий період є Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022–2027 роки «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства» в межах Плану дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова» на 2023–2026 роки, спрямована на просування захисту та заохочення прав дитини по всій Європі.

Стратегія Ради Європи визначає, разом з іншими пріоритетами Ради Європи та її держав-членів, стратегічні цілі: рівні можливості та соціальне включення для всіх дітей; дружнє до дитини правосуддя для всіх дітей тощо.

Саме ці та низку інших цілей сформульовано в схваленій Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 р. Національній стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердженому операційному плані заходів з її реалізації у 2025–2028 роках.

Незважаючи на те що в Україні вже зроблено певні кроки, спрямовані на захист прав дитини в кримінальному провадженні, деякі важливі аспекти все ще залишаються невирішеними.

Практика реалізації Програми відновного правосуддя свідчить про необхідність урегулювати на законодавчому рівні питання застосування результатів відновного правосуддя під час здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, напрацювання механізму зупинення досудового розслідування на період виконання медіаційної угоди, а також зупинення досудового розслідування з метою виведення неповнолітнього з кримінального провадження.

Виведення дітей, які перебувають у конфлікті із законом, із системи кримінального судочинства і часте направлення їх для надання послуг на рівні громад широко практикується в багатьох правових системах. Ця практика допомагає запобігти настанню низки негативних наслідків, можливої участі неповнолітніх у подальших провадженнях у системі ювенальної юстиції.

Завданнями, спрямованими на розв'язання наявної проблеми, визначено запровадження на законодавчому рівні відновних процедур для неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінальних правопорушень, а також можливості виведення їх із системи кримінального судочинства.

На нашу думку, не менш важливим є такий підхід у вирішенні питань стосовно неповнолітніх, малолітніх осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння до досягнення віку кримінальної відповідальності.

Саме питанню виведення неповнолітнього з кримінального провадження відведено окремі завдання операційного плану заходів з реалізації у 2025–2028 роках Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року.

Зокрема, напрацювання змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо застосування відновного правосуддя під час здійснення кримінального провадження, а також інституту виведення із системи кримінального судочинства, напрацювання змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо повноважень на закриття кримінального провадження щодо неповнолітніх у разі вчинення ними кримінальних проступків та нетяжких злочинів, а також вчинення неповнолітніми суспільно небезпечних діянь, які підпадають під ознаки таких правопорушень, напрацювання змін до законодавства України щодо впровадження та врегулювання порядку здійснення заходів, зокрема реінтеграційного та реабілітаційного характеру для дітей, яких виведено з кримінального провадження, тощо.

Аналізуючи завдання вказаного операційного плану заходів з реалізації у 2025–2028 роках Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року, можливо очікувати закріплення в кримінальному процесуальному законодавстві України змін щодо надання прокурору або суду повноважень на закриття кримінального провадження щодо неповнолітніх у разі вчинення ними кримінальних проступків та нетяжких злочинів, а також суспільно небезпечних діянь, які підпадають під ознаки правопорушень зазначеної категорії, із застосуванням відновних заходів, внесення відповідних змін у Кримінальний кодекс України щодо передбачення такої підстави для закриття кримінального провадження, а також напрацювання змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо застосування Програми відновного правосуддя для неповнолітніх в кримінальному провадженні, яка вже

реалізовується в межах пілотного проекту, а також стосовно процедури виведення неповнолітнього із системи кримінального судочинства, напрацювання змін до законодавства України щодо впровадження та врегулювання порядку здійснення заходів, зокрема реінтеграційного та реабілітаційного характеру для дітей, яких виведено з кримінального провадження.

Слід відмітити також, що саме в цій Стратегії сформульовано терміни «дитина в контактi із законом» та «дитина в конфлікті із законом». Ці терміни в законодавстві України наразі не закріплено, що потребує виправлення й подальшого закріплення в кримінальному процесуальному законодавстві.

Відповідно до Порядку реалізації пілотного проекту Програми відновного правосуддя, його можливо застосувати лише до неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення, тобто після здійснення такої процесуальної дії в процесі досудового розслідування як повідомлення особи про підозру.

Водночас слід звернути увагу й на те, що наразі надання згоди неповнолітнім підозрюваним під час досудового розслідування в кримінальному провадженні на передавання його персональних даних до відповідного підрозділу з надання правничої допомоги та медіатора для подальшого вирішення питання щодо участі в Програмі відновного правосуддя, при дотриманні та виконанні інших обов'язкових умов її реалізації, навіть надання згоди на участь у Програмі та подальше укладення медіаційної угоди чи її виконання, не створюють обов'язку ухвалювати слідчим, прокурором, судом тих чи інших процесуальних рішень, а має здебільшого рекомендаційний характер та значення іншої обставини, яка пом'якшує покарання та враховується при винесенні рішення судом.

За таких обставин доцільним, на нашу думку, може стати процесуальна можливість слідчого, прокурора, суду винести рішення про зупинення досудового розслідування (судового провадження) в кримінальному провадженні в разі початку реалізації Програми відновного правосуддя, тобто з моменту укладення медіаційної угоди на визначений строк, після завершення якого та з урахуванням виконання умов такої угоди мати змогу відновити досудове розслідування й ухвалити рішення або про закриття такого кримінального провадження, або про направлення до суду в загальному порядку.

Крім того, важливим, на нашу думку, може стати закріплення в кримінальному процесуальному законодавстві України змін стосовно надання прокурору або суду повноважень на закриття кримінального провадження щодо неповнолітніх у разі вчинення ними кримінальних проступків та нетяжких злочинів, а також суспільно небезпечних діянь, які підпадають під ознаки діянь зазначеної категорії, у межах процедури виведення неповнолітніх з кримінального провадження.

Доречним вважаємо у вказаному випадку розділяти закріплення в кримінальному процесуальному законодавстві України змін стосовно надання повноважень на закриття кримінального провадження щодо неповнолітніх у разі вчинення ними кримінальних проступків та нетяжких злочинів, від надання повноважень на закриття кримінального провадження щодо неповнолітніх у разі вчинення ними суспільно небезпечних діянь, які підпадають під ознаки діянь зазначеної категорії.

Це розмежування викликане тим, що в разі встановлення, що при вчиненні неповнолітнім кримінального проступку та нетяжкого злочину, моментом

встановлення такого факту стане повідомлення неповнолітньому про підозру, а при наданні повноважень на закриття кримінального провадження щодо неповнолітніх, у разі вчинення ними суспільно небезпечних діянь, які підпадають під ознаки діянь зазначеної категорії, однак не досягли віку кримінальної відповідальності, така процесуальна дія як повідомлення про підозру в учиненні злочину чи проступку не передбачена, оскільки відсутній обов'язковий елемент складу кримінального правопорушення – суб'єкт.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, у кримінальному процесуальному законодавстві слід передбачити такий механізм, як виведення дитини у конфлікті із законом з кримінального провадження, про початок якого може ухвалити рішення (постанову) прокурор одночасно з повідомленням неповнолітньому про підозру в учиненні нетяжкого кримінального правопорушення чи проступку або при встановленні ознак вчинення суспільно небезпечних діянь, які мають їх ознаки, неповнолітніми (малолітніми), що не досягли віку кримінальної відповідальності.

Ухвалюючи рішення про виведення неповнолітнього (малолітнього) з кримінального провадження, доцільним може бути рішення про зупинення досудового розслідування з одночасним направленням неповнолітнього (малолітнього) на обов'язкове проходження відновлювальних програм (у межах Програми відновного правосуддя і процедури медіації (за наявності потерпілого, тощо), проходження курсу корекційної роботи з психологом, вжиття заходів з ресоціалізації, реінтеграції тощо) на необхідний для їх проходження строк.

За результатами проходження вказаної програми відновити досудове розслідування та направити до суду відповідне клопотання щодо закриття кримінального провадження, а в разі необхідності – про доповнення

програми відновлення, перегляд засобів ресоціалізації / реінтеграції тощо.

Винесення прокурором постанови про виведення неповнолітнього з кримінального провадження та зупинення досудового розслідування у зв'язку з таким рішенням, а також направлення неповнолітнього для проходження відновлюваних програм, різноманітних навчань, роботи з психологом тощо можуть позитивно вплинути як на самого неповнолітнього, запобігти вчиненню ним кримінальних правопорушень у майбутньому, так й опосередковано – на його оточення, зменшивши так навантаження на судову систему, а головне – забезпечити реалізацію стосовно кожного такого неповнолітнього тих заходів, які матимуть позитивний вплив саме на нього.

Фактично рішення про зупинення досудового розслідування щодо неповнолітнього матиме на меті зупинити проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на притягнення особи до передбаченої кримінальної відповідальності, і призупинити так кримінальне переслідування з умовою виконання заходів з відновлення.

Звісно, потрібно врахувати й ту обставину, що не завжди неповнолітній зможе ефективно пройти дібрані йому програми, через що доцільним є саме ухвалення рішення про зупинення досудового розслідування та, відповідно, у подальшому – можливості відновлення досудового розслідування й направлення кримінального провадження до суду в загальному порядку, наприклад, у разі вчинення неповнолітнім повторно тяжких чи особливо тяжких злочинів.

Отже, інститут зупинення досудового розслідування в кримінальному провадженні може бути ефективним інструментом у виконанні завдань, які стоять перед законодавцем, зокрема з метою забезпечення найкращих інтересів дитини, яка з тих чи інших причин потрапила в конфлікт із кримінальним законом.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2028 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 р. № 708-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#Text>;
2. Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#Text>;
3. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>;
4. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : Наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text>;
5. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні/міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги : Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 07.02.2023 № 493/5/67/32. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-23#Text>;
6. Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 22.07.2024 № 2176/5/501/176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text>.

References

1. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 lypnia 2025 r. № 708-r “Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii zakhystu prav dytyny u sferi yustytzii na period do 2028 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii u 2025–2028 rokakh” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 14, 2025 No. 708-r “On approval of the National Strategy for the Protection of Children’s Rights in the Sphere of Justice for the Period Until 2028 and Approval of the Operational Plan of Measures for its Implementation in 2025–2028”] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 travnia 2018 r. № 453 “Pro zatverdzhennia Derzhavnoi sotsialnoi prohramy “Natsionalnyi plan dii shchodo realizatsii Konventsii OON pro prava dytyny” na period do 2021 roku [Resolution of the Cabinet

of Ministers of Ukraine dated May 30, 2018 No. 453 “On approval of the State Social Program “National Action Plan for the Implementation of the UN Convention on the Rights of the Child” for the period until 2021]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

3. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 hrudnia 2018 r. № 1027 “Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii reformuvannia systemy yustytzii shchodo ditei na period do 2023 roku” [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 18, 2018 No. 1027 “On approval of the National Strategy for Reforming the Justice System for Children for the Period Until 2023”]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

4. Nakaz Ofisu Heneralnoho prokurora, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Ministerstva yustytzii Ukrainy, Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187 “Pro zaprovadzhennia ta realizatsiiu pilotnoho proiektu shchodo implementatsii mizhnarodnykh standartiv pravosuddia, druzhnogo do dytyny, u praktychnu diialnist” [Order of the Prosecutor General’s Office, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine, the Ministry of Social Policy of Ukraine dated June 1, 2023 No. 150/445/2077/5/187 “On the introduction and implementation of a pilot project on the implementation of international standards of child-friendly justice in practical activities”]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text> [in Ukrainian].

5. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Ofisu Heneralnoho prokurora vid 07.02.2023 № 493/5/67/32 “Pro zaprovadzhennia ta realizatsiiu pilotnoho proiektu shchodo zaluchennia psykholohiv do kryminalnykh provadzen za uchastiu malolitnikh, nepovnolitnikh osib cherez rehionalni/mizhrehionalni tsentry z nadannia bezoplatnoi pravnychoi dopomohy” [Order of the Ministry of Justice of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Prosecutor General’s Office dated 07.02.2023 No. 493/5/67/32 “On the introduction and implementation of a pilot project on the involvement of psychologists in criminal proceedings involving minors and minors through regional/interregional centers for the provision of free legal aid”]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-23#Text> [in Ukrainian].

6. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Ofisu Heneralnoho prokurora vid 22.07.2024 № 2176/5/501/176 «Pro realizatsiiu pilotnoho proiektu “Prohrama vidnovnoho pravosuddia za uchastiu nepovnolitnikh, yaki ye pidozriuvanymi, obvynuvachenymi u vchynenni kryminalnoho pravoporushennia” [Order of the Ministry of Justice of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Prosecutor General’s Office dated 22.07.2024 No. 2176/5/501/176 “On the implementation of the pilot project “Restorative justice program with the participation of minors who are suspects, accused of committing a criminal offense”]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text> [in Ukrainian].

Tserkunya Liudmyla,

Postgraduate Student at the Department of Criminal Justice
of the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology

(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8183-0362>

FOUNDATIONS FOR SUSPENSION OF PRE-TRIAL INVESTIGATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS CONCERNING MINORS

The author analyzed the path to the formation, as well as the prospects for the implementation of strategic goals declared in the National Strategy for the Protection of Children’s Rights in the Sphere of Justice for the Period Until 2028, as well as the measures provided for in the operational plan for its implementation.

It noted which pilot projects have been implemented and are being implemented in Ukraine and are aimed at implementing international standards of child-friendly justice in practical activities.

Particular attention was paid to the status of the implementation of the pilot project - the Restorative Justice Program with the participation of minors who are suspects or accused of committing a criminal offense, the progress of its implementation and the problem of the lack of proper regulatory and legal regulation of the results of the application of the specified Program.

The importance of restorative procedures for minors in criminal proceedings, the need to supplement the grounds for stopping the pre-trial investigation in criminal proceedings against minors, such as the fulfillment of the terms of the mediation agreement, is substantiated.

Attention is drawn to the institution of removing a minor from criminal proceedings provided for by the Strategy, namely the possibility of the prosecutor closing criminal proceedings against minors who have committed criminal misdemeanors or non-serious crimes, as well as against persons who have not reached the age of criminal responsibility for committing the specified category of socially dangerous acts.

Attention is focused on the need to suspend pre-trial investigation in criminal proceedings on offenses of this category in connection with the beginning of the procedure for removing a minor from criminal proceedings, as well as on the mandatory introduction of rehabilitation programs for minors, monitoring the progress of their implementation, and an individual approach to their selection.

Key words: suspension, minors, suspect, restorative justice, mediation, removal from criminal proceedings, closure of criminal proceedings.

Дата першого надходження статті до видання: 27.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

УДК 378.1:351.74(477)

DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-175-181

Мердова Ольга Миколаївна,

кандидат юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративного права

та процесу навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту

*(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0769-2364>

КЛАСИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВАДЖЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено класифікації суб'єктів організації та провадження освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Наголошено, що ефективність функціонування закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання безпосередньо залежить від чіткого визначення системи суб'єктів, які забезпечують організацію та провадження в них освітньої діяльності, а також удосконалення їх правового статусу. Виокремлено дві великі групи суб'єктів залежно від їх призначення – організаторів освітньої діяльності (суб'єкти, які забезпечують організацію освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання) та безпосередніх її провайдерів (суб'єкти провадження освітньої діяльності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання).

Ключові слова: класифікація, суб'єкти, вища освіта, освітня діяльність, заклади вищої освіти, специфічні умови навчання, адміністративно-правове регулювання.

Постановка проблеми. Необхідною умовою успішної реалізації Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, що затверджений Указом Президента України від 11.05.2023 р. [1], є постійне вдосконалення професійної компетентності поліцейських та особового складу інших органів правопорядку, що значною мірою забезпечується функціонуванням в Україні системи закладів вищої освіти (далі – ЗВО) зі специфічними умовами навчання. ЗВО зі специфічними умовами навчання є невід'ємним складником системи вищої освіти України, які характеризуються низкою організаційно-правових особливостей, пов'язаних із порядком утворення таких ЗВО, їх підпорядкуванням, організацією та здійсненням освітнього процесу, науково-дослідної діяльності, фінансуванням, правовим статусом науково-педагогічного персоналу та здобувачів вищої освіти тощо. Однією з прикметних ознак функціонування ЗВО зі специфічними умовами навчання є також наявність особливої системи суб'єктів, які забезпечують організацію та провадження освітньої діяльності в таких ЗВО. Наведені суб'єкти є чисельними та вирізняються відмінним правовим статусом. Наведені обставини зумовлюють актуальність як визначення системи суб'єктів, що забезпечують організацію та провадження освітньої діяльності ЗВО, так і розуміння їх видової багатоманітності та здійснення класифікації,

що дасть змогу впорядкувати та вдосконалити наукове знання про відповідних суб'єктів, а потім – створити передумови для вдосконалення їх організації та правового забезпечення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми адміністративно-правового регулювання освітньої діяльності у ЗВО зі специфічними умовами навчання неодноразово були предметом досліджень вітчизняних науковців, як-от О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, М. Ю. Веселов, С. С. Вітвіцький, М. В. Ковалів, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Н. П. Матюхіна, О. М. Музичук, О. С. Проневич, О. Ю. Синявська, А. В. Собакар, О. Г. Фролова, Х. П. Ярмак та ін. Вчені-адміністративісти аналізували широке коло організаційно-правових проблем, пов'язаних із професійною компетентністю поліцейських, а також осіб рядового й начальницького складу інших органів правопорядку, правовим статусом ЗВО зі специфічними умовами навчання, особливостями організації та ведення в них освітньо-наукової діяльності та ін. Своєю чергою, в умовах тривалої реформи сектору безпеки та оборони України й сучасних законодавчих ініціатив стосовно реформування вищої освіти та основних її видів на шляху впровадження європейських стандартів вагомим значення набуває пошук оптимальних підходів до організації системи управління ЗВО зі специфічними умовами навчання, вдосконалення правового статусу відповідних

управлінських суб'єктів, форм та методів їх управлінської діяльності тощо. При цьому важливою передумовою побудови злагодженої системи управління, що буде спроможною забезпечити ефективну освітню діяльність у ЗВО зі специфічними умовами навчання, є розуміння як системи суб'єктів управління, що реалізують завдання та функції в цій сфері, так й особливостей їх організаційно-правового забезпечення.

Наведені обставини й зумовлюють постановку **мети цієї наукової статті**, що полягає в класифікації суб'єктів організації та провадження освітньої діяльності у ЗВО зі специфічними умовами навчання як передумови для вдосконалення організаційно-правового забезпечення системи управління відповідними ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Загалом, під класифікацією (від лат. *classis* – клас і *facio* – роблю) прийнято розуміти розподілення об'єктів за класами (групами) відповідно до визначених ознак. Це складний, багатоступінчастий поділ (система поділів), який проводиться з метою одержання нових знань стосовно членів поділу та систематизації цих знань [2, с. 55; 3, с. 240]. Завдяки класифікації здобувають нове знання про предмет дослідження (у нашому випадку – про суб'єктів організації та провадження освітньої діяльності в ЗВО зі специфічними умовами навчання), але вже більш глибоке, організоване, структуроване та впорядковане. Класифікація дає змогу визначити різноманітність суб'єктів організації та провадження освітньої діяльності в ЗВО зі специфічними умовами навчання, розрізнити їх та порівнювати, сприяє визначенню закономірних зв'язків між ними та співвідношення, а також місця в системі управління відомчою вищою освітою в Україні. Класифікація, будучи основою логічного аналізу та прийомом наукового пізнання, «є операцією з розподілу об'єктів у класи чи групи», яка вирізняється низкою переваг, зокрема дає змогу «...зменшити розмір множин, щоб можна було працювати не з усіма елементами, а лише з класами»; зменшити складність проблеми, що аналізується, а отже, спростити сприйняття та науковий пошук [4].

Перші ніж перейти до класифікації суб'єктів організації та провадження освітньої діяльності в ЗВО зі специфічними умовами навчання слід наголосити, що управлінською та юридичною наукою вироблені різноманітні підходи до класифікації суб'єктів державного управління (публічного адміністрування). Так, В. Я. Малиновський з-поміж суб'єктів державного управління виокремлює органи виконавчої влади (уряд, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації), керівників і керівний склад цих органів (політичні діячі, посадові та службові особи) та ін. [5, с. 188–189]. О. С. Проневич, з огляду на специфіку правової природи, фактичне долучення до виконання публічно-владних повноважень щодо реалізації управлінських функцій, поділяє суб'єктів публічного адміністрування на: 1) суб'єкти публічного адміністрування, які наділені статусом державного органу; 2) органи місцевого самоврядування як суб'єкти публічного адміністрування; 3) суб'єкти публічного адміністрування з делегованими повноваженнями [6, с. 144–145]. Більш розгалужений класифікаційний підхід пропонує Н. П. Матюхіна. Учена поділяє суб'єктів, які реалізують завдання та функції публічного адміністрування, залежно від їх правового статусу на: а) органи виконавчої влади та інші органи державного управління; б) органи місцевого самоврядування; в) державні й комунальні установи та підприємства;

г) приватні установи та підприємства; а також г) громадські організації [7, с. 9–10]. З огляду на часткове пересічення обсягу понять «суб'єкт державного управління» («суб'єкт публічного адміністрування») та «суб'єкт організації та провадження освітньої діяльності в ЗВО зі специфічними умовами навчання», вищенаведені підходи мають бути взяті до уваги й у нашому дослідженні.

Принадібно варто відзначити й те, що в сучасних адміністративно-правових дослідженнях виокремлюють підходи до класифікації суб'єктів управління вищою освітою, які вирізняються як кількісними, так і якісними параметрами. Наприклад, І. Д. П'ятничук до суб'єктів публічного управління вищою освітою зараховує державні органи влади, органи місцевого самоврядування, громадянське суспільство та недержавні організації [8, с. 9–10]. П. В. Редіна наголошує, що система суб'єктів управління вищою освітою побудована на стійких взаємозв'язках внутрішнього й зовнішнього характеру та охоплює: Кабінет Міністрів України; центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки; галузевий державний орган, до сфери управління яких належать ЗВО; орган влади АРК, органи місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать заклади вищої освіти; НАН України та національні галузеві академії наук; засновників ЗВО; органи громадського самоврядування у сфері вищої освіти і науки; Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти [9, с. 119–120]. Своєю чергою, враховуючи, що не кожен «суб'єкт організації та провадження освітньої діяльності в ЗВО зі специфічними умовами навчання» належить саме до «суб'єктів управління вищою освітою», наведені класифікаційні підходи можуть бути застосовані лише щодо тих суб'єктів, які реалізують виконавчо-розпорядчу діяльність відносно відповідних ЗВО або ж усередині них.

ЗВО зі специфічними умовами навчання – це ЗВО державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах середнього та вищого складу Національної поліції України, начальницького складу з метою задоволення потреб МВС України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань [10]. Правове регулювання організації та провадження освітньої діяльності у ЗВО зі специфічними умовами навчання здійснюється актами різної юридичної сили, зокрема законами України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р., «Про Національну поліцію» від 02.05.2015 р., постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» від 28.10.2015 р., відомчими наказами МОН України, МВС України та інших центральних органів виконавчої влади, як-от накази МВС України «Про затвердження Положення про вищі навчальні заклади МВС» від 14.02.2008 р., «Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах МВС України» від 14.02.2008 р. тощо, статутами відповідних ЗВО та ін. [11–13].

Ураховуючи загальнотеоретичні напрацювання відносно класифікації суб'єктів державного управління (публічного адміністрування) загалом та у сфері вищої освіти зокрема, з огляду на специфіку досліджуваної нами сфери – ЗВО зі специфічними умовами навчання та особливості їх правового статусу, вважаємо, що суб'єкти

організації та провадження освітньої діяльності в ЗВО зі специфічними умовами навчання залежно від їх призначення варто поділити на дві великі групи:

а) суб'єкти організації освітньої діяльності в ЗВО зі специфічними умовами навчання – органи державної влади, їх посадові або службові особи, а також інші уповноважені на те законодавством суб'єкти, які реалізують виконавчо-розпорядчу (управлінську) діяльність, що вирізняється організаційним змістом та спрямовується на впорядкування відносин стосовно забезпечення ведення освітньої діяльності в ЗВО зі специфічними умовами навчання. Інакше кажучи, ідеться про «суб'єктів управління освітньою діяльністю ЗВО зі специфічними умовами навчання» (організаторів освітньої діяльності), що вирізняються чисельністю та в межах яких виокремлюють більш дрібні класифікаційні групи з відмінним правовим статусом (МОН України, МВС України, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, адміністрація ЗВО та ін.);

б) суб'єкти провадження освітньої діяльності в ЗВО зі специфічними умовами навчання – суб'єкти, які безпосередньо провадять викладацьку діяльність у ЗВО зі специфічними умовами навчання як діяльності, що спрямована на формування знань, інших компетентностей, світогляду, розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, емоційно-вольових та/або фізичних якостей курсантів та інших здобувачів освіти (лекція, семінар тощо), і яка провадиться педагогічним (науково-педагогічним) працівником на основі відповідного трудового або цивільно-правового договору [14]. Інакше кажучи, ідеться про «суб'єктів викладацької діяльності у ЗВО зі специфічними умовами навчання» (безпосередніх провідерів освітньої діяльності) (професор, доцент, старший викладач, асистент ЗВО зі специфічними умовами навчання та ін.). Однак слід підкреслити умовний характер наведеного поділу суб'єктів на ті, що провадять організацію освітньої діяльності та її безпосереднє здійснення, адже, наприклад, науково-педагогічний працівник, провадячи викладацьку діяльність, також займається її організацією в межах академічної групи, навчального курсу тощо.

Своєю чергою, суб'єкти організації освітньої діяльності в ЗВО зі специфічними умовами навчання можуть бути класифіковані за різними ознаками:

1) за організаційно-правовою формою:

– **державні органи:** а) Кабінет Міністрів України як загальнополітичний орган виконавчої влади, що забезпечує проведення державної політики у сфері освіти, зокрема відомчої вищої освіти, спрямовує, координує та контролює діяльність інших органів виконавчої влади; б) МОН України як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері вищої освіти; в) інші центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізацію державної політики в окремих сферах, зокрема здійснюють завдання та функції щодо підпорядкованих ним ЗВО зі специфічними умовами навчання (галузеві державні органи, до сфери управління яких належать ЗВО зі специфічними умовами навчання – МВС України, Міністерство юстиції України); г) Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти та ін.;

– **адміністрація ЗВО зі специфічними умовами навчання:** а) керівник ЗВО зі специфічними умовами навчання та його заступники – ректор, начальник, директор тощо, який безпосередньо управляє діяльністю ЗВО, відповідає за ведення освітньої, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності у ЗВО, за результати

фінансово-господарської діяльності, стан і збереження нерухомого та іншого майна цього закладу; б) керівник факультету (декан, начальник), навчально-наукового інституту (директор, начальник) ЗВО зі специфічними умовами навчання та його заступник, які керують діяльністю відповідного структурного підрозділу; в) керівник кафедри; г) керівники інших структурних підрозділів, утворення та діяльність яких передбачається ч. 7 ст. 33 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. (наприклад, центру первинної професійної підготовки; відділів забезпечення якості освіти, організації служби, аналітичної роботи та організації управління та ін. [15–17]) тощо;

– **органи управління ЗВО зі специфічними умовами навчання:** а) вчена рада ЗВО зі специфічними умовами навчання – колегіальний орган управління ЗВО, який визначає стратегію і перспективні напрями розвитку освітньої, наукової та інноваційної діяльності ЗВО; розробляє і подає вищому колегіальному органу громадського самоврядування проект статуту ЗВО, рішення про внесення змін і доповнень до нього, а також реалізує інші повноваження, що визначені ч. 2 ст. 36 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. [10]; б) наглядова рада ЗВО зі специфічними умовами навчання – орган, що здійснює нагляд за управлінням майном відповідного ЗВО та додержанням мети його створення; сприяє виконанню перспективних завдань його розвитку, залученню фінансових ресурсів для забезпечення його діяльності з основних напрямів розвитку і здійснення контролю за їх використанням, ефективній взаємодії ЗВО з державними органами та органами місцевого самоврядування, науковою громадськістю, суспільно-політичними організаціями та суб'єктами господарської діяльності в інтересах розвитку та підвищення якості освітньої діяльності й конкурентоспроможності ЗВО, здійснює громадський контроль за його діяльністю тощо [10, ст. 37];

– **органи громадського самоврядування ЗВО зі специфічними умовами навчання:** а) загальні збори (конференція) трудового колективу, включно з виборними представниками з числа студентів (курсантів), – вищий колегіальний орган громадського самоврядування ЗВО зі специфічними умовами навчання; б) збори (конференція) трудового колективу навчально-наукового інституту (факультету), включно з виборними представниками з числа осіб, які навчаються у ЗВО; в) органи студентського самоврядування – органи громадського самоврядування ЗВО, що забезпечують право і можливість студентів (курсантів, крім курсантів-військовослужбовців) вирішувати питання навчання і побуту, захисту прав та інтересів студентів, а також брати участь в управлінні ЗВО; г) наукові товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих учених – органи громадського самоврядування ЗВО, що забезпечують захист прав та інтересів осіб, які навчаються або працюють у ЗВО, зокрема щодо питань наукової діяльності, підтримки наукоємних ідей, інновацій та обміну знаннями;

2) за рівнем у системі управління відомчою вищою освітою: а) центральні – органи виконавчої влади, які реалізують завдання та функції у сфері відомчої вищої освіти та поширюють свою юрисдикцію на всю Україну (Кабінет Міністрів України, МОН України, МВС України, Міністерство юстиції України, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти та ін.); б) регіональні – Рада Міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, до відання яких у межах і формах, що визначені Конституцією

і законами України, належить вирішення питань освіти та науки в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці; в) локальні – адміністрація ЗВО зі специфічними умовами навчання (керівник ЗВО та його заступники, керівники факультетів, навчально-наукових інститутів, керівники кафедр та ін.), органи колегіального управління, а також громадського самоврядування в таких ЗВО;

3) *за спеціалізацією управлінського впливу*: а) суб'єкти загальнополітичного керівництва, які забезпечують вирішення стратегічних питань державного управління та здійснюють проведення державної політики в усіх або більшості сфер, зокрема у сфері відомчої вищої освіти (наприклад, Кабінет Міністрів України); б) загальноосвітні суб'єкти – державні органи, що повноважені на формування та/або реалізацію державної політики у сфері вищої освіти, зокрема відносно впорядкування освітньої діяльності у ЗВО зі специфічними умовами навчання (МОН України, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти та ін.); б) спеціально-галузеві суб'єкти – державні органи, які забезпечують формування та/або реалізацію державної політики в окремих сферах (як-от у сфері підтримання публічної безпеки і порядку, надання поліцейських послуг; у сфері цивільного захисту; сфері виконання кримінальних покарань) і, зокрема, реалізують визначені законодавством завдання та функції щодо впорядкування освітньої діяльності у ЗВО зі специфічними умовами навчання, які належать до сфери їх управління (МВС України, Міністерство юстиції України та ін.). Такі державні органи мають право своїми нормативно-правовими актами встановлювати особливі вимоги щодо: управління відповідними ЗВО та організації освітнього процесу в них; додаткових до визначених стандартами вищої освіти компетентностей та програмних результатів навчання за відповідними освітніми програмами, порядку розроблення й затвердження освітніх програм у таких ЗВО; формування переліку спеціалізацій підготовки здобувачів спеціалізованої освіти у ЗВО; практичної підготовки осіб, які здобувають вищу освіту у відповідних ЗВО, та інших питань, визначених у ч. 4 ст. 13 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. [10];

4) *за галузевою належністю ЗВО зі специфічними умовами навчання*: а) суб'єкти, які забезпечують організацію освітньої діяльності ЗВО, які здійснюють підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах середнього та вищого складу Національної поліції України (МВС України, адміністрація ЗВО та ін.); б) суб'єкти, які забезпечують організацію освітньої діяльності ЗВО, які здійснюють підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах начальницького складу з метою задоволення потреб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту (МВС України, ДСНС України та ін.); в) суб'єкти, які забезпечують організацію освітньої діяльності ЗВО, що здійснюють підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах начальницького складу з метою задоволення потреб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань (Міністерство юстиції України та ін.);

5) *за наближеністю до освітнього середовища в ЗВО зі специфічними умовами навчання*: а) внутрішні суб'єкти – ті, що максимально наближені до освітнього

середовища в ЗВО зі специфічними умовами навчання та є його безпосередньою частиною, здійснюють управлінський упорядковувальний вплив на конфігурацію освітнього середовища, безпосередньо взаємодіючи при цьому зі здобувачами вищої освіти (керівник ЗВО зі специфічними умовами навчання, керівник його факультету, керівник відділу забезпечення якості освіти тощо); б) зовнішні – суб'єкти, які перебувають поза межами освітнього середовища в ЗВО зі специфічними умовами навчання та реалізують відносно них визначені законодавством управлінські завдання та функції (МОН України, МВС України, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти та ін.). Як слушно наголошують О. Г. Марченко та О. І. Федоренко, середовищний підхід у вищій освіті має перспективне значення для організації та вдосконалення освіти. Такий підхід передбачає регулярні, організовані впливи на суб'єктів едукативного процесу через дію різноманітних матеріальних та нематеріальних чинників [18, с. 314];

б) *за порядком ухвалення управлінських рішень*: а) єдиноначальні – суб'єкти, які ухвалюють управлінські рішення відносно організації та провадження освітньої діяльності одноособово (МОН України, МВС України, керівник ЗВО зі специфічними умовами навчання, керівник факультету, науково-дослідного інституту та ін.); б) колегіальні – суб'єкти, які ухвалюють рішення шляхом їх обговорення на засіданнях, що складаються з визначеної законодавством кількості уповноважених членів, та шляхом голосування (Кабінет Міністрів України, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, вчена рада ЗВО, загальні збори (конференція) трудового колективу та ін.);

7) *за управлінськими функціями, які реалізуються суб'єктами*: а) суб'єкти, які забезпечують нормативно-правове регулювання освітньої діяльності у ЗВО зі специфічними умовами навчання; б) суб'єкти стратегічного та програмного планування розвитку ЗВО зі специфічними умовами навчання; в) суб'єкти внутрішнього організаційного управління в ЗВО зі специфічними умовами навчання; г) суб'єкти управління якістю освітнього процесу в ЗВО зі специфічними умовами навчання; г) суб'єкти, які провадять контрольно-наглядову діяльність стосовно ЗВО зі специфічними умовами навчання; д) суб'єкти кадрового забезпечення освітньої діяльності в ЗВО зі специфічними умовами навчання; д) суб'єкти гарантування безпеки, дисципліни та режиму в ЗВО зі специфічними умовами навчання; д) суб'єкти фінансового та матеріально-технічного забезпечення освітньої діяльності в ЗВО зі специфічними умовами навчання та ін.

Висновки. Забезпечення належного функціонування ЗВО зі специфічними умовами навчання безпосередньо залежить від чіткого визначення системи суб'єктів, які забезпечують організацію та провадження освітньої діяльності в ЗВО, вдосконалення їх правового статусу. ЗВО МВС України та інших органів правопорядку перебувають у комплексному правовому полі, що поєднує норми освітнього законодавства, законодавства про службу в органах правопорядку та відомчі нормативно-правові акти, що істотно відрізняє їх організацію і провадження освітньої діяльності від інших ЗВО. Класифікація суб'єктів організації та впровадження освітньої діяльності в ЗВО зі специфічними умовами навчання дає змогу визначити різноманітність суб'єктів організації та провадження освітньої діяльності в ЗВО зі специфічними умовами навчання,

розрізняти їх та порівнювати, сприяє визначенню закономірних зв'язків між ними та співвідношення, місця в системі управління відомчою вищою освітою в Україні, а потім – є важливою передумовою для вдосконалення організаційно-правового забезпечення системи публічного управління цією сферою. Насамперед, слід виокремлювати дві великі групи суб'єктів залежно від їх призначення – організаторів освітньої діяльності (суб'єкти, які забезпечують організацію освітньої діяльності в ЗВО зі специфічними умовами навчання) та безпосередніх її провайдерів (суб'єкти

провадження освітньої діяльності в ЗВО зі специфічними умовами навчання). Своєю чергою, суб'єкти організації освітньої діяльності в ЗВО зі специфічними умовами навчання можуть бути класифіковані залежно від їх організаційно-правової форми, рівня в системі управління відомчою вищою освітою, спеціалізації управлінського впливу, галузевої належності ЗВО зі специфічними умовами навчання, наближеності до освітнього середовища в таких ЗВО, порядку ухвалення управлінських рішень, управлінських функцій, які реалізуються уповноваженими на те суб'єктами, та ін.

Список використаних джерел

1. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки : Указ Президента України від 11 трав. 2003 р. № 273/2023. *Офіційний вісник України*. 2023. № 51. Ст. 2823.
2. Логіка: підручник / О. М. Юркевич, С. В. Качурова, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.; за заг. ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2022. 220 с.
3. Юридична логіка: підручник / за ред. В. С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с.
4. Classification in science. Internet Encyclopedia of Philosophy / ed.: James Fieser & B. Dowden. URL: <https://iep.utm.edu/classification-in-science> (дата звернення: 15.11.2025).
5. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб. Луцьк : Вежа, 2000. 558 с.
6. Публічне адміністрування: навч. посіб. / А. І. Берlach, Н. А. Литвин, І. А. Мацелюх та ін.; за заг. ред. А. І. Берlach, Н. А. Литвин. Київ : Дакор, 2025. 556 с.
7. Основи публічного адміністрування : навч. посіб. / за заг. ред. Н. П. Матюхіної. 2-ге вид. доп. і перероб. Харків : Право, 2021. 238 с.
8. П'ятничук І. Д. Понятійно-структурні складові публічного управління вищою освітою. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. Вип. 5 (71). С. 74–80. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/2987/3436> (дата звернення: 15.11.2025).
9. Редіна П. В. Організаційно-правові засади управління вищою освітою в Україні : дис... д-ра філософії. Харків. 2023. 229 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19897/1/Redina_dis.pdf (дата звернення: 15.11.2025).
10. Про вищу освіту : Закон України від 01 лип. 2014 р. № 1556-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 63. Ст. 1728 (зі змін. та доп.).
11. Албул С. В. Нормативно-правова регламентація статусу та особливостей функціонування закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання. *Заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання: правовий статус та особливості функціонування*: матеріали Всеукр. наук.-педаг. підвищення кваліфікації. м. Одеса, 1 травня – 11 червня 2023 року. Одеса : Гельветика, 2023. С. 10–14. URL: http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/18032/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%2006_23%20advanced_training_%D0%9E%D0%B4%D0%B5%D1%81%D1%81%D0%B0.pdf (дата звернення: 15.11.2025).
12. Бугайчук К. Удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності закладів вищої освіти МВС України, які готують поліцейських. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 283–292. URL: <https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/1326/1124> (дата звернення: 15.11.2025).
13. Ковалів М. В., Єсімов С. С. Правові основи освітньої діяльності в закладах зі специфічними умовами навчання МВС України. *Соціально-правові студії*. 2021 Т. 4, № 1. С. 39–45. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3697/1/06.pdf> (дата звернення: 15.11.2025)
14. Про освіту: Закон України від 05 верес. 2017 р. № 2145-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 78. Ст. 380 (зі змін. та доп.).
15. Офіційний вебпортал Донецького державного університету внутрішніх справ. URL: <https://dnuvs.ukr.education/paukovo-doslidni-laboratoriui> (дата звернення: 15.11.2025)
16. Офіційний вебпортал Національної академії внутрішніх справ. URL: <https://www.navs.edu.ua/> (дата звернення: 15.11.2025)
17. Офіційний вебпортал Пенітенціарної академії України. URL: <https://pau.edu.ua/> (дата звернення: 15.11.2025)
18. Федоренко О. І., Марченко О. Г. Світова теорія та практика формування освітнього середовища в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. *Europeanization of the educational environment: realities and prospects: scientific monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. P. 314–337. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/348/9578/19965-1> (дата звернення: 15.11.2025)

References

1. Pro Kompleksnyi stratehichnyi plan reformuvannya orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023-2027 roky [On the Comprehensive Strategic Plan for Reforming Law Enforcement Agencies as Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023-2027]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11 travnia 2003 roku № 273/2023. (2023). *Oftsiniyi visnyk Ukrainy*. № 51. St. 2823 [in Ukrainian].
2. Lohika [Logic]: pidruchnyk / O.M. Yurkevych, S.V. Kachurova, O.P. Nevelska-Hordieyeva ta in.; za zah. red. O.H. Danyliana (2022). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Iurydychna lohika [Legal Logic]: pidruchnyk / za red. V.S. Blikhara. (2016). Lviv : LvDUVS [in Ukrainian].
4. Classification in science. Internet Encyclopedia of Philosophy / ed.: James Fieser & B. Dowden. URL: <https://iep.utm.edu/classification-in-science> (data zvernennia: 15.11.2025) [in English].

5. Malynovskyi, V.Ia. (2000). Derzhavne upravlinnia [State administration]: navchalnyi posibnyk. Lutsk : Vezha [in Ukrainian].
6. Publichne administruvannia [Public administration]: navchalnyi posibnyk / [A.I. Berlach, N.A. Lytvyn, I.A. Matseliukh ta in.; za zah. red. A.I. Berlacha, N.A. Lytvyn. (2025). Kyiv : Dakor [in Ukrainian].
7. Osnovy publichnoho administruvannia [Fundamentals of Public Administration]: navch. posib. / za zah. red. N.P. Matiukhinoi (2021). 2-he vyd. dop. i pererob. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
8. Piatnychuk, I.D. (2023). Poniatiino-strukturni skladovi publichnoho upravlinnia vyshchoiu osvitoiu [Conceptual and structural components of public administration of higher education]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia*, 5 (71), 74–80. Retrieved from <https://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/2987/3436> (data zvernennia: 15.11.2025) [in Ukrainian].
9. Redina, P.V. (2023). Orhanizatsiino-pravovi zasady upravlinnia vyshchoiu osvitoiu v Ukrainy [Organizational and legal principles of higher education management in Ukraine]: dys... d-ra filosofii. Kharkiv. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19897/1/Redina_dis.pdf (data zvernennia: 15.11.2025) [in Ukrainian].
10. Pro vyshchu osvitu [About higher education]: Zakon Ukrainy vid 01 lyp. 2014 r. № 1556-VII. (2014). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. № 63. St. 1728 (zi zmin. ta dop.) [in Ukrainian].
11. Albul, S.V. (2023). Normatyvno-pravova rehlamentatsiia statusu ta osoblyvosti funktsionuvannia zakladiv vyshchoi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannia [Regulatory and legal regulation of the status and features of the functioning of higher education institutions with specific learning conditions]. *Zaklady vyshchoi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannia: pravovyi status ta osoblyvosti funktsionuvannia: materialy Vseukr. nauk.-pedah. pidvyshchennia kvalifikatsii*. m. Odesa, 1 travnia – 11 chervnia 2023 roku. Odesa : Helvetyka. S. 10-14. Retrieved from http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/18032/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%2006_23%20advanced_training_%D0%9E%D0%B4%D0%B5%D1%81%D1%81%D0%B0.pdf (data zvernennia: 15.11.2025) [in Ukrainian].
12. Buhaichuk, K. (2022). Udoskonalennia normatyvno-pravovoho rehuliuвання diialnosti zakladiv vyshchoi osvity MVS Ukrainy, yaki hotuiut politseyskykh [Improving the regulatory framework for the activities of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine that train police officers]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 3, 283–292. Retrieved from <https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/1326/1124> (data zvernennia: 15.11.2025) [in Ukrainian].
13. Kovaliv, M.V., Yesimov, S.S. (2021). Pravovi osnovy osvitnoi diialnosti v zakladakh iz spetsyfichnymy umovamy navchannia MVS Ukrainy [Legal basis of educational activities in institutions with specific learning conditions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Sotsialno-pravovi studii*, 4(1), 39–45. Retrieved from: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3697/1/06.pdf> (data zvernennia: 15.11.2025) [in Ukrainian].
14. Pro osvitu [About education]: Zakon Ukrainy vid 05 veres. 2017 r. № 2145-VIII. (2017). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. № 78. St. 380 (zi zmin. ta dop.) [in Ukrainian].
15. Ofitsiinyi veb-portal Donetskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav [Official web portal of Donetsk State University of Internal Affairs]. Retrieved from <https://dnuvs.ukr.education/naukovo-doslidni-laboratoriyi> (data zvernennia: 15.11.2025) [in Ukrainian].
16. Ofitsiinyi veb-portal Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav [Official web portal of the National Academy of Internal Affairs]. Retrieved from <https://www.navs.edu.ua/> (data zvernennia: 15.11.2025) [in Ukrainian].
17. Ofitsiinyi veb-portal Penitentsiarnoi akademii Ukrainy [Official web portal of the Penitentiary Academy of Ukraine]. Retrieved from <https://pau.edu.ua/> (data zvernennia: 15.11.2025) [in Ukrainian].
18. Fedorenko, O.I., Marchenko, O.H. (2023). Svitova teoriia ta praktyka formuvannia osvitnoho seredovyshcha v zakladakh vyshchoi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannia [World theory and practice of forming an educational environment in higher education institutions with specific learning conditions]. *Europeanization of the educational environment: realities and prospects: scientific monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishing. P. 314–337. Retrieved from <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/348/9578/19965-1> (data zvernennia: 15.11.2025) [in Ukrainian].

Merdova Olha,

Candidate of Law, Professor,

Professor at the Department of Administrative Law and Process of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Management

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0769-2364>

CLASSIFICATION OF THE SUBJECTS OF ORGANIZING AND CONDUCTING EDUCATIONAL ACTIVITIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC TRAINING CONDITIONS

The article is devoted to the classification of the subjects involved in organizing and conducting educational activities in higher education institutions with specific training conditions. It is noted that the effectiveness of such institutions directly depends on the clear definition of the system of subjects responsible for ensuring the organization and implementation of educational activities, as well as on improving their legal status. The study emphasizes that classification makes it possible to identify the diversity of subjects involved in organizing and conducting educational activities in these institutions, to distinguish and compare them, and to reveal the objectively existing relationships, interconnections, and their place within the management system of departmental higher education in Ukraine.

The classification of subjects that organize and implement educational activities in higher education institutions with specific training conditions is identified as an important prerequisite for improving the organizational and legal support of public administration in this area. The article distinguishes two major groups of subjects: organizers of educational activities (those responsible for ensuring the organizational foundations of educational processes in such institutions) and direct providers of educational activities (those who implement educational processes within higher education institutions with specific training conditions). In turn, the subjects responsible for organizing educational activities are classified according to their organizational and legal form, level within the management system of departmental higher education, specialization of managerial influence, sectoral affiliation of higher education institutions with specific training conditions, degree of proximity to the educational environment of such institutions, the procedure for managerial decision-making, and the managerial functions exercised by authorized subjects, among other criteria.

Key words: *classification, subjects, higher education, educational activity, higher education institutions, specific training conditions, administrative and legal regulation.*

Дата першого надходження статті до видання: 18.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

УДК 342.6; 35

DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-182-186

Стогова Ольга Володимирівна,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри фундаментальної юриспруденції та конституційного права

(Сумський державний університет, м. Суми)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7010-556X>

ВОЄННИЙ СТАН В УКРАЇНІ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ДЕМОКРАТІЇ¹

У статті досліджуються виклики для демократії, що створюються правовим режимом воєнного стану. Авторка наголошує, що надзвичайний стан об'єктивно обмежує права та свободи людини, а тривалі правові режими надзвичайного й воєнного стану кидають виклик демократичним цінностям. Зосередження повноважень у виконавчій гілці загрожує реалізації принципу розподілу влади, а відмова від проведення виборів – ротації влади. У дослідженні аналізується міжнародний досвід та робиться висновок про роль судової гілки влади в забезпеченні балансу влади. Розглядається проблема пропорційності обмежувальних заходів держави надзвичайним загрозам та роль судів у визначенні пропорційності. У дослідженні зроблено висновок, що Україна в умовах воєнного стану зберегла демократичні інститути та демонструє відданість демократичним цінностям, але знайти баланс між збереженням демократичних цінностей та гарантуванням безпеки під час війни – це складний процес, що потребує постійного моніторингу.

Ключові слова: правовий режим, надзвичайний стан, демократичний режим, права людини, права людини в умовах воєнного стану.

Постановка проблеми. Є відомий вислів, що коли говорять гармати, музи мовчать. Схожу ідею висловив Цицерон у своєму вислові «У битві закони мовчать» («Inter arma silent leges») [1]. Це твердження демонструє певне суспільне ставлення до проблеми законності та прав людини в умовах війни; але боротьба проти будь-якого ворога повинна вестися відповідно до законів, з використанням інструментів, які закон надає демократичній правовій державі. Війна не виправдовує нехтування затвердженими правовими нормами, а національна безпека не може бути безумовним виправданням обмеження прав людини. Баланс між безпекою та свободою має стати результатом чіткої позиції, яка визнає як життєву потребу суспільства в безпеці, так і в правах та свободах людини. Цей баланс може ґрунтуватися на переконанні, що в демократії не всі засоби є прийнятними. Проблема співвідношення безпеки та прав людини в сучасному світі є не теоретичною, а має прикладний характер в умовах різного роду криз, наслідком яких стають надзвичайні правові режими.

Збройний конфлікт створює жорсткі екстремальні умови, які часто призводять до необхідності спеціального регулювання суспільних відносин у вигляді особливих

правових режимів воєнного стану. Надзвичайний або воєнний стан є новою нормою існування людства в різних регіонах світу. Відповідно винятки в правовому регулюванні стають майже нормою, оскільки надзвичайні стани є постійними або принаймні тривалими.

Воєнний стан, розширені повноваження виконавчої влади та обмежувальні заходи – це необхідні реакції на виняткові загрози війни, що є більшими, ніж фінансові чи епідеміологічні кризи, яких зазнав світ в останні десятиліття. Усі ці заходи базуються на припущенні, що воєнна загроза є винятковою та вимагає відповідної реакції протягом обмеженого часу. Якщо 90-ті роки ХХ століття внаслідок завершення «холодної війни» давали надію на майбутнє без війн, то початок ХХІ століття перекреслив ці сподівання. У ХХІ столітті різні збройні конфлікти залишаються поширеним явищем у світі. А дедалі більша кількість конфліктів тривалого характеру доводить, що ці загрози вимагають адекватної відповіді у вигляді розробки відповідної, не короткотривалої моделі реагування. Повторюваність та тривалість збройних конфліктів, а також неефективні механізми, наявні для їх вирішення, уже ставлять під сумнів кваліфікацію воєнного стану як надзвичайних умов.

¹ «Статтю опубліковано в межах виконання науково-дослідної теми «Інституційна консолідація через правову синергію: забезпечення національної безпеки в кризових умовах» (номер державної реєстрації 0125U001542)».

Останніми роками тривали або наразі тривають такі збройні конфлікти: повномасштабна війна в Україні; конфлікт між Азербайджаном і Вірменією в Нагірному Карабасі, що, незважаючи на підписання угод про припинення вогню, залишається невирішеним; ізраїльсько-палестинський конфлікт; крім того, Ізраїль стикається з військовою агресією, що призводить до бойових дій, зокрема, у жовтні 2024 року система ППО «Залізний купол» відбивала атаку Ірану; війни в Сирії, Судані, Ефіопії. І це далеко не вичерпний перелік.

Воєнний стан з XIX століття запроваджувався у 81 країні – від США, Китаю, Канади, Японії, Польщі до Лівії, Сирії та Туреччини. У США це відбувалося в 1863 та 1964 роках. Канада вводила воєнний стан тричі – під час світових війн та Жовтневої кризи 1970 року, Китай – під час подій на площі Тяньаньмень 1989 року. У Сирії після 48 років воєнний стан закінчився лише у 2011 році [2]. Кожен випадок запровадження воєнного стану супроводжувався різної міри обмеженням прав і свобод людини, і не завжди ми маємо відповідь щодо обґрунтованості та пропорційності такого обмеження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільше досліджень присвячено характеристикам надзвичайного стану, умовам запровадження та аналізу прав людини. К. Шептеле вивчав проблему запровадження норм надзвичайного стану у звичайне життя [3]. Вплив надзвичайних режимів на конституціоналізм та демократію останні 25 років активно досліджував А. Барак, колишній суддя Верховного суду Ізраїлю [4; 5]. Воєнна агресія та запровадження особливого режиму воєнного стану в Україні викликала необхідність аналізу поняття та характеристик надзвичайного стану, його співвідношення з воєнним станом. Цю проблему вирішували В. Топольницький, Б. Тична, які дослідили співвідношення понять «воєнний стан», «стан війни» та «воєнний час» [6]. В. Шишкін вивчав умови запровадження воєнного стану в Україні [7], Т. Савчук проаналізувала запровадження воєнного стану в інших країнах світу [2]. Правове регулювання воєнного стану в Україні детально досліджено А. Денисовою [8], а характеристики правового режиму воєнного стану в Україні висвітлені О. Снявською, М. Пovalеною, Н. Носевич [9]. Проблема обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні розкрита в статті Д. Гриньо [10]. Однак поза увагою вітчизняних дослідників залишилася проблема впливу воєнного стану на демократію.

Формування цілей статті. Метою статті є аналіз впливу правового режиму воєнного стану в Україні на функціонування демократичних інститутів та визначення основних викликів, що виникають у процесі забезпечення балансу між безпекою та демократичними цінностями.

Виклад основного матеріалу. Схоже, що збройні конфлікти не закінчатся найближчим часом, тому дослідження особливих правових режимів залишається надзвичайно актуальним. Збройні конфлікти регулюються міжнародними договорами та, що не менш важливо, низкою норм звичаєвого міжнародного права. Правовий режим воєнного стану передбачає зобов'язання держави і дозволяє відповідні дії з її боку в певних випадках. Але погляди вчених та юристів-практиків на співвідношення обмежувальних дій держави й захист прав людини в період воєнного стану не є однозначними. Для прикладу можемо виокремити дві проблеми: перша полягає в затриманні та застосуванні сили проти окремих осіб; друга в тому, що напад на законного комбатанта противника є законною дією згідно із законами війни, однак

за міжнародним правом право на життя є основоположним невід'ємним правом людини незалежно від обставин. Підходи до вирішення цих проблем є діаметрально протилежними. На практиці, зрозуміло, можна застосувати лише один варіант. Тенденція використовувати різні правові режими під час збройних конфліктів забезпечує велику гнучкість для постійно мінливої загрози та забезпечує різноманітні відповіді на різні типи агресії і конфліктів, з якими стикаються держави. Прикладом можуть бути заходи, використані державами для боротьби з Ісламською державою (далі – ІДІЛ): низка членів ІДІЛ була внесена до списку санкцій ООН відповідно до резолюцій 1267 (1999) [11], 1989 (2011) [12] та 2253 (2015) [13] щодо ІДІЛ, Аль-Каїди та пов'язаних з ними осіб, груп, підприємств та організацій. Крім того, на основі Резолюції 2178 (2014) [14], затвердженої Радою Безпеки ООН, низка держав ухвалила нові закони для запобігання поїздкам іноземних бойовиків-терористів до зон конфлікту. Ба більше, у результаті терористичних атак у Франції в листопаді 2015 року, відповідальність за які взяла ІДІЛ, Франція оголосила надзвичайний стан, який тривав два роки і дав змогу виконавчій владі вжити заходів для гарантій безпеки. Такими заходами стали: запровадження комендантської години; зупинки руху та обшуки; домашній арешт для осіб, діяльність яких уважалася небезпечною; адміністративні обшуки. Нарешті, низка держав здійснило авіаудари по ІДІЛ як в Іраку, так і в Сирії.

Наведені тут приклади вказують на тенденцію, яка відображає зростання запровадження режимів надзвичайного стану для вирішення криз: держави застосовують спеціальні інструменти для реагування на виняткові загрози конфліктів та війн, оскільки з ними неможливо боротися звичайними методами. Виконавча влада використовує цей аргумент як виправдання зростаючої кількості обмежувальних нормативних актів та силових методів боротьби. За умов тривалих конфліктів такі винятки стають нормою, а надзвичайна ситуація – постійною. Проблема полягає в тому, що постійні надзвичайні ситуації кидають виклик демократичним принципам, виконавча влада стає пріоритетним актором реагування на загрози національній безпеці. Парламенти часто погоджують швидкі рішення, і судова влада поступається виконавчій у питаннях національної безпеки. І якщо проблему гарантій основних прав і свобод людини в режимі особливого правового регулювання визнають і контролюють, то демократичність режиму в надзвичайних умовах перестають оцінювати. Але останніми роками з'явилася й інша тенденція, коли судова влада посідає активну позицію щодо розгляду рішень виконавчої влади у сфері національної безпеки. Так, надзвичайно активно в цьому контексті є роль Верховного суду Ізраїлю.

Саме Ізраїль може бути показовим щодо тривалості періоду надзвичайного стану. Проблема запровадження виняткових повноважень у період воєнного та надзвичайного стану полягає в тому, що це може підірвати не лише конституційний захист основних прав людини, а й основи демократії. Суддя Верховного суду Ізраїлю Аарон Барак досліджував судові рішення щодо надзвичайних повноважень у контексті Ізраїлю – і зробив висновок, що ці рішення суддів впливатимуть і на демократію в мирний час [4]. Тому суддя наполягає на тому, що баланс між цінностями та принципами має бути однаковим як у період надзвичайного стану, так і в мирний час, і що незалежність судової влади має залишатися незмінною. Автор наголошує, що саме в такі складні часи розкривається сила демократії, а надзвичайні умови слід розглядати

в межах закону. Визнаючи, що безпеку потрібно захищати, А. Барак [5] стверджує, що принцип пропорційності слід застосовувати завжди, відповідно збалансовувати правові обмеження з оперативними потребами, підкреслюючи, що не всі засоби дозволені, навіть якщо йдеться про боротьбу із загрозою національній безпеці.

Однак слід мати на увазі, що не в усіх країнах в умовах воєнного стану є суди, які візьмуть на себе перегляд рішень виконавчої влади; що склад судів може змінюватися залежно від політичних обставин, особливо якщо суддів призначає виконавча влада. Саме тому вкрай важливо обмежувати надзвичайні виконавчі заходи як за часом, так і за обсягом.

Для забезпечення демократії в умовах воєнного стану має гарантуватися правова визначеність та дотримання конституційних принципів. Коли кризи стають новою нормою, демократія має давати адекватні відповіді, а не відкладатися на невизначений термін.

Колишній голова Верховного суду Ізраїлю стверджує, що роль судді Верховного суду демократичної держави полягає в захисті як конституції, так і демократії. А. Барак вважає, що хибною є думка, що можна провести чітку межу між правами людини під час війни та під час миру. Автор звертає увагу, що не можливо сприймати подальше існування демократії як належне, наголошуючи на необхідності її захисту, зокрема й у судовому порядку [4]. Судді щодня проходять випробування щодо здатності захистити демократію, але складнішим це випробування стає в періоди надзвичайного стану. Судді повинні виходити з того, що будь-яке рішення, яке вони ухвалюватимуть, коли війна загрожує безпеці, залишатиметься чинним ще багато років після того, як війна закінчиться. Слід погодитися з А. Сайо, що війна перетворює демократію на «демократію захисту» або «войовничу демократію» [15]. Утім, цей захист не повинен позбавляти режим його демократичного характеру.

Окремою проблемою є визначення пропорційності. Пропорційність завжди є юридичним питанням, що залишається на розсуд суддів, адже пропорційність не є стандартом точності. В Ізраїлі суди часто стикаються з аргументом законодавця або виконавчої влади, що міркування безпеки призвели до певних рішень, а потім з проханням до суду задовольнитися цим твердженням. Таке прохання не повинно бути задоволене, адже «міркування безпеки» не є автоматичним виправданням всіх випадків. Суд повинен наполягати на розгляді конкретних міркувань безпеки, які спонукали державу до дій та бути переконаний, що вжиті заходи безпеки були пропорційними.

Слід пам'ятати, що ефект судового рішення проявляється не лише в окремому випадку, який розглядається. Навпаки, основний ефект полягає у визначенні загальних норм, згідно з якими діє держава, та у встановленні стримувального ефекту, який матиме ця норма. Випробування верховенства права відбувається не лише в кількох справах, що безпосередньо розглядаються, важливо, що державні органи знають про рішення суду та надалі діють відповідно. Розглядаючи справу, суд не перевіряє доцільність боротьби із загрозою, а лише встановлює законність дій, ужитих для сприяння цій боротьбі.

Запровадження воєнного стану в Україні мало наслідком певні обмеження прав і свобод громадян. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [16] в преамбулі зазначає, що відповідний режим вводиться для охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. У п. 5 ст. 6. закону передбачено, що в Указі Президента України «Про введення воєнного стану» має міститися:

вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з уведенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Ст. 12 закону присвячена діяльності судів, органів та установ системи правосуддя в умовах воєнного стану. Так, п. 1 наголошує, що в умовах правового режиму воєнного стану суди, органи та установи системи правосуддя діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією України [17] та законами України. У п. 2 підтверджується, що повноваження судів, органів та установ системи правосуддя, передбачені конституцією в умовах правового режиму воєнного стану не можуть бути обмежені.

Ст. 19 містить гарантії законності в умовах воєнного стану. Так, п. 1 прямо забороняє зміну Конституції України та Конституції АРК. П. 2. ст. 20 про правовий статус та обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах воєнного стану гарантує, що не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені частиною другою статті 64 Конституції України.

Правосуддя в умовах воєнного стану гарантується ст. 2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Так, п. 1 наголошує, що правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами, на цій території діють суди, створені відповідно до Конституції України [16], а п. 2. прямо вказує, що скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. Можливість зміни територіальної підсудності судових справ у разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан закріплена п. 3. ст. 2. Цей пункт передбачає також зміну місця перебування судів в установленому законі порядку. І головне, що відповідно до п. 4 створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [18] в ст. 3 зазначається, що у зв'язку з уведенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 40–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження й здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Автори, які досліджували права та свободи людини в період воєнного стану в Україні, зазначають, що обмежень зазнали: право на мирні збори, свобода пересування, свобода слова та право на захист [8]. Також від заборони опинилися: проведення виборів Президента України, проведення виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради АРК й органів місцевого самоврядування, проведення всеукраїнських і місцевих референдумів, проведення страйків, масових зібрань й акцій [9]. Тобто обмежень зазнають саме ті права та свободи, реалізація яких забезпечує демократичність політичного режиму, що вимагає додаткового моніторингу стану демократії.

Дослідження «Огляд демократичних інститутів України під час війни», підготовлене Democracy Reporting International у співпраці з Центром політико-правових реформ та Коаліцією Реанімаційний Пакет Реформ [19],

демонструє результати оцінки стану демократії. Звіт аналізує роботу ключових демократичних інститутів – парламенту, уряду, судової влади, місцевого самоврядування, громадянського суспільства та медіа. Особливо розглядають виклики виборчого процесу та дотримання прав людини у воєнний період. Результати дослідження: Україна зберегла демократичні інститути та демонструє відданість демократичним цінностям, але знайти баланс між збереженням демократичних цінностей та гарантуванням безпеки під час війни – це складний процес, що потребує постійного моніторингу. Звіт фіксує збільшення повноважень Офісу Президента та підконтрольних йому органів. Серед загроз демократії зазначає, що консультації з громадськістю при розробці політик мають формальний характер.

Висновки. Аналіз реагування держав світу на збройну загрозу дає змогу стверджувати про відсутність єдності в теоретичних поглядах на проблему та наявність

варіативності правового регулювання надзвичайних станів. Демократичні держави в надзвичайних умовах гарантують основні права і свободи громадян. При цьому демократичні держави, які тривалий період перебувають в умовах надзвичайного стану, як-от Ізраїль, усвідомлюють загрозу демократії та визнають необхідність її захисту, зокрема судового.

У дослідженні зроблено висновок, що Україна в умовах воєнного стану зберегла демократичні інститути та демонструє відданість демократичним цінностям, але знайти баланс між збереженням демократичних цінностей та гарантуванням безпеки під час війни – це складний процес, що потребує постійного моніторингу. Аналіз функціонування правового режиму воєнного стану в Україні дає змогу зробити висновки про виклики принципам ротатції влади та розподілу влади. Особливо дослідження потребує стан свободи слова в Україні в період воєнного стану.

Список використаних джерел

1. «Inter arma silent leges». Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/inter%20arma%20silent%20leges>.
2. Савчук Т. Воєнний стан: як це відбувалося в інших країнах. Радіо свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/martial-law-around-globe/29621742.html>.
3. Scheppele K. L. Exceptions that prove the rule: embedding emergency government in everyday life. In: Tulis JK, Macedo S (eds) *The limits of constitutional democracy*. Princeton University Press, 2010. P. 124–154.
4. Barak A. The judge in a democracy. 2006. Princeton UP. 306 p. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt7szb4>.
5. Barak A. Human rights in times of terror – a judicial point of view. *Legal Studies*. 2008. № 28(4). P. 493–505. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1748-121X.2008.00096.x>.
6. Топольницький В. В., Тична Б. М. Проблеми правового регулювання понять «воєнний стан», «стан війни» та «воєнний час» *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 91–99. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-4-91-99>.
7. Шишкін В. Конституційні основи правового реагування органів державної влади на акти воєнної агресії. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4–5. С. 214–222.
8. Денисова А. В. Правове регулювання воєнного стану в Україні. Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції : Колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 508 с., С. 127–148. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-421-7-6>.
9. Синявська О. Ю., Повалена М. В., Носевич Н. Р. Правовий режим воєнного стану: аналіз законодавства України. *Академічні візії*. 2023. № 17. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/237>.
10. Гриньо Д. Обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 45–48. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.08>.
11. UN Security Council Resolution 1267 (1999). URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/1267%20\(1999\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1267%20(1999)).
12. UN Security Council Resolution 1989 (2011). URL: [https://docs.un.org/en/s/res/1989\(2011\)](https://docs.un.org/en/s/res/1989(2011)).
13. UN Security Council Resolution 2253 (2015). URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/2253%20\(2015\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2253%20(2015)).
14. UN Security Council Resolution 2178 (2014). URL: [https://docs.un.org/en/s/res/2178\(2014\)](https://docs.un.org/en/s/res/2178(2014)).
15. Sajó S. *Militant democracy*. Eleven International Publishing. 2004. 262 p.
16. Про правовий режим воєнного стану : Закон від 12.06.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
17. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
18. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2025 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
19. Демократія під час війни: огляд та рекомендації. Річний звіт 2024. URL: <https://rpr.org.ua/news/ohliad-demokratychnykh-institutiv-ukrainy-pid-chas-viyny-richnyy-zvit-2024/>.

References

1. “Inter arma silent leges”. Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster. Retrieved from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/inter%20arma%20silent%20leges>. Accessed 13 Nov. 2025 [in English].
2. Savchuk, T. (2018). *Voiennyi stan: yak tse vidbuvalosia v inshykh krainakh* [Martial law: how it happened in other countries]. *Radio svoboda - Radio Liberty*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/martial-law-around-globe/29621742.html> [in Ukrainian].
3. Scheppele, K.L. (2010). Exceptions that prove the rule: embedding emergency government in everyday life. In: Tulis JK, Macedo S (eds) *The limits of constitutional democracy*. Princeton University Press, 124–154 [in English].
4. Barak, A. (2006). *The judge in a democracy*. Princeton UP, 306 p. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/j.ctt7szb4> [in English].
5. Barak, A. (2008). Human rights in times of terror – a judicial point of view. *Legal Studies*, 28(4), 493–505. <https://doi.org/10.1111/j.1748-121X.2008.00096.x> [in English].
6. Topolnitskyi, V., Tychna, B. (2019). Problemy pravovoho rehulivannia poniat “voiennyi stan”, “stan viiny” ta “voiennyi chas” [Problems of legal regulation of the concepts of “martial law”, “state of war” and “wartime”]. *Pravova pozytsiia – Legal position*, 4 (25), 91–99. <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-4-91-99> [in Ukrainian].

7. Shyshkin, V. (2016). Konstytutsiini osnovy pravovoho reahuvannya orhaniv derzhavnoi vlady na akty voiennoi ahresii [Constitutional foundations of the legal response of state authorities to acts of military aggression]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy – Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 4–5, 214–222 [in Ukrainian].
8. Denysova, A. (2024). Pravove rehuliuвання воєнного стану в Україні. Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції : Кольктивна монографія [Legal regulation of martial law in Ukraine. Martial law: theoretical and praxeological problems of jurisprudence]. (pp. 127–148). Lviv – Torun. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-421-7-6> [in Ukrainian].
9. Syniavska, O.Yu., Povalena, M.V., & Nosevych, N.R. (2023). Pravovyi rezhym voiennoho stanu: analiz zakonodavstva Ukrainy [The legal regime of martial law: analysis of Ukrainian legislation]. *Akademichni vizii – Academic vision*, 17. Retrieved from <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/237> [in Ukrainian].
10. Hryno, D. (2023). Obmezhenia prav i svobod liudyny v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Restrictions on human rights and freedoms under martial law in Ukraine]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 45–48. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.08> [in Ukrainian].
11. UN Security Council Resolution 1267 (1999). Retrieved from [https://docs.un.org/en/S/RES/1267%20\(1999\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1267%20(1999)) [in English].
12. UN Security Council Resolution 1989 (2011). Retrieved from [https://docs.un.org/en/s/res/1989\(2011\)](https://docs.un.org/en/s/res/1989(2011)) [in English].
13. UN Security Council Resolution 2253 (2015). Retrieved from [https://docs.un.org/en/S/RES/2253%20\(2015\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2253%20(2015)) [in English].
14. UN Security Council Resolution 2178 (2014). Retrieved from [https://docs.un.org/en/s/res/2178\(2014\)](https://docs.un.org/en/s/res/2178(2014)) [in English].
15. Sajó, S. (2004). Militant democracy. *Eleven International Publishing*, 262 p. [in English].
16. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu : Zakon vid 12.06.2025 r. [On the legal regime of martial law: Law of 12.06.2025]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
17. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28.06.1996 r. [Constitution of Ukraine: Law of 28.06.1996]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
18. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2025 r. [On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated 24.02.2025]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian].
19. Demokratsiia pid chas viiny: ohliad ta rekomendatsii. Richnyi zvit 2024 [Democracy during war: an overview and recommendations: Annual report 2024]. Retrieved from <https://rpr.org.ua/news/ohliad-demokratychnykh-institutiv-ukrainy-pid-chas-viiny-richnyi-zvit-2024/>

Stohova Olha,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Fundamental Jurisprudence and Constitutional Law

(Sumy State University, Sumy)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7010-556X>

MARTIAL LAW: CHALLENGES FOR DEMOCRACY

The article analyses the ambiguity of views on the issue of restricting human rights and freedoms and ensuring security in emergency situations. The author notes that in today's world, different legal regimes are applied in response to threats. The researcher emphasises that a state of emergency objectively restricts human rights and freedoms, and prolonged legal regimes of emergency and martial law challenge democratic values. At the same time, war does not justify disregarding accepted legal norms, and national security cannot be an unconditional justification for restricting human rights.

The concentration of power in the executive branch obstructs the implementation of the principle of separation of powers, and the refusal to hold elections obstructs the rotation of power. Referring to the growing number of conflicts in the world, their recurrence and duration, as well as the ineffective mechanisms available for their resolution, the author questions the classification of martial law as an emergency situation. The researcher points out that while the problem of guarantees of fundamental human rights and freedoms under special legal regulation is recognised and monitored, the democratic nature of the regime in emergency conditions is no longer assessed.

As a new approach to analysing a state of emergency, the author proposes Israel, where the review of executive decisions in the field of national security is widespread. In fact, it refers to the lack of guarantees for democracy during and after martial law and emphasises the need to protect it, including through the courts.

The study analyzes international experience and draws a conclusion about the role of the judiciary in ensuring the balance of power. It examines the problem of proportionality of restrictive state measures to extraordinary threats and the role of courts in determining proportionality.

The study concludes that Ukraine, under martial law, has preserved democratic institutions and demonstrates commitment to democratic values, but finding a balance between preserving democratic values and ensuring security during war is a complex process that requires constant monitoring. An analysis of the functioning of the legal regime of martial law in Ukraine allows us to draw conclusions about the challenges to the principles of rotation of power and separation of powers. The state of freedom of speech in Ukraine during martial law requires a separate study.

Key words: legal regime, state of emergency, democratic regime, human rights, human rights under martial law.

Дата першого надходження статті до видання: 17.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

Шопіна Ірина Миколаївна,
 доктор юридичних наук, професор,
 професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
 (Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів)
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3334-7548>

НАПРЯМИ ПРОТИДІЇ ПРАВОВОМУ НІГІЛІЗМУ Й ПІДВИЩЕННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ВИСОКОЇ ІНТЕНСИВНОСТІ

Метою статті є визначення напрямів протидії правовому нігілізму й підвищення правової культури в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності. Установлено, що на рівень правової свідомості українського суспільства негативно впливають чотири групи факторів, які діють протягом тривалого часу, та надано їх характеристики. Особливу увагу приділено факторам, пов'язаним з повномасштабною російською збройною агресією. Обґрунтовано, що велика роль у збереженні правової культури в умовах повномасштабної російської збройної агресії належить громадянському суспільству та науковій спільноті.

Ключові слова: *правова культура, правовий нігілізм, правова свідомість, верховенство права, воєнний стан, збройний конфлікт, збройна агресія, громадський контроль.*

Постановка проблеми. Проблема підвищення рівня правової культури й зниження рівня правового нігілізму набуває особливого значення під час повномасштабної російської збройної агресії проти України. В умовах, коли здійснюється кризова трансформація системи публічної влади, всі учасники суспільних відносин так чи так дотичні до процесу кардинальних змін у системі відносин між державою та громадянином, органами публічної влади і суб'єктами господарської діяльності. Вплив правової культури та правового нігілізму на всі аспекти розвитку особистості (її світогляд, ціннісні орієнтації, правову поведінку) важко переоцінити, адже саме вона є фундаментом стійкості демократичної держави.

Слід визнати, що під час збройного конфлікту високої інтенсивності та екзистенційної загрози, коли правовий режим воєнного стану легітимізує обмеження деяких прав і свобод, правові методи врегулювання суспільних відносин почасти поступаються місцем силовим та імперативним механізмам. Держава змушена максимально мобілізувати ресурси й оперативно ухвалювати рішення, що інколи призводить до спрощення юридичних процедур або їх тимчасового призупинення. Однак для збереження демократичних засад та забезпечення стійкого розвитку держави після завершення бойових дій надзвичайно важливо не допустити панування правового нігілізму. Якщо в суспільстві та в діях самої влади правові норми сприймаються як необов'язкові або тимчасово скасовані, це неминуче підірве легітимність державних інституцій і створить незворотні деструктивні наслідки для повоєнної відбудови.

Саме тому завдання щодо формування високого рівня правової культури серед представників різних соціальних груп – державних службовців, правоохоронців, військовослужбовців та цивільного населення – є надзвичайно складним. Тривала й кропітка робота щодо

подолання правового нігілізму несподівано знецінюється, якщо представники соціальних груп, які традиційно оцінюються як ті, що досягли успіху (переважно кар'єрного та/або матеріального), або які наділені великим обсягом повноважень в умовах правового режиму воєнного стану, відкрито демонструють ігнорування правових норм. На відміну від складних теоретичних конструкцій, власний приклад осіб, що містяться на вищих щаблях суспільного визнання чи влади, діє значно швидше та не потребує аналізу (внаслідок дії психологічного механізму наслідування). Становище носіїв правового нігілізму, поведінка яких є предметом наслідування широких мас громадян, відрізняється тим, що здійснення коригувальних впливів на них ординарними методами уявляється малоєфективним (а протестна активність суспільства під час воєнного стану має свою межу застосування).

Вказане не означає, що завдання протидії правовому нігілізму має бути знято з порядку денного. Проте вже можна констатувати застарілість багатьох теоретичних напрацювань у досліджуваній сфері й необхідність вироблення нових наративів та інституційних механізмів. Ці нові підходи повинні бути адаптовані до викликів воєнного стану, акцентуючи увагу на верховенстві права як засобі підвищення ефективності відсічі російській збройній агресії. Застосування таких оновлених механізмів дасть змогу знизити кількість порушень правових приписів представниками держави та громадян, що слугує підтвердженням актуальності та важливості дослідження тенденцій розвитку правової культури й протидії правовому нігілізму в сучасних умовах. У сукупності ці фактори зумовлюють актуальність обраної теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання протидії правовому нігілізму й підвищення рівня правової культури розглядали у своїх роботах К. Бортняк

і Н. Добрянська, які визначили, що наслідки правового нігілізму є вкрай деструктивними для держави та суспільства, оскільки призводять до зростання злочинності, зниження інвестиційної привабливості, послаблення демократичних засад та, зрештою, до руйнування правової держави. Авторами аргументовано, що без подолання правового нігілізму неможливе ефективне функціонування правової системи та забезпечення реалізації прав і свобод громадян [1]. Б. Карпінський і О. Карпінська обґрунтовують, що правовий нігілізм – це стан відсутності або ігнорування правових норм і принципів у суспільстві. Нігілісти, на думку науковців, через свої нігілістичні настрої уникають або ігнорують власну участь у правових процесах, не виявляють зацікавленості в правових нормах і не мають конкретизованого бажання впливати на правовий порядок, заважаючи тим формуванню сучасного правового світогляду [2]. С. Потапенко вважає, що основними шляхами подолання правового нігілізму в Україні є: підвищення загальної і правової, культури населення; зміцнення дисципліни, законності й правопорядку; поліпшення якості чинного законодавства; послідовне впровадження принципу невідворотності юридичної відповідальності до всіх правопорушників [3]. Учені, прізвища яких наведено вище, а також інші науковці дослідили правові та соціально-психологічні механізми зниження рівня правової культури й підвищення рівня нігілізму, визначили основні шляхи розв'язання наявних у державі й суспільстві проблем. Водночас недостатньо дослідженим залишається вплив на зростання правового нігілізму чинників, що виникають під час збройних конфліктів високої інтенсивності, що зумовлює спрямованість подальшого наукового пошуку.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення напрямів протидії правовому нігілізму й підвищення правової культури в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності.

Виклад основного матеріалу. На жаль, рівень правової свідомості українського суспільства не можна визнати високим. Ставлення українських громадян до законодавства, діяльності Верховної Ради України, судової системи, більшості правоохоронних органів за результатами соціологічних досліджень є переважно негативним. Так, за результатами проведеного в моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України опитування 55,7 % респондентів позитивно відповіли на питання: «Деякі сильних керівників можуть зробити для нашої країни більше, ніж усі закони та дискусії», 15,8 % отримали з відповіддю і лише 28,6 % висловили свою віру в закони і демократичні дискусії [4, с. 79]. Більшість опитаних соціологічною службою Центру Разумкова в березні 2025 року респондентів висловлюють недовіру державному апарату (чиновникам) (не довіряють їм 79 %), політичним партіям (77 %), Верховній Раді України (77 %), судам (судовій системі загалом) (73 %), Уряду України (71 %), прокуратурі (63,5 %) [5]. Заперечення цінності права і знецінення законодавчої, виконавчої та судової влади є загрозливою тенденцією, виникнення якої пов'язано з комплексом факторів. Розглянемо їх детальніше.

Низка факторів, які впливають на рівень правової культури і правового нігілізму, демонструє свій вплив протягом кількох десятиліть. По-перше, це фактори, пов'язані з відображенням у діяльності суб'єктів суспільних відносин поведінки представників найвищих щаблів державного управління. Коли високопосадовці

систематично демонструють нехтування правовими нормами, це формує поведінку інших суб'єктів суспільних відносин, для яких такі дії означають ту межу дозволеного, яка може бути реалізована будь-якою особою без ризику зазнати певних санкцій. За умови, коли одночасно діють два наративи (перший – усі мають додержуватися вимог закону; другий – увійти до складу національної політичної, управлінської, фінансової еліти може лише той, хто порушує закон), то дія першого наративу нівелюється другим. Тому дуже важливою (зокрема, у державі, яка декларує себе як правову) є бездоганність правослухняної поведінки осіб, які обіймають посади державних службовців, керівників правоохоронних органів, політичні посади і які мають демонструвати своєю щоденною поведінкою необхідність додержуватися правових приписів.

Друга група факторів пов'язана з впливом інформаційних технологій, що зумовлює певне розмивання кордонів між реальним і віртуальним. Будь-яка людина може цілком зануритися в альтернативні види реальності (соціальних мереж, комп'ютерних ігор тощо) або, як деякі емігранти, які не можуть вивчити мову країни перебування, продовжувати вживати інформаційний контент країни свого походження. Це сприяє розмиванню критеріїв оцінювання правослухняності поведінки й сприяє підвищенню ролі імпульсивних факторів ухвалення рішень. Така ситуація слабо регулюється правом, оскільки віртуальна реальність зумовлює відсутність якихось бар'єрів та заборон, окрім загально-визнаних правопорушень у цій сфері (порнографія, торгівля людьми, наркотичними засобами та зброєю). Але водночас можливість держави впливати на другу групу факторів зниження рівня правової культури цілком імовірна в умовах освітньої діяльності, коли в людини лише формуються критерії оцінювання власної поведінки.

Третя група факторів пов'язана з діяльністю великих корпорацій у сфері реалізації ними своїх маркетингових стратегій, метою яких є стимулювання певної споживацької поведінки. Особливістю такої діяльності в сучасних умовах є активний вплив під час реалізації вказаних стратегій на релігійні, ідеологічні, електоральні, сімейні, сексуальні та інші види поведінки суб'єктів суспільних відносин, які можуть симулювати купівлю певних товарів та послуг. За таких умов на глобальному рівні відбувається формування певних стандартів споживацької поведінки. Класичним прикладом такого механізму є реалізація маркетингових стратегій компанії Moneyveo, під час яких емпірично визначено типовий портрет споживача кредитних послуг, до якого зараховано: егоїзм (егоцентризм), бажання задовольнити свої потреби тут і тепер, прагнення демонструвати нарцисичні риси своєї поведінки, добиваючись там самим захоплення оточення. На підставі вказаного дослідження побудовано рекламну кампанію, спрямовану на посилення вказаних рис, та вдосконалено технологію надання кредитних послуг. Ця стратегія визнана найуспішнішою серед інших маркетингових кампаній в Україні у 2019 році.

Як усе це стосується динаміки рівня правової культури? Уважаємо, що безпосереднє. Якщо більш детально проаналізувати тип споживача, який формується під час застосування описаних вище впливів, можна переконатися, що руйнівному впливу піддається така риса характеру, як відповідальність за свої дії, оскільки наслідки поведінки активних споживачів кредитних послуг залишаються за кадром і виникає переключене

уявлення про те, що кредитування сприяє лише підвищенню якості життя людини й не тягне за собою жодних негативних наслідків. Так формується певне маніпулювання індивідуальною поведінкою певної особистості й підштовхування її до бездумного задоволення будь-яких матеріальних потреб, без осмислення, як це вплине на поведінку її сім'ї, партнерів тощо. Відповідно, формується так званий імпульсивний тип поведінки, для якого схвалення оточення нового гаджета – серед пріоритетних життєвих цінностей, а бажання дотримуватися правових приписів – серед незначущих.

Третя група факторів зниження рівня правової культури найбільш складно піддається коригуванню, оскільки базується на об'єктивних економічних законах світової глобалізації.

Повномасштабна російська збройна агресія проти України зумовила виникнення четвертої групи факторів, пов'язаних з існуванням загальних тенденцій знецінення несилкових методів вирішення соціальних конфліктів під час масштабних бойових дій.

Значною мірою такі фактори зумовлені нігілістичною російською політикою, яка уособлює знецінення міжнародних правових цінностей і всієї архітектури міжнародної безпеки. У своїй роботі «Україна тримає майбутнє: Війна між демократією та нігілізмом» відомий американський історик Т. Снайдер писав: «Росія, старіюча тиранія, прагне знищити Україну, непокірну демократію. Перемога України підтвердила б принцип самоврядування, дозволила б продовжити інтеграцію Європи та дала б людям доброї волі можливість повернутися з новими силами до вирішення інших глобальних викликів. Перемога Росії, навпаки, продовжила б геноцидну політику в Україні, підкорила б європейців та зробила б будь-яке бачення геополітичного Європейського Союзу застарілим. Якщо Росія продовжить свою незаконну блокаду Чорного моря, вона може зморити голодом африканців та азіатів, які залежать від українського зерна, що призведе до тривалої міжнародної кризи, яка зробить майже неможливою боротьбу зі спільними загрозами, як-от зміна клімату. Перемога Росії посилює б фашистів та інших тиранів, а також нігілістів, які розглядають політику як не що інше, як видовище, створене олігархами, щоб відвернути увагу пересічних громадян від руйнування світу. Інакше кажучи, ця війна полягає у встановленні принципів XXI століття. Ідеться про політику масових вбивств і про сенс життя в політиці. Ідеться про можливість демократичного майбутнього» [6]. Польські вчені А. Шпак, А. Бриц та Й. Пеховяк у своїй статті «Група Вагнера як інструмент російської ревізійської / нігілістичної політики» досліджують особливості російської ревізійської політики та політики правового нігілізму, яка передбачає руйнування міжнародного порядку та правопорядку з одночасним применшенням російських злочинів [7]. Російська політика розглядається з позиції її нігілістичних тенденцій і в інших наукових дослідженнях. Застосування сили, не обмежене ні нормами міжнародного гуманітарного права, ні моральними переконаннями російських агресорів, руйнує віру в закон і справедливість. Проте слід згадати й про інший чинник – надзвичайну слабкість архітектури міжнародної безпеки, неспроможність провідних міжнародних інституцій правовими методами стримати державу-агресора. У сукупності ці фактори розмивають уявлення про верховенство права як в Україні, так й у всьому міжнародному суспільстві.

Проте є і внутрішні фактори, які сприяють посиленню зневаги до права та закону в українському суспільстві. Військове мистецтво передбачає перевагу швидких рішень над ідеальними (тобто логічними, продуманими і підготовленими). Давньокитайський мислитель Сунь-Цзи у своєму знаменитому трактаті «Мистецтво війни» писав щодо цього так: «на війні чули про успіх за швидкості її, навіть за невправності її ведення, і не бачили ще успіху за тягlostі її, навіть за вправності її ведення» [8, с. 16]. Пруський військовий теоретик К. Клаузевіц увів поняття «тертя» (friction) – непередбачуваних факторів, які ускладнюють виконання воєнного плану. Швидке рішення є способом мінімізувати вплив цього фактору [9]. Адаптація національної системи публічного управління до умов воєнного стану не могла не враховувати, що за умов дефіциту часу й неповної інформації рішення, ухвалені швидко, навіть якщо воно неідеальне, є кращим за бездіяльність. Це викликало ухвалення вищими органами влади низки рішень, відповідність яких Конституції і законам України ще стане предметом правового аналізу.

Утім, Україна четвертий рік поспіль успішно протистоїть армії держави, яка має значно більше мобілізаційні та економічні ресурси (ВВП), незрівнянно потужніші енергетичні запаси й набагато надійніших союзників, які безперервно постачають військову техніку, озброєння та навіть власних військовослужбовців. На нашу думку, це свідчить про те, що принаймні частина рішень, ухвалених поза правовим полем, була досить ефективною. Механізми ухвалення законодавчих актів, що характеризуються складною процедурою, яку можна загальмувати досить поширеними в українській парламентській практиці методами, як-от внесення альтернативних законопроектів поправок тощо, суперечить вимогам воєнного часу, де рішення мають бути не скільки підготовленими, скільки швидкими. Отже, тенденції правового нігілізму поширюються й на представників парламентської влади (з парламентської трибуни дедалі частіше лунають заклики до парламентаріїв стати суб'єктивними [10]), і на правоохоронців, які вступають у міжвідомчі конфлікти, і на військово-визволені, частина яких намагається уникнути виконання свого військового обов'язку.

Чи означає це, що Україна стає країною правового нігілізму, який переміг, і цьому нема жодної альтернативи? Безумовно, ні. І велика роль у збереженні правової культури та протидії правовому нігілізму належить громадянському суспільству і його особливій ланці – науковій спільноті. Роль наукової спільноти за таких умов полягає в тому, щоб за допомогою наукового аналізу давати об'єктивний зворотний зв'язок органам влади щодо відповідності їх діяльності принципу верховенства права.

Крім того, надзвичайно важливу роль у збереженні руху нашої держави до моделі високої правової культури відіграють громадські правозахисні організації, предметом уваги яких є стан додержання прав і свобод різних категорій осіб (військовослужбовців, ветеранів, осіб з інвалідністю, іноземців, засуджених тощо). Безумовно, їх взаємодія з деякими державними інституціями іноді має певною мірою конфліктний характер. На нашу думку, це є не недоліком, а перевагою такої взаємодії. Конфлікти між громадянським суспільством і державою завжди супроводжують існування цих двох основоположних соціальних інститутів, а цінність таких конфліктів полягає в усвідомленні проблем, які як гальмують розвиток держави, так і негативно впливають на

захищеність прав і свобод людини та громадянина. Під час вирішення таких конфліктів з'являється змога перейти на новий етап розвитку, врахувавши всі прогалини, суперечності й недоліки, які ускладнювали взаємодію людини і держави.

Висновки. Визначаючи актуальні напрями подолання правового нігілізму й підвищення рівня правової культури, варто враховувати, що система важелів та противаг, які є невід'ємним складником кожної правової демократичної держави, передбачає активну участь народу України в управлінні державними справами. Зменшення рівня правового нігілізму під час ухвалення рішень органами влади є одним із

важливих завдань громадського контролю за законністю функціонування системи державного управління та відповідністю її рішень принципу верховенства права. У цій ситуації відсутні прості рішення, як-от ухвалення закону про протидію правовому нігілізму й зобов'язання всіх суб'єктів правовідносин його виконувати. Вирішення проблеми підвищення правової культури в умовах воєнного стану – непростий і тривалий процес, який передбачає аналіз причин протидії рішенням органи влади в суспільстві, а також певну гнучкість під час вирішення дилеми про співвідношення національної безпеки й додержання прав та свобод людини.

Список використаних джерел

1. Бортняк К., Добрянська Н. Правовий нігілізм як загроза верховенству права: причини та можливі наслідки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Т 1. № 5. С. 65–70. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.11>
2. Карпінський Б., Карпінська О. Явище правової байдужості у суспільному просторі: фундаменталізм прояву та уникнення на засадах державотворчого патріотизму нації. *Право України*. 2024. № 2. С. 109–124. DOI: <https://doi.org/10.33498/loou-2024-02-109>
3. Потапенко С. А. Правовий нігілізм в Україні: шляхи подолання. *Global trends in science and education: матеріали 7-ї Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 28–30 липня 2025 року). Київ, 2025. С. 419–423.
4. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: Колективна монографія / за ред. Є. Головахи, С. Дембіцького. Київ: Інститут соціології НАН України, 2024. 450 с.
5. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий – березень 2025 р.). URL: <https://surl.li/ryjgmz> (дата звернення 25.10.2025)
6. Snyder T. Ukraine holds the future: The war between democracy and nihilism. *Foreign Affairs*. 2022. № 101. P. 124.
7. Szpak A., Bryc A., Piechowiak J. The Wagner Group as an Instrument of Russian Revisionist/Nihilist Policy. *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego*. 2024. Vol. 18, № 1. P. 21–43. DOI: <https://doi.org/10.34862/rbm.2024.1.3>
8. Мистецтво війни / Сунь-цзи; переклад Г. Латника, Київ: Арії, 2014. 128 с.
9. Клаузевиц К. Природа війни. Харків: Віват, 2018. 413 с.
10. Стенограма пленарного засідання Верховної Ради України від 4 вересня 2025 року. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/8576.html> (дата звернення 25.10.2025)

References

1. Bortniak, K., & Dobrianska, N. (2025). Pravovyi nihilizm yak zahroza verkhovenstvu prava: prychnyny ta mozhlyvi naslidky [Legal nihilism as a threat to the rule of law: causes and possible consequences]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 1(5), 65–70. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.11> [in Ukrainian].
2. Karpinskyi, B., & Karpinska, O. (2024). Yavyshe pravovoi baiduzhosti u suspilnomu prostori: fundamentalizm proiavu ta unykennnia na zasadakh derzhavotvorchoho patriotyzmu natsii [The phenomenon of legal indifference in the public space: fundamentalism of manifestation and avoidance on the basis of nation-building patriotism]. *Pravo Ukrainy*, 2, 109–124. <https://doi.org/10.33498/loou-2024-02-109> [in Ukrainian].
3. Potapenko, S.A. (2025). Pravovyi nihilizm v Ukraini: shliakhy podolannia [Legal nihilism in Ukraine: ways to overcome]. *Global trends in science and education: materialy 7 Mizhnarodnoi naukovo-parktychnoi konferentsii* (m. Kyiv, 28–30 lypnia 2025 roku), 419–423. Kyiv. [in Ukrainian].
4. Holovakha, Ye., & Dembitskyi, S. (Eds.). (2024). Ukrainske suspil'stvo v umovakh viiny. Rik 2024: Kolektyvna monohrafiia [Ukrainian society in the conditions of war. 2024: Collective monograph]. Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
5. Otsinka sytuatsii v kraini, doviry do sotsialnykh instytutiv, politykiv, posadovtsiv ta hromadskykh diiachiv, stavlennia do vyboriv pid chas viiny, vira v peremohu (liutyi–berezen 2025 r.) [Assessment of the situation in the country, trust in social institutions, politicians, officials and public figures, attitudes towards elections during the war, faith in victory (February – March 2025)]. from <https://surl.li/ryjgmz> (data zvernennia: 25.10.2025) [in Ukrainian].
6. Snyder, T. (2022). Ukraine holds the future: The war between democracy and nihilism. *Foreign Affairs*, 101, 124 [in English].
7. Szpak, A., Bryc, A., & Piechowiak, J. (2024). The Wagner Group as an Instrument of Russian Revisionist/Nihilist Policy. *Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego*, 18 (1), 21–43. <https://doi.org/10.34862/rbm.2024.1.3> [in English].
8. Sun-Czy. (2014). Mystetstvo viiny [The Art of War] (H. Latnyk, Trans.). Arii [in Ukrainian].
9. Klauzevits, K. (2018). Pryroda viiny [On War]. Vivat [in Ukrainian].
10. Stenohrama plenarnoho zasidannia Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 4 veresnia 2025 roku [Transcript of the plenary session of the Verkhovna Rada of Ukraine dated September 4, 2025]. (data zvernennia: 25.10.2025). Retrieved from <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/8576.html> [in Ukrainian].

Shopina Iryna,

Doctor of Law, Professor,

Professor at the Department of Administrative and Legal Disciplines

(Lviv State University of Internal Affairs, Lviv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3334-7548>**DIRECTIONS FOR COUNTERACTING LEGAL NIHILISM
AND ENHANCING LEGAL CULTURE IN CONDITIONS
OF HIGH-INTENSITY ARMED CONFLICT**

The purpose of the article is to determine the directions for counteracting legal nihilism and enhancing legal culture in the conditions of a high-intensity armed conflict.

It is stated that the impact of legal culture and legal nihilism on all aspects of personality development (its worldview, value orientations, legal behavior) is difficult to overestimate, as it is the foundation of the stability of a democratic state. It is determined that in order to preserve the democratic achievements of Ukrainian society currently and to ensure the sustainable development of the state after the termination of the martial law regime, it is extremely important to prevent the dominance of legal nihilism. It is established that the level of legal consciousness of Ukrainian society is negatively affected by a number of factors that have been active for a long time, and their characteristics are provided.

Attention is focused on a group of factors that arose as a result of the full-scale aggression and are related to general tendencies of devaluation of non-coercive methods of resolving social conflicts. This is due both to the nihilistic policy of the Russian aggressor, which destroys international law, and to the extreme weakness of the international security architecture, which is incapable of restraining the aggressor through legal methods. The internal factors that also intensify the contempt for law in the context of a high-intensity armed conflict are characterized.

The position is substantiated that a great role in preserving legal culture during the full-scale Russian armed aggression belongs to civil society and the scientific community, whose task is to provide objective feedback to government bodies regarding the compliance of their activities with the principle of the rule of law. It is determined that reducing the level of legal nihilism during the decision-making process by government bodies is one of the important tasks of public control over the legality of the functioning of the public administration system and the compliance of its decisions with the principle of the rule of law.

Key words: legal culture, legal nihilism, legal consciousness, rule of law, martial law, armed conflict, armed aggression, public control.

Дата першого надходження статті до видання: 04.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**

Буга В. В., Куракін О. М., Рибалкін А. О. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВЛАДИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	3
Веселов М. Ю., Гуржій Т. О., Коваленко В. Л. СТАТУС ТА РОЛЬ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОНТИНЕНТАЛЬНОГО ПРАВА.....	10
Гора М. І. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ІНШІ ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СИСТЕМІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО КУРСУ НА НАБУТТЯ ПОВНОПРАВНОГО ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА В ОРГАНІЗАЦІЇ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ.....	17
Зозуля Є. В., Левінець Р. П. КОНЦЕПТ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ В ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ ХХ СТ.....	28
Максименко О. В., Пилипенко В. В. ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: МОВНИЙ ТА КОГНІТИВНИЙ ВИМІРИ.....	33
Ріжняк Р. Я., Туренко О. С., Пасічник Н. О. ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВИ ПІД ВПЛИВОМ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	39
Стецюк Б. Р. ГЕНЕЗА СУДУ ПРИСЯЖНИХ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ.....	45

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

Колеснік Т. В. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	51
Колеснік Т. В., Семенишина-Фіголь Б. М., Гузенко О. П. НОВІ ПІДХОДИ ДО ПРОЦЕСУ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ: ПРАВОВИЙ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ.....	56
Устїнова-Бойченко Г. М., Теличко О. А., Черниш Т. В. ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ (ЄВРОПЕЙСЬКИХ) СТАНДАРТІВ НА РОЗВИТОК ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ.....	63

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Буга В. В., Червінчук А. В. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СОНЯЧНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ ЯК СКЛАДНИКА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ.....	70
Вітвіцький С. С. ВІЙСЬКОВЕ МАЙНО ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ.....	76
Волох О. К. ПИТАННЯ БЕЗБАР'ЄРНОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ.....	80

Кіблик Д. В., Данілов С. О., Кіцул Ю. С. ЕВОЛЮЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ВІД ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН ДО ПРАВАЗАСТОСОВНИХ ВИКЛИКІВ.....	85
Конарева Г. О., Морозов Є. Є., Полтавець А. А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....	92
Кушнір Я. О., Фаріон О. Б. МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАПОБІГАННЯ ЗАГРОЗАМ ПРИКОРДОННІЙ БЕЗПЕЦІ.....	96
Левіщенко Д. К. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ДЕФІНІЦІЇ «БЕЗПЕКА ДОРОЖНЬОГО РУХУ».....	103
Пузирна Н. С. ФУНКЦІЇ ОСВІТНЬОГО ОМБУДСМЕНА В УКРАЇНІ: НОРМАТИВНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ.....	109

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

Колодяжний М. Г. КОМПЛЕКСНІСТЬ У ФОКУСІ МІЖСИСТЕМОЇ ВЗАЄМОДІЇ НАУК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЦИКЛУ.....	113
Котенок Т. В. ЗАГАЛЬНІ ЗАХОДИ ВІКТИМОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДИТИНИ.....	119
Крейтор А. А. ОСОБИ – НОСІЇ ОПЕРАТИВНО ЗНАЧУЩОЇ ПОВЕДІНКИ ПІД ЧАС ВЧИНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ НАДРОВИКОРИСТАННЯ.....	124
Крикун С. В. КОНФІДЕНЦІЙНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У ПРОВЕДЕННІ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ.....	129

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Безрук О. В. СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ГАРЯЧІ СЛІДИ» ЯК КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ.....	133
Євтушенко О. В. ПРОБЛЕМАТИКА ЗБЕРЕЖЕННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ В ПРИМІЩЕННЯХ АДВОКАТА.....	139
Квашук О. Д. ДИСТАНЦІЙНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ НА ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	147
Матвійчук І. А. СЛІДОВА КАРТИНА ЯК ОСНОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗНИКНЕННЯ.....	155
Свобода Є. Ю., Поліщук В. В. ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПІД ЧАС ГУМАНІТАРНОГО РОЗМІНУВАННЯ: РОЛЬ БЕЗПЛОТНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ.....	158

Тимошко П. В.

ПРОВЕДЕННЯ НСРД, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ВТРУЧАННЯМ У ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ,
З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ.....164

Церкуник Л. В.

ПІДСТАВИ ЗУПИНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ170

**ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ
В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ**

Мердова О. М.

КЛАСИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВАДЖЕННЯ
ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ.....175

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Стогова О. В.

ВОЄННИЙ СТАН В УКРАЇНІ:
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ДЕМОКРАТІЇ.....182

Шопіна І. М.

НАПРЯМИ ПРОТИДІЇ ПРАВОВОМУ НІГІЛІЗМУ Й ПІДВИЩЕННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ВИСОКОЇ ІНТЕНСИВНОСТІ.....187

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW.
CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Buha V., Kurakin O., Rybalkin A. FEATURES OF THE ORGANIZATION OF MUNICIPAL AUTHORITY IN MODERN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT.....	3
Veselov M., Gurzhi T., Kovalenko V. STATUS AND ROLE OF JUDICIAL PRECEDENT IN EUROPEAN CONTINENTAL LAW COUNTRIES.....	10
Hora M. POLITICAL PARTIES AND OTHER CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN THE SYSTEM OF IMPLEMENTING THE CONSTITUTIONAL COURSE TOWARD UKRAINE'S FULL MEMBERSHIP IN THE EUROPEAN UNION AND THE NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION.....	17
Zozulya Ye., Levinets R. THE CONCEPT OF TERRITORIAL INTEGRITY IN THE LEGAL DOCTRINE OF UKRAINIAN POLITICAL EMIGRATION IN THE 20TH CENTURY.....	28
Maksymenko O., Pylypenko V. INFORMATION WARFARE IN THE CONTEXT OF ARMED CONFLICT: LINGUISTIC AND COGNITIVE DIMENSIONS.....	33
Rizhniak R., Turenko O., Pasichnyk N. THE EVOLUTION OF THE CONCEPT OF THE STATE UNDER THE INFLUENCE OF EUROPEAN UNION LAW AND THE STANDARDS OF THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS.....	39
Stetsyuk B. THE GENESIS OF THE JURY TRIAL IN THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE.....	45

COMMERCIAL LAW. CIVIL LAW. LABOR LAW

Koliesnik T. LEGAL SECURITY OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES.....	51
Koliesnik T., Semenyshyna-Figol B., Guzenko O. NEW APPROACHES TO THE REHABILITATION AND EMPLOYMENT PROCESS OF WAR VETERANS: LEGAL AND SOCIO-ECONOMIC ASPECTS.....	56
Ustinova-Boichenko H., Telychko O., Chernysh T. INFLUENCE OF INTERNATIONAL (EUROPEAN) STANDARDS ON THE DEVELOPMENT OF LABOR RELATIONS IN UKRAINE.....	63

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS.
FINANCE LAW. INFORMATION LAW

Buha V., Chervinchuk A. LEGAL SECURITY OF THE DEVELOPMENT OF SOLAR ENERGY AS A COMPONENT OF UKRAINE'S ENERGY INDEPENDENCE.....	70
Vitvitskyi S. MILITARY PROPERTY AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE-LEGAL RELATIONS IN UKRAINE.....	76
Volokh O. ACCESSIBILITY ISSUES IN UKRAINIAN ADMINISTRATIVE JUDICIARY.....	80

Kiblik D., Danilov S., Kitsul Yu. THE EVOLUTION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RESPONSIBILITY FOR DOMESTIC VIOLENCE: FROM LEGISLATIVE CHANGES TO LAW ENFORCEMENT CHALLENGES.....	85
Konarieva H., Morozov Ye., Poltavets A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE STATE MIGRATION SERVICE OF UKRAINE.....	92
Kushnir Ya., Farion O. INTERNATIONAL COOPERATION OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE AS AN INSTRUMENT FOR PREVENTING THREATS TO BORDER SECURITY.....	96
Levishchenko D. PROBLEM ASPECTS OF DEFINITION «ROAD SAFETY».....	103
Puzyrna N. FUNCTIONS OF THE EDUCATION OMBUDSMAN IN UKRAINE: LEGALLY PRESCRIBED DEFINITION AND PRACTICAL REALISATION.....	109

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Kolodyazhny M. COMPLEXITY IN THE FOCUS OF INTERSYSTEM INTERACTION OF THE CRIMINAL-LAW CYCLE SCIENCES.....	113
Kotenok T. GENERAL MEASURES FOR VICTIMOLOGICAL PREVENTION OF VIOLENT CRIMES AGAINST THE SEXUAL FREEDOM AND SEXUAL INTEGRITY OF A CHILD.....	119
Kreitor A. PERSONS ENGAGED IN OPERATIONALLY SIGNIFICANT BEHAVIOUR WHEN COMMITTING ENVIRONMENTAL CRIMES IN THE FIELD OF MINERAL RESOURCE USE.....	124
Krykun S. CONFIDENTIAL COOPERATION ON CONTROL OVER THE COMMISSION OF A CRIME: THEORETICAL ASPECTS.....	129

CRIMINAL PROCESS AND FORENSIC. OPERATIONAL AND INVESTIAGTIVE ACTIVITIES

Bezruk O. THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF «HOT TRACES» AS A CRIMINALIST CATEGORY.....	133
Yevtushenko O. THE PROBLEM OF PRESERVING ATTORNEY SECRET DURING A SEARCH OF A LAWYER'S PREMISES.....	139
Kvashuk O. REMOTE PROCEDURAL ACTIONS IN PRE-TRIAL PROCEEDINGS: PROBLEMS AND PROSPECTS.....	147
Matviichuk I. TRACE PATTERN AS THE MAIN ELEMENT OF THE FORENSIC CHARACTERISTICS OF FORCED DISAPPEARANCE.....	155
Svoboda Eu., Polishchuk V. EMERGING TECHNOLOGIES IN HUMANITARIAN DEMINING: UNMANNED SYSTEMS AND THEIR APPLICATION IN UKRAINE.....	158

Tymoshko P.
CONDUCTING COVERT INVESTIGATIVE ACTIVITIES INVOLVING INTERFERENCE
WITH PRIVATE COMMUNICATIONS FOR THE PURPOSE OF CONDUCTING
A SPECIAL INVESTIGATIVE EXPERIMENT.....164

Tserkunyk L.
GROUNDS FOR SUSPENSION OF PRE-TRIAL INVESTIGATION
IN CRIMINAL PROCEEDINGS CONCERNING MINORS.....170

**TRAINING OF SPECIALISTS FOR THE SYSTEM
OF PROFESSIONAL LEGAL EDUCATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS
WITH SPECIFIC CONDITIONS OF STUDY**

Merdova O.
CLASSIFICATION OF THE SUBJECTS OF ORGANIZING AND CONDUCTING
EDUCATIONAL ACTIVITIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS
WITH SPECIFIC TRAINING CONDITIONS.....175

**CURRENT ISSUES OF POLICE ACTIVITY AND STAFF TRAINING
FOR UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE**

Stohova O.
MARTIAL LAW:
CHALLENGES FOR DEMOCRACY.....182

Shopina I.
DIRECTIONS FOR COUNTERACTING LEGAL NIHILISM AND ENHANCING LEGAL CULTURE
IN CONDITIONS OF HIGH-INTENSITY ARMED CONFLICT.....187

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 4(93) 2025

Коректор – Н.В. Славогородська
Комп'ютерна верстка – С.С. Любченко

Підписано до друку 31.12.2025 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 60×84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Обл. вид. арк. 24,54. Ум. друк. арк. 23,02.
Зам. № 0226/190. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.